

**НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:**

- ◆ Мемлекет және құқық теориясы
Теория государства и права
Theory of the state and law
- ◆ Азаматтық құқық –
Гражданское право –
Civil law
- ◆ Әкімшілік құқық –
Административное право –
Administrative law
- ◆ Қылмыстық құқық, криминология –
Уголовное право, криминология –
Criminal law, criminology
- ◆ Қылмыстық процесс, криминалистика,
жедел-іздістіру қызметі –
Уголовный процесс, криминалистика,
оперативно-розыскная деятельность –
Criminal procedure, criminalistics,
operational investigative activities
- ◆ Ішкі істер органдары кадрларын дайындау –
Подготовка кадров органов внутренних дел –
Training of personnel of internal Affairs bodies
- ◆ Оқытушыларға көмек –
В помощь преподавателю –
To help the teacher
- ◆ Шетелдердің құқық қорғау қызметінің тәжірибесі –
Опыт правоохранительной деятельности и
зарубежных стран –
Experience in law enforcement activities in
foreign countries
- ◆ Жас мамандар сөз алады
Слово молодым
A word to the young

**УЧЕНЫЕ ТРУДЫ
АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**3 (68)
2021**

Жауапты редактор
заң ғылымдарының кандидаты
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:

А.Т. Байсеитова (з.ғ.д., қауымдастырылған профессор),
Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент),
И.А. Шалқарова (Ким) (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор),
А.Т. Алдабергенов (з.ғ.к.).

«Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлері ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БжҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы бұйрығы).

Жауапты хатшы:

А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:

Г.З. Исова

*****

Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы ІІМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: aacademymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Басуға 25 қыркүйек 2021 ж. жіберілді.
Пішімі 60x84 ¹/₁₆. №1 баспаханалық қағаз
Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 24,5
Таралымы 200 дана.

*****

© Қазақстан Республикасы ІІМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2021 ж.
Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында
Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.
№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Ответственный редактор
кандидат юридических наук
А.М. Сайтбеков

Редакционная коллегия:
А.Т. Байсеитова (д.ю.н., ассоциированный профессор),
Ж.Р. Дильбарханова (д.ю.н., профессор),
Р.А. Ромашов (д.ю.н., профессор, Российская Федерация),
Л.Ч. Сыдыкова (д.ю.н., профессор, Кыргызская Республика),
С.И. Шелухин (доктор PhD, США),
Г.Р. Рустемова (д.ю.н., профессор),
Ж.А. Кегембаева (д.ю.н., профессор),
А.А. Аубакирова (д.ю.н., доцент),
И.А. Шалкарлова (Ким) (к.ю.н., ассоциированный профессор),
А.Т. Алдабергенов (к.ю.н.).

Научное периодическое издание «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» образовано в целях публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран. Периодичность – 1 раз в квартал.

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов научной деятельности по юридическим наукам (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН Республики Казахстан №2 от 11 февраля 2021 г.).

Ответственный секретарь:
А.Г. Кан (к.ю.н.)

Верстка:
Г.З. Исова

*****

За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.
Рукописи не возвращаются и не рецензируются.
Ссылка на журнал обязательна.

Адрес редакции:
Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы
Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
050060, г. Алматы, ул. Утепова, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: aacademymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Подписано в печать 25 сентября 2021 г.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Бум. тип. №1.
Печать на ризографе. Уч.-изд. л. 24,5
Тираж 200 экз.

*****

© Алматинская академия МВД
Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2021 г.
Журнал перерегистрирован
в Министерстве информации и коммуникаций
Республики Казахстан в сентябре 2011 года.
Регистрационное свидетельство №11677-Ж.

Executive Editor
candidate of law
A.M. Saitbekov

Editorial Board:

A.T. Baiseitova (doctor of law., associate professor),
Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),
R.A. Romashov (doctor of law, Professor, Russian Federation),
L.CH. Sydykova (doctor of law, Professor, The Kyrgyz Republic),
S.I. Sheluhin (PhD, USA),
G.R. Rustemova (doctor of law., professor),
J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),
A.A. Aubakirova (doctor of law., associate professor),
I.A. Shalkharova (Kim) (candidate of law., associate Professor),
A.T. Aldabergenov (candidate of law).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive Secretary:

A.G. Kan (candidate of law)

Layout:

G.Z. Isova

*****

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.

Manuscripts are not returned or reviewed.

A link to the journal is required.

Address of edition:

Department of organization of research and editorial and publishing work
Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the
Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov
050060, Almaty, ul. Utepova, 29
tel.: 337-80-86

website: academymvd.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on September 25, 2021.

Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.

Print on the risograph. Uch. - ed. l. 24,5

Edition of 200 copies.

*****

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, 2021

The journal was re-
registered in the Ministry of Information and Communications of the
Republic of Kazakhstan in September 2011.
Registration certificate No. 11677-Zh.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY OF THE STATE AND LAW

ХАН В.В.

Иррациональный компонент права – интеграция до правовых форм
общественного сознания 9

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

ИСМАИЛОВА Б.Ш., БЕКБАУОВА А.А.

Правовые аспекты института обеспечения исполнения обязательств
в Республике Казахстан..... 18

ТАСЫБАЕВА С.К.

Нарықтық қатынастардың дамуы жағдайында еңбек дауларының
алдын алудың кейбір ерекшеліктері 22

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

КОЛЕСНИКОВ Ю.Ю., АХМЕДЖАНОВА Г.Б., ТУЗЕЛЬБАЕВ Н.О.

Совершенствование системы управления административной полицией Республики
Казахстан: проблемы и перспективы 30

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

КАЙБЖАНОВ М.Ж.

Основные направления повышения эффективности деятельности государственных
и правоохранительных органов по профилактике краж 37

САЙТБЕКОВ А.М.

Актуальные вопросы противодействия коррупции в системе государственных органов
Республики Казахстан 45

БАЙСҰЛТАНОВ А.Б.

Бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашудың
криминологиялық сипаттамасының маңызы және негізгі элементтері..... 51

АЛДИЯРХАН М.А., БАЙСЕИТОВА А.Т., РЫСАЛДИЕВА А.Е.

Уголовные наказания, применяемые судами и условия обеспечения
их эффективности в борьбе с преступностью 58

АПАХАЕВ Н.Ж., ШАЙГАЛИЕВ М.Г., БИМОЛДАНОВ Е.М.

Уголовно-правовые проблемы обеспечения защиты и безопасности
несовершеннолетних: отечественный и международный опыт 68

БАЙЖОМАРТОВА Қ.А., БАЙСЫМАКОВА Д.С., МОЛДАХМЕТОВА Ж.Е.

Компьютерлік қылмыстардың түсінігі мен түрлері: халықаралық және ұлттық аспектілер... 78

ТАГАЙБЕК К.Т., ШАРИПОВА А.Б., МУРАТОВА А.Ж. Буллинг	85
БАЗАРЛИНОВА А.У. О некоторых аспектах содержания объекта посягательства насильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних.....	98
АБДИКЕНОВ Д.Б. Полиция қызметкерлерінің азаптауды қолданудың кейбір аспектілері.....	106

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS,
OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

САЙТБЕКОВ А.М. , ЖУСУПОВ А.К., ЧУКУМОВ Г.Б. Исследование проблем организации противодействия вербовке или подготовке лиц к экстремистской деятельности по материалам Республики Казахстан	115
БАЙСЕИТОВА А.Т. , БЕРДИМУРАТОВ М. Актуальные проблемы при расследовании уголовных правонарушений в электронном формате (Е-УД) и перехода на трехзвенную модель уголовного процесса.....	127
ЧУКУМОВ Г.Б. ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р., БИШМАНОВ К.М. Террористік актілерді тергеп-тексеруде мамандарды тартудың кейбір мәселелері	133
РУСТЕМОВА Г.Р. Об оперативно-розыском предупреждении уголовных правонарушений	144
ДЖУМАТОВ А.Б., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р., АЛМАГАНБЕТОВ П.А. Адам өлтірумен байланысты қылмыстар бойынша оқиға болған жерді қарап-тексерудің ерекшеліктері.....	150
SERBAEV B. Some features of investigation of the criminous adaptation	160
БАЙЖОМАРТОВА Қ.А. , СЫЗДЫҚОВА А.А. Алқабилер сотының классикалық моделінің шетелдік тәжірибесі.....	165
АМАНБАЕВА А.Г. К вопросу применения инновационных технологий и цифровых решений в расследовании преступлений.....	171
МАКСУТХАН Ш.М., КАРБЕКОВ К.С., БАПАНОВ Т.А. Жаза тағайындауда басшылыққа алынатын негізгі қағидалардың жиынтығы	179
БЕРЛЫБЕКОВА М.Е. Предупреждение убийств, совершенных в семейно-бытовой сфере.....	186
ЕРКЕВЕКОВА А.К. , BERKINBAEV T.B. The impact of the covid-19 pandemic on the drug business in Central Asia.....	193

**ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ КАДРЛАРЫН ДАЙЫНДАУ
ПОДГОТОВКА КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
PERSONNEL TRAINING INTERNAL AFFAIRS BODIES**

АБДАХМЕТОВ А.Т. , НУРТАЗИНА А.Р. Изучение опыта США по подготовке сотрудников полиции поиску взрывных устройств	201
--	-----

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER**

НИКИФОРОВА Н.В., ХАНИ.Г., СМЫКОВА М.Р. Феномен гражданского образования: вопросы теории.....	210
АБУГАЛИЕВ Қ.Н. Ішкі істер органдарында идеологиялық жұмысты ұйымдастырудың кейбір мәселелері.....	220

**ШЕТЕЛДЕРДІҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ
ОПЫТ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН
EXPERIENCE IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN FOREIGN COUNTRIES**

ИВАЩЕНКО Ю.А. Роль и место коллективов физической культуры в организации спортивно-массовой работы в системе МВД России	228
--	-----

**ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ
СЛОВО МОЛОДЫМ
A WORD TO THE YOUNG**

БАПАНОВ М.Т., БАПАНОВА Т.Т. Кеңістіктегі қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігінің кейбір мәселелері	233
НУРКЕЕВА Д.Р. Нормативно-правовое содержание принципа законности.....	241
ЖАКЕНОВ Қ.Ш. Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесіндегі учаскелік полиция инспекторының қызметі	247
САБИРДИНОВ Б.С. Кадровая политика как один из инструментов совершенствования деятельности органов внутренних дел	254
БИМБЕТ А.Б. Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесудегі заңнаманы жетілдіру шаралары	261
ӘМІР Р.Р. Порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратудың түсінігі.....	268
АРАЛБАЕВ О.С. Уголовно-процессуальные и тактико-криминалистические особенности проведения обыска по делам о незаконной охоте	274
МЫНБАЕВ Р.Б. К вопросу о криминалистически-значимых элементах криминалистической характеристики преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних.....	282
САПАРГАЛИЕВ К.С. Есірткілік және психотроптық заттардың, сондай-ақ сол тектестердің заңсыз айналымымен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудің мәселелері	289
КАДЫРОВ Ш.А. Особенности процессуального порядка задержания подозреваемого в уголовном процессе	293
АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ.....	298
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	301

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ**

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

THEORY OF THE STATE AND LAW

В.В. Хан¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан

ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ ПРАВА – ИНТЕГРАЦИЯ ДО ПРАВОВЫХ ФОРМ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

В рамках обоснования дихотомии иррационального/рационального в уголовном процессе, автором раскрывается предтече иррационального компонента права. При этом автор, опираясь на генезис иррационального, отмечает интеграционный характер данной категории, являющейся результатом взаимодействия различных форм сознания: морали, нравственности, религии, права, культуры и др. В работе обращается внимание на то обстоятельство, что если с рациональным составляющим принципов юридическая практика сталкивается повседневно, на нем базируется законодательная система любого государства, то иррациональный компонент имплицитно присутствует в каждом правовом акте, однако не всегда эксплицируется на практике. Естественные права человека являются универсальными вне зависимости от до правовых форм общественного сознания, а, следовательно, именно они должны являться ориентиром в развитии национальных систем права.

Ключевые слова: правовой иррационализм, естественные права человека, Всеобщая декларация прав человека, мораль и нравственность, религия.

Құқықтың иррационалды компоненті – қоғамдық сананың құқықтық формаларына интеграция

Негіздемесі шеңберінде дихотомии иррационального/ұтымды қылмыстық процессе авторы ашылады предтече иррационального компонент құқықтары. Сонымен қатар, автор иррационалды генезиске сүйене отырып, сананың әртүрлі формаларының өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылатын осы категорияның интеграциялық сипатын атап өтеді: мораль, мораль, Дін, құқық, мәдениет және т. б. Жұмыста назар аударылады, егер заң практикасы күн сайын принциптердің ұтымды компоненттерімен бетпе-бет келсе, онда кез келген мемлекеттің заңнамалық жүйесі оған негізделген болса, онда иррационалды компонент әр құқықтық актіде анық емес, бірақ іс жүзінде әрдайым қолданыла бермейді. Адамның табиғи құқықтары қоғамдық сананың құқықтық формаларына қарамастан универсалды болып табылады, сондықтан олар ұлттық құқық жүйелерін дамытуда нұсқаулық болуы керек.

Түйінді сөздер: құқықтық иррационализм, адамның табиғи құқықтары, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, мораль және мораль, дін.

Irrational component of law - integration to legal forms of public consciousness

Within the framework of substantiating the irrational/rational dichotomy in the criminal process, the author reveals the forerunner of the irrational component of law. At the same time, the author, relying on the genesis of the irrational, notes the integrative nature of this category, which is the result of the interaction of various forms of consciousness: morality, morality, religion, law, culture, etc. The paper draws attention to the fact that if legal practice encounters the rational component of principles on a daily basis, the legislative system of any state is based on it, then the irrational component is implicitly present in every legal act, but it is not always explicated in practice. Natural human rights are universal regardless of the pre-legal forms of public consciousness, and, therefore, they should be the benchmark in the development of national legal systems.

Key words: legal irrationalism, natural human rights, Universal Declaration of Human Rights, morality and morality, religion.

Правовой иррационализм, являясь методологией познания права, основывается на различных формах социального регулирования, определяющих аксиологическую сущность права и онтологическую природу национальной (рациональной) правовой системы. Компоненты правового иррационализма составляют иррациональные принципы и нормы социального регулирования, содержащие всеобщую идею о правах (свободах) человека и справедливости.

Образуя формы иррационального, принципы и нормы социального регулирования являются едиными (всеобщими) для всего человечества, в отличие от рациональных форм, устанавливающих частные (конкретные) критерии в регулировании общественных отношений, принимая, корректируя или отказывая в принятии правил иррационального характера.

Правовой иррационализм вопреки установкам аналитического правового неопозитивизма не просто обозначает содержательную сторону правовой действительности, но и вырабатывает верификационные критерии оценки «правового» содержания закона и справедливого правоприменения. В этой связи следует напомнить, что каждый исторический этап развития человеческого общества имеет свои примеры негативной стороны абсолютизации нормативизма (рационализма). Так, в XX веке он (нормативизм) стал действенным инструментом в руках итальянского фашизма и немецкого национал-социализма (нацизм), приведший к «пренебрежению и презрению» прав человека, отразившихся в «варварских актах», противоречащих человеческим нормам, ставших причиной переосмысления, переоценки человеческой личности, нашедшей свое закрепление во Всеобщей декларации прав человека, принятой по итогам опыта второй мировой войны Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г.

Именно этот документ (Всеобщая декларация прав человека), по мнению ученых-правоведов, является основой универсализации прав человека, в котором закреплены международные стандарты в области прав человека, получившие национальные каталоги прав и свобод, закрепленные в более 90 Конституциях, принятых после 1948 года.

Следует отметить, что само создание Декларации является результатом поиска универсальных принципов, несмотря на существующие национальные отличия, положенных в основу многих национальных законов, интерпретируемых судьями в национальных судах. Сама идея универсализации принципов вытекает из признания диалектической природы самой категории, представляющей единство иррационального/рационального.

Если рациональным составляющим принципов юридическая практика сталкивается повседневно, на нем базируется законодательная система любого государства, то иррациональный компонент имплицитно присутствует в каждом правовом акте, однако не всегда эксплицируется на практике.

Почему так происходит? В чем особенности иррационального компонента права? Ответы на эти вопросы лежат в самом генезисе *иррационального*, представляющего собой интегративную категорию, явившуюся результатом взаимодействия различных форм сознания: морали, нравственности, религии, права, культуры и др.

Если рациональное составляющее права локализуется в определенной национальной территории, подвергается временному исчислению, например, УПК РК 2014 года, то иррациональный компонент действует вне времени и пространства (актуален всегда, его действие не ограничено пространством). Так, Всеобщая декларация прав человека манифестирует общечеловеческие ценности, прежде всего, защиту жизни человека, его права и свободу. Любое правовое решение должно приниматься с учетом двух составляющих: иррационального/рационального. Порождением всевозможных юридических коллизий является семантический «перекос», когда в недостаточной степени учитываются составляющие права. Юридический опыт свидетельствует о том, что в отдельном государстве превалирует рациональный компонент, а иррациональное составляющее уходит на второй план, не срабатывает принцип паритетного представления иррационального/рационального в юридических документах, использования его в правоприменительной деятельности, и как правило - при таком раскладе

невозможно добиться справедливого разрешения юридического спора. На наш взгляд, справедливость равна координации иррационального и рационального компонентов права.

Именно превалирование рационального (национального) компонента требует от правового иррационализма формирование новых структурированных форм, не просто объединяющих общую идею об идеалах свободы и верховенства права, но и ориентирующих на последовательную реализацию национальных каталогов прав и свобод, во всех источниках национального права. Всеобщая идея о повсеместном признании естественных прав и свобод человека, должна трансформироваться во всеобщее понимание и соблюдение прав человека, подлинными демократическими институтами, являющиеся гарантией справедливости и всеобщего мира.

С целью достижения единства в коллективном осуществлении положений Всеобщей декларации прав человека, одной из особенных форм правового рационализма становится **Европейская конвенция по правам человека**, образующая единые требования в подходе к реализации прав и основных свобод человека. Так, если Всеобщая декларация определяет каждому человеку право на жизнь, то Европейская конвенция конкретизирует (рационализировать) исключительные условия, допускающие лишение жизни человека: исполнение законного приговора суда; защита от противоправного насилия; законное задержание или предотвращение побега; законное подавление бунта или мятежа.

Особенный характер Европейской конвенции заключается в едином стремлении и наличии общего наследия политико-правовых традиций европейских государств, обусловленная дальнейшим совершенствованием гарантий защиты всеобщих права человека на всей территории Европейского Союза.

Страны евразийского континента также объединяет единая историческая судьба, имеющая особенный (специфический) социокультурный (политико-правовой и мировоззренческий) элемент, сказывающийся на понимании общих условий правового положения личности. Так, **Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека** (далее – Конвенция СНГ), направлена на выработку эффективного (рационального) подхода по соблюдению международных обязательств в области прав человека и основных свобод. Основной задачей Конвенции СНГ является формирование поощрительных мер в деле утверждения идеалов свободы и верховенства закона, предотвращения нарушений прав человека и основных свобод, традиций терпимости и дружбы народов, укрепления гражданского мира и согласия[1].

И если Европейская конвенция конкретизирует исключительные условия, допускающие лишение жизни человека, то Конвенция СНГ ставит акцент на категорию лиц, к которой смертная казнь применяется: беременные женщины и лица, не достигшие 18-летнего возраста, а также указывает о допущении лишения жизни человека в случаях крайней необходимости и необходимой обороны [2].

Вместе с тем, континентальный (географический) признак является не единственным критерием, оказывающий влияние на структурирование правового рационализма и экспликацию иррационального. Так, Всеобщие права человека определяются и **религиозной концепцией**, идея которой состоит в том, что человек является творением Бога, а, следовательно, все люди рождены равными, их жизни и судьбы принадлежат только Всевышнему, и никто, кроме Него, не вправе ими распоряжаться.

Религиозная концепция как до правовая форма сознания, диахронический источник правового иррационализма, формирует особую социальную группу людей, придерживающихся определенных теологических взглядов на социальные правила поведения, вне зависимости от гражданства, национальной, социальной и/или иной принадлежности.

Идея всеобщих прав и свобод человека пронизывает все виды традиционных религий. Начиная с иудейской религиозной концепции (являющейся общей по отношению к христианству и мусульманству), естественные права человека закладываются с момента его сотворения Богом. Ведь сюжет поедания плода с древа знания свидетельствует о неотъемлемой (природной) свободе человека в своих решениях и поступках, его независимость в выборе и реализации прав,

в том числе и от самого Бога. Далее следует наказание Каина за лишение жизни Авеля, которое не просто образует типологию естественных прав человека на жизнь и неприкосновенность личности, но и раскрывает первопричину (имплицитные, духовные составляющие) совершения преступных деяний человеком. В последующем, в тексте Десяти заповедей мы находим первое закрепление естественных прав человека и морально-нравственные (деонтологические) предписания, профилактического характера [3, 7-8, 73-76 сс.].

Идея всеобщей свободы, равноправия и независимости является фундаментом исламской религии. Запрет дифференцированного подхода к личности (деление людей по этническому, сословному, социальному и имущественному положению), образует неотъемлемый компонент принципа справедливости в мусульманской концепции социального взаимодействия [4, 63 с.] [5, 11-12, 20-21 сс.] [6, 113-118 сс.] [7, 103-110 сс.] [8, 72-73]. Ислам не приемлет ограничений естественных прав человека, особенно путем проявления любых форм неуважения чести и достоинства (как иудаизм и христианство), в частности, по отношению к человеку с врожденными физическими (обезображивающими) недостатками.

Например, мусульманскими нормами (хидоя) выводится симметрия социального статуса гермафродита, построенная на половых признаках, позволяющих идентифицировать личность как мужчину или женщину. Но, если отличительные половые признаки обнаружить не удастся или наоборот, имеются признаки обоих полов, гермафродит признается сомнительным. В таких случаях, любые сомнения в половой идентификации гермафродита толкуются в его пользу, а действие социальных гарантий осуществляется с позиции наилучшего благоприятствования для индивида [9, 603-607 сс.], [10, 425 с.].

Мораль составляет сердцевину до правовых форм общественного сознания и являясь ключевым источником правового иррационализма, находится в постоянной конкуренции с понятием «права». Однако иррациональный компонент права является синхроническим, конечным продуктом, интегрировавшим в себе рафинированные нормы до правовых форм общественного сознания, а потому моральные категории поглощаются исходными, иррациональными положениями права.

Поэтому, мораль как диахронический источник правового иррационализма воздействует на правоприменительный и правотворческий процесс имплицитно, а значит, в объективизации морали доминирует прескриптивное (оценочное) начало, в то время как доминирование дескриптивной функции отдается на откуп праву.

В свою очередь, право склонено к консерватизму, оно относительно устойчиво, статично, в отличие от динамичной, постоянно меняющейся объективной реальности и не может дескриптивировать все частные случаи, однако его универсальность выражается в установлении положений (предписаний), способных адаптироваться к любой правовой ситуации, следовательно, его универсум заключается в категориальном аппарате правовых норм, поскольку любая норма определяет только условия «действия субъекта, свободного от эмпирических мотивов» [11, 174 с.].

Существенным образом мораль корреспондирует с иррациональными правовыми категориями, определяющими процесс уголовно-процессуального познания. Так, правовые нормы устанавливаются в качестве принципа уголовного процесса «оценку доказательств по внутреннему убеждению», находящегося в тесной взаимосвязи и взаимообусловленности с принципом «всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела». Последовательная реализация указных принципов содержится в нормах, определяющих правила оценки доказательств, в частности, ч. 2 ст. 125 УПК РК устанавливает, что субъект, ведущий уголовный процесс «оценивает доказательства по своему внутреннему убеждению, основанному на всестороннем, полном и объективном рассмотрении доказательств в их совокупности, руководствуясь законом и совестью» [12].

Таким образом, нормы уголовно-процессуального права не просто содержат в себе моральные дефиниции, а определяют конкурирующую взаимообусловленность права и морали, без которых процесс познания не может претендовать на установление объективной истины по делу.

Обычай является наиболее закоренелой предтечей правового иррационализма, который в силу своего рефлекторного характера не всегда согласуется с другими нормами социального поведения. Обычай может вступать в противоречие с нормами морали, религии и самого права.

Например, у всех людей имелся обычай умыкания женщин, берущий свое начало с момента осознания родоплеменным обществом негативных последствий деторождения, в результате инцеста. В следствии чего вначале формируется не моральная норма, запрещающая инцест, а практика взаимного умыкания женщин из соседнего рода, племени. И не смотря на дальнейшие этапы развития человечества (выкуп невесты, договорной брак, добровольный брак) [13, 30-94 сс.] и эволюции прав человека, данная практика трансформировалась в обычай (традицию), который сохраняется у ряда народов и по настоящее время, не смотря на противоречие такого обряда нормам морали, исповедуемой ими религии и их государственного права. Последнее, в силу рационального характера принимается индивидом принудительно, в то время как формы общественного сознания формируются на протяжении всей эволюции человека и действуют на уровне убеждения, а поэтому могут находиться в конфликте с правом.

Однако основным свойством рационального выступает частный характер, определяющий общие правила социального общежития для людей разной национальности, религиозной, социальной, половой, сексуальной и иной принадлежности, проживающих на территории конкретного государства в определенный исторический период. По этой причине, убеждение (подражание), вступающее в противоречие иррациональными нормами, не должно принимать форму рационального.

Спекулятивно корректировать рациональную норму в сторону противоречия иррациональному, определяющему фундаментальные права и свободы человека, поскольку это есть движение назад, вниз по эволюционной лестнице, регрессия политико-правовой культуры человека, общества, государства.

Правовая норма является универсальной по отношению к каждому субъекту права и может иметь дифференцированное дозволение исключительно с позиции обеспечения всеобщего блага. В связи с этим, универсальность правовой нормы не может ограничиваться исключениями, основанными на обычаях (традициях) обществ, чьи убеждения противоречат общепринятым стандартам социального общежития, тем более, если их обряды (ритуалы, подражания) направлены на попираание прав и свобод иных участников общественных отношений [14, 10-11 сс.].

Концепция правового иррационализма представляет собой не что иное, как попытку воплощения Идей Права во всех национальных правовых системах, стремление к повышению уровня политико-правовой культуры, повсеместное формирование правового (справедливого), цивилизационного общества. Правовой иррационализм есть движение вперед, вверх, в будущее, путем избавления от архаичных социальных норм, не позволяющих реализовывать естественные права и свободы человека. И в этом отношении рациональные (национальные) правовые нормы должны играть воспитательную роль в процессе постоянной трансформации (эволюционного развития) общества в сторону обеспечения идей о человеке, его жизни, правах и свободах как высшей ценности не только государства, но и каждого индивида в отдельности.

Правовой иррационализм носит бессубъективный характер, обращен лишь к одной категории – «человек», вне зависимости от каких-либо отличительных признаков. При этом, дифференцированный подход правового иррационализма допустим в отношении признаков человека, делающих его особенным в силу объективных физиологических и психических характеристик (ограниченные возможности; возраст; пол), что позволяет развивать специфические гарантии, направленные на симметрию (уравнивание) правового статуса участников правоотношений.

Право по отношению к другим формам общественного сознания является надстроечным институтом, возникшим вследствие недостаточности их ресурсов для регулирования

общественных отношений, нуждавшихся в универсальном дозволении и объективном применении мер принудительного воздействия.

Диахронический экскурс показывает, что институт клятвы пронизывает все этапы эволюционного развития человечества, начиная с появления словесных форм, человек проводит ритуал (обряд) доказывающий правоту его слов. По мере развития социальных норм, присяга (клятва), становится неотъемлемым атрибутом процесса доказывания, а ее форма, на каждом этапе развития, неизменно приспособляется к новому содержанию, отражающему ценностные ориентации и систему взглядов людей на существующую объективную реальность [15, 222-225 сс.], [16, 112 с.], [17, 94-95 сс.], [18, 146-147 сс.], [19, 156 с.], [20, 26-29 сс.].

Даже принципы христианской религии (в период своего доминирования) не смогли искоренить клятву как институт судопроизводства [21, 16, 69-70, 94 сс.]. И хотя церковь обращала внимание на тот факт, что верующий христианин не нуждается в клятве благодаря праведности и правильности своего поведения, однако полагала, что посредством клятвы люди вправе утверждать нерушимость своих дел. Признавая клятву в качестве зловерной привычки, церковь все же приводила аргументы из святого Евангелия о принятии Богом человеческого обычая не для подчинения ему, а ради учения добродетели. И поскольку искоренение клятвы являлось невозможным (в силу ее иррациональной формы), церковь придала ей процессуальную (рациональную) форму, позволяющую оценивать присягу в качестве допустимого и достоверного доказательства [22, 43-51 сс.].

В зависимости от мировоззрения, гарантией соблюдения клятвы являлся страх перед потусторонними силами и/или морально-нравственным (общественным) порицанием, приводящим к всеобщему позору и даже социальной смерти человека. Однако, когда ресурсы морально-психологического воздействия перестают быть действенным понудительным (принудительным) механизмом, клятва (присяга) синхронизируется с правом и становится рациональным (правовым) институтом [12].

Следовательно, юридическая наука и практика не могут основываться исключительно на одном догматическом (формально-юридическом) методе научного познания, поскольку юридическая аналитика не в состоянии всесторонне и полно раскрыть семантическую канву принципов, юридических (отраслевых) институтов и правовых норм, позволяющую прийти к объективному пониманию (толкованию) норм права и решению юридических коллизий (конфликтов).

Поэтому, правовой иррационализм, воплощая в себе формы иррационального является исходным началом движения иррационального в рациональное, осуществляемого посредством научных знаний (философии, логики, лингвистики, психологии, социологии, политологии, экономики, деонтология и др.), обеспечивающих эксплицирование иррационального на практике.

Список использованных источников

1. Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека (26 мая 1995 г., Минск) // официальный сайт Исполнительного комитета СНГ: <https://cis.minsk>. Дата обращения 10.18.2021 г.
2. Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека (26 мая 1995 г., Минск) // официальный сайт Исполнительного комитета СНГ: <https://cis.minsk>. Дата обращения 10.18.2021 г.
3. См.: Библия: книги священного писания Ветхого и Нового Завета. В русском переводе с параллельными местами и приложениями. – М.: Российское библейское общество, 2010. – С. 1377.
4. Мисроков З.Х. Адатское и мусульманское право народов Северного Кавказа в российских правовых системах (XIX-XX вв.): дисс. ... докт. юрид. наук. – М., 2003. – С. 328
5. Хайруллоев Ф.С. Принцип справедливости в мусульманском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 11-12, 20-21.
6. Хан В.В. Политико-правовое формирование нормативных основ уголовного судопроизводства народов Северного Кавказа: адат и нормы религиозного права // Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. – 2018 - №1 (25). – С. 113-118.

7. Абдулаева П.А. Теоретико-исторические аспекты возникновения и развития обычного права народов Дагестана. Дисс. канд. юрид. наук. – Махачкала, 2006. – С. 103-110.
8. Волгина А.П. Обычное право народов Северного Кавказа в с–истеме российского права в XIX–XX вв. Дисс.... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – С. 72-73.
9. Бурхануддин Маргнинани. Хидоя. Комментарии мусульманского права. В 2 ч. Ч. 2. Т. III-IV / пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. проф. А.Х. Саидов. – М.: ВолтерсКлувер, 2010. – С. 656.
10. Бурхануддин Маргнинани. Хидоя. Комментарии мусульманского права. В 2 ч. Ч. 1. Т. I-II / пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. проф. А.Х. Саидов. – М.: ВолтерсКлувер, 2010. – С. 807.
11. Кускова С.М. Бессубъективность в свете нормативности актов сознания: европейская философия, феноменология и буддизм // Вопросы философии права. – 2018. – № 7. – С. 174.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан.
13. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана. – М.: Политиздат, 1980. – С. 238.
14. Пережогина Г.В. Уголовно-правовое регулирование реализации народных обычаев: дисс. ... канд. юрид. наук. – Тюмень, 2018. – С. 195.
15. Баллюзек Л. Народные обычаи имевшие, отчасти и ныне имеющие, в малой киргизской орде силу закона // Материалы по казахскому обычному праву: Сб. Научно-популярное издание / Сост.: - научные сотрудники сектора права Академии Наук Республики Казахстан: Т.М. Культелеев, М.Г. Масевич, Г.Б. Шакаев. – Алматы: Жалын, 1998. – С. 222-225.
16. Кожоналиев С.К. Суд и уголовное обычное право киргизов до октябрьской революции. Фрунзе: Издательство Академии наук Киргизской ССР, 1963. С. 16.
17. Сайдумов Д.Х. Суд, право и правосудие у чеченцев и ингушей (XVIII–XX вв.): Дисс. ... д-ра юрид. наук. - Грозный, 2014. – С. 112.
18. Кетов Ю.М. Обычное право и суд в Кабарде во второй половине XVIII–XIX веке. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 1998. С. 94-95.
19. Саидова Т.М. Роль норм обычного права в становлении и развитии судопроизводства аварцев в XIX – начале XX в. Дисс. ... канд. истор. наук. – Махачкала, 2004. – С. 146-147.
20. Камкия Ф.Г. Правовой статус субъектов обычного права Абхазии в первой половине XIX века. Дисс. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2000. С. 156; Керимов Г.М. Шариат. Закон жизни мусульман. – Издательство «Ленон», – М., 1999. – С. 26-29.
21. Самоквасов Д.Я. Сборник обычного права сибирских инородцев. – Варшава, 1876. – С. 16, 69-70, 94;
22. Кыпчакско-польская версия Армянского Судебника Мхитара Гоша и Армянско-кыпчакский Процессуальный кодекс. Львов, Каменец-Подольский, 1519-1594. – Алматы: Дешт-и-Кыпчак, Баур, 2003. – С. 792.

List of sources used

1. Convention of the Commonwealth of Independent States on Human Rights and Fundamental Freedoms (May 26, 1995, Minsk) // Official website of the CIS Executive Committee: <https://cis.minsk.by/page/11326>
2. Convention of the Commonwealth of Independent States on Human Rights and Fundamental Freedoms (May 26, 1995, Minsk) // Official website of the CIS Executive Committee: <https://cis.minsk.by/page/11326>
3. See: The Bible: the books of Holy Scripture of the Old and New Testaments. In Russian translation with parallel places and appendices. Moscow: Russian Bible Society, 2010. p. 1377.
4. Misrokov Z.H. Adat and Muslim law of the peoples of the North Caucasus in Russian legal systems (XIX–XX centuries): diss. ... doct. jurid. M., 2003. p. 328;
5. Khairulloev F.S. The principle of justice in Muslim law: abstract. diss. ... cand. jurid. M., 2007. pp. 11-12, 20-21.;
6. Khan V.V. Political and legal formation of the normative foundations of criminal proceedings of the peoples of the North Caucasus: adat and norms of religious law // Bulletin of the Siberian Institute of Business and Information Technologies. - 2018 - No.1 (25). pp. 113-118;
7. Abdulayeva P.A. Theoretical and historical aspects of the emergence and development of the customary law of the peoples of Dagestan. Diss. cand. jurid. sciences'. Makhachkala, 2006. pp. 103-110;

8. Volgina A.P. Customary law of the peoples of the North Caucasus in the system of Russian law in the XIX-XX centuries. Diss. cand. jurid. sciences'. Krasnodar, 2004. pp. 72-73.
9. Burhanuddin Marghinani. Hidoya. Comments on Muslim law. In 2 h. Ch. 2. Vol. III-IV / translated from English; edited by N.I. Grodekov; ed., author's preface, introductory article and scientific commm. prof. A.H. Saidov. - M.: WoltersKluwer, 2010. p. 656;
10. Burhanuddin Marghinani. Hidoya. Comments on Muslim law. 2 p. 1. T. I-II / per. s angl.; ed. And. Grodekova; resp. ed., ed. Pref., introd. art and science. comm. Professor Akmal Saidov. - M.: Wolterskluwer, 2010. S. 807.
11. Kuskova S. M. A subjective in the light of the normative acts of consciousness: the European philosophy, phenomenology and Buddhism // Questions of the philosophy of law. - 2018. - No. 7. p. 174
12. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V ZRK // Information and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan ""
13. Engels F. The origin of the family, private property and the state. In connection with the research of Lewis G. Morgan. - M.: Politizdat, 1980. - p. 238.
14. Perezhogina G.V. Criminal law regulation of the implementation of folk customs: diss. ... cand. jurid. sciences'. Tyumen, 2018. p. 195
15. Balluzek L. Folk customs that had, partly and now have, the force of law in the small Kyrgyz Horde // Materials on Kazakh customary law: Collection of Popular Scientific publication / Comp.: - researchers of the law sector of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan: T.M. Kultelev, M.G. Masevich, G.B. Shakaev. - Almaty: Zhaly, 1998. pp. 222-225;
16. Kozhonaliev S.K. The court and the criminal customary law of the Kyrgyz before the October Revolution. Frunze: Publishing House of the Academy of Sciences of the Kyrgyz SSR, 1963. p. 16.;
17. Saidumov D.H. Court, law and justice among Chechens and Ingush (XVIII-XX centuries): Diss. ...Dr. jurid. sciences'. Grozny, 2014. p. 112;
18. Ketov Yu.M. Customary law and court in Kabarda in the second half of the XVIII-XIX century. Diss. cand. jurid. sciences'. Rostov-on-Don, 1998. pp. 94-95;
19. Saidova T.M. The role of the norms of customary law in the formation and development of legal proceedings of the Avars in the XIX - early XX century. Diss. cand. history of sciences. Makhachkala, 2004. pp. 146-147;
20. Kamkia F.G. The legal status of subjects of customary law of Abkhazia in the first half of the XIX century. Diss. cand. jurid. sciences'. Rostov-on-Don, 2000. p. 156; Kerimov G.M. Sharia. The law of Muslim life. - Lenom Publishing House, Moscow, 1999. pp. 26-29.
21. Samokvasov D.Ya. Collection of customary law of Siberian foreigners. Warsaw, 1876. pp. 16, 69-70, 94;
22. The Купчак-Polish version of the Armenian Sudebnik by Mkhitar Gosh and the Armenian-Купчак Procedural Code. Lviv, Kamenets-Podolsky, 1519-1594. - Almaty: Desht-i-Купчак, Baur, 2003. p. 792.

Сведения об авторе

Хан Виталий Вячеславович – профессор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук.

Хан Виталий Вячеславович – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Vitaliy V. Khan – Professor of the Academy of Law Enforcement Agencies at the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

CIVIL LAW

Б.Ш. Исмаилова¹, А.А. Бекбауова¹

¹АРУ им. К. Жубанова, Актөбе, Қазақстан

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУТА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье рассмотрены правовые особенности института обеспечения исполнения обязательств. Определены понятие обязательств и субъектов обязательств. Была выявлена роль данного института в гражданско-правовой сфере. Раскрыты особенности обязательств обеспечения исполнения. Рассмотрен порядок действий данного института обеспечения исполнения обязательств в Республике Казахстан.

Ключевые слова: обязательства, гражданское право, договор, гражданско-правовая ответственность, правоотношения.

Қазақстан Республикасында міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету институтының құқықтық аспектілері

Бұл мақалада міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету институтының құқықтық ерекшеліктері қарастырылған. Міндеттемелер мен міндеттемелер субъектілері түсінігі анықталған. Бұл институттың азаматтық-құқықтық саладағы рөлі анықталды. Орындауды қамтамасыз ету міндеттемелерінің ерекшеліктері ашылды. Қазақстан Республикасындағы міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету институтының іс-қимыл тәртібі қаралды.

Түйінді сөздер: міндеттемелер, азаматтық құқық, шарт, азаматтық жауапкершілік, құқықтық қатынастар.

Legal aspects of the institution of enforcement of obligations in the Republic of Kazakhstan

This article discusses the legal features of the institution of enforcement of obligations. The concept of obligations and subjects of obligations are defined. The role of this institution in the civil law sphere was revealed. The features of the obligations of enforcement are disclosed. The procedure of actions of this institution for ensuring the fulfillment of obligations in the Republic of Kazakhstan is considered.

Keywords: obligations, civil law, contract, civil liability, legal relations.

Институту обеспечения обязательства придается в Республике Казахстан, так же как и в других странах, большое значение. Осуществление права по обязательству зависит не только от воли кредитора-правообладателя, но и от воли должника, что придает исполнению обязательства определенную степень риска. Поэтому, помимо общих мер обеспечения исполнения обязательства (принудительное принуждение к исполнению обязательства в натуре, возмещение убытков) в гражданском законодательстве разработаны специальные меры, содействующие исполнению обязательств. Именно эти специальные меры называются в гражданском праве способом обеспечения исполнения обязательства [1, 183].

Понятие «обеспечение обязательства» в законодательстве отсутствует. В научной и учебной литературе также такого определения обычно не дается, чаще говорят о способах обеспечения исполнения обязательства.

Исполнение обязательства может обеспечиваться неустойкой, залогом, удержанием имущества должника, поручительством, гарантией, задатком, гарантийным взносом и другими способами, предусмотренными законодательством или договором. (ст. 292 ГКРК)

Под обеспечением исполнения обязательств или способами обеспечения исполнения обязательств в гражданском праве понимаются предусмотренные законодательством или договором специальные меры имущественного характера, стимулирующие надлежащее исполнение обязательств должником и облегчающие защиту интересов кредитора.

Термин «обязательство» используется в различных значениях:

1. правоотношение;
2. долг, обязанность;
3. документ, в котором зафиксирована эта обязанность.

В ст. 268 ГКРК говорится об **обязательстве как правоотношении**: «В силу обязательства одно лицо (должник) обязано совершить в пользу другого лица (кредитора) определенное действие, как-то: передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги и т. п. либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности. Кредитор обязан принять от должника исполнение» [2].

Основная особенность обязательственного правоотношения вытекает из того, что с экономической точки зрения обязательство опосредует **перемещение имущественных результатов труда** (перемещение из сферы производства в сферу обращения, а через него - в сферу потребления) [3].

Если оформляется купля-продажа в сфере производства, то происходит перемещение имущества как результатов труда из сферы производства в сферу обращения и опять в сферу производства. Если же производится купля-продажа товаров народного потребления, то происходит перемещение имущества в сферу потребления из сферы производства через сферу обращения. Все отношения по перемещению имущества из сферы производства в сферу обращения и потребления выступают как обязательственные отношения.

Отсюда вытекают характерные черты обязательственных и их отличие от иных правоотношений:

1. Обязательство - это имущественное правоотношение в отличие от неимущественных гражданских правоотношений;

2. Если для вещных правоотношений характерно закрепление, присвоенное от материальных благ, то для обязательственных - закрепление перемещения уже присвоенных материальных благ, поэтому вещные правоотношения характеризуются состоянием статичности, а обязательственные - чертами динамичности;

3. Из этого вытекает пассивное поведение обязанных лиц в вещных правоотношениях (обязанность воздерживаться от нарушения вещных прав) и активный характер поведения обязанных лиц в обязательственных правоотношениях (обязанность должника совершить конкретные действия в пользу кредитора);

4. В обязательстве управомоченному лицу противостоит конкретное обязанное лицо (относительный характер правоотношения), в отличие от вещных правоотношений, в которых управомоченному лицу противостоит неопределенный круг обязанных лиц (абсолютный характер правоотношений);

5. Для обязательства характерна тесная связь с вещными правами, прежде всего с правом собственности. Обязательственные правоотношения взаимосвязаны и производны от вещных правоотношений [4, 610].

Обязательственное вещное правоотношение при возникновении предполагает наличие вещного права, в то же время последние являются своего рода юридическим результатом развития обязательственных правоотношений. Купля-продажа предполагает наличие права собственности (хозяйственного ведения, оперативного управления), в то же время в результате купли-продажи возникает право собственности. То есть с помощью обязательства происходит переход права собственности или других вещных прав.

Исходя из вышеприведенных признаков обязательства, можно сформулировать его

определение: обязательство - это имущественное относительное гражданское правоотношение, в соответствии с которым одна сторона (должник) обязуется совершить в пользу другой стороны (кредитора) определенное действие либо воздержаться от определенного действия по передаче имущества, выполнению работы, оказанию услуги.

Соответственно, обязательственное право (в объективном смысле) можно определить как совокупность гражданско-правовых норм (подотрасль гражданского права), регулирующих обязательственные отношения, возникающие в связи с передачей имущества, выполнением работ, оказанием услуг. Материальным объектом или предметом обязательства являются сами передаваемые вещи и имущественные права, работы, услуги.

Следует отметить неточность формулировок в ст. 268 ГКРК: «передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги и т. п.». Понятия и «работа», и «деньги», имеющие имущественный характер, включаются в понятие «имущество». Более того, деньги включаются в состав вещей как разновидности имущества. В то же время о таком важном виде действий должника, как оказание услуг, в ст. 268 ГКРК не упоминается. С учетом сказанного более правильной была бы формулировка: «Передача вещей и имущественных прав, выполнение работ, оказание услуг».

Обязанность воздержаться от определенного действия, то есть бездействие как содержание обязанности должника, в обязательстве встречается довольно редко. Обычно обязанность воздержаться от совершения действий является дополнительной к обязанности совершить действие. Например, залогодержатель по обязательству залога или хранитель по договору хранения не имеют права пользоваться заложенным или переданным на хранение имуществом, если иное не предусмотрено договором (ст. 315 ГКРК).

Субъектом обязательства выступают стороны: должник и кредитор. Следует отметить, что обязательство, как правило, является двусторонним, но не многосторонним. Если есть несколько должников или кредиторов, говорят о множественности лиц в обязательстве, но все равно здесь две стороны.

Заключение многостороннего договора еще не означает, что из этого договора возникает многостороннее обязательство. Единственным исключением является, пожалуй, учредительный договор о создании юридического лица, на основе которого возникают обязательственные отношения учредителей на имущество юридического лица. На основе другого многостороннего договора - договора о совместной деятельности - возникают не обязательственное, а относительное вещное правоотношение общей собственности [5, 78].

Гражданско-правовые обязательства - необходимый и важный элемент нормального функционирования рыночных отношений, используемый во всех странах с рыночной экономикой, причем во всех сферах. Посредством договоров и внедоговорных обязательств устанавливаются хозяйственные связи между предпринимателями, и осуществляется их последующая реализация, а граждане прибегают к договорам и обязательствам для удовлетворения своих повседневных бытовых, культурных и иных запросов. Обязательства позволяют участникам выработать и согласовать условия взаимоотношений, а также являются правовым основанием для возложения на стороны имущественной ответственности в случае нарушения принятых обязательств.

Особенностью законодательства в настоящее время является то, что правила об обязательствах применяются и к имущественным отношениям, которые возникают в сфере регулирования других отраслей права. Поэтому, очень важно обеспечить применение стабильных, единообразных правил, которые, вместе с тем, учитывают особенности любых имущественных отношений. Общие положения об обязательствах должны последовательно реализовываться при совершении самых различных гражданско-правовых договоров. Их участники должны понимать, по каким правилам происходит товарный обмен, каково их правовое положение в качестве кредиторов или должников в рамках обязательств.

Субъекты обязательств имеют обеспеченные правом возможности охранять свои интересы, требовать от контрагентов исполнения своих обязанностей. В случае неисполнения долж-

никами обязанностей они вправе реализовывать меры гражданско -правовой ответственности и важное значение при этом имеет значение вины, как основания ответственности [6].

Обязательство возникает по основаниям, предусмотренным законодательством. Обязательства могут быть как договорными, так и внедоговорными. Важнейшим основанием возникновения обязательства в гражданском праве является договор.

Динамика развития обязательства приводит его к прекращению. Прекращение обязательства не происходит в произвольной форме. Перечень оснований и конкретные способы прекращения обязательств предусмотрены законодательством.

Список использованных источников:

1. Гражданское право. Том 1 Учебник для вузов. / Отв. ред.: М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. - Алматы, 2000.
2. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (общая часть) 27 декабря 1994 года.
3. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий. Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин.- Алматы: «Жетижаргы», 2007.
4. М.К.Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права, КазГЮУ, 2005. – 610 с;
5. Диденко А.Г. Фикции и презумпции в гражданском праве. В кн.: Он же. Избранное. – Алматы: Юридическая литература, 2004. – С. 78.
6. Жайлин А.Г. Гражданское право. Особенная часть. – Алматы, 2000.

List of sources used:

1. Civil law. Volume 1 Textbook for universities. / Ed.: M.K. Suleimenov, Yu.G. Basin. - Almaty, 2000.
2. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (general part) on December 27, 1994.
3. Commentary to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special part). Comment. Ed. by M.K. Suleimenov, Yu.G. Basin.- Almaty: "Zhetizhargy", 2007.
4. M.K.Suleimenov. - Almaty: Research Institute of Private Law, KazGUU, 2005– - 610 p;
5. Didenko A.G. Fictions and presumptions in civil law. In the book: He is. Favourites. -Almaty: Legal Literature, 2004. - p. 78.
6. Zhailin A.G. Civil law. The special part. - Almaty, 2000.

Сведения об авторах

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна – доцент кафедры «Юриспруденция» АРУ им. К. Жубанова, кандидат юридических наук.

Бекбауова Асель Айдархановна – старший преподаватель кафедры «Юриспруденция» АРУ им. К. Жубанова, магистр юридических наук.

Исмаилова Бакытгул Шаймерденовна – Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті «Құқықтану» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Бекбауова Асель Айдархановна – Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of «Jurisprudence» of the ARU named after K. Zhubanov

Bekbauova Asel Aidarkhanovna – Master of Laws, Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov

С.К. Тасыбаева¹

¹Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы, Қазақстан

НАРЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ДАМУЫ ЖАҒДАЙЫНДА ЕҢБЕК ДАУЛАРЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада еңбек дауларын шешудің тәртібі қарастырылады. Еңбек дауларының пайда болу себептері мен шарттары, еңбек дауларының қазіргі ведомстволық бағыныстылығының ерекшеліктері талданады. Қазақстанда әлеуметтік экономикалық түбегейлі өзгерістер жағдайында еңбек дауларындағы еңбек құқық қатынастары субъектілерінің мүдделері, заңдылықтың сақталуы, әлеуметтік әділдікті қамтамасыз ету негізінде еңбек дауларының алдын алуды тиімді реттеу маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қазіргі таңда еңбек дауларын шешудің қалыптасқан құқықтық базасы нарықтық құқықтық қатынастар жағдайындағы еңбек қатынастарының даму деңгейін қамтамасыз ете алмауда. Қоғамның тұрақты даму болашағы, нарықта мемлекеттік емес секторлардың ұлғаюы, еңбек қатынастары субъектілерінің өз еңбек құқықтарын қорғау қажеттілігінің туындауы еңбек дауларының санының артуына себеп болуда. Автор дауларды баламалы шешуде келісу комиссиясы мен медиация процедураларын кеңінен пайдалануды қамтамасыз ету, еңбек құқықтарын қорғаудың тиімді жүйесін қалыптастырудың тиімділігін ұтымды анықтай білген. Сондай-ақ мақалада еңбек дауларының алдын алу және оларды шешуде заңда көзделген рәсімдеріне назар аударылады.

Түйінді сөздер: еңбек құқығы, еңбек кодексі, жеке еңбек даулары, медиация, келісу комиссиясы, еңбек төрелігі.

Некоторые особенности предупреждения трудовых споров в развитии рыночных отношений

В данной статье рассматривается порядок разрешения трудовых споров. Анализируются причины и условия трудовых споров, особенности современной юрисдикции трудовых споров. В условиях кардинальных социально-экономических изменений в Казахстане одним из важных вопросов является эффективное регулирование предупреждения трудовых споров, соблюдение законности, обеспечение социальной справедливости на основе интересов субъектов трудовых правоотношений в трудовых спорах. В настоящее время сложившаяся правовая база разрешения трудовых споров не может обеспечить уровень развития трудовых отношений в условиях рыночных правоотношений. Перспективы устойчивого развития общества, увеличение негосударственного сектора на рынке, появление потребности субъектов трудовых отношений в защите трудовых прав приводят к росту трудовых споров. Автору удалось рационально определить эффективность формирования эффективной системы защиты трудовых прав, обеспечить широкое применение процедур медиации и согласительной комиссии при альтернативном разрешении споров. Также в статье уделяется внимание предусмотренным законом процедурам предупреждения и разрешения трудовых споров.

Ключевые слова: трудовое право, Трудовой кодекс, индивидуальные трудовые споры, медиация, согласительная комиссия, трудовой арбитраж.

Some features of prevention of labor disputes in the development of market relations

This article discusses the procedure for resolving labor disputes. The reasons and conditions of labor disputes, features of the modern jurisdiction of labor disputes are analyzed. In the context of cardinal socio-economic changes in Kazakhstan, one of the important issues is the effective regulation of the prevention of

labor disputes, compliance with the rule of law, ensuring social justice based on the interests of subjects of labor legal relations in labor disputes. Currently, the existing legal framework for resolving labor disputes cannot ensure the level of development of labor relations in the conditions of market legal relations. Prospects for sustainable development of society, an increase in the non-state sector in the market, the emergence of the need for subjects of labor relations to protect labor rights lead to an increase in labor disputes. The author managed to rationally determine the effectiveness of the formation of an effective system for the protection of labor rights, to ensure the widespread use of mediation procedures and a conciliation commission in alternative dispute resolution. The article also pays attention to the procedures for the prevention and resolution of labor disputes provided for by law.

Keywords: labor law, Labor Code, individual labor disputes, mediation, conciliation commission, labor arbitration.

Кіріспе.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабына сәйкес, «Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет ретінде оның ең қымбат қазынасы – адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [1] деп танылатын болса, азаматтардың әлеуметтік жағдайы оның ішінде жұмыспен қамтылуы, азаматтардың денсаулығының нәтижелі қорғалуы мемлекеттің басым міндеттерінің бірі болып табылады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен жарияланған бүкіл әлемдік пандемия жағдайын есепке ала отырып, жаһандық нарықтық қатынастар жағдайында бәсекеге қабілеттілік - ел экономикасын дамыту мен еңбек өнімділігін арттырудың негізгі қайнар көзі деп атауға болады. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Пандемия еңбек нарығын едәуір өзгертті. Бұл – ең алдымен, қашықтан жұмыс істеу тәсілінің қарқынды дамуы. Көптеген жаңа кәсіптер пайда болған, үдерістердің көпшілігі автоматтандырылып, цифрландырылып жатқан қазіргі кезде бұл үрдіс тың серпінге ие болуда. Ел ішіндегі еңбек күшінің ұтқырлығы мәселесіне қатысты да жаңа ұстанымдар қажет» [2] деп атап өткен болатын. Әлем нарығының кризисін туындатып отырған COVID-19 ауруының таралуы себепті елімізде еңбек қатынастары субъектілерінің арасында еңбек дауларының ушығуы көбейіп отырғаны жасырын емес.

Атап айтсақ, біріншіден, кейбір жосықсыз жұмыс берушілер тарапынан карантиндік жағдайды пайдаланып қызметкердің еңбекақысын негізсіз ұстап қалуы, уақытында еңбекақыларын төлемеуі, жұмыскерлерді өз еркімен жұмыстан шығуына итермелеу сияқты әрекеттермен өз шығындарын жабу арқылы жұмыскерлердің материалдық жағдайларын ескерусіз қалдыруы, екіншіден, жұмыс беру орындарының уақытша жұмысын тоқтатуы немесе шектелуі, үшіншіден, жұмыс берушілер тарапынан жұмыскерлерді қашықтықтан жұмыс істеуге ауыстыру, штат санын қысқарту сияқты жәйттар кездеседі. Алайда, бұл келеңсіздіктер екіжақты тараптардың арасындағанареттелуі тиіс мәселе ғана емес, сәйкесінше мемлекеттік саясаттың негізгі ұстанымына да байланысты [3, б. 5]. Сондай-ақ, қазіргі таңда еңбек дауларын шешудің қалыптасқан құқықтық базасы нарықтық құқықтық қатынастар жағдайындағы еңбек қатынастарының даму деңгейін қамтамасыз ете алмауда. Қоғамның тұрақты даму болашағы, нарықта мемлекеттік емес секторлардың ұлғаюы, еңбек қатынастары субъектілерінің өз еңбек құқықтарын қорғау қажеттілігінің туындауы еңбек дауларының санының артуына себеп болуда. Дамыған АҚШ мемлекетінің өзінде де мемлекеттік қызметкерлердің денсаулық және өзге де әлеуметтік жоспарлары орнықты реттелгендігіне қарамастан мемлекеттік қызметкерлердің еңбекақылары салыстырмалы түрде жеке сектор қызметкерлеріне қарағанда едәуір төмен белгіленеді [4, 304 б.]. Бұл дегеніңіз жаһандық еңбек нарығының теңсіздігін білдіреді.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі бойынша «еңбек дауы» жұмыскер (жұмыскерлер) мен жұмыс беруші арасында Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану, келісімшарттарды орындау немесе өзгерту, еңбек немесе ұжымдық

келісімшарттарды орындау кезінде және жұмыскерлердің актілері арасында келіспеушіліктер туындауы мүмкін [5].

Қақтығыстар тиісті юрисдикциялық органына жүгіну уақытында еңбек дауына айналады. Жеке еңбек дауы еңбек құқығының нормаларын қолдану кезінде туындаған келіспеушілікке байланысты уәкілетті органға өтініш жазу кезінде және де жұмыскерлерге еңбек жағдайын жаңарту не болмаса өзгертілген түрін енгізу кезінде туындайды. Осы талаптарды ескеру нәтижесі жеке еңбек дауының біліктілігіне әсер етпейді.

Жеке еңбек дауының туындауының қайнар көзі болып жұмыскердің немесе оның толық құқықты өкілінің өтініші, сондай ақ еңбек қарым-қатынастарда тұрған немесе қарым-қатынас құруға ниеті болған, еңбек даулары кезінде еңбек құқығы нормаларын қолдануы, сондай ақ жұмыскерлердің еңбек жағдайының жаңарту немесе өзгертілген түрін енгізу кезінде пайда болған даулар болып табылуы мүмкін.

Еліміздің лайықты болашағын қамтамасыз ету мақсатында Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамын құрудың бір шарты еңбек заңнамасын бұзу фактілерін азайту, еңбек дауларын реттеудің тиісті құқықтық негіздерін жасау болып табылады. Осыған сәйкес мемлекет тарапынан халықтың әлеуметтік әл-ауқатын көтеру күнтізбедегі алдыңғы қатарлы мәселелердің қатарында. Еңбек қатынастарындағы шиеленістерді тежеу, сот ісін жүргізудің ұзақтылығы мен күрделілігі негізінен оларды реттеудің баламалы тәсілдерін қолдану қажеттілігі туындайды.

Негізгі бөлім.

Қазақстан Республикасында дауларды шешудің баламалы тәсілдерін дамыту идеясы алғаш рет Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың 24.08. 2009 жылғы №858 Жарлығымен бекітілген 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында берілген [6]. Тұжырымдамада азаматтық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру жөніндегі шаралардың бірі сот тәртібімен және соттан тыс тәртіппен реттеудің тәсілдерін бекіту алға қойылған. Сондай-ақ, аралық және төрелік соттар жүйесін дамыту басты назарға алынды.

Қазақстан Республикасында еңбек дауларын сотқа дейін реттеудің баламалы тәсілдеріне келісу комиссиясы, медиация және еңбек төрелігі жатады. Қазіргі таңда азаматтар бұзылған еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауды жөн санайды және сотқа дейінгі реттеу тәсілдеріне сирек жүгінеді. Себебі, сот істерінің ашықтығы, ақпараттардың қолжетімділігі, құқықтық сананың қалыпты артуы судьяларға деген сенімділікті нығайтады.

Соттық қорғау – азаматтардың еңбек құқықтарының маңызды конституциялық кепілі болып табылады. Осы орайда, С.К. Амандыкованың пікірінше, қазіргі таңда қоғам құқықтық дауларды баламалы шешу тәсілдеріне емес, мәселелер сотпен шешуге бағытталған [7]. Дауларды баламалы шешу процедурасы Болгария мен Финляндия мемлекеттерінде де сирек орындалатын рәсімдердің бірі [8, 58 б.].

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 159 бабы және «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы №9 нормативтік қаулысында [9] шағын кәсіпкерлік субъектілерін, үй жұмыскерлерін, заңды тұлғаның атқарушы органының басшыларын және заңды тұлғаның алқалы атқарушы органының, сондай-ақ заңды тұлғаның жеке-дара атқарушы органының басқа да мүшелерін қоспағанда, Еңбек кодексінде көзделген еңбек шарттарынан, ұжымдық шарттардан және жұмыс берушінің актілерінен туындайтын, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану мәселелері жөніндегі жеке еңбек дауларын – келісу комиссиялары мен, ал онымен реттелмеген мәселелер бойынша не келісу комиссияларының шешімдері орындалмаған кезде соттар қарайтындығы көзделген [5]. Ал, Ресей Федерациясының еңбек заңнамасында жеке еңбек дауларының санаттары қарастырылған және еңбек даулары соттарда жүзеге асырылады [10]. Қытай Халық Республикасында еңбек арбитраж жүйесі жұмыс берушілер мен жұмысшыларға еңбек дауларын реттеу шешу үшін арнайы мемлекеттік және мемлекеттік емес арбитраждарды ұсынады [11, 574 б.].

Еңбек дауларын ушықтырмай реттеудің заңнамалық механизмдерінің бірі – Еңбек кодексінде көзделген дауды келісу комиссиясымен реттеу болып табылады.

2016 жылдың 1 қаңтарынан қолданылатын сот тәжірибесінде келісу комиссияларының сотқа дейінгіжеке еңбек дауларына қатысты нормаларды қолдануда 8, 143, 144 – баптарды және Еңбек кодексінің басқа да нормаларын ескеру қажет, мәселен, әскери және құқық қорғау органдары қызметкерлері, сондай-ақ, мемлекеттік қызметшілеріне қатысты келісу комиссияларында жеке еңбек дауларын қарастыру реттелмеген. Аталған қызметкерлердің жекелеген санаттарына Еңбек кодексінің 159 бабының нормалары қамтылмайды.

Сондай-ақ, келісу комиссиясының мүшелерінің біліктілігіне қатысты Еңбек кодексінде ешқандай нормалар қарастырылмаған. Яғни, келісу комиссиясының мүшелерін кім даярлайтындығы немесе қандай мемлекеттік органдарда ішкі оқыту жүргізіледі, қандай кезеңдерде курс жүргізіледі деген сұрақтар өз шешімін таппаған.

Жеке еңбек дауларын шешуде комиссия құрамының біліктілігін арттыру негізгі рөлге ие. Комиссияның мақсаты дауласушы тараптарды татуластыру, істі сотқа дейін реттеу болуы тиіс. Алайда, тәжірибеде көріп жүргеніміздей кейбір шалғай елді-мекендерде келісім комиссиясы мекемелерде мүлдем жұмыс істемейді және жеке еңбек дауларының тараптары өзара бітімгершілікке келе алмаса, онда келісу комиссиясының шешіміне сотқа арыздана алады, яғни келісу комиссиясымен жеке еңбек дауларының нәтижесіне ешқандай да кепілдік те берілмейді.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде бекітілген еңбек дауларын жеке және ұжымдық депбөліп қарастырылуы себепті жеке еңбек дауларын соттан тыс реттеу келісім комиссиясында және медиациямен ғанареттеледі, ал ұжымдық еңбек дауларын шешу тәсілдері жабық тізбеде белгіленеді. Осы ретте, жеке және ұжымдық еңбек дауларында бірыңғай ашық тізбе енгізілуі тиіс деп санаймыз.

Медиация рәсіммен еңбек дауларын шешудің бірнеше ұтымды тұстары бар, атап айтсақ:

- еңбек қатынастары субъектілерінің іскерлік беделін сақтау;
- медиация рәсімі бойынша сот шығындарын төмендетеді;
- медиативтік келісімнің құпиялылығы [12, 47 б.].

Еңбек дауларында медиацияны қолданудың тағы бір тиімділігі тараптар арасындағы келісімнің деңгейіне байланысты болып табылады. Тараптар медиацияның сотқа дейінгі рәсім ретінде ғана емес, іс жүзінде бұл құрал жеке еңбек дауларына сотқа дейінгі кезеңде де, келісу комиссиясының немесе соттың іс жүргізуіндегі дауларға да қолданылатынын, оның үстіне медиация сот актісін немесе шешімін орындау сатысында қолданылатынын түсіндіруі қажет [13].

Дамыған батыс елдерінде барлық даулардың үштен бір бөлігі сотқа дейін жеткізбей медиация үдерістері аясында реттеліп отырады. Мысалы, Швейцарияда жұмысқа қатысты істердің басым көпшілігін жалпы юрисдикциядағы соттар қарайды. Еңбек дауларын шешуге арналған арнайы соттар белгілі бір кантондарды ғана қарайды.

Швейцариядағы еңбек дауларының екі деңгейлі: аудандық соттар (бірінші инстанция) және кантондық апелляциялық соттар (екінші, немесе кассациялық саты) немесе Еңбек соты деп атауға да болады. Жоғарғы сот органы – Федералдық сот. Федералдық сотта азаматтық, қылмыстық және төлем қабілетсіздігі және банкроттық туралы істер бойынша және т.б.

Швейцариядағы сот ісін жүргізудің ерекшелігі – дәлелдеу ауыртпалығы тараптар арасында ортақ. Бұл соттың талап қоюмен байланысты еместігін және шешім қабылдау кезінде олардың шегінен шығуы мүмкін екенін білдіреді. Тек жоғары талап қою сомасына қатысты сот шешімдері ғана қайта қаралуға немесе жойылуға жатады. Шағымданудың жеңілдетілген арнайы тәртібі бар. Ол сот төменгі сатыдағы соттың шешіміне берілген шағымды «анық негізделген» немесе, керісінше, «негізсіз» деп санаған жағдайларда қолданылады. Мұндай шағымдар бойынша сот жабық отырыста үш адамнан (бірауыздан қабылданған жағдайда ғана) шешім шығарады. Осылайша, еңбек дауларының ерекшелігі кәсіподақтардың мүшелері болып табылмайтын қызметкерлердің жеке еңбек даулары жалпы

юрисдикциядағы соттарда қаралатындығынан көрінеді. Қарапайым азаматтық соттың шешіміне Еңбек сотына шағымдануға болады [14]. Яғни, Еңбек соты жалпы юрисдикциялық соттардан басымдыққа ие.

Нарықтық экономикасы дамыған көптеген елдерде еңбек әділет органдарының құрылуы, бұл процестің заңдылығын, еңбек қатынастарында заңдылықты қамтамасыз етуде Еңбек соттарының мақсаттылығы мен тиімділігін көрсетеді.

Мамандандырылған еңбек төрелігі институттарының қызметі дауласушы тараптардың және бүкіл қоғамның мүдделерін барынша ескере отырып, еңбек дауларын тиімді шешуге ықпал ететін әлеуметтік-құқықтық инфрақұрылым институттарының бірі ретінде өзінің қажеттілігін іс жүзінде дәлелдей түсуде.

Еңбек заңнамасын жетілдіруде, оның беделін арттыруда, ішкі жүйелілікке қол жеткізуді топтастыруда, құқық қолдану тәжірибесіндегі олқылықтарды жоюда мамандандырылған еңбек әділет институттарының маңызды рөлі жалпы мойындалған. Көптеген дамыған елдерде мамандандырылған еңбек соттарының шешімдері еңбек құқығының қайнар көзі болып табылады.

Дауларды баламалы шешу жүйесі еңбек қатынастарының субъектілері арасында туындайтын еңбек дауларын соттан тыс реттеу рәсімдерін құрайтын механизмдердің жиынтығы деп анықтама беруге болады. Дауларды баламалы шешудің басты мақсаты артық сот шығындарының алдын алу.

Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта мамандандырылған еңбек соттары құрылған жоқ, сондықтан еңбек даулары азаматтық істер бойынша жалпы юрисдикциядағы соттарда қаралады, ал Еуропа елдерінің басым көпшілігінде жалпы юрисдикциядағы соттардың құзыретіне тек жеке еңбек даулары жатады, ал ұжымдық даулар сирек кездеседі. Елімізде тәуелсіз «Мамандандырылған арнайы еңбек даулары соты» ауадай қажет. Бұл, шет мемлекеттерде қолданылып жүрген нәтижесі бар тәжірибе. Себебі, еңбек даулары - күрделі процесс. Еңбек құқығы ауқымды дербес сала ретінде жеке зерттеуді, еңбек дауларын жеке қарастыруды талап етеді. Және азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың шынайы көрінісін бере алады.

Қорытынды.

Нарықтық экономика мен жеке кәсіпкерлік жағдайында еңбек даулары жиі кездесетін даулардың қатарында. Бүгінгі таңда олардың жалпы юрисдикциялық соттарда қаралатын істердің негізгі категориясын құрап отыр. ҚР Жоғарғы Сотының мәліметтеріне сәйкес, азаматтық істердің жалпы көлемінің 5,8% құрайды.

Еңбек заңнамасында еңбек дауларын сотта қарау мәселелерінің жеке қарастырылмауы, еңбек заңнамасының әртүрлі түсіндірілуі және осыған сәйкес қарама-қайшылықтардың болуы еңбек дауларын реттеу қиындықтар туғызады. Еңбек даулары еңбек құқығы субъектілерін қорғаудың соттық нысанының жетіспеушілігіне байланысты да туындайды. Сондай-ақ, еңбек даулары бойынша келісу комиссияларының жұмыс рәсімдерін реттеу және шешімдер қабылдау бөлігі қайта қарастыруды талап етеді.

Сотқа дейінгі еңбек дауларының алдын алудың бірден-бір баламалы тәсілі медиация болып табылады. Медиация институты бүгінгі күні дамудың жаңа сатысында, ол еңбек қатынастарындағы келіспеушіліктерді шешуге қолайлы жағдай орнықтыруда және тараптар арасындағы шешімдердің орындалуында тиімді механизм болып табылады.

Елімізде еңбек дауларын реттеу тәртібі азаматтық іс жүргізудің әдеттегі нормаларымен жүзеге асырылады, осы аралықта сотқа дейінгі оңайлатылған іс жүргізу немесе баламалы түрде медиацияны кеңірек қолдану ұтымды болады, сонымен қатар, нақты еңбек дауының юрисдикциясын дұрыс анықтаудың практикалық маңызы зор. Сондай-ақ, сотқа дейінгі баламалы шешудің рәсімдерін қолдану республикалық бюджеттен қаражатынан қамтамасыз етілуі тиіс, ол дегеніміз, соттардың жүктемесін азайтуға және сот шығындарының азаюына септігін тигізеді.

Бұл мақалада сотқа дейінгі еңбек дауларының юрисдикциясының кейбір мәселелерін ғана қарастыруға тырыстық. Қызметкерлердің еңбек құқықтарын тиімді қорғауды

қамтамасыз ету, еңбек саласындағы құқықтық кепілдіктердің лайықты деңгейін орнату объективті түрде алыс және жақын шетел тәжірибесін зерделеуді талап етеді, себебі Қазақстан Республикасының қолданыстағы еңбек заңнамасының нормалары халықаралық еңбек құқығының жалпы танылған қағидаттарына толық сәйкес келмейді.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Интернет ресурс <https://adilet.zan.kz>. Жүгіну мерзімі: 25.09.2021 ж.
2. Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы // Интернет-ресурс : <https://www.akorda.kz/> Жүгіну мерзімі: 05.09.2021 ж.
3. Исаева А.Ж. Еңбек дауларын сотта караудың процессуалдық ерекшеліктері: философия докторы (PhD) ... диссертация. – Алматы, 2021. – 182 б.
4. Paul M. Secunda The Wisconsin Public-Sector Labor Dispute of 2011//Marquette Law Scholarly Commons. Faculty Publications. Paper 603.<http://scholarship.law.marquette.edu/facpub/603>
5. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/>: Жүгіну мерзімі: 12.09.2021 ж.
6. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» №858 Жарлығы. Интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz>. Жүгіну мерзімі: 19.09.2021 ж.
7. Амандықова С.К., Муканов М. Р. Медиация в Республике Казахстан: перспективы развития <http://www.rusnauka.com>. Жүгіну мерзімі: 11.09.2021 ж.
8. Абайдельдинов Т.М, Макрушин А.О. Некоторые особенности применения медиации при разрешении индивидуальных трудовых споров в Республике Казахстан // Трудовое право в России и за рубежом. – 2014. – С.58-61.
9. «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысы // Интернет ресурс : <https://adilet.zan.kz/>. Жүгіну мерзімі: 17.09.2021 ж.
10. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 года № 197-ФЗ. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.06.2021 г.) // Интернет ресурс : <https://online.zakon.kz/>. Жүгіну мерзімі: 17.09.2021 ж.
11. Ronald C. Brown Comparative Alternative Dispute Resolution for Individual Labor Disputes in Japan, China, and the United States: Lessons from Asia?//St. John's Law Review Volume 86. Number 2 Volume 86, Spring-Summer 2012, Article 9 Numbers 2-3. – P. 543-577
12. Абайдельдинов Т.М, Жумагулов Б.Т. Некоторые вопросы судебной практики и трудового законодательства // Вестник КазНУ. Серия юридическая– 2008. – № 3. – С.47
13. Пулатов Ш. Медиация – эффективный инструмент для разрешения трудовых споров <https://assembly.kz/>. Жүгіну мерзімі: 16.09.2021 ж..
14. Забрамная Е.Ю., Шмелева Е. С. Обзор систем разрешения трудовых споров, применяемых в развитых странах // Трудовой арбитражный суд для разрешения коллективных трудовых споров <http://www.trudsud.ru>. Жүгіну мерзімі: 07.09.2021 ж..

List of sources used

1. Kazakhstan Republikasyn Constitutionsi // Internet resource https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ . «Adilet» Kazakhstan Republicas normativtik kuckyktyk aktilerinin akparattyk-kuckyktyk zhuyesi. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Kazakhstan Republics President Kasym-Jomart Kemeluly Tokaevtyн 2021 zhylygy 1 kyrkuyektegi "Halyk birligi zhane zhyeli reformalar - el orkendeuinin berik negizi" attа Kazakhstan khalkyna Zholdaуy // Online resource : <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart tokaevtyн kazakhstan-halkyna-zholdaуy-183555>.
3. Isaeva A.Zh. Enbek daularyн sotta karaudyң processaldyk yerekshelikteri : dis... Philosophy doctors (PhD) atagyn alu usin dayindalgan dissertation. - Almaty, 2021– - 182 b.
4. Paul M. Secunda The Wisconsin Public-Sector Labor Dispute of 2011//Marquette Law Scholarly Commons. Faculty Publications. Paper 603.<http://scholarship.law.marquette.edu/facpub/603>
5. Kazakhstan Republikasynyn Enbek codex 2015 zhylygy 23 karashadagi No. 414-V KRZ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> 20.01.2019.

6. Kazakhstan Republikasy Presidentin 2009 zhylygy 24 tamyzdagi "Kazakhstan Republikasyn 2010 zhyldan 2020 zhylyga deyingi kezenge arnalgan kukykyk sayasat tuzhyrymdamasy turaly" No. 858 Zharlygy. Online resource: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858>
7. Amandykova S.K., Mukanov M. R. Mediation in the Republic of Kazakhstan: development prospects http://www.rusnauka.com/35_NOBG_2013/Pravo/9_151992.doc.htm 11.04.2020.
8. Abayeldinov T.M., Makrushin A.O. Some peculiarities of the use of mediation in the resolution of individual labor disputes in the Republic of Kazakhstan // Labor law in Russia and abroad.- 2014. - p.58-61.
9. "Sottardyn enbek daularyn sheshu kezinde zannamany koldanuyn keybir maseleri turaly" Kazakhstan Republikasy Zhogargy Sotynyn 2017 zhylygy 6 kazandagi No. 9 normativtik kaulysy // Online resource : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000009S/history>
10. Labor Code of the Russian Federation No. 197-FZ of December 30, 2001 (with amendments and additions as of 06/28/2021) // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30396416.
11. Ronald C. Brown Comparative Alternative Dispute Resolution for Individual Labor Disputes in Japan, China, and the United States: Lessons from Asia?//St. John's Law Review Volume 86. Volume 86, Number 2, Spring-Summer 2012, Article 9 Numbers 2-3. P. 543-577
12. Abaideldinov T. M., B. T. Zhumagulov Some questions codeproject and labor laws // Bulletin of the Treasury. The legal series- 2008. - No. 3. - p.47
13. Pulatov Sh. Mediation is an effective tool for resolving labor disputes <https://assembly.kz/ru/news/mediatsiya-effektivnyy-instrumentrazresheniya-trudovykh-sporov/> 13.06.2020.
14. Zabramnaya E.Yu., Shmeleva E. S. Review of labor dispute resolution systems used in developed countries // Labor Arbitration Court for the resolution of collective labor disputes <http://www.trudsud.ru/ru/docs/publications/4/> 05.02.2020.

Автор туралы мәлімет

Тасыбаева С.К. – Д.А. Қонаев атындағы Еуразия университетінің 3 курс докторанты.

Тасыбаева С.К. – докторант 3 курса Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева.

Tasybayeva S. K. – 3th year doctoral student of the D. A. Kunaev Eurasian law Academy.

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

ADMINISTRATIVE LAW

Ю.Ю. Колесников¹, Г.Б. Ахмеджанова¹, Н.О. Тузельбаев¹

¹Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПОЛИЦИЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В научной статье рассматриваются современное состояние, проблемы и перспективы организации и повышения эффективности административной деятельности полиции по охране правопорядка и общественной безопасности, профилактике правонарушений. Исследуются вопросы выработки оптимальной модели управления в административно-правовой сфере, дальнейшей модернизации полицейской службы. Кроме этого, в содержании данной статьи определены общие функции управления внутренними делами правоохранительных органов присущи всей системе управления и оказывают организующее воздействие на отдельные сферы социальной деятельности и способствуют выполнению различных видов работ в этих сферах. Контроль как общая функция управления пронизывает деятельность всех звеньев и структур правоохранительных органов, в том числе и административной полиции. Контроль связан с получением объективной информации о состоянии подведомственных объектов, о работе отраслевых подразделений и его должностных лиц.

Ключевые слова: административная полиция, принципы управления, модернизация, сервисная модель полицейской службы, оценка эффективности полицейской службы, профилактика правонарушений, связь с общественностью.

Қазақстан Республикасы әкімшілік полициясының басқару жүйесін жетілдіру: мәселелері мен болашағы

Ғылыми мақалада құқық тәртібін және қоғамдық қауіпсіздікті қорғау, құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша полиция қызметінің әкімшілік қызметін ұйымдастырудың және тиімділігін арттырудың қазіргі жағдайы, мәселелері мен болашағы қарастырылады. Әкімшілік-құқықтық салада оңтайлы басқару моделін әзірлеу, полиция қызметін одан әрі жаңғырту мәселелері зерттеледі. Сонымен қатар, осы мақаланың мазмұны бүкіл басқару жүйесіне тән және қоғамдық қызметтің жекелеген салаларына ұйымдастырушылық әсер ететін және жұмыстың әр түрін жүзеге асыруға ықпал ететін ішкі істер органдарының ішкі істерін басқарудың жалпы функцияларын анықтайды. Бақылау жалпы басқару функциясы ретінде құқық қорғау органдарының, оның ішінде әкімшілік полицияның барлық деңгейлері мен құрылымдарының қызметіне енеді. Бақылау ведомстволық бағынысты объектілердің жағдайы туралы, салалық бөлімдер мен оның лауазымды тұлғаларының жұмысы туралы объективті ақпарат алумен байланысты.

Түйінді сөздер: әкімшілік полиция, басқару принциптері, модернизация, полиция қызметінің сервистік моделі, полиция қызметінің тиімділігін бағалау, құқық бұзушылықтың алдын алу, қоғаммен байланыс.

Management system improving of the administrative police of the Republic of Kazakhstan: problems and prospects

This scientific article examines the current state, problems and prospects of organizing and increasing the effectiveness of police administrative activities for the protection of law, order and public safety, prevention of offenses. The content of this article defines the general functions of managing the

internal affairs of law enforcement agencies that are inherent in the entire management system and have an organizing effect on certain areas of social activity and contribute to the implementation of various types of work in these areas. The issues of developing an optimal management model in the administrative-legal sphere, further modernization of the police service are also investigated. Control as a general management function permeates the activities of all levels and structures of law enforcement agencies, including the administrative police. Control is associated with obtaining objective information on the status of subordinate facilities, on the work of industry departments and its officials.

Keywords: administrative police, management principles, modernization, service model of the police service, assessment of the effectiveness of the police service, crime prevention, public relations.

Административная полиция входит в единую систему органов внутренних дел. В соответствии с частью 2 статьи 7 Закона РК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» в структуру административной полиции входят следующие подразделения:

- подразделения местной полицейской службы, осуществляющие деятельность по охране общественного порядка, обеспечения безопасности дорожного движения, профилактики правонарушений.
- подразделение по контролю в сфере оборота гражданского и служебного оружия;
- миграционная полиция;
- конвойная служба;
- специальные учреждения (спецприемники для содержания лиц, подвергнутых административному аресту, специальные помещения для задержанных в административном порядке, ИВС и приемники распределители для лиц БОМЖ и документов);
- иные подразделения, осуществляющие охрану общественного порядка [1].

Законодательство об органах внутренних дел регламентирует общую систему ОВД РК, но не структуру и организацию деятельности административной полиции. Деятельность территориальных подразделений административной полиции определена в ведомственных положениях, инструкциях и приказах МВД Республики Казахстан.

Исходя из содержания программных документов, утвержденных Президентом и Правительством РК, необходимо отметить, что современная структура административной полиции и организация ее деятельности не является окончательным вариантом [2].

В русле реализации правовой реформы, модернизация системы управления административной полицией в ближайшем будущем будет направлена на:

- оптимизацию структуры и функций для освобождения от несвойственных функций;
- минимизацию коррупционных рисков;
- трансформацию деятельности ОВД на профилактику правонарушений со смещением работы с последствиями правонарушений.
- совершенствование системы контроля за качеством деятельности сотрудников полиции;
- снижение жалоб на действие (бездействие) полицейских;
- увеличение положительных откликов о работе полиции;
- обеспечение высокого уровня доверия со стороны населения;
- повышение профессионального потенциала сотрудников полиции путем проведения обучения сотрудников полиции на постоянной основе передовым практикам, обмена опытом с иностранными партнерами и активного использования представительства полиции Казахстана в международных организациях правоохранительного профиля;
- усиление мотивации к работе путем регулярной индексации заработных плат полицейских в зависимости от ежегодной инфляции и иных макроэкономических показателей;
- продолжение работы по переходу на сервисную модель деятельности;
- наращивание способов и методов, в том числе с использованием инновационных и

цифровых технологий борьбы с любыми формами правонарушений и их профилактики;

- обеспечение законности и общественной безопасности, защиту прав и свобод граждан;

обеспечение неотвратимости наказания за любые правонарушения, неукоснительное следование принципу «нулевой терпимости (толерантности)» к правонарушениям;

- унификацию кадрового потенциала с иными правоохранительными органами, а именно: должно быть равное социальное, финансовое и материальное обеспечения, что полностью согласуется с требованиями Закона «О правоохранительной службе» от 6 января 2011 года [3].

Вышеперечисленные перспективы вызывают необходимость существенного переосмотра как структуры, так и функций административной полиции, самой специфики управления деятельностью данной службы.

Остановимся на основных принципах, которые, по нашему мнению, актуальны в процессе управления административной полицией:

- плановость и прогнозирование;
- дифференциация и фиксация функций;
- научность;
- рациональность;
- ответственность;
- сочетание единоначалия и коллегиальности;
- двойного подчинения;
- линейный принцип.

Общие принципы управления являются основополагающими для принципов государственной и правоохранительной служб. Принципы же характерные для названных направлений государственной деятельности закреплены в соответствующих законах о государственной и правоохранительной службах.

Рассмотрим основные принципы управления силами и средствами, которыми должны руководствоваться в своей деятельности руководители административной полиции.

Плановость и прогнозирование заключается в разработке программных документов по дальнейшему совершенствованию и модернизации полиции, а также прогнозирование ожидаемых результатов в связи с реализацией этих документов.

В настоящее время основным программным документом является *Дорожная карта по модернизации органов внутренних дел РК на 2019 - 2021 годы*, утвержденная Постановлением Правительства РК от 27 декабря 2018 года № 897 [4].

Принцип рациональности управления административной полиции заключается в том, что цель и задачи подразделений должны достигаться при наименьших ресурсных затратах (силах, средствах, финансовых и иных ресурсах). Управление административной полицией должно быть рациональным особенно в условиях рыночной экономики, так как при осуществлении управленческой деятельности имеет место не только принцип законности, но и целесообразности. Эти принципы не должны противостоять друг другу, а взаимно дополнять себя. Критериями эффективного рационального управления административной полиции должны являться:

- время решения задач;
- различные финансовые и материальные затраты;
- сроки окупаемости затрат;
- исключение или минимизация негативных издержек.

Принцип ответственности должностных лиц, осуществляющих функции управления административной полицией, заключается в ответственности за результаты работы в целом. В основном ответственность в рассматриваемой сфере общественных отношений, наступает в дисциплинарном порядке. Но не исключено, что согласно статье 32 КРКо-

АП, сотрудники полиции могут привлекаться к административной ответственности на общих основаниях, но при исполнении служебных обязанностей привлекаются только к дисциплинарной ответственности.

Принцип сочетание единоначалия и коллегиальности заключается в том, что единоначалие в административной полиции имеет приоритет перед принципом коллегиальности, так как в административной полиции коллегиальные решения принимаются только в условиях кризисных ситуаций, когда вводится режим особых условий и решения должны приниматься специально создаваемыми оперативными штабами. Коллегиальными управленческими решениями также следует признавать результаты работы оперативных совещаний, решения аттестационной или дисциплинарной комиссий и иные корпоративные собрания.

Но обычно коллегиальные решения принимаются группой должностных лиц административной полиции и носят рекомендательный характер, а вопросы текущего оперативного управления силами и средствами административной полиции принимаются на основе принципа единоначалия.

Принцип двойного подчинения обеспечивается путем сочетания централизации в руководстве административной полиции с учетом местных условий, например управление службами и подразделениями в условиях городской или сельской местности. Комитет административной полиции содержится за счет республиканского бюджета, а территориальные органы административной полиции почти все за счет местного бюджета. Поэтому подразделения местной полицейской службы, составляющие костяк административной полиции подотчетны не только руководству ОВД, но и местным исполнительным органам.

Линейный принцип управления деятельностью в административной полиции обеспечивает руководителю подразделения по конкретной линии работы в пределах своих компетенций реализовывать все функции и задачи по отношению к своим подчиненным, а также персонально нести ответственность за результаты работы подразделения в целом.

Таким образом, все рассмотренные принципы управления характерны для управления службами административной полиции, а часть из них находит свое отражение в программных документах последних лет и рассматривается, как перспектива совершенствования управленческой деятельности в данной сфере.

Методологическую основу данной работы составляют диалектический метод и теория познания, рассматривающие предмет изучения в его

В процессе исследования применялись разнообразные общенаучные и иные традиционные методы исследования, такие как логический, сравнительный, конкретно-социологический, аналитический, системный подход и другие.

Проводился анализ отдельных положений законодательства о правоохранительной службе, об органах внутренних дел, программные документы государственных органов, другие документы и материалы.

Источниковедческую основу статьи составили труды отечественных и зарубежных ученых по основам управления, административному праву, другим смежным областям правовых знаний.

На пути реформирования полицейской службы возникают сложности и нерешенные проблемы. Иногда реформам мешает внутрикорпоративная борьба за ресурсы и влияние.

Другая проблема в том, что решения принимаются крайне медленно: в МВД, как и в любом госоргане, много бюрократии.

Не всегда успех реформы зависит от самих полицейских. Это можно увидеть на примере созданной в 2016 году местной полицейской службы (МПС). Кандидатура главы МПС согласовывалась с акимом и маслихатом.

Несмотря на то, что руководителя местной полиции обязали отчитываться перед акимом и маслихатом, а финансировалась служба местным бюджетом, речь не шла о

полной децентрализации.

Но взаимодействие полиции и исполнительной власти на местах было необходимо, чтобы направить силы МПС на участки, которые считает слабыми именно акимат, а не министерство. Если криминальная полиция расследует преступления, то местная полиция, входящая в систему административной полиции, выполняет совершенно другую задачу: охраняет общественный порядок и занимается профилактикой правонарушений, например, через политику нулевой терпимости к мелким правонарушениям.

Как отмечает экспертное сообщество, в середине 2018 года, когда департаменты внутренних дел были преобразованы в департаменты полиции, туда вошла и местная полиция. Эти изменения были необходимы для обеспечения принципов единоначалия и подчиненности, а также недопущения возникновения конфликта интересов между подразделениями органов ОВД.

Еще до создания местной полиции предполагалось, что эта служба в тесном сотрудничестве с местным сообществом обеспечит профилактику правонарушений.

Однако идея хороша, если работают институты прямой демократии, но в данном случае реформа замедлилась, поскольку не могла опираться на серьезные институты местного самоуправления и местного представительства.

После трагической гибели олимпийца Дениса Тена, сформировался общественный запрос на реформирование казахстанской полиции. Активисты организовали гражданскую инициативу «За реформу МВД», представившую собственный проект – «Новая полиция Казахстана». Один из разделов проекта: структурная реформа для формирования сервисной модели полиции, кадровая политика и подотчетность обществу.

Для формирования сервисной модели активисты предложили назначать главой МВД гражданское лицо. Он будет определять политику ведомства, а за оперативную работу будет отвечать назначенец из полицейской системы. Такое разделение, по мнению активистов, не позволит использовать полицию в политических целях, например, при разгоне митинга.

Общественники предлагают развивать полноценную местную полицию и увеличить влияние маслихата на ее работу. Например, маслихаты должны получить полномочия двумя третями голосов ставить перед главой местной полиции вопрос об увольнении любого работника местной полиции в связи со ставшими известными им нарушениями. Неудовлетворительная оценка со стороны маслихата выполнения таких программ, по мнению экспертов, должна вести к постановке вопроса об увольнении главы местной полиции.

Революционным для Казахстана выглядит предложение демилитаризировать полицию в два этапа. Первый – упразднение униформы, ее должны носить только патрули для узнавания. Второй – формировать аппарат МВД из гражданских госслужащих.

Предлагается ввести институт внешнего надзора. Без такого механизма руководство полиции всегда будет иметь возможность уклониться от тщательного рассмотрения жалоб и обращений граждан, считают авторы проекта «Новая полиция Казахстана».

Список использованных источников:

1. Об органах внутренних дел Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 г. № 199
2. Проект Концепции правовой политики РК до 2030 года// <https://iris.kz/>. Дата обращения: 08.09.2021 г.
3. О правоохранительной службе/ Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 г. № 199 - V
4. Об утверждении дорожной карты по модернизации органов внутренних дел Республики Казахстан на 2019-2021 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2018 года № 897 // <https://adilet.zan.kz/>. Дата обращения: 14.09.2021 г.

References:

1. Law of the Republic of Kazakhstan dated April 23, 2014 "On the Internal Affairs Bodies of the Republic of Kazakhstan" No. 199
2. Draft Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030// <https://iris.kz/npa/proekt-kontseptsii-pravovoy-politiki-rk-do-2030-goda/>
3. Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2011 "On Law Enforcement Service" No. 199
4. On the approval of the roadmap for the modernization of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan for 2019-2021. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2018 No. 897 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000897>

Сведения об авторах

Колесников Юрий Юрьевич – декан факультета экономики и права Торайгыров университета, кандидат юридических наук.

Ахмеджанова Гульнара Бисенгазиевна – заведующая кафедрой «Правоведение» Торайгыров университета, доктор юридических наук.

Тузельбаев Нурғали Ошпанбаевич – Торайгыров университет, кандидат юридических наук.

Колесников Юрий Юрьевич – Торайгыров университетінің экономика және құқық факультетінің деканы, заң ғылымдарының кандидаты.

Ахмеджанова Гульнара Бисенгазиевна – Торайгыров университетінің «Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы.

Тузельбаев Нурғали Ошпанбаевич – Торайгыров университеті, заң ғылымдарының кандидаты.

Kolesnikov Yuri Yurievich – Dean of the Faculty of Economics and Law of Toraighyrov University, candidate of law.

Akhmedzhanova Gulnara Bisengazievna – Head of the Department of «Law» of Toraighyrov University, Doctor of Law.

Tuzelbayev Nurgali Oshpanbayevich – Toraighyrov University, candidate of law.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
КРИМИНОЛОГИЯ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО,
КРИМИНОЛОГИЯ**

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

М.Ж. Кайбжанов¹

¹ Прокуратура Актыубинской области, Актобе, Казахстан

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ КРАЖ

Разработка и реализация мер по общесоциальной и специально-криминологической профилактике краж является обязанностью всех государственных органов Республики Казахстан. При этом в системе государственной власти можно выделить три органа, для которых предупреждение краж является одной из первоочередных целей, составляет важное направление повседневной деятельности – органы внутренних дел, органы местного самоуправления и органы прокуратуры.

Ключевые слова: профилактика, кража, криминогенная ситуация, предотвращение правонарушений, охрана порядка, социальная защита.

Ұрлықтың алдын алуда мемлекеттік және құқық қорғау органдарының тиімділігін арттырудың негізгі бағыттары

Түйін: Ұрлықтың жалпы әлеуметтік және арнайы криминологиялық алдын алу бойынша шараларды әзірлеу мен жүзеге асыру Қазақстан Республикасының барлық мемлекеттік органдарына жүктеледі. Сонымен қатар, мемлекеттік билік жүйесінде ұрлықтың алдын алу негізгі мақсаттардың бірі болып табылатын, күнделікті қызметтің маңызды бағытын құрайтын үш органды ажыратуға болады - ішкі істер органдары, жергілікті мемлекеттік органдар мен прокурорлар.

Түйінді сөздер: алдын алу, ұрлық, қылмыс жағдайы, қылмыстың алдын алу, тәртіпті қорғау, әлеуметтік қорғау.

The main directions of increasing the effectiveness of the activities of state and law enforcement agencies in the prevention of theft

Summary: The development and implementation of measures for general social and special-criminological prevention of theft is the responsibility of all state bodies of the Republic of Kazakhstan. At the same time, in the system of state power, three bodies can be distinguished for which prevention of theft is one of the primary goals, constitutes an important direction of daily activity - internal affairs bodies, local self-government bodies and prosecutors.

Keywords: prevention, theft, crime situation, crime prevention, order protection, social protection.

Ведущая роль в профилактике краж принадлежит органам внутренних дел, на которые в соответствии с Законом Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» возложены задачи по профилактике правонару-

шений, охране общественного порядка, борьбе с преступностью, исполнению уголовных наказаний и административных взысканий.

Главным звеном единой системы органов внутренних дел по разработке и реализации специально-криминологических мер профилактики краж являются центральные и территориальные органы полиции, структурно состоящие из криминальной полиции, административной полиции, подразделений следствия, дознания и иных подразделений. Указанные подразделения полиции в рамках своих полномочий непосредственно реализуют меры по профилактике краж, их раскрытию и расследованию, выявлению лиц, совершающих кражи, взаимодействуют с гражданами, представителями общественности, органами местного самоуправления.

Органами внутренних дел проводится большая работа по профилактике, выявлению и раскрытию краж, однако, как показывают статистика и практика, эффективность этой деятельности требует повышения.

Можно выделить несколько направлений повышения эффективности профилактики краж органами внутренних дел. В настоящее время государством уже предприняты определенные действия по их реализации.

В ноябре 2015 года в рамках реализации 30 шага «Плана нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева» [1] создана местная полицейская служба.

Местная полицейская служба – новый правоохранительный институт в структуре органов внутренних дел, созданный для максимального приближения правоохранительной деятельности к потребностям граждан, установления подотчетности правоохранительных органов перед местными исполнительными органами и местным сообществом, повышения уровня доверия населения к полиции. Создание местной полицейской службы призвано повысить роль и ответственность местных исполнительных органов в области обеспечения охраны порядка в регионах, обеспечить создание системы профилактики на местном уровне.

В настоящее время по Республике численность местной полиция составляет более 25 тыс. сотрудников. Из них 7,6 тысяч единиц – участковые инспектора полиции.

Вошедшие в состав местной полицейской службы участковые инспектора полиции и их помощники являются ключевым звеном в системе профилактики краж. Непосредственно на них возложена обязанность наведения порядка и предупреждения правонарушений по месту жительства граждан на конкретном административном участке. В рамках реализации специально-криминологических мер профилактики краж участковые инспектора полиции осуществляют контроль за поведением более чем 160 тыс. человек, состоящих на профилактических учетах (19,6 тыс. ранее судимых, 74,5 тыс. алкоголиков, 17,4 тыс. наркоманов, 24,4 тыс. условно осужденных и т.д.), вносят существенный вклад в раскрытие преступлений (в 2016 году с их участием раскрыто более 35,3 тыс. преступлений).

Предупреждение преступности - это концепция, которая применялась различными способами к проблеме преступности: она использовалась для обозначения как мероприятий (например, программ и стратегий предупреждения преступности), так и результатов (например, более низкие уровни преступности в сообществах или более низкие уровни правонарушений, повторных правонарушений отдельными лицами). Во имя предупреждения преступности исследователи изучили влияние и роль формальных механизмов социального контроля (например, сдерживающее воздействие полиции, судов и исправительных учреждений) и неформального социального контроля механизмы, с акцентом на влияние (через такие механизмы, как привязанность, приверженность и вовлеченность) семьи, сверстников, школы, работы, сообщества и роли стыда и систем убеждений, религии). Кроме того, стратегии предупреждения преступности были нацелены на различные уровни профилактики (первичный, вторичный, третичный) и на необходимость индивидуальных (то есть частных действий), местных (групповых действий жителей района) и общественных действий (то есть решений о вызове полиции) для предотвращения преступности [2, с. 17].

Наряду с профилактикой преступлений одной из главных задач местной полиции являются охрана общественного порядка, возложенная на подразделения дорожной и патрульной полиции с 2013 года объединенные в единую службу. Самое многочисленное структурное подразделение местной полиции (11,6 тыс. человек), осуществляет патрулированием улиц, других общественных мест, борется с уличной преступностью, должно оперативно реагировать на все правонарушения.

Вместе с тем, деятельность органов внутренних дел сопряжена с целым рядом проблем, оказывающих непосредственное влияние на реализацию задач по борьбе с кражами.

К примеру, не решены вопросы обеспечения условий работы и социальной защиты участковых инспекторов, особенно в сельских районах. Из 2,7 тыс. участковых пунктов полиции по Казахстану 1,4 тыс. нуждаются в ремонте, дополнительно требуется строительство 430 новых участковых пунктов. Удаленный доступ к информационным базам данных МВД РК имеют только 38% участковых пунктов полиции. Почти треть участковых не обеспечена жильем, столько же сельских участковых не имеют служебных автомашин и радиостанций [3].

Вышесказанное порождает проблему с кадровым составом и профессиональным уровнем сотрудников. Ежегодно из органов внутренних дел увольняются около 6,5 тысяч полицейских, из них 40% – по собственному желанию. Основными причинами увольнений являются низкие оклады и тяжелые условия работы (ненормированный рабочий день и т.д.). Так зарплата сотрудников дорожной полиции составляет в среднем 125 тысяч тенге, участковых инспекторов – 178 тыс. тенге. В результате основной контингент сотрудников составляют люди в возрасте до 30 либо старше 50 лет. Удельный вес наиболее трудоспособной части сотрудников возрастом от 35 до 45 лет крайне низок [4].

Решение указанных проблем является необходимым условием повышения эффективности деятельности органов внутренних дел по противодействию кражам.

Важная роль в профилактике краж отведена органам местного самоуправления в лице акиматов (исполнительный орган) и маслихатов (представительный орган). Руководитель местной полицейской службы отчитывается не реже двух раз в год – перед акиматами и маслихатами и один раз в год – перед населением. Таким образом, основным критерием оценки деятельности местной полицейской службы является мнение населения.

Однако, как показывает практика, на сегодняшний день в большинстве регионов отсутствует эффективная система профилактики преступлений, в том числе и краж. Не используется в полной мере потенциал местной полицейской службы, местных исполнительных органов, общественных формирований, не налажено взаимодействие с населением. Требуется разработка и реализация местными исполнительными органами комплексной программы по профилактике краж.

Необходима должная координация и взаимодействие всех местных органов власти и управления, включая и сферы занятости населения, здравоохранения, образования, неправительственных организаций, охранных агентств и т.д.

Примером организации такого взаимодействия в зарубежных странах является создание Национальных Советов. Такие советы выполняют функции по сбору и анализу информации, планированию, выполнению и оценке программ по предупреждению преступлений, координация деятельности полиции и других органов, работающих в этой сфере, обеспечение участия населения, сотрудничество со средствами массовой информации, научно-исследовательская работа, сотрудничество с законодательными органами, определяющими политику в области борьбы с преступностью, учебная подготовка [5].

На сегодняшний день предприняты определенные шаги в направлении усиления партнерства государства и общества, налаживания сотрудничества между всеми органами власти в деле борьбы с преступностью.

На центральном уровне действует возглавляемая Премьер-министром Правительственная комиссия по профилактике правонарушений, ставшая официальной площадкой для обсуждения проблем профилактики правонарушений не только с руководителями центральных госорганов, но и с акимами регионов.

2 ноября 2015 года принят Закон Республики Казахстан «Об общественных советах» впервые на столь высоком уровне (не постановлений Правительства, приказов министров или акимов) устанавливающий и регулирующий взаимодействие органов власти и их представителей с гражданами.

С 1 января 2016 общественные советы, созданные на республиканском и местном уровне, должны принять участие в решении стратегических вопросов развития региона, как медиаторы оказывать содействие в формировании, воспитании сознания, ответственности любого гражданина [6].

Роль прокуратуры в профилактике краж напрямую вытекает из тех задач, которые возложены на нее государством.

Начиная с момента создания и на всех этапах государственного развития, прокуратура осуществляет надзор за точным и единообразным исполнением Конституции и законов, защиту интересов государства, социально-экономических, политических и личных прав и свобод граждан, предотвращение правонарушений.

Органами прокуратуры Республики Казахстан проводится систематическая работа по разработке и реализации мер по предотвращению преступлений, одним из важнейших направлений которой является профилактика краж.

К примеру, в рамках реализации проекта Генеральной прокуратуры Республики Казахстан «Стоп кражам» прокуратурой г. Астаны проведен целый ряд мероприятий, направленных на устранение причин и условий, способствующих совершению краж.

В результате заключенных меморандумов о сотрудничестве с торгово-развлекательными центрами, пересмотренными маршрутами патрулирования комплексных сил полиции, в том числе путем увеличения их штатной численности, количество совершаемых краж по городу снизилось на 3%.

Комитетом правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры разработана «Карта уголовных правонарушений», функционирующая в онлайн режиме на территории всей Республики [7].

С момента внесения статистической карточки о совершенном преступлении в базу КПКСУ информация о преступлении автоматически отражается на карте, показывая действительную картину криминальной ситуации в том или ином районе. Информация о преступлении отражает вид преступления, его предварительную квалификацию согласно уголовному законодательству.

При помощи Карты правонарушений возможно проведение ежедневного анализа криминогенной ситуации и выявление районов, требующих повышенного внимания соответствующих органов, установления причин роста краж именно на данной территории. Результаты анализа криминогенной ситуации в населенном пункте на основании данных электронной карты правонарушений может быть использован (и используется) для формирования маршрутов и дислокации патрулей, выставления дополнительных нарядов полиции и т.д.

Проблемным моментом в деятельности всех государственных органов является отсутствие совместных программных документов в сфере борьбы с преступностью, в том числе по организации совместной работы по противодействию кражам, недостаточное количество и качество методических материалов по деятельности субъектов предупреждения преступности.

В настоящее время Министерством внутренних дел Республики Казахстан работа по противодействию кражам организована в рамках отдельной Программы на 2015-2017 годы, в которой задействованы только органы внутренних дел, т.е. она носит узковедомственный характер.

В силу своего особого конституционного статуса органы прокуратуры могут и должны не только осуществлять в рамках своих полномочий криминологическую профилактику преступлений, но и выступать в качестве координатора деятельности других правоохранительных органов.

Как отметил Лидер нации первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев: «Органам прокуратуры отводится ключевая роль, поскольку они наделены большими полномочиями в правовой сфере, координируя деятельность всех других правоохранительных органов».

В связи с этим, одним из основных направлений деятельности органов прокуратуры по криминологической профилактике преступности является разработка и координация реализации ведомственных и межведомственных планов (проектов), предусматривающих систему мероприятий, направленных на предупреждение отдельных видов и групп преступлений и в целом всей преступности, на определенной территории.

Такие программы призваны обеспечить взаимодействие и согласованную работу всех субъектов предупреждения. Они включают в себя мероприятия, направленные на изучение с учетом региональных особенностей причин и условий, способствующих совершению преступлений; информирование руководства предприятий, учреждений и организаций всех форм собственности, иных должностных лиц и граждан о формах и методах защиты от преступных посягательств; обеспечение взаимодействия государственных и местных органов управления с населением, общественными объединениями, СМИ по вопросам охраны правопорядка; внесение предложений по паспортизации объектов хранения материальных ценностей, их технической оснащенности; осуществления других общепрофилактических мероприятий.

Примером успешного осуществления координирующей деятельности прокуратуры по криминологической профилактике краж может послужить реализуемый в период с 2013 по 2016 годы, разработанный прокуратурой Костанайской области, Проект по противодействию кражам.

До 2013 года в области, как и в целом по стране, ежегодно увеличивалось количество совершенных краж, их удельный вес в структуре общей преступности достиг 70 %.

На протяжении 2-х лет с 2013 по 2014 годы прокуратурой области проведена серьезная работа по разработке на основе глубокого анализа ряда координирующих мер по противодействию кражам в регионе. Результатом этой работы стало принятие и реализация совместно с акимами, уполномоченными государственными и правоохранительными органами, общественными организациями и представителями бизнеса Костанайской области Проекта по противодействию кражам (далее – Проект).

Проект предусматривает разработку и реализацию ежегодных Планов по 10 основным направлениям (вопросам), каждый из которых предусматривает проведение конкретных мероприятий по их разрешению с указанием исполнителей, сроков и планируемых результатов после их исполнения.

Первый Межведомственный план мероприятий по противодействию кражам был презентован прокуратурой области и затем принят 23.04.2014 года на совещании с участием акима Костанайской области, акимов городов и районов, руководства правоохранительных и государственных органов, представителей общественности.

Работа продолжилась в 2015 году, когда 15.04.2015 г. с учетом наработанной практики прокуратурой области совместно с акимом, ДВД, УКПСиСУ, НДП «Нур Отан» и Палатой Предпринимателей области был утвержден Межведомственный План мероприятий по защите прав собственности и борьбе с кражами на 2015-2016 годы.

Благодаря совместной скоординированной работе представителей государственных и правоохранительных органов, общественных объединений, бизнес структур и граждан были достигнуты существенные успехи практически по всем направлениям Проекта.

В целях улучшения социальных условий проведена большая работа по трудоустройству. Создано 7 385 новых рабочих мест, трудоустроено 3 051 безработных лиц и 76 лиц, освобожденных из мест лишения свободы, обеспечено оказание материальной помощи 2 714 семьям с низким достатком.

Данный результат был достигнут, в том числе и благодаря правильному применению на местах Дорожной карты занятости – 2020 и Карты индустриализации. К примеру, в 2014

году в рамках Дорожной карты занятости трудоустроено 12 087 человек (в 2013 году – 3 303 человека, увеличение на 265,9%). За 2015 года трудоустроено 9 598 (9 904) человек, наибольшее предпочтение отдавалось малоимущим и социально неустроенным гражданам. По Карте индустриализации в регионе введено в эксплуатацию 3 проекта на общую сумму 3,8 млрд. тенге (около 703,7 млн. рублей), создано 109 рабочих мест.

Помимо реализации республиканских программ занятости на местах целенаправленно выделялись бюджетные средства и создавались общественные рабочие места, проводилось профессиональное обучение и переобучение социально-уязвимых слоев населения и лиц, проходящих ресоциализацию. Так в 2014 году создано 4 599 рабочих мест, прошли обучение и переобучение 747 человека, в 2015 года – 3 932 места и 470 человек соответственно.

Проведена работа по устранению криминогенных факторов, способствующих и облегчающих совершение краж, выявлены уязвимые для совершения краж места, пересмотрены маршруты патрулирования ОВД.

В 2014 году на улицах, в торговых центрах, во дворах и подъездах домов области установлено 974 камеры видеонаблюдения, 6 464 домофона, 45 домов оснащены службами консьержей, к охране правопорядка привлечено 68 охранных структур, 76 общеобразовательных учреждений оснащены камерами видеонаблюдения.

В 2015 году в областном центре установлены домофоны в 1005 многоэтажных домах, организована служба консьержей в 11 домах. Активизирована работа Центров оперативного управления (ЦОУ) в г. Костанай и г. Рудный (задействовано 263 камеры наружного наблюдения), в торговых точках, развлекательных местах, в домах размещено порядка 3 400 видеокамер.

Совместно с Палатой предпринимателей проведена разъяснительная кампания, по результатам которой бизнес структуры поставили на пультовую охрану 339 коммерческих объекта и открыли 34 охраняемых автостоянки.

Осуществлены паспортизация и клеймение всего поголовья скота, организован его централизованный выпас, в результате кражи скота сократились на 32%.

Организована широкомасштабная праворазъяснительная работа по повышению гражданской активности и формированию в обществе «нулевой» терпимости к правонарушениям и преступлениям, в рамках которой проведено 334 схода с населением, распространено 179 535 листовок-буклетов, организовано 79 выступлений в средствах массовой информации.

По инициативе прокуратуры области разработан и транслируется видеоролик, распространяются буклеты на тему предупреждения краж, в местах скопления людей установлено 8 информационных баннеров.

Как следует из данных статистики, в период с 2013 по 2016 годы в области произошло снижение: общего числа краж на 26,6 %; квартирных краж на 19,3 %; краж транспортных средств на 52%; краж скота на 48 %; краж сотовых телефонов на 54 %.

Результатом реализации проекта стало стабильное снижение на протяжении 3-х лет количества совершенных краж по Костанайской области: в 2014 году – 15942, в 2015 – 14004, в 2016 – 12865, в 2017-10488, в 2018-9631, 2019-7567, 2020-4505, 2021 (6 месяцев) – 1772.

В марте 2016 года был утвержден Межведомственный план МВД, ГП, КНБ, МЗиСР, МСХ, МНЭ по профилактике краж чужого имущества на 2016-2017 годы. С конца 2016 года совместно с другими органами был реализован проект Генеральной прокуратуры РК «Стоп кражам», при разработке которого был учтен опыт комплексного межведомственного подхода к профилактике краж в Костанайской области.

В результате реализованных межведомственных мер, количество краж в РК за 2017 год впервые было снижено на 10,3 %. Динамика снижения сохранилась и по 2021 год (на 3,2 %).

Как справедливо отмечает В. Н. Кудрявцев, варианты противоправного поведения разнообразны и еще более различны люди, совершающие противоправные поступки. «Многие причины правонарушений действуют одновременно и в комплексе, другие возникают случайно и действуют разрозненно» [8, с. 67]. Отсюда следует, что меры, направленные на предупреждение преступности в целом, такие, например, как воспитание граждан в духе уваже-

ния к закону и строжайшего его соблюдения, должны постоянно дополняться мерами, ориентированными на выявление и устранение причин и условий, способствующих отдельным видам преступности, группам преступлений [9].

На основании всего вышеизложенного, можно сделать следующие выводы:

Основными направлениями совершенствования деятельности государственных органов и органов по профилактике краж являются: 1) Улучшение мер социальной защиты и материально-технической базы органов внутренних дел, укрепление кадрового состава. 2) Построение в регионах эффективной системы профилактики краж, основанной на программах по борьбе с кражами, разрабатываемых органами местного самоуправления, усилении взаимодействия всех местных органов власти и управления в сферах занятости населения, здравоохранения, образования, неправительственных организаций, охранных агентств и т.д. 3) Развитие и закрепление роли прокуратуры как координатора деятельности правоохранительных органов, органов местной представительной и исполнительной власти, общественности по применению мер общесоциальной и специально-криминологической профилактики краж. 4) Разработка и использование в профилактической деятельности новейших информационных технологий и ресурсов. 5) Разработка и принятие на региональном и республиканском уровне межведомственных программных документов (по примеру Костанайской области и республиканского проекта «Стоп кражам»), которые позволят всем заинтересованным органам предпринять комплексные скоординированные меры для достижения поставленных целей.

На сегодняшний день в Республике Казахстан сформирована единая правовая система регламентирующая профилактику правонарушений, в том числе и краж. Однако практика борьбы с правонарушениями обуславливает необходимость разработки новых и совершенствования действующих нормативно-правовых актов в данной сфере.

Одной из важных задач в сфере профилактики правонарушений является разработка мер по стимулированию активного социально-полезного поведения граждан, направленного на противодействие преступлениям. На основе изучения деятельности органов внутренних дел, прокуратуры, органов местного самоуправления, с учетом успешного опыта координирующей деятельности прокуратуры Костанайской области, автором предлагается ряд мер, направленных на совершенствование деятельности государственных органов и органов по профилактике краж.

Список использованных источников

1. План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 года) [Электронный ресурс]. ИС «ПАРАГРАФ». URL: <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 06.09.2021 г.
2. James Byrne and Gary Marx. Technological Innovations in Crime Prevention and Policing. A Review of the Research on Implementation and Impact Cahiers Politiestudies. Jaargang 2011-3, nr. 20. p. 17-40. Maklu-Uitgevers. ISBN 978-90-466-0412-0
3. Местная полиция: задачи и перспективы (Мажилис – МВД: правительственный час) [Электронный ресурс]. URL: <http://www>. Дата обращения: 14.09.2021 г.
4. Глава МВД РК сетует на отсутствие профессиональных кадров. [Электронный ресурс]. ИС «ПАРАГРАФ». URL: <http://online.zakon.kz>. Дата обращения: 02.09.2021 г.
5. Воронин Ю. А. Предупреждение преступности в зарубежных странах // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 27 (281). – С. 86–88.
6. С нового года в РК заработают новые общественные советы, а часть существующих упразднут. [Электронный ресурс]. Сетевое издание Zakon.kz. URL: <http://www.zakon.kz>. Дата обращения: 05.09.2021 г.
7. Карта уголовных правонарушений. Официальный сайт Комитета правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. URL: <http://inforpublic.pravstat.kz>. Дата обращения: 03.09.2021 г.
8. Галиакбаров Р. Р. Совершение преступления группой лиц. – Омск: ОВИШ МВД СССР, 1980 г.
9. Алауханов Е. О., Зарипов З. С. Профилактика преступлений. Учебник. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 375 с.

List of sources used

1. The National Plan - 100 concrete steps to implement the five institutional reforms of the Head of State Nursultan Nazarbayev (May 2015) [Electronic resource]. IS «PARA-GRAPH». URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084.
2. James Byrne and Gary Marx. Technological Innovations in Crime Prevention and Policing. A Review of the Research on Implementation and Impact Cahiers Politiestudies. Jaargang 2011-3, nr. 20. p. 17-40. Maklu-Uitgevers. ISBN 978-90-466-0412-0
3. Local Police: tasks and prospects (Majilis - Ministry of Internal Affairs: government hour) [Electronic resource]. URL: <http://www.nomad.su/?a=3-201605170015>
4. The Head of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan complains about the lack of professional personnel. [electronic resource]. IS "PARAGRAPH". URL:http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30479044#pos=1
5. Voronin Yu.A. Crime prevention in foreign countries // Bulletin of the Chelyabinsk State University. - 2012. - № 27 (281). - Pp. 86-88.
6. Since the new year, new public councils will start working in the Republic of Kazakhstan, and some of the existing ones will be abolished. [electronic resource]. Online publication Zakon.kz. URL: <http://www.zakon.kz/4762561-s-novogo-goda-v-rk-zarabotajut-novye.html>
7. Map of criminal offenses. Official website of the Committee of Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. [electronic resource]. URL: <http://infopublic.pravstat.kz/crime>.
8. Galiakbarov R.R. Commission of a crime by a group of persons. Omsk: OSH of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, 1980
9. Alaukhanov E.O., Zaripov Z.S. Crime prevention. Textbook.- Almaty: Nur-press, 2008– - 375 p.

Сведения об авторе

Кайбжанов Марат Жолмагамбетович – прокурор Актюбинской области, государственный советник юстиции 3 класса, почетный юрист Республики Казахстан, доктор Phd, кандидат юридических наук.

Кайбжанов Марат Жолмагамбетович – , Ақтөбе облысының прокуроры, 3 -сыныпты мемлекеттік әділет кеңесшісі, Қазақстан Республикасының құрметті заңгері, PhD докторы, заң ғылымдарының кандидаты

Kaibzhanov Marat Zholmagambetovich – candidate of law, prosecutor of Aktobe Region, State Counselor of Justice of the 3rd class, Honorary Lawyer of the Republic of Kazakhstan. Doctor Phd,

А.М. Сайтбеков¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье рассматриваются вопросы актуализации исследования проблем противодействия коррупции в системе государственных органов, особенности сложившейся в Республике Казахстан ситуации по реализации антикоррупционной политики, а также предлагается ряд организационных и правовых мероприятий для решения проблем противодействия коррупции, минимизация и ограничение причин и условий, порождающих коррупцию в системе государственной службы.

Ключевые слова: антикоррупция, предупреждение и противодействие коррупции, антикоррупционное законодательство РК, коррупционные правонарушения.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелері

Бұл мақалада мемлекеттік органдар жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелерін зерделеудегі жаңарту мәселелері, сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелерін шешу, мемлекеттік қызмет жүйесінде сыбайлас жемқорлықты тудыратын себептер мен жағдайларды барынша азайту және шектеу бойынша бірқатар ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар ұсынылады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы іс-қимыл, Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасы.

Topical issues of anti-corruption in the system of state bodies of the Republic of Kazakhstan

In this article examined questions of actualization research problems of counteraction of corruption in the system of government service, features folded in Republic of Kazakhstan situations on realization of anticorruption politics, and also the row of organizational and legal events is offered for the decision of problems of counteraction of corruption, minimization and limitation of reasons and terms of originative a corruption in the system of government service.

Keywords: anti-corruption, fight against and prevention of corruption, anti-corruption legislation of the Republic of Kazakhstan, corruption offense.

Коррупция – это болезнь, тормозящая развитие государства, это явление, угрожающее взаимному доверию в обществе и безопасности государства. Мы будем проводить системную работу против коррупции

Из выступления Президента Казахстана Токаева К.К. на инаугурации 12 июня 2019 года

Проблема коррупции является одним из важных факторов современного социального развития, а противодействие ей – совместной задачей властей и граждан на всех уровнях социально-политического управления и общественной жизни.

Коррупция представляет собой системную угрозу безопасности Казахстана, стабильности государства и общества, и препятствует проводимым экономическим и социальным реформам, создавая негативный имидж Республике Казахстан на международной арене.

Поэтому Глава государства неоднократно отмечал важнейшую роль противодействия коррупции, как одной из приоритетных отраслей государственной политики, принципиально определяющей вопрос политического лидерства страны на мировой арене.

Сегодня во всем мире приобрело широкое распространение такое понятия, как коррупция. В связи с увеличившимися фактами коррупции во всем мире приобрела актуальность тема борьбы с коррупцией, перед государствами встали такие вопросы, «что такое коррупция?» какими методами бороться, «как победить коррупцию?» рамках такого понятия, как борьба с коррупцией разрабатываются различные программы и законы по предотвращению данного негативного элемента, такого, как коррупция.

Коррупция – незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ[1, 48].

Коррупционное правонарушение-имеющее признаки коррупции противоправное виновное деяние (действие или бездействие), за которое законом установлена административная или уголовная ответственность;

Закон о противодействии коррупции регулирует общественные отношения в сфере противодействия коррупции и направлен на реализацию антикоррупционной политики Республики Казахстан.

Антикоррупционная политика - правовые, административные и организационные меры, направленные на снижение коррупционных рисков, повышение доверия общества к деятельности государственных органов, и иные меры в соответствии с настоящим Законом.

Закон о противодействии коррупции действует на территории Республики Казахстан в отношении физических и юридических лиц. За пределами Республики Казахстан Закон действует в отношении граждан Республики Казахстан и юридических лиц, зарегистрированных в Республике Казахстан, если иное не предусмотрено международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан.

**Противодействие коррупции осуществляется
на основе принципов законности**

1) приоритета защиты прав, свобод и законных интересов человека и гражда-

2) Законности, гласности и прозрачности

3) системного и комплексного использования мер противодействия корруп-

4) неотвратимости наказания за совершение коррупционных правонарушений.

Целью противодействия коррупции является устранение коррупции в обществе.

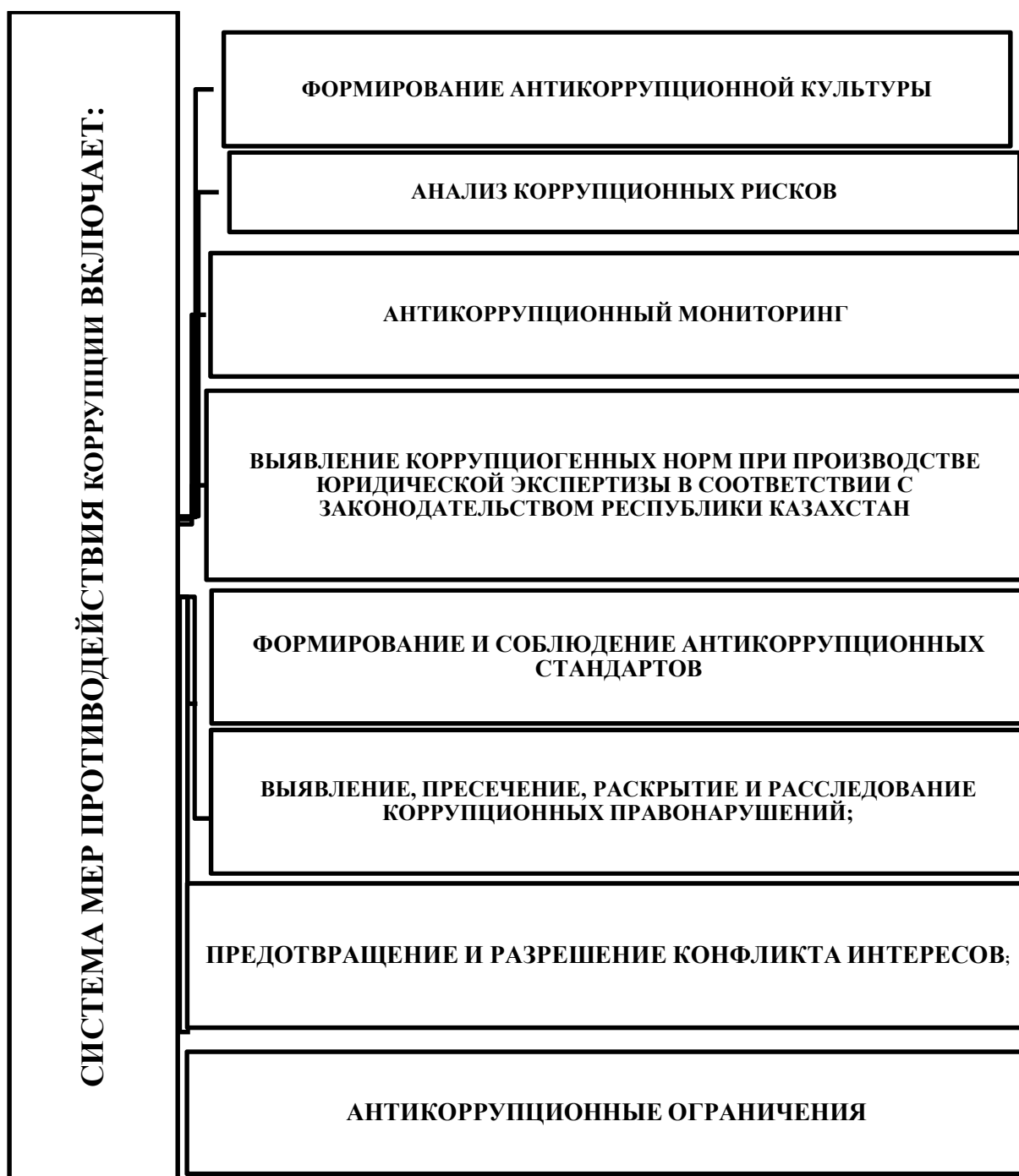
Достижение цели противодействия коррупции реализуется посредством решения следующих задач:

- 1) формирования в обществе атмосферы нетерпимости к коррупции;
- 2) выявления условий и причин, способствующих совершению коррупционных правонарушений, и устранения их последствий;
- 3) укрепления взаимодействия субъектов противодействия коррупции;
- 4) развития международного сотрудничества по противодействию коррупции;
- 5) выявления, пресечения, раскрытия и расследования коррупционных правонарушений.

В Законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции» коррупция определяется как «незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ» [2, 12].

Коррупция проявляется во всех сферах жизнедеятельности человека. Как показывает мировой опыт, стабильный экономический рост может быть достигнут только на инновационной основе, при активном использовании современных научно-технических достижений. В Казахстане единичные факты коррупции присутствуют во всех сферах. Эффективное противодействие коррупции возможно только на основе комплексной системы мер, включающих в себя создание правовой и организационной основы деятельности правоохранительных органов, задействованных в решении указанной проблемы. В юридической литературе все чаще встречается утверждение, что коррупция - явление социальное, и потому не поддается правовому воздействию [3-16]. Действенным механизмом борьбы с коррупцией, должна стать эффективно работающая система противодействия преступлений коррупционной направленности. Неотвратимость наказания в виде лишения имущества, нажитого преступным путем, бесспорно, является, с одной стороны, серьезным профилактическим фактором, с другой стороны, позволяет минимизировать последствия коррупционных правонарушений путем возмещения причиненного ущерба [4, 99]. Противодействие коррупции является важнейшим стратегическим приоритетом государственной политики Казахстана. Результаты ре-

ализованных ранее Государственных программ борьбы с коррупцией показали целесообразность и необходимость дальнейшего проведения последовательной системной работы всего государства и общества по формированию действенных мер, препятствующих дальнейшему развитию коррупции. Система мер противодействия коррупции включает следующие функции:

Противодействие коррупции – сложная и ответственная задача, стоящая перед государством и обществом, решение которой требует множество ресурсов, инструментов и механизмов ее осуществления.

Уровень коррупции в системе государственной службы возрос в последние годы настолько, что данная проблема приобрела политический характер и стала весьма серьезной угрозой национальной безопасности. Коррупция наряду с бюрократизмом, с низким уровнем нравственности многих представителей государственного аппарата деформирует, по сути, государственную политику и законодательную базу государственной службы. Известно, что кор-

рупция самым негативным образом сказывается на развитии экономики и социальной инфраструктуры, развывая, в первую очередь, органы государственной власти и управления. Вследствие коррумпированности значительной части государственных и муниципальных служащих граждане, по сути, вытесняются из сферы бесплатных обязательных услуг в области образования, здравоохранения, социального обеспечения: бесплатные публичные образовательные, социальные, а также административные услуги становятся для них платными.

Однако во многих индустриально развитых зарубежных государствах создана действенная система противодействия коррупции, а также сформирована атмосфера нетерпимости общества к этому опасному социальному явлению. Как объективно показывают исследования в нашей стране, коррупция как массовое социальное явление в системе государственной власти и управления, а также в системе государственной и муниципальной службы еще не получила должного общественного осуждения. Бизнесмены, предприниматели, т.е. представители бизнес - сообщества, а зачастую и граждане, не имеющие отношения к бизнесу, вполне терпимо относятся к фактам коррупции среди служащих органов власти и управления, более того, многие из них считают, что с помощью коррупции можно добиться решения многих возникающих проблем. А отдельные служащие органов власти и управления, в свою очередь, рассматривают взятку, как почти легальную дополнительную форму оплаты своего труда. Сложившаяся противоправная обстановка, угрожающая национальной безопасности и экономическому развитию нашей страны, не может длиться бесконечно. В настоящее время Республика Казахстан самым серьезным образом позаботилась решением проблемы борьбы с коррупцией [5].

Чтобы не стать жертвой коррупции, а также взяткодателем, каждый гражданин должен четко знать правила поведения при общении со служащим органа власти и управления, ставить перед собой четкие и реальные задачи, не провоцировать коррупционную опасную ситуацию и таким образом не способствовать коррупции.

Предупреждение и пресечение коррупции – это общеюридическая проблема. Подчеркнем, что нормы всех отраслей права должны быть задействованы в деле противодействия коррупции, однако основными правовыми средствами, которые должны использоваться в деле предупреждения и пресечения коррупции в органах власти и управления, должны быть именно административно-правовые средства. Таким образом, в правовом механизме противодействия коррупции в системе государственной службы Республики Казахстан именно сегодня необходимо реализовать весь нормативный, организационный и информационный потенциал. Только использование всех средств противодействия коррупции в комплексе может привести к определенным положительным результатам и позволит свести коррупцию до минимального уровня.

В заключение хотелось бы сказать, что Лидер Нации Н.А. Назарбаев на XXIV сессии Ассамблеи народа Казахстана, подчеркнув историческую роль Ассамблеи отметил, что: «Гражданский контроль – это самый надежный заслон коррупции и расточительству нерадивых чиновников. Мы с этого пути сворачивать не будем. Но это и момент истины для гражданского общества». Тем самым, Глава государства еще раз подчеркнул все возрастающую роль и бескомпромиссность противодействия коррупции, именно – и в первую очередь, со стороны гражданского общества – всего казахстанского общества.

Список использованных источников

1. Козюк М.Н. Опасность коррупции и проблема правового равенства // Вестник Волгоградской академии МВД России. Изд-во: Волгоградская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации (Волгоград). 2011.
2. О противодействии коррупции: Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V. [Электронный ресурс] // <http://adilet.zan.kz>. Дата обращения: 17.09.2021 г.
3. Мельник Н.И. Понятие коррупции // Коррупция и борьба с ней. – М., 2000.
4. Абрамов О.А. Противодействие легализации преступных доходов как одна из важнейших составляющих повышения эффективности борьбы с коррупцией // Вестник Волгоградской академии МВД России. Изд-во: Волгоградская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации (Волгоград). 2011.

5. Актуальные проблемы противодействия коррупции в системе государственной службы - Ассоциации Налогоплательщиков Казахстана [Электронный ресурс] // ank.kz. Дата обращения: 07.09.2021 г.

List of sources used

1. Kozyuk M.N. The danger of corruption and the problem of legal equality // Bulletin of the Volgograd Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Publishing house: Volgograd Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation (Volgograd). 2011.

2. On combating corruption: Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015 No. 410-V. [Electronic resource] // <http://adilet.zan.kz> .

3. Melnik N.I. The concept of corruption // Corruption and the fight against it. - М., 2000.

4. Abramov O.A. Countering the legalization of criminal proceeds as one of the most important components of improving the effectiveness of the fight against corruption. // Bulletin of the Volgograd Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Publishing house: Volgograd Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation (Volgograd). 2011.

5. Actual problems of combating corruption in the public service system - Association of Taxpayers of Kazakhstan [Electronic resource] // ank.kz.

Сведения об авторе

Сайтбеков Айдар Муталикович – начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор политических наук, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Сайтбеков Айдар Муталикович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Saitbekov Aidar Mutalikovich – Head of the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police Colonel.

А.Б. Байсұлтанов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНАН, ҚАМАҚТАН НЕМЕСЕ КҮЗЕТТЕН ҚАШУДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Бұл мақалада бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу қылмыстық құқық бұзушылық құрамының криминологиялық сипаттамасының маңызы және негізгі элементтері туралы жазылған. Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен қашудың криминологиялық сипаттамасының типтік элементтері: қашу әдісі, қашқан адамның жеке басы, жәбірленушінің жеке басы, себептері, қашудың орны мен уақыты, қашуға ықпал ететін жағдайлар туралы қамтылған. Сонымен қатар ҚРҚК 426-бабында көрсетілген қылмыстық құқық бұзушылықтың жасалу әдісі, себебі, жасаған тұлғалардың жеке басы туралы сұрақтардың маңыздылығы қарастырылған. Сондай-ақ, сотталғандардың психикалық жағдайына қашу детерминанттары ретінде көп көңіл бөлінеді, стресстік жағдайлардағы адамның мінез-құлық стратегиясын қарастырады. Олар сотталғандардың оқшаулануға байланысты стресстік жағдайға бейімделе алмауына байланысты психологиялық реакциялар болуы мүмкін екеніні туралы мәселелер жазылған.

Түйінді сөздер: қылмыстық-атқару жүйесі, қашу, әдіс, себеп, адамның жеке басы, криминологиялық сипаттама.

Значение и основные элементы криминологической характеристики из мест лишения свободы, из-под стражи или побега из охраны

В данной статье рассказывается о значении и основных элементах криминологической характеристики состава уголовного правонарушения побег из мест лишения свободы, из-под стражи или охраны. Типичные элементы криминологической характеристики побега из учреждений уголовно - исполнительной системы включают: способ побега, личность бежавшего, личность потерпевшего, причины, место и время побега, условия, способствующие побегу. Кроме того, предусмотрен способ совершения уголовного правонарушения, предусмотренный ст. 426 УК РК, так как имеет значение вопрос о личности лиц, совершивших его. Также большое внимание уделяется психическому состоянию осужденных как детерминантам побега, рассматриваются стратегии поведения человека в стрессовых ситуациях. В них прописаны вопросы о том, что могут быть психологические реакции, связанные с неспособностью осужденных адаптироваться к стрессовой ситуации, связанной с изоляцией.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система, побег, метод, причина, личность человека, криминологическая характеристика.

This article describes the meaning and the main elements of the criminological characteristics of the composition of the criminal offense escape from places of deprivation of liberty, from custody or protection. Typical elements of criminological characteristics of escape from institutions of the penal system include: the method of escape, the identity of the escapee, the identity of the victim, the reasons, the place and time of escape, the conditions conducive to escape. In addition, the method of committing a criminal offense provided for in Article 426 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is provided, since the question of the identity of the persons who committed it is important. Also, much attention is paid to the mental state of convicts as determinants of escape, the strategies of human behavior in stressful situations are considered. They contain questions about what psychological reactions may be associated with the inability of convicts to adapt to the stressful situation associated with isolation.

Keywords: penal enforcement system, escape, method, reason, human personality, criminological characteristics.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 426-бабында бас бостандығынан айыру орнынан, қамақтан және күзеттен қашу қылмыс құрамының негізгі элементтері ашылады, оның негізгі элементі - қашу әдісіне назар аударылады. Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының практикалық қызметіндегі қылмыстың осы түрін жасауға ықпал ететін кейбір кемшіліктерге назар аударылады.

Қашуды сотталғандардың (қамаудағылардың) түзеу мекемелерін тастап кетуін - күзетпен айналысатын адамдарға және өзге де қызметкерлерге қандай да бір ықпал етпей немесе күш қолданумен, зорлық-зомбылық қатерімен, қару немесе қару ретінде пайдаланылатын заттармен, күзетшіге шабуыл жасаумен ұштасқан жасырын, жасырын айла-амал, сондай-ақ олардың шегінен шығудың айқын тәсілі деп түсіну керек.

Қашу туралы айтқанда, криминологиялық сипаттамасында ашып айта кету керек. Қылмыстық - атқару жүйесі мекемелерінен қашудың криминологиялық сипаттамасының типтік элементтері: қашу әдісі, қашқан адамның жеке басы, жәбірленушінің жеке басы, себептері, қашудың орны мен уақыты, қашуға ықпал ететін жағдайлар.

Қылмыстың криминологиялық сипаттамасының негізгі элементі-оны жасау әдісі. Қашуды жасау тәсілін таңдай отырып, сотталған өзінің жеке мүмкіндіктеріне, басқа сотталғандардың қылмыстық тәжірибесіне бағдарланады, сондай-ақ түзеу мекемесі қызметкерлерінің қызметіндегі кемшіліктерді, күзет пен қадағалаудың инженерлік-техникалық құралдарының жұмысындағы кемшіліктер мен іркілістерді шебер пайдаланады.

Бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашуға қарсы күресті жетілдіру проблемаларын зерттеу оның криминологиялық сипаттамасын зерттеп, ашуды болжайды. Дәл осы қылмыстылықтың жай-күйі, құрылысы, динамикасы және негізгі беталысы жөнінде деректер; қашудың жасалуына ықпал ететін себептер мен жағдайлар; қашуға қатысушылардың жеке басының қылмыстық мағыналы қасиеттері туралы мәліметтер қашуға қарсы күресудің негізгі бағытын, нысандарын және әдістерін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді.

Күзетпен ұсталушы адамның камералары мен басқа да үй-жайларынан қашуды әртүрлі тәсілдермен, оның ішінде терезе арқылы терезе рамалары мен торларын аралау, майыстыру немесе сындыру жолымен жүзеге асырады. Терезе торларын кесу үшін пышақтардан басқа, қылмыскерлер камераға заңсыз әкелінген әртүрлі тыйым салынған заттарды (файлдар немесе файлдар, гитара ішектері, зымыран бөліктері) пайдаланады. Бұл ретте, жалюзи, металл қораптары, қорғаныш экрандары, тор-рабица т.б.[1].

Көрсетілген тәсілдермен жасалған камералардан қашудың ерекшелігі-олар әдетте таңертең немесе түнде жасалады. Сондай-ақ, қашуды дайындауға және жүзеге асыруға камерадағы барлық адамдар қатыса бермейтінін атап өткен жөн. Қалғандары қашуға кедергі жасамайды, бірақ оны жүзеге асыруда белгілі бір көмек көрсете алады. Сонымен қатар, түзету мекемесінде жасалған қылмыстарды тергеуді қиындататын және оларды тергеуді жеңілдететін факторлар туралы айту керек.

Бас бостандығынан айыруға сотталғандар жасайтын қылмыстарды тергеу процесіне елеулі теріс әсер ететін негізгі объективті факторлардың қатарына мыналар жатқызылуы мүмкін: 1) мекемелердің жабық сипаты; 2) олардың тұрғын және өндірістік аймақтары аумақтарының шектеулілігі және осы аймақтарда сотталғандардың едәуір шоғырлануы; 3) кейбір мекемелердің алыстығы және оларға қол жеткізу қиындығы; 4) сотталғандардың шағын ортасы; 5) күдіктілер (айыпталушылар) тарапынан қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы басқа да сотталғандардың болуы; 6) көптеген сотталғандардың қылмыстарды жасау және жасыру тәжірибесінің болуы; 7) қылмыстарды тергеу кезінде қылмыстық іс жүргізу заңнамасының талаптарын іске асырудың күрделілігі.

Қылмыс жасау түзеу мекемелерінің әкімшілігінде сотталғандар арасында туындайтын жанжал жағдайлары туралы уақтылы және толық ақпараттың болмауы, кейде ең елеусіз себептер бойынша ықпал етеді. Бас бостандығынан айыру орындарында қылмыс жасауды жеңілдететін жағдайлар сотталғандарды тәулік бойы бақылау жүйелерінің, жеке тексеріп

қарауға, үй-жайларды қарап тексеруге арналған құралдардың техникалық жетілмегендігі болып табылады. Түзеу мекемелері қызметкерлерінің қызметтік міндеттерін орындауға немқұрайлы қарауы, күзет бөлімшелерінің

қызмет атқармауы фактілері кеңінен таралған.

Қылмыстық-атқару жүйесінің (ҚАЖ) неғұрлым өзекті проблемаларының бірі пенитенциарлық қылмыс проблемасы болып табылады. Пенитенциарлық қылмыс елдегі құқықтық тәртіпке теріс әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар жазаны орындайтын мекемелер мен органдардың қызметінде деструктивті фактор болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, қашудың басым көпшілігі тергеу изоляторлары мен бас бостандығынан айыруорындары қызметкерлерінің өз міндеттеріне немқұрайлы қарауы, қылмыстық-атқару жүйесі қызметінің бұйрықтары мен нұсқауларының талаптарын өрескел бұзылуы болып табылады.

Жекелеген кемшіліктердің арасында мыналарды бөліп көрсетуге болады: күзетпен ұсталатын адамдардың және кезекші қызмет пен басқа да қызметкерлер тарапынан сотталғандардың мінез-құлқына тұрақты және сапалы қадағалаудың болмауы; сезіктілер, айыпталушылар және сотталғандар ұсталатын камералар мен өзге де үй-жайларға техникалық қарап-тексеру мен тінтуді тұрақты емес және сапасыз жүргізу; тергеу изоляторлары мен түрмелерге түсетін адамдарды, сондай-ақ олардың атына келетін сауқаттар мен сәлемдемелерді сапасыз тінту; техникалық күзет құралдарының жай-күйін нашар бақылау, ақаулы немесе режимдік талаптарға жауап бермейтін көрсетілген құралдарды уақтылы жөндеу не ауыстыру, қазіргі заманғы және неғұрлым тиімді күзет және қадағалау құралдарының орнатылмауы; күдіктілердің, айыпталушылардың, сотталғандардың күн тәртібін сақтауына қажеттіліктің болмауы; қашып кетуге, әкімшілік өкілдеріне шабуыл жасауға бейім адамдарға ерекше сақтық шараларын қолданбау.

Қашудың криминологиялық сипаттамасының оған қарсы күресті ұйымдастыру үшін маңыздылығы былай анықталады, оның негізінде қылмыстылықтың тиісті түрінің бет алысы мен оған қарсы күресудің қылмыстық-құқықтық шараларын қолданудың, ол үшін негіз болу шегінде, бір бірімен байланыспаушылығын анықтауға және түзетуге болады. Әлбетте, мынадай байланыспаушылық себептерін де анықтау қажет: а) қылмыстық-құқықтық шараларды қолдану тәжірибесінің немесе заңда олардың өзінің құрылысының жартыкеш болу мүмкіндігі; б) осындай жағдайды болдыратын әлеуметтік себепкер шарттардың болуы.

Адамның жеке басы – көп қырлы ұғым және қай ғылымның объектісі болуына байланысты әр түрлі аспектіде қарастырылуы мүмкін. Қылмыскердің жеке басы деп, қылмыстық жазаның ықпал ету объектісі ретінде, қылмыс жасаған адамның қылмыстық-құқықтық маңызы бар әлеуметтік, психологиялық және дене белгілерінің жиынтығын түсінеміз [2].

Бас бостандығынан айыру орындарынан қашу жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы алдын ала тұтқындаудан немесе қамауда ұстаудан қашу жасаған адамдардың сипатынан ажыратылады. Бұл, көбінесе, қашудың құрылысында көп үлес, тергеу оқшаулағыштарынан, уақытша ұстау оқшаулағыштарынан және қамаудан қашуға, яғни, кездейсоқ жағдай ниетімен жасалатын іс-әрекеттерге қарағанда, түзеу мекемелерінен қашуға тиюімен сипатталады, бұл қашуға қатысушылардың жеке басының әдеттегі, өзіне тән ерекшеліктерін едәуір өзгертеді.

Қашу жасаған адамның жеке басы біртұтас құбылыс ретінде емес, жаппай статистикалық жиынтық ретінде қарастырылады, ал бұл қылмыскерлердің осы жиынтықты әлеуметтік-демографиялық және қылмыстық-құқықтық сипаты белгілері бойынша құрайтын әдеттегі, өзіне тән ерекшеліктерін анықтау мүмкіндігін туғызады.

Айта кету қажет, Қазақстанда ТМ-нен, ТО-нан және УҰО-нан қашу жасаған қылмыскердің жеке басын арнайы зерттеу жүргізілген жоқ.

Қашу жасаған сотталғандардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамасын зерттей отырып, қылмыскерлердің осы санатқа жатуы және олардың жеке басының қалыптасуы мен қызмет етуі жағдайлары арасында бірқатар байланыстар мен тәуелділіктерді анықтауға

болады. Әлеуметтік-демографиялық құбылыстар түзеу мекемелерінен жасалған қашулармен тікелей себепті байланыста болмайды, олар тек бірқатар көрсеткіштер бойынша (жынысы, жасы, білім деңгейі және т.б.) бөлінуімен ғана сипаттала отырып, қашудың алдын алу үшін қажет бағыт беріп отырады.

Адамның жеке басының қалыптасуына, күмән жоқ, оның өмір сүруінің әлеуметтік жағдайлары, айналасындағылар шешуші ықпал етеді. Сондықтан жаза тағайындаған кезде, ең алдымен, кінәлінің жеке басының әлеуметтік-демографиялық мінездемесіне жататын факторлар арасында басты орынды адамның жасы алады. Сол себепті Ресей ғылымының еңбек сіңірген қайраткері, профессор А.С. Михлиннің айтуынша: «Адамның жасы, өзге көрсеткіштер тәрізді емес, адамның мінез-құлқын, оның мүдделерін, қажеттілігін, өмірлік жоспарын, хал-ауқатын, жанұя құру мүмкіншілігін және келешегін, мамандық алуын, білімін анықтайды» [3, 118]. Жас ұлғайған сайын адамның жеке басының әлеуметтік жағдайы да өзгереді.

Сотталғандардың жасы туралы статистикалық мағлұматтар түзеу мекемелерінен, тергеу оқшаулағыштарынан және уақытша ұстау оқшаулағыштарынан жасалатын қашулардың динамикасын болжау үшін тәжірибелік маңызы зор. Мұндай болжам аталған орындардан қашудың мақсатты түрде және жеке-даралап алдын алуға мүмкіндік туғызады. Өзіміз жүргізген зерттеу арқылы байқағанымыздың, түзеу мекемесінен қашу жасаған адамның орта жасы 30-дан 39-ға дейінгі аралықты (43 пайызы), тергеу оқшаулағыштарынан шамамен дәл осындай жасты, ал уақытша ұстау оқшаулағыштарынан – 20-29 жасты (38 пайыз) құрайды. Егер осы сотталғандар бұрын қылмыстық жауаптылыққа тартылған деп ескерсек, онда сөз олар үшін қашу жасау фактісі кездейсоқ емес, айтарлықтай тұрақты мінез-құлық болатын, бойына сіңіп қалған қоғамға жат қылықтары бар адамдар туралы болып жатқанын айтуға болады.

Дегенмен, білімі төмен сотталғандардың, тұтқындалғандардың және ұсталғандардың жоғары рецидивті қылмыстылығы проблемасы ТМ-нен, ТО-нан және УҰО-нан қашудың алдын алуды ұйымдастыру кезінде мақсатты шараларды белгілеу қажеттілігін дәлелдейді.

Қашқаны үшін сотталған адамдарды олардың сотталғанға дейін немесе ұсталғанға шейін әлеуметтік жағдайын және кәсібін сипаттайтын көрсеткіштің де, біздің ойымызша, аса маңызы бар.

Мына мәселе көңіл аудартады, қашу жасаған адамдар арасында ең көп үлес – бұл 71 пайыз жұмыссыздар үлесіне тиеді, 12 пайызын жұмысшылар, 6 пайызын мемлекеттік қызметшілер және тек 3 пайызын ғана жеке кәсіпкерлер құрайды. Демек, олардың басым көпшілігі – біліктілігі жоқ, не күрделі танымды және жоғары білімді талап етпейтін мамандықтар бойынша жұмыс істеген адамдар.

Сонымен жоғарыда айтылып кеткендерді қорытындылай келе, бас бостандығынан айыру орнынан, қамақтан немесе күзеттен қашуға қарсы күресу барысын ойдағыдай ұйымдастыру үшін осы қылмыстарды жасайтын адамдардың криминологиялық сипаттамасын анықтау қажет екенін анықтадық. Бұл, біріншіден, бас бостандығынан айырумен байланысты жазасын өтеп жатқан, алдын ала қамауда немесе қамауда ұсталып отырған адамның тіршілік әрекетінің әдеттегі жүріс-тұрысын бақылап отыруға, қашу жасауға ықпал ететін әдеттегі қылмыстылық жағдайларға шығуға; екіншіден, осы негізде бұл қылмысты жасауға бейім келетін сотталған адамдарға, тұтқындалушыларға немесе ұсталғандарға қатысты профилактикалық шараларды жеке-даралауға; үшіншіден, кінәлілердің жауаптылығын жеке-даралауға және толарға қолданылатын қылмыстық-құқықтық шараларды даралауға мүмкіндік береді.

Бұл құбылысты зерттеуге арнаған көптеген авторлардың пікірінше, қашу себептері ең алдымен сотталушының жеке басына байланысты. Сыртқы жағдайлар олардың орындалуына ықпал ететін жағдайлардың рөлін атқарады.

Сотталғандарды қашуға итермелеген келесі факторларды қамтуы керек:

- жазаны өтеуден жалтаруға деген тұрақты ниет;
- жазасын үйіне жақын өтеуге ұмтылу;

- қалыптасқан қиын экономикалық жағдайларға байланысты отбасына көмектесу ниеті;
- басқа сотталғандармен қақтығыстардың теріс салдарларын болдырмауға ұмтылу;
- түзеу мекемесінің әкімшілігімен қақтығыс;
- сотталғанның өмірі мен денсаулығына қауіп және т. б.

Сонымен қатар, сотталғандардың үштен бірінен көбі жазаны өтеуден жалтаруға деген тұрақты ниет деп атайды. Осылайша, бірқатар таза «жеке» себептер болған кезде (өз қауіпсіздігі үшін қорқыныштан үйге жақын болуға ұмтылуға дейін) қашуға ұмтылған және оны жүзеге асыратын сотталғандардың негізгі бөлігі қылмыстық жазаны өтеумен байланысты құқықтық шектеулерден аулақ болудың саналы түрде қол жетімді әдісін таңдайды. Бұл уақытта өздігінен қашу іс жүзінде жасалмайды. Олардың алдында мұқият дайындық жұмыстары жүреді, олар туралы түзеу мекемелерінің жедел бөлімшелері білуге және қашуға бейім адамдарды есепке алуға міндетті. Түзеу мекемелері әкімшілігінің қашудың алдын алу жөніндегі қызметіндегі кемшіліктерден басқа, бұл қылмыстардың жасалуының объективті себептері:

- түзеу мекемелерінің негізгі қоршауларының қанағаттанарлықсыз жағдайы;
- сотталғандарды қадағалауды әлсіз ұйымдастыру;
- сотталғандармен тиісті түрде ұйымдастырылмаған жеке-тәрбие жұмысы және т.б. [2].

Сотталғандарды қашуға итермелейтін белгілі бір себептерді түсіну осы қылмыстың субъективті себептерінің белгілі бір жүйесін ұсынуға мүмкіндік береді және қашудың алдын-алу зерттеулерінде себептік аспектіні ашады.

Мұндай себептердің арасында мыналарды атауға болады: жеке тұлғаның терең және тұрақты қоғамға қарсы көзқарасы, оның нәтижесінде сотталғандардың белгілі бір бөлігінде түзеу мекемелерінде қойылатын талаптарға теріс қатынасы, жасаған әрекеті үшін жауап бергісі келмеуі; ауыр жеке жағдайлардың үйлесуі, басқа сотталғандардан болатын қырғын қауіпі; сотталған адамның жеке басының ерекшеліктері: мінез-құлық, оқшаулау, эмоционалдылықтың жоғарылауы, қозғыштық және сотталғандардың бас бостандығынан айыру орындарына бейімделуін қиындататын басқа да белгілер.

О.В. Старков қылмыстық мінез-құлықтың себептері мен жағдайларына бас бостандығынан айыру орындарында ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Ішкі себеп-криминогендік мотивация, ең алдымен, сотталғандардың арасында беделді ұстап тұруға және беделге ие болуға ынталандыру, кейбір жағдайларда зорлық-зомбылыққа, өзіншілдікке айналады. Қылмыстың жасалуына ықпал ететін ішкі жағдайлар: невротикалық ауытқулар, теріс құндылық бағдарлары, эмоционалды тұрақсыздық, алаңдаушылықтың жоғарылауы, өзін-өзі бағалау, қыңырлық, әртүрлі психикалық күйлер (меланхолия, үмітсіздік, депрессия және т.б.). Бұл автордың пікірінше, сыртқы себеп-криминогендік қақтығыс [4].

Н.П. Барабанов қашу профилактикасында сотталғандардың жеке басының мынадай ерекшеліктері үлкен мәнге ие деп пайымдайды: жасы; білім деңгейі; отбасылық жағдайы; отбасылық тәрбие жағдайы; сотталғанға дейінгі тұрғылықты жері мен жұмыс түрі; сотталған адамның құқық бұзушылық жасай бастаған жасы; құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасауға бейім жеке сипаттамалары; сотталған адамның жеке басы туралы қылмыстық-құқықтық сипаттағы мәліметтер; сотталған адамның жеке басының психологиялық құрылымы; еңбекке қатынасы; тәрбиелік ықпал ету шараларына ден қою; персоналға және қойылатын талаптарға қатынасы; сотталғандар арасындағы жағдай; болашаққа жоспар құру [5].

Н.П. Барабанов адамның заңсыз әрекеттерді жасауға бейімділігінің пайда болуына ықпал ететін факторлардың қатарына мыналар жатады: элеуметтік ортаның әсері; отбасылық тәрбиенің кемшіліктері; белгілі бір кәсіптің болмауы; материалдық қиындықтар; алкогольді ішімдіктерді, есірткіні қолдануға тарту; қылмыстық топтарға, қауымдастықтарға қатысу; лауазымдық жағдайды пайдалану; психикадағы ауытқулар; бас бостандығынан айыру орындарында алынған қылмыстық қасиеттер және т.б. [5].

А.Я. Марков, А.Н. Волобуев, Е.Б. Галкин жүргізген зерттеу ішкі мотивация себебінен қашу жасаған сотталғандар келесі психологиялық сипаттамалардың болуын анықтады: төмен ақыл-ой қабілеттері; эмоционалды тұрақсыздық; сәйкестік; үнсіздік, интроспекцияға

бейімділік, пессимизм; сақтық, байланыстарды азайтуға бейімділік, мазасыздық, жоғары өзін-өзі тану, қыңырлық.

Бірқатар басқа авторлар сотталғандардың психикалық жағдайына қашу детерминанттары ретінде көп көңіл бөледі, стресстік жағдайлардағы адамның мінез-құлық стратегиясын қарастырады. Олар сотталғандардың оқшаулануға байланысты стресстік жағдайға бейімделе алмауына байланысты психологиялық реакциялар болуы мүмкін екенін атап өтті.

Г.Ф. Хохряков бас бостандығынан айыру орындарында қылмыс жасау сотталғандардың ішкі шиеленісін тудыратын психикалық жағдайлармен байланысты деп санайды (қорқыныш, қорқыныш, алаңдаушылық, күдік, сенімсіздік, сезімталдық, күдік, алаңдаушылық, қозу, ашуланшақтық, дұшпандық, агрессивтілік, сенімсіздік, шешілмеу, эмоционалды тұрақсыздық). Бұл мотивациясыз қылмыстардың себебі. Екінші себеп-сотталғандардың шоғырлануы, олардың қоғамнан алыстауының артуы, мінез-құлық нормалары қақтығысының алғышарты. Сотталғандардың өзін-өзі ұйымдастыруы жанжалды дербестендіретін үшінші себеп болып табылады. Сотталғандардың құндылықтары олардың саласындағы мінез-құлық пен тәртіп принциптерін де анықтайды [6].

А.Я. Марков, А.Н. Волобуев, Е. Б. Галкин түзеу мекемелерінен қашу себептерін жүйелеу негізінде қашуды жасайтын сотталғандардың негізгі топтарын анықтады: 1) өздерінің жеке мәселелерін шешу үшін қашуды жасайтын; 2) басқа сотталғандармен күрделі қақтығыстарға ие; 3) қалыптасқан жағдайдың үмітсіздігін терең сезінетін (ішкі уәжі бар сотталғандар) [7].

Жоғарыда келтірілген теориялық материалдың негізінде келесі қорытынды жасауға болады:

1. Қашуды болжау кезінде сотталушының қылмыстық ғана емес, сонымен бірге жеке басының әлеуметтік, биологиялық және психологиялық ерекшеліктерін де ескеру қажет.

2. Сотталғандардың қашу белсенділігінің детерминанттарына мыналар жатады: эмоционалды тұрақсыздық, конформдық, жоғары мазасыздық, агрессивтілік, қатаң ойлау, пессимизм, күдік; жазаны өтеу жағдайларына бейімделудің қиын процесі; ақыл-ойдың төмен деңгейі; теріс психикалық жағдайлардың болуы; жазаны өтеуден жалтаруға айқын ынталандыру, бостандыққа келуге деген ұмтылыс, өзін физикалық немесе психологиялық әсерден қорғауға деген ұмтылыс; қылмыстық қоғамдастықтар құрамындағы белсенді заңсыз әрекет.

Қашу себептеріне: түзеу мекемесі әкімшілігінің қызметтік міндеттерді орындауға жосықсыз қатынасы; жедел жағдайды нашар меңгеруі; кедергісіз жүріп-тұру құқығын пайдаланатын сотталғандарға тиісті қадағалаудың болмауы; тінту жұмыстарын тиісінше жүргізбеу және сотталғандардан тыйым салынған заттарды алып қою; қаралатын қылмыстарды жасауға бейім адамдармен жеткіліксіз жұмыс істеу; ұстау режимінің әлсіреуі; күзетшілердің қызмет өткеруінің қанағаттанғысыз болуы жатады.; жұмыс орындарында және тұрғын аймақта қашуға бейім сотталғандарды сағат сайын жосықсыз тексеру; күзетілетін объектілерге кіру және шығу кезінде автокөлікті әлсіз тексеру; Инженерлік-Техникалық персоналдың өз міндеттерін орындауға немқұрайлы қарауы және т. б.

Арнайы криминогендік детерминанттардың соңғы тобын ұйымдық-техникалық сипаттағы факторлар құрайды, оларға инженерлік-техникалық күзет жүйелерінің әр түрлі жетілмегендіктерін жатқызуға болады, мысалы: ескірген күзет жүйелерін пайдалану; терезе торларының беріктігінің жеткіліксіздігі; тиісті таранға қарсы жүйенің болмауы; алдын алу жұмыстары кезінде күзет сигнализациясының ұзақ уақыт ажыратылуы және т. б.

Аталған себептер ҚАЖ мекемелерін материалдық-техникалық және қаржылық қамтамасыз етудегі күрделі жағдайға, сондай-ақ қауіпсіздік қызметінің кіші инспекторлары мен әкімшіліктің басқа да өкілдерінің сотталғандарды қылмыс жасауға дайындау туралы, жазаны орындау тәртібін бұзатын және қоғамнан оқшаулау түріндегі процестік мәжбүрлеуді куәландыратын белгілерді білмеуіне байланысты.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. – Владивосток, 1970.
2. Михлин А.С. Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания. – М., 1973.
3. Волков Б.С. Детерминистическая природа преступного поведения. – Казань, 1975.
4. Старков О. В. Криминопенология / О.В. Старков. – Уфа, 1997. – С. 22–30.
5. Барабанов Н. П. Организация деятельности исправительных учреждений по предупреждению и пресечению массовых беспорядков, захватов заложников, побегов : монография. – Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2003. – 363 с.
6. Хохряков Г. Ф. Криминология / Г. Ф. Хохряков; под ред.В. Н. Кудрявцева. – М., 1999.
7. Полянин Н.А., Марков А.Ю. Некоторые особенности личности осужденного-иностранца // Прикладная юридическая психология. – 2014. № – 4. – с. 101-106.

List of sources used:

1. Dagel P. S. learning about the personality of a judge in Soviet law. - Vladivostok, 1970.
2. Mikhlin A. S. The Personality of the people to the lichens of freedom and problems of their management and translation. Moscow, 1973.
3. Volkov B. S. deterministic prioritisation. - Kazan, 1975.
4. Starkov O. V. Criminopenology / O. V. Starkov. UFA, 1997. Pp. 22-30.
5. Barabanov N. P. Organization of corrective actions on prevention and suppression of mass disturbances, zakhvatov zalozhnikov, pobegov : monograph. - Ryazan: Academy of rights and management of the Ministry of Russia, 2003. – 363 P.
6. Khokhryakov G. F. Criminology / G. F. Khokhryakov; Ed.V. N. Kudryavtseva. Moscow, 1999.
7. Polyanin N. A., Markov A. Yu. some features of the personality of an employed foreigner // Applied Legal psychology. 2014. No. 4. pp. 101-106.

Автор туралы мәлімет

Байсултанов А.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты бастығының у.м.а., заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Байсултанов А.Б. – вр.и.о. начальника Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Baysultanov A.B. – Acting Head of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, Candidate of Legal Sciences, police colonel.

М.А. Алдиярхан¹, А.Т. Байсеитова¹, А.Е. Рысалдиева²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан

УГОЛОВНЫЕ НАКАЗАНИЯ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ СУДАМИ И УСЛОВИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Рассматривая уголовную политику Республики Казахстан, специалисты выделяют принципы, вытекающие из Концепции правовой политики Республики Казахстан. На основании этого мы считаем, что принципы уголовной политики шире принципов уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного права, так как их реализация не ограничивается одним из указанным отраслей права. Составляющими принципов уголовной политики Республики Казахстан являются принципы, вытекающие из Концепции правовой политики Республики Казахстан. Автору предлагаемой статьи обращено внимание еще на одно, не менее важное направление в реализации уголовной политики нашего государства – предупреждение преступлений. В данной статье рассматриваются также вопросы профилактики правонарушений в реализации общего и специального предупреждения преступлений, а также приведены данные по количествам преступлений по сравнению с прошлым годом. На законодательном уровне предупреждение не разграничено на специальное и общее. Однако такое деление подразумевается. В теории уголовного права различают предупреждение нарушений уголовно-правовых запретов, которые можно от самого осужденного и предупреждения совершения преступлений другими лицами. Это направление последнее время весьма интенсивно развивается в науке уголовного права. Принято, в частности, различать общую превенцию уголовного закона, общую и специальную превенцию наказания.

Исходя из обобщенного анализа нормативно-правовой базы Республики Казахстан и правовой доктрины республики зарубежных стран, существующих теоретических взглядов и высказанных авторских мнений, предлагается необходимость соблюдения условий эффективности уголовных наказаний, так как это может привести страну к построению правового государства с надежной уголовной политикой.

Ключевые слова: наказание; преступление; предупреждение преступлений; виды наказаний; уголовная политика, борьба с преступностью.

Соттардың қолданатын қылмыстық жазалар мен оларды қылмыстылықпен қүрестегі тиімділігін қамтамасыз ету жағдайлары

Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатын қарастыра отырып, мамандар Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасынан туындайтын қағидаларды айқындайды. Осыған сүйене отырып, біз қылмыстық саясаттың қағидалары қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық-атқару құқығы қағидаларынан кең, өйткені олардың орындалуы осы салалардың бірімен ғана шектелмейді деп санаймыз. Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатының қағидалары Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасынан туындайтын қағидалары болып табылады. Ұсынылған мақаланың авторы біздің мемлекетіміздің қылмыстық саясатының жүзеге асырылуының тағы бір маңызды бағыты - қылмыстардың алдын-алуға назар аударады. Аталған мақалада қылмысты жалпы және арнайы ескертуді жүзеге асыру үшін құқық бұзушылықтың алдын алу мәселелері қарастырылып отыр, сондай-ақ, өткен жылмен салыстырғандағы қылмыстардың саны бойынша мәліметтер келтірілген. Заңнама деңгейінде алдын алу арнайы және жалпы деп бөлінбеген. Алайда бұлай бөлуге болады деп пайымдаймыз. Қылмыстық құқық теориясында сотталушылардың

өзінен қылмыстық-құқықтық тиымдарды бұзуының алдын алу және басқа тұлғалардың қылмыс жасауының алдын алу деп бөліп қарастырылады. Бұл бағыт соңғы уақытта қылмыстық құқық ғылымында қарқынды дамуда. Жекелей алғанда, қылмыстық заңның жалпы превенциясы, жазаның жалпы және арнайы превенциясы деп ажырату қалыптасқан.

Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық базасын және шет мемлекеттердің құқықтық доктринасын жалпылама талдауға негізделген қолданыстағы теориялық көзқарастар мен авторлық пікірлерді ескере отырып, қылмыстық жазаның тиімді жағдайларын сақтау қажет екендігі қсынылады, себебі бұл елді тұрақты қылмыстық қылмыстық саясаты бар құқықтық мемлекет құруға әкеледі.

Түйінді сөздер: жаза; қылмыс; қылмыстардың алдын алу; жазаның түрлері; қылмыстық саясат, қылмыстылықпен күрес.

Punishments applied by courts and terms of providing their effectiveness in combating crime

Examining the criminal policy of the Republic of Kazakhstan, experts share the principles arising from the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan. Based on this, we believe that the principles of criminal policy are broader than the principles of criminal, criminal procedural, criminal-executive law, since their implementation is not limited to one of these branches of law. The components of the principles of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan are the principles arising from the Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan. The author of the proposed article draws attention to another, no less important area in the implementation of the criminal policy of our state - crime prevention. Questions of prevention of offenses in implementation of the general and special prevention of crimes are considered, and also data on quantities of crimes in comparison with last year are provided in this article. At the legislative level, a warning is not differentiated from the special and general. However, this division is implied. In the theory of criminal law distinguishes prevention of violations of criminal law prohibitions, which can be from the convicted person and prevent the commission of crimes by others. This trend has been very intensively developed in the science of criminal law. Accepted, in particular, to distinguish between general prevention of criminal law, general and special prevention penalties.

Based on the generalized analysis of the regulatory and legal framework of the Republic of Kazakhstan and the legal doctrine of the republic of foreign countries, the existing theoretical views and expressed author's opinions, it is suggested that the conditions for the effective criminal penalties must be observed, since this can lead the country to build a rule-of-law state with a reliable criminal policy.

Keywords: punishment; a crime; crime prevention; types of punishment; criminal policy, fighting crime.

Анализ уголовно-правовых, судебных практик по уголовным делам позволяет вычленить два основных блока проблем: во-первых, это проблемы, связанные с понятием видов наказаний, описанные в ст. 40 УК РК [1], во-вторых, связанные с условиями обеспечения их эффективности. В рамках данной статьи остановимся на анализе второй группы проблем.

По мнению профессора Т.К. Акимжанова, наказание определяет суть уголовной политики государства. Это следует из самой дефиниции «уголовной политики» [2, с. 329]. Значит, уголовная политика в нашей стране - это самостоятельное государственно-правовое направление политики страны в сфере борьбы с преступностью, основанное на принципах и реализуемое субъектами в основных ее направлениях с помощью применения предупредительных и уголовно-правовых мер в целях адекватного противодействия любым формам проявления преступности. По мнению М.А. Жуманиязова, принципы уголовной политики – это такие основополагающие идеи (положения) борьбы с преступностью, которые в себе несут опережающий стратегический, и прогнозируемый характер, на которых должны разрабатываться концептуальные положения и осуществляться деятельность правоохранительных органов; реализующих уголовную политику. Далее, автор классифицирует принципы уголовной политики РК по следующим признакам:

Принципы уголовной политики должны быть ориентиром, основополагающим и принципами в борьбе с преступностью;

- 1) Нессти в себе опережающий стратегический характер;

- 2) Учитывать международно-правовых принципов;
- 3) Соответствовали современным условиям борьбы с преступностью [3, с. 9].

Таковыми принципами следует считать: принцип гуманизма; принцип опережающего характера стратегических решений, принцип комплексности, приоритет предупреждения, профилактики преступлений и опоры на поддержку населения по отношению к уголовной репрессии.

В исследованиях В.И. Слепцова, уголовная политика определяется как направление деятельности учреждений, органов и отдельных должностных лиц в следующих сферах деятельности:

Во-первых, по определению уголовно-правовых мер воздействия за уголовное правонарушение (уголовную ответственность, ее основания, дифференциацию и индивидуализацию ответственности, криминализацию и декриминализацию деяний, пенализацию и депенализацию ответственности, цели, систему и виды наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия, их содержание); правил назначения справедливого и целесообразного наказания, а также видов освобождения от наказания (уголовно-правовая политика).

Во-вторых, по пресечению, беспристрастному, быстрому и полному раскрытию, расследованию уголовных правонарушений, изобличению и привлечению к уголовной ответственности лиц, их совершивших; справедливому судебному разбирательству и правильному применению уголовного закона; защите лиц, общества и государства от уголовных правонарушений, а также обеспечению защиты от незаконного обвинения и осуждения, необоснованного ограничения прав и свобод человека и гражданина (уголовно-процессуальная политика)

В третьих, по определению целей, принципов, стратегии, направлению деятельности учреждений, органов и должностных лиц, ее основных форм и методов при исполнении наказания и иных мер уголовно-правового воздействия (уголовно-исполнительная политика).

В-четвертых, по организации контроля за поведением освобожденных с мест лишения свободы, в целях закрепления положительных результатов воздействия наказания, социальной адаптации лиц, отбывших наказание и предупреждения рецидивной преступности (постпенитенциарная политика) [4, с. 14].

На основе вышеизложенного, мы считаем, что принципы в уголовной политике более широкие, чем принципы в уголовном, уголовно-процессуальном, уголовно-исполнительном правах, потому что для ее реализации недостаточно указания одной отрасли права. Принципы уголовной политики Республики Казахстан составляют принципы из Концепции правовой политики РК. В этой связи в Концепции правовой политики РК, главными приоритетами в правоохранительной деятельности государства определены: борьба с преступностью, законность и общественная безопасность, защита прав и свобод граждан, реакция государства на любые правонарушения, обязательное следование принципу «нулевой терпимости» к правонарушениям, оперативное раскрытие преступлений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности виновных лиц, профилактика правонарушения, взаимодействие с гражданами в сфере борьбы с преступностью.

До недавнего времени уголовная политика многих стран развивалась в сторону усиления карательных мер. С внедрением элементов гуманизации в уголовную политику страны, появилась необходимость изучения профилактической роли наказания.

Конечно, во всем мире нет точного способа разрешения проблем борьбы с преступностью, но не изучать и не обращать внимания на это тоже нельзя. По нашему мнению, борьба с преступностью приобретет эффективный характер, если будет всесторонне изучена эффективность самого наказания.

Предлагаем рассмотреть судебную практику по применению уголовных наказаний. С каждым годом суды выносят большое количество приговоров, в которых вместо лишения свободы назначается условное наказание или отсрочка от исполнения наказания. Но такие виды наказания, как штраф, принудительное привлечение к общественным и принудитель-

ным работам, а также ограничение свободы, встречаются очень редко. В начале 90-х годов в местах изоляции в стране до 140 тысяч человек отбывали наказание, но сегодня количество осужденных сократилось до 63 тысяч. Одной из причин того, что суды не во всех случаях применяют к осужденным дополнительные меры наказания, является, по нашему мнению, неполная законодательная регламентация оснований и условий назначения судами этих видов наказаний. В свою очередь, это порождает на практике недооценку предупредительного значения дополнительного наказания. Например, обратимся к статистическим данным, полученным с Управления Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан по городу Алматы на наш запрос о предоставлении количественных показателей по применению видов наказания по уголовным делам за 2013-2018 года и 1 квартал 2019 года по городу Алматы.

Итак, примененные виды наказания по уголовным делам вступивших в законную силу за указанные периоды по городу Алматы в разрезе по годам выглядит следующим образом:

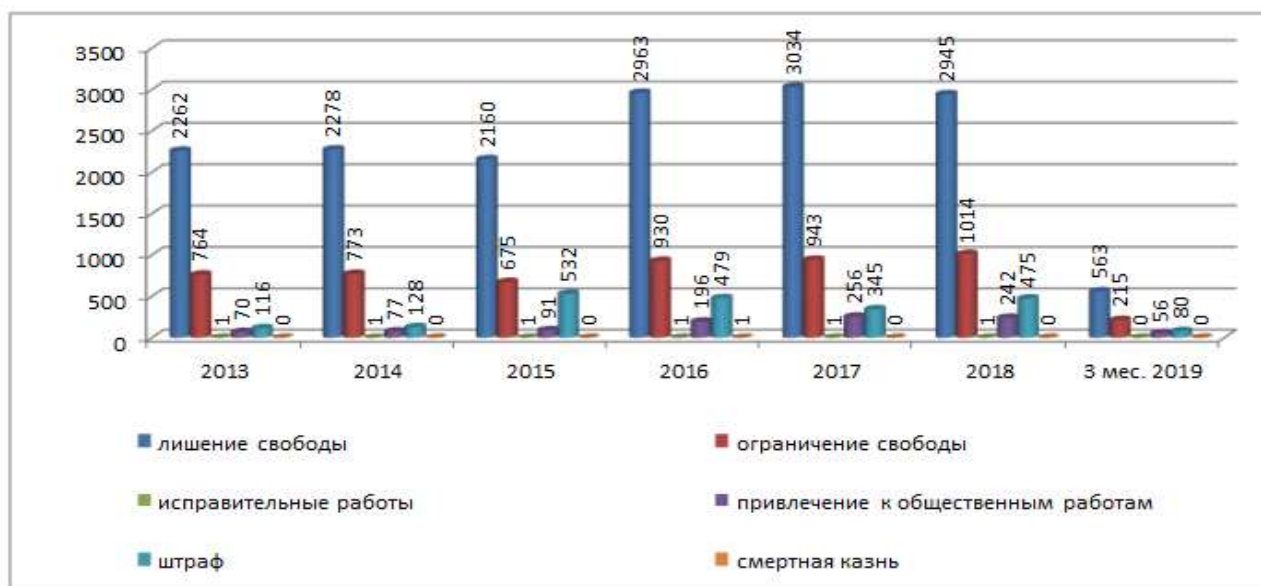

Рисунок 1 - Примененные виды наказания по уголовным делам по городу Алматы

Примечание - Диаграмма составлена автором на основе данных Управления Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан по городу Алматы

Исходя из рисунка диаграммы видно, что по городу Алматы наиболее примененным видом наказания является лишение свободы. На втором месте стоит ограничение свободы, на третьем - штраф, и на четвертом месте - привлечение к общественным работам. За все года исправительные работы по одному только разу были назначены. За указанный период единственный раз 2016 году была применена смертная казнь в Алматы.

Если основное наказание должно соответствовать тяжести преступления, то дополнительное призвано отражать особенность, заложенную в его характере, и повышать предупредительное и воспитательное значение наказания, назначенного осужденному.

С этой точки зрения было бы целесообразно расширить в законе пределы применения рассматриваемых видов наказаний в качестве дополнительных, причем предусмотрев их не только как альтернативные, но и как обязательные.

Профессором Т.К. Акимжановым внесены следующие предложения по совершенствованию действующего уголовного законодательства в целях повышения эффективности наказания в уголовном законодательстве Республики Казахстан: Первое. Пересмотреть порядок условно-досрочного освобождения. Так, вместо установленных в статье 72 УК РК Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания обязательно неоправданно длительных

сроков обязательного отбывания наказания, заменив их на другие: за преступления небольшой тяжести до 2 лет, тяжкие – до 3 лет, особо тяжкие до 4 лет.

К тому же настоящее время при назначении наказания у нас очень большое количество дискреционных полномочий судьи, что порождает как раз коррупцию. Например, при рассмотрении вопросов условно-досрочного освобождения, смягчения меры наказания, сокращения сроков и т.д., судья может применять меры по своему усмотрению имеется очень большой разрыв по годам (от 5 до 10 лет), соответственно на каждый год люди борются, и порождают коррупционные действия судей. Вот получается, что чиновники приговоренный за 20 лет лишения свободы, сидят 2-3 года. За оставшийся срок плотят и выходят, простые люди, даже если и исправилась, сидят полный срок, потому что не могут оплатить такую сумму. Поэтому также предлагается рассмотреть снижение дискреционных полномочий судьи.

Второе. Сократить применение такого вида наказания как лишение свободы.

Третье. Снизить предельные сроки лишения свободы. Максимальный срок лишения свободы в Республике Казахстан составляет 25, а совокупность приговоров - 30 лет. Справедливо было бы ориентироваться на 10-15 лет. По мнению профессора Акимжанова Т.К., несмотря на стремление Казахстана к поэтапной гуманизации уголовного законодательства, в УК РК 2014 г. сохранилось лидирующее положение такого вида наказания, как лишение свободы. Например, в Особенной части Уголовного кодекса РК от 2014 г. наиболее часто встречаются такие виды наказаний: лишение свободы - 744 раза, штраф - 471 раз, исправительные работы - 468 раз, ограничение по службе - 342 раза, конфискация имущества - 264 раза, привлечение к общественным работам 152 раза, арест - 150 раз, смертная казнь - 12 раз, то есть лишение свободы в новом УК РК, как и в УК РК 1997 г., осталось основным видом наказания [5, с. 507].

Четвертое. Усилить применение статьи 63 Условное осуждение Уголовного Кодекса Республики Казахстан.

Предлагаем начать характеризовать применяемых судами виды наказаний по уровню их эффективности с точки зрения социума, доктрины и практики.

По результатам опроса у населения на вопрос «Из перечисленных наказаний, какой имеет больше профилактический эффект?», больше всего голосов у анкетированных собрало лишение свободы (Рисунок 2). Аналогичный вопрос был задан и сотрудникам службы пробации, на что тоже большинством были отмечены лишение свободы и конфискация имущества.

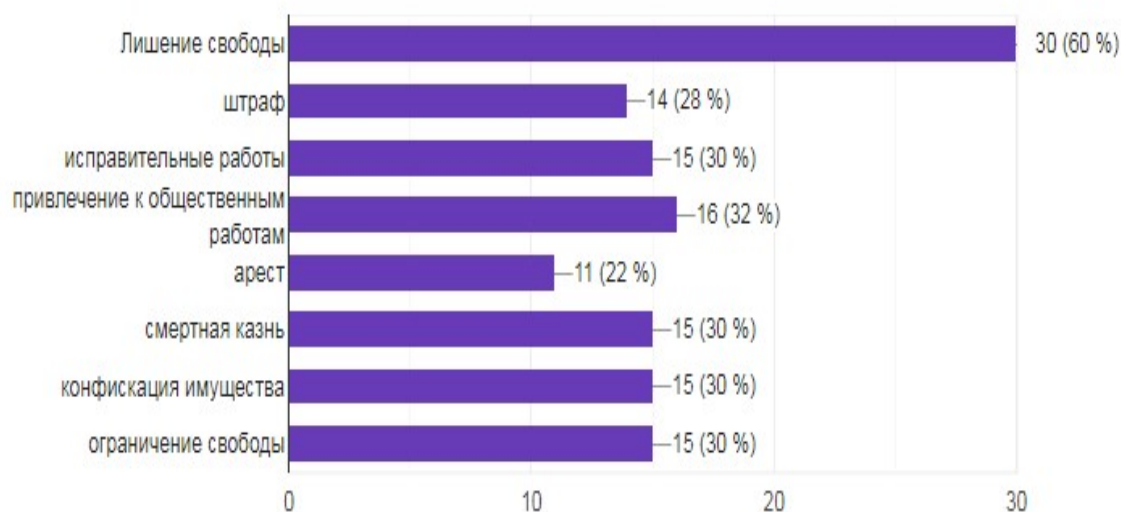

Рисунок 2 - Результаты опроса населения «Из перечисленных наказаний, какой имеет больше профилактический эффект?»

Примечание – Диаграмма составлена на основе социологического опроса

Принимая во внимание все моменты в поиске эффективного наказания, можем констатировать, что лишение свободы со стороны доктрины, практики и социального взгляда общества является самым эффективным видом наказания. Но далее вопрос стоит о применении этого наказания в целях предупреждения других преступлений со стороны самого осужденного и другими лицами, не извлекая из него этого эффективного свойства, замеченного большинством опрошенных.

В настоящее время все чаще стали обсуждаться и рассматриваться вопросы, касающиеся гуманизацию мер наказания и применения альтернативных видов наказаний. Это связано со сложной ситуацией, сложившейся в казахстанской системе исполнения наказаний, о чем наглядно свидетельствует и не имевшая прецедентов добровольная отставка в 2010 году руководства КУИС МЮ РК.

К сожалению, отмечается недофинансирование мест лишения свободы, где с каждым годом повышается криминогенность, усугубляется трудность в размещении заключенных, болезнь среди осужденных и занятость в исправительных учреждениях.

Несомненно, в плане предупреждения рецидивной преступности в местах лишения свободы главное значение имеет изучение зарубежного опыта. Так, например, многие страны в последнее время проводят научные исследования. Результаты исследований выявили недостатки тюремного заключения. Исследования перспектив будущей занятости осужденных и социальной адаптации подтвердили негативные последствия тюремного заключения.

Например, уголовное законодательство США не знает дефиниции наказания. Типичным для теории американского уголовного права является понятие наказания, существующее в словаре юридических терминов: «наказание в уголовном праве – это любая боль, причиненная решением или приговором суда за преступление или уголовное правонарушение, совершенное им, или за невыполнение обязанности, предписываемой законом» [6, с. 290-291].

В уголовном праве Германии также отсутствует законодательная дефиниция наказания. Этот вопрос рассматривается в уголовно-правовой доктрине. В.Г. Конитц, адвокат из Гамбурга (ФРГ), считает, что основной смысл наказания состоит в том, что преступник должен искупить совершенный проступок: в виде возмездия за его вину ему причиняется зло, кроме того, наказание должно отпугнуть от совершения подобных наказанных деяний не только осужденного, но и известного третьего.

Лица, совершившие преступления и признанные общественно опасными, изолируются от общества. Американский криминолог А. Найер полагает, что важнейшая суть тюремного заключения заключается в том, что оно помогает изолировать преступника от общества на тот момент, когда у него происходит наибольшая возрастная криминальная активность [7]. С возрастом человек начинает терять свою тягу к совершению преступления. Согласно данным в его исследованиях, арестованные люди за тяжкие преступления в возрасте до 29 лет составляют 84%, до 34 лет - 89,1% , до 39 лет - 92%. Следовательно, если у человека опасный период в возрасте протекает в тюрьме, возможность повторного совершения преступления уменьшается с его стороны. Он также полагает, что заключенный исправляется потому, что становится старше. На основе таких умозаключений можем полагать, что возрастание количества арестов за преступления на 10% может помочь снизить общее количество преступлений на 5%. Но в этом случае появляется риск предположения, что злоупотребление кратковременными сроками лишения свободы может негативно повлиять на его профилактический эффект.

В итоге этих исследований было установлено, что часто применение тюремного заключения приводит к появлению проблем соблюдения социальных, политических и других прав человека и гражданина. А это дальше приводит к поиску альтернативных видов наказания.

Преимущество альтернативных лишению свободы наказаний заключается в том, что отступившийся человек имеет возможность реабилитироваться без изоляции, выполняя общественно полезную работу. Несомненно, широкое применение альтернативных лишению свободы наказаний в будущем приведет к повышению роли общества в исправлении и реа-

билитации осужденного, а в перспективе и повышению профилактической роли наказания в обществе.

Важную часть современной уголовно-исполнительной системы составляют поиск альтернатив тюремному заключению, потому что тюрьмы не являются эффективным средством борьбы с преступностью, к тому же имеют негативные социальные последствия, как для самого осужденного, так и для всего общества в целом. Лишение свободы всех нарушителей, которые не совершали таких серьезных преступлений, не считается адекватной уголовной политикой, и не является достойным выбором государства. Вследствие чего, это приводит к разрушению социальных связей, ухудшению морального климата общества и здоровья населения.

И, наоборот, наказание нужно для самозащиты общества против нарушения условий его существования, что способствует восстановлению социальной справедливости, предупреждению преступности. Потому что наказание является важнейшим инструментом в руках государства для охраны важных объектов: личности, его прав, свобод и законных интересов, собственности, прав и законных интересов юридических лиц, окружающей среды, общественного порядка и безопасности, территориальной целостности и конституционного строя страны, интересов общества и государства, охраняемых законом, мира и безопасности человечества от преступлений. Однако даже жесткие уголовно-правовые принуждения должны быть направлены против лиц, совершивших преступления и действительно создающих опасность для общества, и что это опасность не устраняется более гуманными средствами, тогда это значит, что их нужно изолировать от общества.

Само слово «превенция» с перевода на русский означает предупреждение, предохранение, предотвращение. Например, в праве превентивными мерами называют профилактические и другие меры, направленные на предотвращение преступлений и других правонарушений.

В западной доктрине уголовного права имеются рассуждения по поводу ограничения пенитенциарной системы с точки зрения эффективности превенции наказания [8, с. 972]. Они интересно размышляют о том, какие последствия будут иметь место, если вся уголовная система - полиция, суды, тюрьмы - будут отменены и не будет другого аппарата юридической санкции.

Но все же с точки зрения предупредительной функции уголовного наказания, смертная казнь есть и остается наиболее эффективным способом реализации частной превенции. К этому мнению придерживается доктор юридических наук, профессор А.Б. Скаков. Профессор приводит три основные аргументы. Во-первых, это - экономические причины, выраженные слабой экономикой, основанной в основном на сырьевом производстве, которое не восстанавливается (нефть, газ, полезные ископаемые и т.д.), низким уровнем благосостояния, безработицей среди большей части трудоспособного населения, в первую очередь, молодежи, которые приводят к совершению ими тяжких и особо тяжких преступлений. Во-вторых, что в Казахстане распространены практически все виды преступлений, присущих для современного общества: наркомания, организованная преступность, коррупция, исламский экстремизм и терроризм, работорговля, педофилия и т.д. В тоже время государство не в состоянии обеспечить полную безопасность человека и общество от преступных посягательств. В-третьих, содержание лиц, осужденных к смертной казни, которое заменено пожизненным лишением свободы, требует значительных материальных затрат [9, с.148-149].

Действительно, государство тратит большую сумму на содержание заключенных. Сумма расходов на одного осужденного и ее сравнительные показатели по отношению к другим выплатам были указаны в предыдущей главе.

Штраф является денежным взысканием, назначаемым в пределах, предусмотренных уголовным законодательством, в размере, исчисляемым количеством месячных расчетных показателей, установленных в республике на момент совершения правонарушения, или в размере, кратном сумме, либо стоимости взятки.

Штраф среди всех видов наказаний, предусмотренных УК РК, является наиболее эф-

фективной альтернативой изоляции осужденного от общества. Определить штраф как один из эффективных уголовных видов наказаний и возможность расширения его применения предлагает доктор юридических наук, профессор А.Б. Скаков [10, с. 7-8]. В системе наказаний штраф находится на первом месте, что свидетельствует о мягкости данного вида наказания. Достижение целей такого наказания осуществляется путем влияния на материальные интересы осужденного. При этом следует учитывать, что штраф - это не форма возмещения причиненного ущерба, а вид наказания, который должен соответствовать не размеру причиненного ущерба, а степени и характеру общественной опасности уголовного правонарушения. А.Т. Байсеитова предлагает по размеру штрафы делить на пять категории:

– штраф первой категории: для несовершеннолетних - от 500 до 800 расчетных показателей, для других физических лиц - от 500 до 1000 расчетных показателей;

– штраф второй категории: для несовершеннолетних - от 800 до 1200 расчетных показателей, для других физических лиц - от 1000 до 3000 расчетных показателей;

– штраф третьей категории: для несовершеннолетних - от 1200 до 1500 расчетных показателей, для других физических лиц - от 3000 до 5000 расчетных показателей;

– штраф четвертой категории: для несовершеннолетних - от 1500 до 1700 расчетных показателей, для других физических лиц - от 5000 до 7000 расчетных показателей;

– штраф пятой категории: для несовершеннолетних - от 1700 до 2000 расчетных показателей, для других физических лиц - от 7000 до 10000 расчетных показателей [11, с.9-10].

Разумеется, наказание, обозначенное уголовным законодательством, назначенное официальным актом суда, осуществляется в соответствии с нормами уголовно-исполнительного права. Тем самым, действие наказания продолжает претворяться в жизнь в уголовно-исполнительном праве реализуя политику в сфере борьбы с преступностью.

Исследование проблемы эффективности были вызваны к жизни прежде всего новыми условиями социального развития, потребностями оптимизации методов социального управления, более широкого внедрения в него научных основ, повышения качества правоохранительной деятельности.

Следует заметить, что организация и проведение исследований эффективности наказания были связаны с преодолением ряда трудностей. Прежде всего, возник вопрос, следует ли сосредоточить усилия на разработке теоретических основ изучения эффективности уголовно-правовых средств борьбы с преступностью, либо на эмпирическом изучении материалов практики применения наказания, либо параллельно вести в двух указанных направлениях. Наиболее предпочтительным было третье решение, ибо теоретическая разработка вопросов изучения эффективности нуждается в постоянной коррекции с учетом материалов практики применения наказания, а последнее, в свою очередь, должны были исследоваться на базе сформулированных теоретических положений.

При применении судами видов наказаний и условий обеспечения их эффективности предлагаем выбирать дополнительные виды уголовного наказания, законодательно закрепленные в уголовном законе страны, такие как лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград, конфискация имущества, лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью, выдворение за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства.

Думается, что изученные нами условия эффективности уголовных наказаний и их соблюдение приведет нашу страну к построению правового государства с надежной уголовной политикой.

Список использованных источников

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. // <http://adilet.zan.kz/rus>. Дата обращения: 09.09.2021 г.
2. Акимжанов Т.К. Эффективность наказания в уголовном законодательстве Республики Казахстан // Матер. междунар. науч.-практ. конф. роль науки в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов». - Алматы: ООНИиРИП Алматинской академии МВД РК, 2016. - С. 328-333.

3. Жуманиязов М.А. Сущность уголовной политики Республики Казахстан: автореф. ... канд. юрид. наук: Всерос. науч.-исслед. ин-т МВД РФ. – М., 2006. – 19 с.
4. Байсеитова А.Т. Условное осуждение в системе иных мер уголовно-правового воздействия // Ученые труды Академии МВД Республики Казахстан. – 2007. – № 4 (15). – С. 15-17.
5. Akimzhanov T.K., Torgautova B.A., Zinkevich T.I., Lyutsik V.V., Chokina M.V. Contemporary analysis of social consequences of imprisonment application in the Republic of Kazakhstan // Medwell Journals. The Social Sciences - 2016. – Vol. 11(4). - P. 507-512.
6. Козочкин И.Д. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учебное пособие. – М.: Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А.С.Грибоедова, 2003. – 576 с.
7. Neier A. Crime and punishment: A radical solution. – Hardcover, 1976. – 239 p.
8. Andenaes J. The general preventive effects of punishment // University of Pennsylvania Law Review. - 1966. - Vol. 114. - P. 949-983.
9. Скаков А.Б. Смертная казнь – наиболее эффективный способ достижения частной превенции // Матер. междунар. науч.-практ. конф. «Современные проблемы уголовной политики: коллективная монография на основе материалов международной научно-практической конференции» / под ред. А.Е. Мизанбаева.– Екатеринбург-Костанай, 2019. – 208 с.
10. Скаков А.Б. Комментарии к редакции Уголовно-исполнительного кодекса // Человек и закон. – 2013. – №19. – С. 7 - 8.
11. Байсеитова А.Т. Проблемы систематизации мер уголовно-правового воздействия по законодательству Республики Казахстан: автореф. ... док. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 45 с.

List of sources used

1. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 // <http://adilet.zan.kz/rus> . Date of appeal: 09.09.2021
2. Akimzhanov T.K. The effectiveness of punishment in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan // Mater. international scientific and practical conference. the role of science in improving the efficiency of law enforcement agencies." - Almaty: OONiRIR of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 2016. - Pp. 328-333.
3. Zhumaniyazov M.A. The essence of criminal policy of the Republic of Kazakhstan: abstract. ... cand. jurid. Sciences: Vseros. scientific-research. in-t of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation. - М., 2006. - 19 p .
4. Baiseitova A.T. Conditional conviction in the system of other measures of criminal law effect // Scientific works of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2007. – № 4 (15). – Pp. 15-17.
5. Akimzhanov T.K., Torgautova B.A., Zinkevich T.I., Lyutsik V.V., Chokina M.V. Contemporary analysis of social consequences of imprisonment application in the Republic of Kazakhstan // Medwell Journals . The Social Sciences - 2016. - Vol. 11 (4). - P. 507-512.
6. Kozochkin I.D. Criminal law of foreign states. General part: textbook. - М.: Omega-L, Institute of International Law and Economics named after A.S.Griboyedov, 2003. - 576 p.
7. Neier A. Crime and punishment: A radical solution. - Hardcover, 1976– - 239 p.
8. Andenaes J. The general preventive effects of punishment // University of Pennsylvania Law Review. - 1966. - Vol. 114. - p. 949-983.
9. Skakov A.B. The death penalty is the most effective way to achieve private pre-vention // Mater. international scientific and practical conf. "Modern problems of criminal policy: a collective monograph based on the materials of the international scientific and practical conference" / edited by A.E. Mizanbayev.- Yekaterinburg-Kostanay, 2019– - 208 p.
10. Skakov A.B. Comments on the revision of the Penal Enforcement Code // Man and the law. - 2013. - No. 19. - pp. 7-8.
11. Baiseitova A.T. Problems of systematization of measures of criminal legal impact under the legislation of the Republic of Kazakhstan: abstract ... doc. jurid. sciences'. - Bishkek, 2014. - 45 p.

Сведения об авторах

Алдиярхан Матай Алдиярханұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны.

Байсеитова Алия Темірхановна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Рысальдиева Айжан Ергеновна – PhD докторы, Халықаралық білім беру корпорациясы.

Алдиярхан Матай Алдиярханұлы – докторант Алматинской академии МВД РК имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, капитан полиции.

Байсеитова Алия Темірхановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД РК имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции

Рысальдиева Айжан Ергеновна – доктор PhD, Международная образовательная корпорация.

Aldiyarkhan M.A. – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Master of Law, police captain (

Bayseitova A.T. – deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Doctor of Law, Associate Professor (Associate Professor), Police Colonel

Ryssaldiyeva A.Y. – PhD, International educational corporation.

Н.Ж. Апахаев¹, М.Г. Шайғалиев¹, Е.М. Бимолданов²

¹Академия «Кайнар», Алматы, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАЩИТЫ И БЕЗОПАСНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Актуальность исследуемых проблем охраны интересов и защиты субъективных личных и имущественных прав детей, как в рамках семейных правоотношений, так и направленных на решение вопросов беспризорности и сиротства, обусловлена современными мировыми тенденциями построения социальных процессов гуманизации и персонификации возрастного развития. Все международное сообщество заинтересовано в создании условий и факторов развития подрастающего поколения в рамках реализации основных целей формирования чувства гражданственности у современных детей и молодежи, любви к Родине, семейных ценностей, становлению у представителей разных возрастных категорий социально значимых качеств, умений и готовности к их активному проявлению. При этом практическое значение имеет создание эффективных законодательных и правоприменительных средств и мер по обеспечению личной безопасности ребенка, реализации его социальных прав и личных интересов, защиты от насильственных посягательств и сексуального насилия. Результаты были получены инструментами теоретико-методологического исследования научных публикаций, посвященных проблемам и вопросам соблюдения и защиты прав и свобод детей как на национальном, так и на мировом уровне, методами сравнительно-правового, сравнительно-политического исследования, контент-анализа официальных документов и др.

Кәмелетке толмағандарды қорғау мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қылмыстық-құқықтық проблемалары: отандық және халықаралық тәжірибе

Отбасылық құқықтық қатынастар аясында да, панасыздық пен жетімдік мәселелерін шешуге бағытталған балалардың мүдделері мен субъективті жеке және мүліктік құқықтарын қорғаудың зерттелген мәселелерінің өзектілігі жас ерекшеліктерін ізгілендіру мен бейнелеудің әлеуметтік процестерін құрудың заманауи әлемдік тенденцияларына байланысты. Барлық халықаралық қоғамдастық қазіргі балалар мен жастарда азаматтық сезімін, Отанға деген сүйіспеншілікті, отбасылық құндылықтарды қалыптастырудың негізгі мақсаттарын іске асыру аясында жас ұрпақты дамытудың жағдайлары мен факторларын жасауға, әртүрлі жас категориялары өкілдерінің әлеуметтік маңызды қасиеттерін, дағдыларын және оларды белсенді көрсетуге дайындығын қалыптастыруға мүдделі. Бұл ретте баланың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету, оның әлеуметтік құқықтары мен жеке мүдделерін іске асыру, зорлық-зомбылықтан және сексуалдық зорлық-зомбылықтан қорғау жөнінде тиімді заңнамалық және құқық қолдану құралдары мен шараларын жасаудың практикалық маңызы бар.

Түйінді сөздер: Конституция, ана мен баланы қорғау, жас ұрпақ, қылмыстық-құқықтық қорғау, бала құқықтары жөніндегі омбудсмен, балалар құқығын сақтау.

Criminal law problems of ensuring the protection and safety of juvenile: domestic and international experience

The actuality of the studied problems of protection of interests and protection of subjective personal and property rights of children, as part of family rights, as well as aimed at solving issues of freedom and protection, has been identified by modern world trends in the construction of social processes of humanization and characterization of Adult Development. All the international community is interested in the creation of conditions and factors for the development of the younger generation within the framework of the implementation of the main objectives of the formation of feelings of Citizens for modern children and young people, love for their homeland, family values, and the establishment of representatives of different age categories socially significant levels, values and readiness for their active manifestation. At the same time, the practical significance is the creation of effective legislative and regulatory measures and measures to ensure the child's personal safety, the implementation of his social rights and personal interests, the protection of violent persons and sexuality.

Keywords: constitution, protection of mothers and children, the younger generation, criminal law protection, Ombudsman for the rights of the child, observance of children's rights.

Построение истинно социального и демократического государства находится в непосредственной взаимосвязи с развитием институтов, которые осуществляют защиту субъективных прав и охраняемых законом интересов подрастающего поколения, а также разработкой адекватной законодательной основы. При этом правомочия, личные интересы, физические и духовные потребности несовершеннолетних граждан Казахстана, особенно малолетних детей, должны обеспечиваться путем исключения на практике насильственных методов обращения с ребенком, непрерывного и неограниченного доступа к социально-экономическим и культурным ресурсам общества. Особо выделяется современная проблема насилия физического и морального плана в семье, а также за ее пределами, сексуальных домогательств со стороны взрослых субъектов.

Проведенное в статье политико-социальное и правовое исследование позволило выявить определенные проблемные закономерности, присутствующие в различных сферах защиты прав и интересов несовершеннолетних (общественных организаций, биологической, патронажной, опекунской, и др. семей, образовательных и воспитательных учреждений, государственных структур в области управления молодежной политикой и т.д.). Для углубления и расширения тематики проводимого анализа были привлечены работы по сексуальному насилию в различных странах мира [1-4], а также смертности детей от семейных насильственных посягательств и иных насильственных действий [5; 6], проблемы уголовно-правовой защиты подрастающего поколения [1]. Также было проведено сравнительное исследование мнений российских ученых на проблему обеспечения и построения системы защиты прав и личных интересов несовершеннолетних с участием государства и общественных организаций [7; 8].

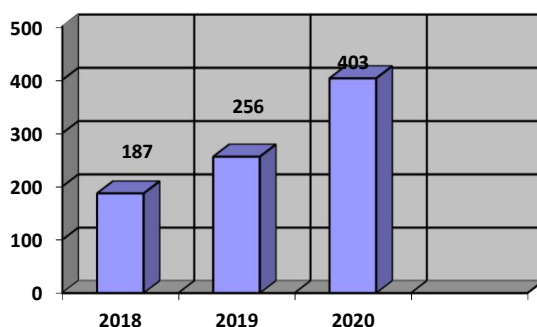
Теоретико-эмпирическое исследование (т.е., анализ научных и правовых источников с изучением и контент-анализом конкретных практических данных и результатов работы Уполномоченного по правам ребенка Республики Казахстан) заявленной в статье проблемы проводилось в несколько стадийных этапа. Во-первых, на первом этапе исследования происходила постановка и выделение актуальных проблем и вопросов, необходимых для детальной проработки проблематики защиты и охраны прав и интересов несовершеннолетних с учетом национального развития и социальной политики Казахстана. На втором этапе теоретико-методологического исследования проводился контент-анализ полученных результатов, изучение обобщенных данных исследования нормативной литературы, статистической отчетности и показателей деятельности Уполномоченного по правам ребенка. На завершающей стадии были подведены итоги проведенного исследования с целью формулирования собственной позиции автора публикации относительно выделенных проблемных элементов. Также были подведены итоги изучения процесса

обеспечения и соблюдения прав детей на примере конкретного государства (Республики Казахстан) с исследованием конкретных результатов и обобщением всех выводов на заключительном этапе.

Соблюдение, защита и охрана субъективных прав и законных интересов детей в Казахстане – это взаимосвязанный системный комплекс элементов, состоящий из действий властных структур государства, общественных институтов, а также иностранных и национальных неправительственных организаций. За период, прошедший с момента приобретения независимости, в Казахстане были законодательно и официально ратифицированы важнейшие мировые нормативные акты, касающиеся международно-правовой охраны ребенка и его интересов, в том числе, Пекинские правила относительно правосудия для несовершеннолетних субъектов 1985 г., Конвенция о взыскании алиментов за границей; Конвенция, посвященная установлению минимального трудового возраста; международные документы, посвященные процессуальному положению обвиняемого или осужденного подростка, а также акты, касающиеся торговли несовершеннолетними, подростковой проституции и порнографии, и т.д. [9].

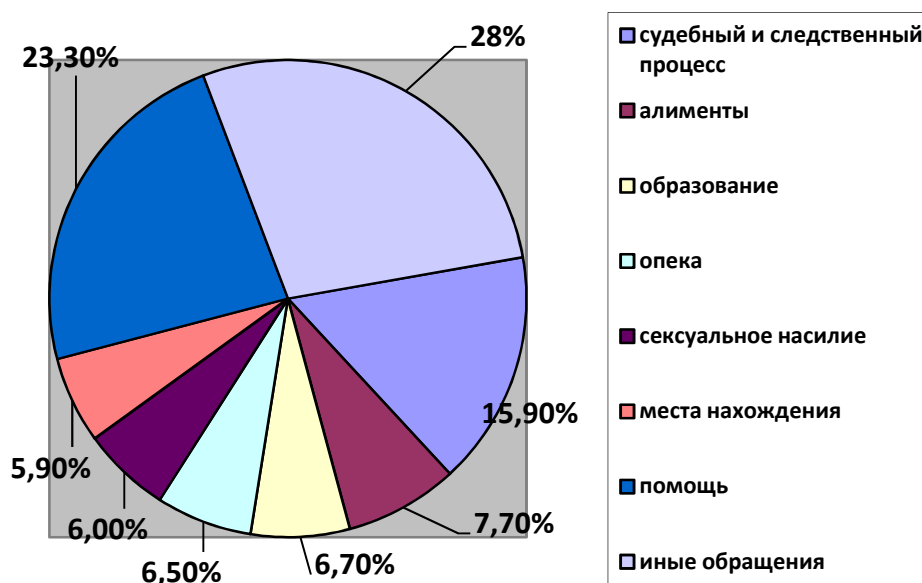
Основы защиты и охраны прав и интересов несовершеннолетних граждан Казахстана закреплены на конституционном уровне регулирования. В частности, нормативные положения ст. 27 Конституции Республики Казахстан закрепляют, что детство, брачно-семейные и близкие родственные отношения находятся под защитой публичных органов власти. Кроме того, на национальном уровне разработаны и действуют различные законодательные акты и подзаконные документы, где закреплены права и обязанности детей, а также регламентирован процесс защиты их субъективных интересов, например, кодифицированные акты, принятые по семейным вопросам и с целью регулирования здравоохранения; Законы: «О правах ребенка в Республике Казахстан», «Об образовании», «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» и др. [9]. В целом, законодательному регулированию подвергаются следующие вопросы: имущественных и личных прав и интересов ребенка в семейных отношениях, право на пользование эффективными и технологически совершенными услугами структуры здравоохранения, право на создание условий и факторов для полноценного культурного, духовного, образовательного формирования ребенка и др.

Как свидетельствуют официальные показатели, статистические данные и отчетные результаты деятельности Уполномоченного по правам ребенка в Республики Казахстан за 2018-2020 гг. одной из важнейших проблем остается рост обращений граждан, иных заинтересованных лиц, общественных структур и др. за защитой нарушенных детских прав. Если в 2018 году таких обращений, направленных на рассмотрение и разрешение Уполномоченным по правам ребенка, было всего 187, то в 2019 году количество жалоб и заявлений выросло до 256, а в период с 1 января по 31 декабря 2020 года на имя Уполномоченного поступило 403 обращения различной тематики [10; 11].

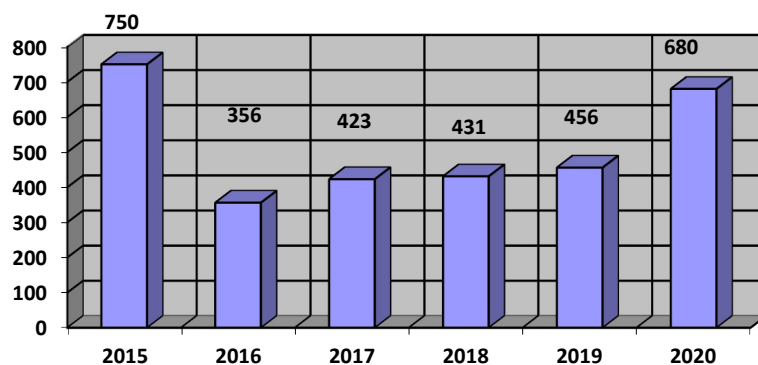
Рисунок 1. Динамика обращений граждан и иных лиц на имя Уполномоченного по правам ребенка в Казахстане (2018-2020 гг.)

При этом основными темами для обращений за защитой прав несовершеннолетних являлись судебные разбирательства, уголовно-процессуальные отношения, жилищные и социальные вопросы, алиментные обязательства и лекарственное обеспечение. В частности, за период с 1 января по 31 декабря 2020 года в рамках вопросов судебного производства и уголовного процесса относительно несовершеннолетних поступило (21+43=64, 15,9 %) обращения, по алиментам – 31 (7,7 %), в сфере образовательных услуг населению – 27 (6,7 %), касающихся деятельности органов опеки и попечительства – 26 (6,5 %), сексуального насилия – 24 (6,0 %), определения места нахождения ребенка после развода – 23 (5,9 %), в отношении АСП (адресной социальной поддержки), социальной, медицинской, материальной и правовой помощи – 94 (23,3 %). В отношении остальных нарушений прав ребенка (спорт, инвалидность, строительство площадок, кредитные проблемы, жалобы на официальные органы власти и т.д.) – 114, – 28 % [10; 11].

Рисунок 2. Тематика обращений в адрес Уполномоченного по правам ребенка в Казахстане (2020 г., в %)

Еще сложнее обстоит ситуация с уголовно-правовой защитой детей и подростков в современном Казахстане. Как свидетельствуют информационные данные, указанные в одной из опубликованных работ, в 2020 году преступность в отношении несовершеннолетних граждан, в том числе, уголовно наказуемое сексуальное насилие (сопряженное, в том числе, с летальным исходом для жертвы) выросли на 49 % по сравнению с 2019 годом [12]. Данные показатели объясняются почти полным отсутствием комплексной системы профилактики преступности против несовершеннолетних, мерами карантина из-за пандемии, близкими отношениями преступника и потерпевшего, провоцирующими сексуальные домогательства и избиение. После резкого спада сексуальной преступности в отношении несовершеннолетних (ст. 120-124 УК РК) в 2016 году (356 преступлений против 750 в 2015 году), продолжает ее новый рост: 2017 г. – 423, 2018 г. – 431, 2019 г. – 456, 2020 г. – 680 [13].

Рисунок 3. Динамика сексуальной преступности в отношении несовершеннолетних в Республике Казахстан (2015-2020 гг.)

Следовательно, проблема сексуальной преступности в Казахстане достаточно актуальна и требует незамедлительной разработки профилактических мер общегосударственного, специального и личного характера.

Как свидетельствуют отчеты Уполномоченного по правам ребенка, кроме уголовно-правовых и процессуальных проблем, существуют различные недостатки защиты прав и интересов детей в иных областях социальной действительности. В частности, отмечается необходимость продолжения системной работы различных органов власти в рамках решения проблем семейного насилия в отношении взрослых и детей, а также насильственных действий среди сверстников. За значительный временной промежуток сложилась структура «круговой поруки» как в учреждениях и органах образования, так и в институтах социальной защиты населения, что затрудняет и снижает эффективность охраны прав детей-воспитанников в специализированных интернатах. Обязательным компонентом является проблемный вопрос обеспечения межгосударственного и межсекторального взаимодействия по вопросам защиты прав детей, вовлечению широкого круга граждан в политику соблюдения и защиты прав детей. Необходимо решать задачи по систематизации, выработке и согласованию дальнейших мер государства и общества по концептуальному, организационному и законодательному развитию института Уполномоченного по правам ребенка в Казахстане.

Итак, согласно полученным результатам исследования статистических, нормативных, научных источников, иных информационных, литературных или аналитических данных можно утверждать, что важными аспектами дальнейшего развития обеспеченности и гарантированности реализации прав, свобод и интересов детей в Казахстане является повышение эффективности работы социальных служб и иных уполномоченных властных органов, общественных объединений с обращениями и заявлениями независимых граждан, родственников и самих детей по поводу нарушения их прав и свобод. Многие работы ученых, практиков и специалистов, в том числе, стран ЕС, направлены на изучение именно указанных выше проблемных и актуальных вопросов. В частности, коллектив иностранных ученых поднимает проблему социальной опасности безнадзорности и насильственности по отношению к детям как угрозы беспрепятственного и полноценного обеспечения и соблюдения прав детей на нормальное и гармоничное развитие, здоровую психику. В данной связи проводится эмпирическое исследование многочисленных фактов нарушения прав ребенка в семьях и за их пределами, несоблюдения законных интересов подрастающего поколения при несовершенстве управляющего публичного воздействия в указанной социальной сфере [14].

Д. Глэссер, анализируя недостатки уголовно-правовой защиты от физических посягательств и профилактики насилия в отношении детей различного возраста, указывает на недостаточность информации, поступающей в органы правопорядка, касающейся подозрений в совершении насильственных действий со стороны родителей. Подростки чаще

всего умалчивают о многочисленных фактах причинения вреда и морального унижения, что не позволяет в должной мере своевременно реагировать на акты насилия со стороны взрослых органами социальной защиты и структурами расследования преступлений в отношении детей. Данные обстоятельства, безусловно, сказываются и на неэффективности проведения общей уголовно-правовой политики стран Европы в целом [15].

А. Джонсон с коллегой М. Даусон поднимают проблему защиты и охраны детского развития и прав личности при исследовании максимально возможной формы жестокого обращения с ребенком: умышленного или неосторожного убийства, как в полноценных биологических семьях, так и приемных. Авторами на основании фактических данных, полученных путем контент-анализа 553 уголовных дел, связанных с наступлением смертельного исхода в отношении детей, потерпевших от насильственных действий преступного характера, в том числе, со стороны родителей, сделан вывод о необходимости профилактики и экстренной борьбы с данным социальным негативным явлением. Важность и практическая значимость указанного исследования А. Джонсон и М. Даусон заключается в том, что ученые на базе архивных сведений, полученных из судебных инстанций, от коронеров, правоохранительных органов, следствия, структур прокуратуры, и даже средств массовой информации, смогли сделать выводы относительно влияния близких отношений потерпевшего и преступника. Сведения и результаты, достигнутые данными специалистами, позволили установить взаимосвязь личностного характера между поведением жертвы и насильником, несовершенства своевременного реагирования окружающих и компетентных органов власти на совершаемые противоправные деяния [5].

Интересную позицию и научное мышление демонстрирует Алейша Эбрахими, анализируя права детей и родителей женского пола, проблемы охраны материнства и детства через призму гарантированности в международных актах субъективного права ребенка на здоровое и безопасное питание. При этом автор выступает за государственную поддержку гарантированности и соблюдения личных прав детей и каждого ребенка в области грудного вскармливания, которое, как указывает исследователь, закреплено в различных правовых инструментах международных документов в сфере прав человека. Через призму анализа обеспеченности реализации в странах ЕС законных интересов беженцев из «третьих стран» (неблагополучных, опасных и неразвитых регионов Америки, Африки и Азии), Алейша Эбрахими делает акцент относительно их права на безопасную жизнь, благополучие и комфортные условия развития ребенка в семье. Права на жизнь, развитие и выживание, соблюдение наилучших интересов ребенка, закрепленного в европейских и общемировых нормативных документах, в частности, ст.ст. 11,12 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, ст. 3,6,15 Конвенции о правах ребенка 1989 г. и т.д. [16].

Отдельные ученые Европы рассматривают в рамках исследования защиты и соблюдения прав детей, в том числе, из приемных семей, важнейшее правомочие, указанное в ст. 31(1) Конвенции о правах ребенка, касающееся реализации права ребенка на игру. Игровая форма деятельности на начальном этапе формирования личности является ведущей и способствует гармоничному и всестороннему развитию человека. В своей публикации Y. Colliver, H. Doel-Mackaway останавливаются на проблемах бездействия властных структур при организации нормативного регулирования в целях реализации и защиты указанного права ребенка, которое частично связано с постоянной законодательной неопределенностью при раскрытии юридического и научного понятия игры как акта поведенческого процесса и мыслительного развития [17].

Российские ученые, Е. Лазаренко и Т. Патрина, заостряя свое внимание также на проблемах игрового развития детей, подчеркивают, что нормативные акты федерального, регионального и местного уровней, регулирующие образовательную сферу, должны содержательно основываться на осознании ценности личности дошкольника. А законодательное регулирование гармоничного развития подрастающего поколения невозможно без определения и закрепления обязательности игровой деятельности в детских

коллективах различных социальных групп [18].

Как показали результаты исследования, в Казахстане зафиксирован значительный рост преступности против несовершеннолетних, в том числе, сексуальной направленности [4, 17 с.]. Эмма Бреннан и Розалин Мак Элвейни, выделяя проблемы безнадзорности детей в отдельных неблагополучных семьях, связывают многочисленные нарушения прав ребенка не только с актами жестокого физического обращения, но и, непосредственно, с их максимально отрицательной формой, – сексуального семейного насилия.

На данной проблеме акцентируют свое внимание и иные ученые, раскрывая различные аспекты полового насилия, связанные с недостаточной юридической регламентацией, вопросами правоприменительной практики и уголовно-правовой защиты неприкосновенности личности ребенка, обеспечения его морального и физического здоровья, недостаточности профилактики семейного сексуального домогательства, в том числе, в приемных семьях.

Кристобаль Герра и коллектив ученых-единомышленников из Чили проводят глубокие исследования в отношении нарушений прав на личную неприкосновенность и безопасность среди южноамериканских подростков, совершенных с сексуальным подтекстом вне семьи (в школах, детских организациях проведения досуга, на улицах, и т.д.). Указанные специалисты подчеркивают важность семейной поддержки при установлении фактов осуществления сексуального домогательства со стороны сверстников и взрослых. При этом они обнаруживают значительные препятствия для обнаружения информационных данных в отношении насильственных действий преступного характера, деля их на внутренние и внешние факторы. Значительным внешним фактором, по их мнению, является неоперативность реагирования компетентных организаций на преступные действия сексуального характера взрослых в отношении детей, что предопределяет несовершенство уголовно-правовой защиты чилийских подростков из неблагополучных семей [3].

Джозеф Муни, известный политик и практик, а также специалист по различным общественным процессам, выделяя проблемы соблюдения прав детей на ненасильственное воспитание и развитие, включая проблемы сексуального и морального насилия, указывает на то, что только четкая и продуманная политика публичных органов власти относительно подрастающего поколения может привести к снижению проблем жесткого обращения с ребенком в обычной, приемной, патронатной или опекунской семье. Учитывая, что материалами для исследования явились практические наработки социальных служб в Ирландии, работа Джозефа Муни имеет ярко выраженный правоприменительный аспект. Данный исследователь поднимает в указанной публикации проблемы разработки и формулирования общего методического руководства для социальных работников, в которое могут включаться юридические наработки, основанные на различных информационных данных об отдельных актах насилия в отношении детей. Кроме того, он предлагает использовать достижения Европейского союза относительно сформулированных в Директиве ЕС положений о жертвах, указывая на то, что они способны усовершенствовать данное направление социальной практики в Ирландии. Ученый пытается разработать практические и политические рекомендации, основанные на информации, полученной от субъектов, подвергающихся насилию, а также изучает проблемы взаимодействия властных структур с социальными службами [1].

В целом, данное опубликованное исследование, представляет интерес с точки зрения применения его результатов в практической деятельности служб помощи детям в Казахстане с целью повышения эффективности процесса выявления и установления различных актов насилия в семьях в отношении детей и оказания своевременной поддержки подрастающему поколению.

Интерес представляет собой и современная позиция английских ученых, которые анализируют вопросы участия социальных служб в семейных разногласиях путем посещения места жительства населения в условиях ограничений передвижения и карантина, связанными с распространением COVID-19. В области соблюдения и защиты прав детей приоритетность

обеспечения безопасности ребенка с целью предотвращения вреда детской психики и организма важной составляющей является внедрение новых методик в деятельность социальной службы при взаимодействии и коммуникации с детьми и семьями. В качестве эмпирических и статистических источников информации специалистами были привлечены данные официальных органов Великобритании и США о насильственном обращении с детьми и безнадзорности, а также исследованы отчеты публичных служб контрольно-надзорной деятельности [19].

Данная публикация актуальна и для деятельности социальных и других публичных органов и служб по защите прав детей в Казахстане, так как проверка неблагополучных семей и различных образовательных организаций ограничена в современный период при пандемии.

Анализ всей исследованной публицистики [20-23], материалов статистики, отчетов официальных органов власти и практики социальной деятельности позволил прийти к выводу, что разработке, формированию условий и факторов достижения стабильного, всестороннего и полноценного развития личности ребенка в Казахстане уделяется большое внимание, при наличии безусловных недостатков в законодательной проработке и правоприменительной практике [24, с. 17].

Данное исследование позволило определить основные вопросы, связанные с процессами соблюдения, гарантированности, охраны и защиты прав и личных интересов ребенка в деятельности органов публичной власти Республики Казахстан и влияющие на общую социальную политику и обстановку в стране. Также были затронуты аспекты детского насилия, безнадзорности, преступности в отношении несовершеннолетних, уголовно-правовой защиты детей, сексуальных домогательств, что позволяет сделать вывод о комплексности и многоаспектности проведенного исследования.

Как свидетельствуют официальные показатели, статистические данные и отчетные результаты деятельности Уполномоченного по правам ребенка в Республики Казахстан за 2018-2020 гг. одной из важнейших проблем остается рост обращений граждан (в 2018 – 187, 2019 – 256, 2020 – 403), иных заинтересованных лиц, общественных структур и др. за защитой нарушенных детских прав.

Кроме того, приведенные статистические данные и результаты глубокого контент-анализа отчетов Уполномоченного по правам ребенка Республики за 2019-2020 гг. показывают значительный потенциал и актуальную сферу работы для достижения совершенствования системы охраны прав ребенка.

Подводя общий итог, можно заметить, что перспективными направлениями развития системы обеспечения реализации прав и защиты интересов ребенка в Казахстане, а также борьбы с безнадзорностью и насилием во всех его формах должны стать следующие:

- совершенствование отдельных направлений работы социальных служб и иных уполномоченных властных органов, общественных объединений с жалобами и заявлениями незаинтересованных граждан, родственников и самих детей по поводу нарушения их прав и свобод;

- достижение значительного снижения насилия в биологических и приемных семьях, специализированных детских учреждениях, например, интернатах;

- повышение эффективности применения мер уголовно-правовой защиты ребенка от сексуальных домогательств;

- развитие игровых форм деятельности в дошкольных организациях системы образования;

- снижение насильственной смертности подрастающего поколения, в том числе, путем принятия экстренных мер по выявлению фактов семейного насилия в отношении малолетних детей;

- обеспечение информационно-аналитической поддержки принятия совместных с населением и семейными социальными «ячейками» решений в сфере государственного управления социальными процессами при обеспечении полноценного развития детей, реализации их субъективных прав, защиты законных интересов.

Список использованных источников

1. Mooney, J. 2021. How adults tell: A study of adults' experiences of disclosure to child protection social workers. *Child Abuse Review*, 30(3), 193-209.
2. McElvaney, R. 2019. Helping children to tell about their experiences of sexual abuse. *Child Abuse Review*, 28(2), 166-172.
3. Guerra, C., Arredondo, V., Saavedra, C., Pinto-Cortez, C., Benguria, A., Orrego, A. 2021. Gender differences in the disclosure of sexual abuse in Chilean adolescents. *Child Abuse Review*, 30(3), 210-225.
4. Brennan, E., McElvaney, R. 2020. What helps children tell? A qualitative meta-analysis of child sexual abuse disclosure. *Child Abuse Review*, 29(2), 97-113.
5. Johnson, A., Dawson, M. 2021. Comparing child homicide: An examination of characteristics by degrees of intimacy. *Child Abuse Review*, 30(3), 251-267.
6. Sar, B.K., Bledsoe, L.K. 2021. Willingness to intervene in child abuse and neglect: An exploratory study. *Child Abuse Review*, 30(3), 226-238.
7. Subeeva, N.T., Startseva, S.V. 2021. Protection of the rights and legal interests of minors. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*, 4-4(55), 144-147.
8. Habarova, A.YU. 2015. Protection of the rights of the child in international law. *Scientific notes of Orel State University*, 2(65), 239-244.
9. Protection of children's rights in Kazakhstan: Laws, documents, statistics, 2017. *DixiNews Today*. 2021. <https://dixinews.today/articles/zhizn/31187/>.
10. Sain, A. 2020. Report on the results of the activities of the Commissioner on the rights of the child and the situation on the observance of children's rights in the Republic of Kazakhstan in 2019. <https://bala-ombudsman.kz/wp-content/uploads/2020/01/otchet-upr-2019.pdf>.
11. Sain, A. 2021. Report on the results of the activities of the Commissioner on the rights of the child and the situation on the observance of children's rights in the Republic of Kazakhstan in 2020. https://bala-ombudsman.kz/wp-content/uploads/2021/02/otchet_upr_2020.pdf.
12. Utyupin, D. 2020. «It would be better if he killed you»: Why is pedophilia growing in Kazakhstan? *Masa* <https://www.masa.media/ru/site/da-luchshe-by-on-tebya-ubil-pochemu-v-kazakhstan-rastet-pedofiliya>.
13. Report on offenses against children (2017-2021). Analytics and legal statistics. Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/>.
14. Moreno-Manso, J.M., Murillo, M., García-Baamonde, M.E., Godoy-Merino, M.J., Lucas-Milán, M.G., Guerrero-Molina, M. 2021. Disorders in the executive performance of children suffering abuse. *Child Abuse Review*, 30(3), 239-250.
15. Glaser, D. 2021. Safeguarding children when fabricated or induced illness is suspected or proven. *Child Abuse Review*, 30(3), 185-192.
16. Ebrahimi, A. 2021. Breastfeeding in refugee camps: A child and maternal right? *Human Rights Law Review*, 21(3), 533-565.
17. Colliver, Y., Doel-Mackaway, H. 2021. 31 years on: Choice and autonomy as a framework for implementing children's right to play in early childhood services. *Human Rights Law Review*, 21(3), 566–587.
18. Lazarenko, E., Patrina, T. 2019. Playing in the life of a modern preschooler. *Bulletin of VIEPP*, 1, 30-36.
19. Appleton, J.V., Sidebotham, P. 2020. Child protection work: How can we make it a better experience? *Child Abuse Review*, 29, 499–504.
20. Dorofeeva, Zh.P., Kiva, S.N. 2018. The role and place of some subjects of the state system of prevention in the implementation of the protection of children's rights. *Vestnik of Putilin Belgorod Law Institute of Ministry of the Interior of Russia*, 4, 17-23.
21. Jolliffe, C. 2021. Training update of APSAC/foundling on-line course for child welfare and child maltreatment professionals developed by the American professional society on the abuse of children (apsac) and The New York foundling. *Child Abuse Review*, 30(3), 269-270.
22. Ratcliffe, J., Gray, J., Boole, C., Wilson, R., Wigfield, A., Mason, W. 2020. Safeguarding children when fabricated or induced illness is suspected or proven: Reviewing the experiences of local safeguarding children boards in England. *Child Abuse Review*, 29(6), 559-573.
23. Tyndall, S. 2018. Book review of child to parent violence and abuse: Family interventions with non-violent resistance. London: Jessica Kingsley Publishers.

24. Байбек М.Т. Кәметке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық аспектілері // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2017. – №2 (51). – 16-20 б.

Сведения об авторах

Апахаев Нурлан Жилкайдарович – проректор по академическим и правовым вопросам Академии «Кайнар», кандидат юридических наук, профессор НАН.

Шайғалиев Малик Галиевич – доцент кафедры юридических дисциплин Академии «Кайнар», кандидат юридических наук.

Бимолданов Ержан Малаевич – начальник факультета №1 Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент)

Апахаев Нурлан Жилкайдарович – «Кайнар» академиясының академиялық және құқық мәселелері бойынша проректоры, заң ғылымдарының кандидаты, ҰҒА-ның профессоры

Шайғалиев Малик Галиевич – «Кайнар» академиясының заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Бимолданов Ержан Малаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы №1 факультеттің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Apakhaev Nurlan Zhilkaidarovich – Vice-Rector for Academic and Legal Affairs of the Kainar Academy, Candidate of Law, Professor of NAS

Shaigaliev Malik Galievich – Associate Professor of the Department of Legal Disciplines of the Academy «Kainar», Candidate of Legal Sciences.

Yerzhan Malayevich Bimoldanov – Head of Faculty No. 1 of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor).

Қ.А. Байжомартова¹, Д.С. Байсымакова¹, Ж.Е. Молдахметова¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан

КОМПЬЮТЕРЛІК ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Қазіргі заманғы технологиялар біздің өмірімізге тығыз еніп, негізгі бөлігімізге айналады. Соның бірі, компьютерлік қылмыстар жыл сайын әртүрлі қылмыстық істерде жиі кездеседі. Компьютерлік қылмыстарды саралау тәсілі, әрине, қылмыс құрамы тұрғысынан ең дұрысы, ол өз кезегінде компьютерлік қылмыстар қатарына жатқызылуы мүмкін. Дегенмен, айта кететін жайт, бүгінгі күні компьютерлік қылмыстардың құрылымы нақты анықталмаған, тек оған кіретін заңсыз әрекеттердің бірнеше түрін атап өтуге болады. Бұл мақалада компьютерлік қылмыстардың жіктелуі, олардың сипаттамалары қарастырылады және оның компьютерлік қызметке байланысты халықаралық құқық пен қазақстандық қылмыстық заңнамадағы компьютерлік қылмыстардың ұғымы мен қазіргі заманғы түрлері ашып көрсетіледі және талданады.

Біз, біртұтас желіге қосылған компьютерлер түрлі бұзақыларға, террористерге, қылмыскерлерге жақсы жағдай болып, сонымен қатар электронды диверсиялар мен соғыстарды өткізуге мүмкіндік беретінін түсінуіміз керек, сондықтан ақпаратты қорғау компьютерлік қылмыстардың алдын алудың негізі болуы керек. Қорытындылай келе, автор компьютерлік технологияларды біздің өмірімізге енгізудің ықтимал салдарының дәрежесін бағалайды.

Түйінді сөздер: Қылмыстық кодекс, киберқылмыстар, компьютерлік қылмыстар, ақпарат, ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстар, компьютерлік вирустар, техникалық құрылғылар, ақпараттық технологиялар, ақпараттық қауіпсіздік.

Понятие и виды компьютерных преступлений: международный и национальный аспекты

Современные технологии плотно входят в нашу жизнь и становятся нашей основной частью. Одним из них является то, что компьютерные преступления с каждым годом все чаще встречаются в различных уголовных делах. Подход к квалификации компьютерных преступлений, конечно, в идеале с точки зрения состава преступления, который, в свою очередь, может быть отнесен к числу компьютерных преступлений. Однако следует отметить, что на сегодняшний день структура компьютерных преступлений четко не определена, можно выделить лишь несколько видов незаконных действий, входящих в нее. В данной статье рассматривается классификация компьютерных преступлений, их характеристика, раскрываются и анализируются ее современные виды и понятия компьютерных преступлений в международном праве и казахстанском уголовном законодательстве, связанные с компьютерной деятельностью.

Мы должны понимать, что компьютеры, подключенные к единой сети, являются хорошими условиями для различных хакеров, террористов, преступников, а также позволяют проводить электронные диверсии и войны, поэтому защита информации должна стать основой для предотвращения компьютерных преступлений. В заключение автор оценивает степень возможных последствий внедрения компьютерных технологий в нашу жизнь.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, киберпреступности, компьютерные преступления, преступления в области информации, информатизации и связи, компьютерные вирусы, технические устройства, информационные технологии, информационная безопасность.

Considerations and views of computer functions: International and national aspects

Modern technologies are tightly integrated into our lives and become our main part. One of them is that computer crimes are becoming more common in various criminal cases every year. The approach to the qualification of computer crimes, of course, ideally from the point of view of the corpus delicti, which, in turn, can be attributed to the number of computer crimes. However, it should be noted that today the structure of computer crimes is not clearly defined, only a few types of illegal actions included in it can be distinguished. This article examines the classification of computer crimes, their characteristics, reveals and analyzes its modern types and concepts of computer crimes in international law and Kazakh criminal legislation related to computer activity.

We must understand that computers connected to a single network are good conditions for various hackers, terrorists, criminals, and also allow for electronic sabotage and wars, so information protection should become the basis for preventing computer crimes. In conclusion, the author assesses the degree of possible consequences of the introduction of computer technology in our lives.

Keywords: Criminal code, cybercrime, computer crimes, crimes in the field of information, informatization and communication, computer viruses, technical devices, information technology, information security.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында және бүкіл әлемде цифрландыру дамуда, мемлекеттік, жеке және қоғамдық өмірдің барлық салаларындағы қызмет компьютерлік технологияларды пайдалану арқылы жүзеге асырылады: әртүрлі дерекқорларды қалыптастыру, интернет арқылы сатып алу ақысын төлеу, электрондық сауда, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы азаматтардың мемлекеттік қызметтерді алуы және т.б. Осылайша, цифрлық технологиялар мемлекет экономикасын дамытуда үлкен рөл атқарады. Екінші жағынан, қазіргі қоғамды ақпараттандыру компьютерлік қылмыстардың жаңа түрлерінің пайда болуына әкеледі. Компьютерлік ақпаратты қорғау мәселелері қазіргі уақытта бүкіл әлемдегі өзекті және күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Қылмыскерлер адамның өзінің болуына қарамастан, кез келген мемлекеттің аумағында, қажетті ақпаратқа оңай қол жеткізе алады.

Ғылыми-техникалық прогрестің өсуінің қазіргі жағдайында ақпараттандыру мемлекеттік, жеке және қоғамдық өмірдің барлық салаларын қамтиды. Қылмыскерлер сонымен қатар заманауи ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалануға тырысады. Сонымен, олар компьютерлік ақпарат көмегімен деректерді ұрлайды, қорқытып алады және алаяқтық жасайды.

Компьютерлік қылмыстар бірыңғай мемлекет шеңберімен шектелмейді деп негізделген. Сонымен қатар, шет елдердің осы құбылыспен күресу тәжірибесі компьютерлік қылмыстардың нәтижесінде зиян мемлекет, қоғам қызметінің барлық салаларында, сондай-ақ белгілі бір адамның жеке құқықтары мен мүдделеріне келтірілуі мүмкін екенін көрсетеді [1, 5-6 б.].

Киберқылмыстың ерекшелігі олардың жоғары латенттілігінде, қылмыс жасаудың жаңа әдістерінің пайда болуында, құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық құралдардың жоқтығынан оларды дәлелдеу өте қиын [2, 96 б.].

Бұл қылмыс түрлерін жасау мен жасыру механизмі, әдістері бойынша белгілі бір ерекшелікке ие, олар кідірістің жоғары деңгейімен және ашылу деңгейінің төмендігімен сипатталады [3, 67 б.].

Әртүрлі мемлекеттердің қылмыстық құқығында компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыс ұғымына және оның мазмұнына әртүрлі көзқарастар қарастырылады, кейбір елдерде «киберқылмыс» ұғымы, басқаларында «компьютерлік қылмыстар» қолданылады.

Әртүрлі елдердің халықаралық қатынастарында компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстарды түсінудің әртүрлі тәсілдері, олардың компьютерлік қылмыстар, киберқылмыстар, ақпараттандыру және байланыс қылмыстары ұғымымен байланысы қарастырылады.

Компьютерлік қылмыстың бірыңғай анықтамасының болмауы компьютерлік қылмыстарға қарсы күрестің бірыңғай стратегиясын әзірлеуде құқық қорғау органдарының міндеттерін айқындауды қиындатады.

Киберқылмыскерлер белсенді дамып келеді және қылмыстың жаңа түрлері пайда болады, сондықтан қазіргі заманғы заңнама технологияның дамуымен өзгеруі керек. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында компьютерлік қылмыстар туралы бірқатар ескірген нормалар бар, ҚР Қылмыстық кодексінде «киберқылмыс» ұғымы жоқ. Осылайша, жаңа ережелерді әзірлеу қажет.

«Киберқылмыс» және «компьютерлік қылмыс» ұғымдарын қарастырыңыз. «Киберқылмыс» ұғымы «компьютерлік қылмыс» ұғымына қарағанда кеңірек, өйткені киберқылмыс көптеген әрекеттерді қамтиды [4, 214-216 б.].

Киберқылмыс дегеніміз – Интернет-ресурстар арқылы жұмыс істейтін алаяқтар тобы. Бүгінгі таңда киберқылмыс елдің ақпараттық саладағы ұлттық қауіпсіздігі үшін ең маңызды қауіптердің бірі болып табылады. Қылмыскерлердің құрбандары-бухгалтерлік құжаттарды өңдеу, төлемдер және басқа да операцияларды жүргізу үшін автоматтандырылған ақпараттық жүйелерді пайдаланатын мекемелер, кәсіпорындар мен ұйымдар. Көбінесе киберқылмыскерлердің нысаны банктер немесе сол банктер мен қаржы ұйымдарындағы жеке тұлғалардың шоттары болады [5, 109 б.].

Киберқылмыс - бұл компьютерлерді ғана емес, виртуалды кеңістіктің, интернеттің басқа да техникалық құрылғыларын пайдалану арқылы жасалатын қылмыс түрлері.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастарға зиян келтіретін, жасалу тәсілі ақпараттық ықпал ету болып табылатын немесе (және) нысанасы ерекше материалдық емес объект ретінде ақпарат болып табылатын, қоғамға қауіпті құқыққа қарсы іс-әрекеттер компьютерлік қылмыстар болып табылады.

Көптеген заңгерлердің пікірінше, компьютерлік қылмыстар дегеніміз - бұл компьютерлік жүйелерде сақталатын ақпарат, ал компьютер қылмыс жасау құралы болып табылатын қылмыстар. Көптеген мемлекеттердің, соның ішінде Қазақстан Республикасының заңнамасы осы бағытта әзірленді және дамуда.

Осыған байланысты ақпарат ұғымын дәл тұжырымдау, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық саладағы ақпараттық процестердің мәнін барабар түсіну ерекше мәнге ие болады. Ақпарат деп ақпараттық жүйелердегі (деректер банктеріндегі) тұлғалар, заттар, фактілер, оқиғалар, құбылыстар және процестер туралы мәліметтерді түсіну керек. Ақпараттық қылмыстардың объектісі ретінде ақпарат материалдық емес нысанда болады, кез-келген материалдық ортада сақталады, бірақ осы тасымалдаушымен қатаң детерминистік байланысы жоқ.

Алғаш рет «компьютерлік қылмыстар» ұғымын мемлекеттер 1983 жылы осы мәселені шешу үшін құрылған Халықаралық экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) аясында қарады. 1983-1985 жылдар аралығында ЭЫДҰ Комитеті компьютерлік қылмыстармен күресу үшін елдердің қылмыстық заңнамасын халықаралық үйлестіру мүмкіндігін талқылады.

1986 жылы Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының комитеті мүше мемлекеттердің заңнамасында компьютерлік қылмыстар ретінде қарастырылуы керек қылмыстардың тізімін ұсынды. Бұл тізімге қасақана жасалған әрекеттер кірді: компьютерлік деректерді жою, өзгерту, заңсыз ақша аудару, деректерді жасанды түрде жасау, заңсыз тыңдау, компьютерлік жүйелердің жұмысына араласу, компьютерлік бағдарламалар иелерінің ерекше құқықтарын бұзу.

1985-1989 жылдар аралығында компьютерлік қылмыстар мәселесімен Еуропа Кеңесінің компьютерлік қылмыстар жөніндегі арнайы сарапшылар комитеті айналысты.

Еуропа Кеңесі сарапшыларының Арнайы комитеті жұмысының нәтижесі 1989 жылғы 13 қыркүйектегі № R(89)9 ұсынымның қабылдануы болды, оның мазмұны тұтастай ЭЫДҰ Комитетінің құжатына ұқсас. Арнайы комитеттің қызметі нәтижесінде

компьютерлік қылмыстың жалпы тұжырымдамасы да жасалмады, ұсыныста компьютерлік қылмыс ретінде анықталған қылмыстардың болжамды тізімі ұсынылды.

Компьютерлік қылмыстар туралы мәселе 2000 сәуірінде БҰҰ оныншы Конгресінің қылмыстың алдын алу және қылмыскерлерді жазалау жөніндегі арнайы жұмыс тобында қосымша талқыланды, бірақ жұмыс тобының қызметі нәтижесінде компьютерлік қылмыс ұғымы ешқашан қабылданбады.

2001 жылғы 23 қарашада Еуропа Кеңесінің 50-ші пленарлық сессиясында киберқылмыс жөніндегі Еуропалық Конвенция қабылданды. Бұл халықаралық деңгейдегі компьютерлік қылмыстармен күрес мәселелерін реттейтін алғашқы құжат.

Конвенцияда киберқылмыс жоғары технологиялар саласындағы әртүрлі қылмыстардың жиынтығы ретінде анықталған, оның ішінде компьютерлік ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізу, балалар порнографиясы, несие карточкаларын алаяқтық. Конвенцияда жиынтығында киберқылмысты құрайтын қылмыстардың барлық түрлеріне анықтамалар берілген [5].

2001 жылғы киберқылмыс жөніндегі Еуропалық Конвенция компьютерлік қылмыстардың 4 тобын бекітті:

1. Компьютерлік деректер мен жүйелердің құпиялылығына, тұтастығына және қол жетімділігіне қарсы қылмыстар.

2. Компьютерлермен байланысты қылмыстар.

3. Мазмұнмен байланысты құқық бұзушылықтар.

4. Авторлық және сабақтас құқықтарды бұзуға байланысты қылмыстар.

Компьютерлік деректер мен жүйелердің құпиялылығына, тұтастығына және қол жетімділігіне қарсы қылмыстарға мыналар жатады:

- компьютерлік жүйеге заңсыз қол жеткізу (2-бап);

- жария қол жеткізуге арналмаған деректерді заңсыз ұстап алу (3-б.);

- деректерге араласу: компьютерлік деректерді құқыққа қарсы қасақана бүлдіру, өшіру, бүлдіру және өзгерту (4-б.);

- компьютерлік деректерді енгізу, беру, зақымдау, жою, бүлдіру және өзгерту жолымен жүйенің жұмыс істеуіне араласу(5-бап);

- құрылғыларды құқыққа қарсы пайдалану (6-бап).

Компьютерлік құралдарды пайдаланумен байланысты құқық бұзушылықтарға мынадай қылмыстар жатады:

- компьютерлік деректерді жалғау: компьютерлік деректерді енгізу, өзгерту, өшіру немесе бұғаттау (7-бап);

- экономикалық пайда табу мақсатында компьютерлік алаяқтық (8 бап).

Деректердің мазмұнына байланысты қылмыстарға мыналар жатады:

- балалар порнографиясына байланысты қылмыстар: тарату мақсатында балалар порнографиясына байланысты материалдар жасау; компьютерлік жүйе арқылы балалар порнографиясын ұсыну, тарату, беру; компьютерлік жүйеде балалар порнографиясына байланысты материалдарды иелену(9-бап).

Конвенцияда балалар порнографиясына байланысты материалдар деп кәмелетке толмаған адамның жыныстық әрекеттерге қатысуы; кәмелетке толмаған адамның ашық жыныстық әрекеттерге қатысуы бейнеленген материалдар түсініледі. 18 жасқа толмаған адам кәмелетке толмаған болып саналады, бірақ Конвенция мүше мемлекеттерге жас шектерін дербес, бірақ 16 жастан төмен емес етіп белгілеуге мүмкіндік береді.

Авторлық және сабақтас құқықтарды бұзуға байланысты құқық бұзушылықтарға мыналар жатады:

- моральдық құқықтарды қоспағанда, коммерциялық ауқымда және компьютерлік жүйенің көмегімен қасақана жасалған мемлекеттердің ұлттық заңнамасының нормаларында көзделген авторлық құқықты бұзу (10-бап). Бұл құқық бұзушылықтардың белгілерін анықтау ішкі заңдардың құзыретіне жатады.

Компьютерлік құқық бұзушылық мәселелерімен айналысатын авторлардың көпшілігі мұндай топтауды орынды деп санайды және қылмыстық заңнама ұқсас жіктеуді ұстанады деп мәлімдейді.

Ақпараттық технологияларды жетілдіру және адам өмірінің барлық салаларына ену компьютерлік қылмыстардың жаңа түрлерінің пайда болуына әкеледі. Компьютерлік техниканы қолданатын ең көп таралған қылмыстар: компьютерлік алаяқтық, компьютерлік қарақшылық, зиянды (вирустық) бағдарламалардың таралуы және компьютерлік диверсия.

Соңғы жылдары кибертерроризм компьютерлік қылмыстың ең қауіпті түрлерінің бірі ретінде танылды, оның ашылуы мен тергелуі дәстүрліден айырмашылығы бірқатар факторлармен қиындады. Атап айтқанда, қылмыс жасаған адамдарды анықтауда және оларды қылмыстық жауапкершілікке тартуда қиындықтар туындайды, өйткені құқық бұзушылар бүркеншік аттарды қолданады немесе сайттарға қонақтардың кіруі арқылы қол жеткізеді, бұл оларды анықтауды қиындатады.

Компьютерлік қарақшылық, ең алдымен, «хакерлердің» қызметін қамтиды - парольдерді, кодтарды, шифрларды, электрондық құлыптарды бұзуды және т. б. таңдау арқылы компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу. Мұндай қызметтің нәтижесі ақпараттың өзгеруі және ақшаның ағуы болған кезде, ол компьютерлік алаяқтыққа айналады. Компьютерлік қарақшылықтың екінші түрі-компьютерлік бағдарламаларды заңсыз көшіру, көбейту және сату.

Қазақстанда компьютерлік алаяқтық жағдайларының саны артып келеді:

- 2020 жылдың қаңтар-қыркүйек айларында интернет алаяқтықтың 8337 ісі тіркелді, оның 1709-ы ғана ашылды, қалған 5000-ы ашылған жоқ;
- 2019 жылы интернет-алаяқтықтың 7739 ісі тіркелді, оның ішінде 6000-нан астам іс ашылған жоқ;
- 2018 жылы интернет-алаяқтықтың 4000-ға жуық ісі тіркелді, оның 3500-і ашылған жоқ.

Осылайша, біз көріп отырмыз интернет алаяқтық жыл сайын артып келеді, ал ашылу деңгейі өте төмен. Алаяқтықтың ең көп таралған түрлері-үшінші тұлғалардың онлайн-несиелерді рәсімдеуі, интернет арқылы тауарларды сату туралы хабарландыруларды орналастыру, биржаларға ақша салу туралы ұсыныстар, ұтыстар туралы хаттарды тарату.

Тағы бір таралған құқық бұзушылық-кибершабуыл. Өкінішке орай, интернеттегі әлеуметтік желілер арқылы көптеген адамдар танысу әрқашан жеке өмірінің қауіпсіздігі туралы ойламайды және олар қылмыстық шабуылдардың құрбаны бола алады деп күдіктенбейді. Кейіннен қаскүнемдер жеке мәліметтер мен әшкерелейтін сипаттағы фотосуреттерге қол жеткізе отырып, сенімді адамдардан үлкен ақша талап етеді. Жәбірленушілерге егер олар ақша аудармаса, алынған жазба туыстары мен достарына жіберіледі деген қауіп төнеді. Мысалы, 2016 жылы Сарыағаш АІБ-не 26 жастағы қыз жүгінген. Оның айтуынша, таныс адам одан 800 мың теңге талап етіп, интернетте жеке сипаттағы фотосуреттерді орналастырамын деп қорқытып отыр. Жедел-іздістіру шаралары барысында полицейлер 1983 жылы туған жергілікті тұрғынды ұстады. Ұсталған азамат түсіндіргендей, осылайша ол өзінің қаржылық жағдайын жақсартқысы келді. Аталған факті Сарыағаш АІБ-нің СДТБТ-не ҚР ҚК 194-бабы (бопсалау) бойынша тіркелді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда компьютерлік ақпаратты қорғау бойынша құқықтық база құрылған. Алғаш рет компьютерлік құқық бұзушылықтар үшін заңдық жауапкершілік ҚР ҚК 1997 ж. «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар» деген 7-тарауда «компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу, ЭЕМ-ге арналған зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату» деген 227-баптың біреуімен ғана көзделген.

2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған ҚР жаңа Қылмыстық кодексінде алғаш рет компьютерлік қылмыстар үшін жауапкершілікті белгілеуге арналған тарау пайда болды: 7-тарау «ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» - компьютерлік құқық бұзушылықтардың тектік объектісі ретінде ақпараттық-

коммуникациялық желі арқылы өңделетін және берілетін ақпараттың (ақпараттық қауіпсіздіктің) қорғалу жағдайын анықтай отыр.

7-тарау «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» құқық бұзушылықтардың 9 негізгі құрамын қамтиды [6]:

- Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желісіне құқыққа сыйымсыз қол жеткізу (205-б.);

- Ақпаратты заңсыз жою немесе түрлендіру (206-б.);

Ақпараттық жүйенің немесе телекоммуникация желілерінің жұмысын бұзу (207-бап);

- Ақпаратты құқыққа сыйымсыз иеленіп алу (208-бап);

- Ақпарат беруге мәжбүрлеу (209-б.);

- Зиянды компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе тарату (210-б.);

Қолжетімділігі шектеулі электрондық ақпараттық ресурстарды заңсыз тарату (211-Б.);

Құқыққа қайшы мақсаттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер көрсету (212-б.);

- Ұялы байланыстың абоненттік құрылғысының сәйкестендіру кодын, абоненттің сәйкестендіру құрылғысын құқыққа сыйымсыз өзгерту, сондай-ақ абоненттік құрылғының сәйкестендіру кодын өзгерту үшін бағдарламалар жасау, пайдалану, тарату (213-бап).

2001 жылғы киберқылмыс Конвенцияға сәйкес қарастырылған көптеген қылмыстық құқық бұзушылықтар «компьютерлік деректердің құпиялылығына, тұтастығына және қол жетімділігіне қарсы қылмыстар» санатына жатады.

Осылайша, компьютерлік ақпарат саласындағы ҚР Қылмыстық заңнамасында көптеген оқшылықтар бар, көзделген компьютерлік қылмыстар құрамы бүгінгі күні жасалатын компьютерлік қол сұғушылықтың барлық түрлерін толық қамтымайды. Осыған байланысты қолданыстағы қазақстандық қылмыстық заңнама одан әрі пысықтауды талап етеді.

Жоғарыда баяндалғандарды ескере отырып, ҚР ҚК үшін жауапкершілікті белгілейтін нормалармен толықтыруды ұсынамыз:

- **компьютерлік алаяқтық** - компьютерлік деректерді енгізу, өзгерту, өшіру немесе жасыру немесе өзі үшін немесе өзге тұлға үшін экономикалық пайданы заңсыз алу мақсатында компьютердің немесе жүйенің жұмыс істеуіне араласу арқылы басқа тұлғаны оның меншігінен айыру;

- **киберқауіпсіздік-әлеуметтік** желілерде жеке мәліметтерді тарату қатерімен бөтен мүлікті немесе мүлікке құқықты беруді немесе мүліктік сипаттағы басқа да әрекеттерді жасауды талап ету.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз киберқылмыс құбылысына бірыңғай көзқарасты дамыту қажеттілігін атап өткіміз келеді, өйткені «киберқылмыс», «киберқылмыстылық», «компьютерлік қылмыстар» жалпы қабылданған және нормативтік анықтамалардың болмауынан және әртүрлі мемлекеттердің құқықтық негіздерінің сәйкес келмеуін қолдана отырып қылмыскерлерге заңды жауапкершіліктен құтылуға мүмкіндік береді. Қылмыскерлер мұндай әрекет заңсыз болып саналатын елдер арқылы қылмыс жасай алады.

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. Толеубекова Б.Х. Проблемы совершенствования борьбы с преступлениями, совершенными с использованием компьютерной техники: Автореф. дисс. ...докт. юрид. наук. – Алматы: ТОО «Гридан», 1998. - 42 с.

2. Джансараева Р.Е., Аратулы К. Борьба с киберпреступлениями: сравнительный анализ законодательства стран СНГ//Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2012. – С.95-99.

3. Журавленко Н.И., Шведова Л.Е. Проблемы борьбы с киберпреступностью и перспективные направления международного сотрудничества в этой сфере // Общество и право. – 2015. – №3 (53). – С. 66-70.

4. Гриб В.Г. Вопросы совершенствования международного правового регулирования борьбы с киберпреступностью (компьютерными преступлениями). // Вестник МГЛУ. Образование и педагогические науки. - Выпуск 3 (802) – 2018 – С. 212-220.

5. Байсейтов Б.Т. Қазақстан Республикасындағы киберқылмыспен күрес мәселелері. //ҚР ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – №2(67) –2021. 108-111 б.

6. Европейская Конвенция о киберпреступности, Будапешт, 23 ноября 2001 года. <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 16.09.2021 г.

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.07.2021 г.) <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 15.09.2021 г.

List of sources used

1. Toleubekova B.H. Problems of improving the fight against crimes committed using computer technology: Abstract. diss. doct. jurid. sciences'. - A: Gridan LLP, 1998. - p.42.

2. Dzhansaraeva R.E., Aratuly K. The fight against cybercrime: a comparative analysis of the legislation of the CIS countries//Criminological Journal of the Baikal State University of Economics and Law. -2012. - p.95-99.

3. Zhuravlenko N.I., Shvedova L.E. Problems of combating cybercrime and promising areas of international cooperation in this area // Society and law. – 2015 - №3 (53). – p.66-70.

4. Grib V.G. Issues of improving the international legal regulation of combating cybercrime (computer crimes). // Bulletin of the Moscow State University. Education and pedagogical sciences. - Issue 3 (802) - 2018 - p. 212-220.

5. Baiseitov B.T. Problems of combating cybercrime in the Republic of Kazakhstan. //Scientific proceedings of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, No.2(67) 2021- p.109.

6. European Convention on Cybercrime, Budapest, November 23, 2001. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30170556

7. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V dated July 3, 2014 (with amendments and additions as of 02.07.2021) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252

Авторлар туралы мәліметтер

Байжомартова Карлыгаш Асылжомартовна – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық құқық және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты.

Байсымакова Дана Сабитовна - Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық құқық және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы.

Молдахметова Жанар Еспаевна - Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық құқық және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы.

Байжомартова Карлыгаш Асылжомартовна – заведующая кафедрой международного права Казахского университета международного права и мировых языков имени Абылай хана, кандидат юридических наук.

Байсымакова Дана Сабитовна - старший преподаватель кафедры международного права Казахского университета международного права и мировых языков имени Абылай хана.

Молдахметова Жанар Еспаевна - старший преподаватель кафедры международного права Казахского университета международного права и мировых языков имени Абылай хана.

Baizhomartova Karlygash Asylzhomartovna – Head of the Department of International Law of the Abylai Khan Kazakh University of International Law and World Languages, Candidate of Law.

Baisymakova Dana Sabitovna - is a senior lecturer at the Department of International Law of the Abylai Khan Kazakh University of International Law and World Languages.

Moldakhmetova Zhanar Espaevna - is a senior lecturer at the Department of International Law of the Abylai Khan Kazakh University of International Law and World Languages.

К.Т. Тагайбек¹, А.Б. Шарипова¹, А.Ж. Муратова¹

¹ КазНУ имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

БУЛЛИНГ

Вопрос буллинга (издевательств) является современной и острой социальной проблемой. Причины, по которым люди издеваются, сложны и разнообразны. Они могут, например, сами чувствовать себя немного уязвимыми и наносить кому-то ответный удар, прежде чем они смогут получить удар первыми. Либо они могут пытаться привлечь внимание, будь то со стороны своих сверстников или взрослых, или же могут злиться из-за чего-то, что происходит в их собственной жизни. Жестокость иногда вовсе переходит границы дозволенного. Поэтому мы не можем игнорировать сей феномен. Отсюда, настоящая статья написана для людей, работников, родителей и детей, которые столкнулись с такой проблемой, как издевательства и домогательства в учебных заведениях и организациях, а также для людей, которые хотят защитить себя, своих близких и родных от этого ужасного явления современности.

На самом деле, буллинг раньше считался опасностью только на детской площадке. Однако, времена изменились, и растет понимание того, что издевательства (буллинг) могут затронуть любого человека, любого возраста, от детства до зрелого возраста, и что они делают жизнь несчастной и неприятной. Благо, сегодня как школы, так и рабочие места гораздо лучше осведомлены о потенциальных возможностях травли и, как правило, имеют планы и политику для управления ими. Следовательно, данная статья представляет собой теоретическое введение в некоторые концепции, связанные с буллингом.

Ключевые слова: буллинг, феномен, возраст, правоотношение.

Буллинг

Буллинг (қорлау) мәселесі қазіргі заманғы өткір әлеуметтік проблема болып табылады. Адамдардың қорлау себептері күрделі және әртүрлі. Мысалы, олар өздерін әлсіз сезінгеннен алдымен өзіне соққы алғанға дейін біреуге кері соққы беруі мүмкін. Мүмкін олар өзінің құрдастарының немесе ересектердің назарын аударуға тырысуы мүмкін немесе өз өмірінде болып жатқан проблема үшін ашулануы мүмкін. Қатыгездік кейде тым шекарадан асып кетеді. Сондықтан бізге бұл проблеманы елемеге болмайды. Демек, бұл мақала оқу орындар мен ұйымдарда қорлау және қудалау сияқты проблемаға тап болған адамдар, жұмысшылар, ата-аналар мен балалар үшін, сондай-ақ өздерін, жақындары мен туыстарын қазіргі заманның осы қорқынышты құбылысынан қорғағысы келетін адамдар үшін жазылған.

Негізінде, буллинг тек балалардың ойын алаңында қауіпті болып саналды. Алайда, уақыт өзгерді және қорлау (буллинг) кез келген адамға, кез келген жасқа, балалық шақтан ересек жасқа дейін әсер етуі мүмкін және олар өмірді бақытсыз және жағымсыз деген түсінік артып келеді. Бақытымызға орай, бүгінде мектепте, жұмыс орындарында қудалаудың ықтимал мүмкіндіктерін жақсы біледі және оларды алдын алу жоспарлары мен саясатына ие. Демек, бұл мақала буллингке қатысты кейбір тұжырымдамаларға теориялық кіріспе болып табылады.

Түйінді сөздер: буллинг, феномен, жас, құқықтық қатынастар.

Bullying

The issue of bullying (bullying) is a modern and acute social problem. The reasons why people are bullied are complex and diverse. They may, for example, feel a little vulnerable themselves and strike back at someone before they can get hit first. Either they may be trying to attract attention, whether from their peers or adults, or they may be angry about something that is happening in their own lives. Cruelty

sometimes completely crosses the boundaries of what is allowed. Therefore, we cannot ignore this phenomenon. Hence, this article is written for people, employees, parents and children who are faced with such a problem as bullying and harassment in educational institutions and organizations, as well as for people who want to protect themselves, their loved ones and relatives from this terrible phenomenon of modernity.

In fact, bullying used to be considered a danger only on the playground. However, times have changed, and there is a growing understanding that bullying can affect any person, of any age, from childhood to adulthood, and that they make life miserable and unpleasant. Fortunately, today both schools and workplaces are much more aware of the potential for bullying and, as a rule, have plans and policies to manage them. Therefore, this article is a theoretical introduction to some concepts related to bullying.

Keywords: bullying, phenomenon, age, legal relationship.

Что такое буллинг? Точного юридического определения не существует. Однако существует общее мнение, что буллинг (травля) – это поведение, направленное на то, чтобы причинить боль кому-то другому или заставить его сделать что-то, чего он не хочет делать. Такое поведение может быть либо словесным, например, путем обзывательства, распространения лжи о ком-либо или исключения его из коллективной группы, либо физическим, например, пинающим и бьющим кого-либо. Словесные или эмоциональные издевательства, вероятно, встречаются гораздо чаще, и их также труднее обнаружить. Эмоциональное запугивание также не оставляет явных следов или синяков, хотя ущерб может быть гораздо более серьезным и длительным.

Как видно, вопрос буллинга (издевательств) является современной и острой социальной проблемой. Причины, по которым люди издеваются, сложны и разнообразны. Они могут, например, сами чувствовать себя немного уязвимыми и наносить кому-то ответный удар, прежде чем они смогут получить удар первыми. Либо они могут пытаться привлечь внимание, будь то со стороны своих сверстников или взрослых, или же могут злиться из-за чего-то, что происходит в их собственной жизни. Жестокость иногда вовсе переходит границы дозволенного. Поэтому мы не можем игнорировать сей феномен. Отсюда, настоящая статья написана для людей, работников, родителей и детей, которые столкнулись с такой проблемой, как издевательства и домогательства в учебных заведениях и организациях, а также для людей, которые хотят защитить себя, своих близких и родных от этого ужасного явления современности.

На самом деле, буллинг раньше считался опасностью только на детской площадке. Однако, времена изменились, и растет понимание того, что издевательства (буллинг) могут затронуть любого человека, любого возраста, от детства до зрелого возраста, и что они делают жизнь несчастной и неприятной. Благо, сегодня как школы, так и рабочие места гораздо лучше осведомлены о потенциальных возможностях травли и, как правило, имеют планы и политику для управления ими. Следовательно, данная статья представляет собой теоретическое введение в некоторые концепции, связанные с буллингом. В ходе этой работы также объясняется, как бороться с издевательствами, будь то человек, над которым издеваются, или коллега, родитель или близкий друг.

Понятие «буллинг» еще не закреплено в казахстанском законодательстве, и на данный момент ведутся активные дискуссии по его определению. Поэтому сущность буллинга как социально-правового явления будем рассматривать на международном уровне. Однако, стоит отметить, что феномен буллинга, запугивания и издевательств над другими, и чаще всего более слабыми членами коллектива, стал объектом детального изучения антропологов, психологов, этологов, социологов, криминологов, юристов и других специалистов в других областях знаний совсем недавно, а именно в работах Ольвеуса в 1980 г. [1, с. 5], 1991 г. [2, с. 9] и 1993 г. [3, с. 25]; Смита, Шарпа в 1994 г. [4, с. 9]; Смита и Брайна в 2000 г. [5], с. 12).

Итак, американская благотворительная организация «Young Minds», занимающаяся вопросами психического здоровья, предполагает, что более 70% всех людей на планете в то или иное время сталкивались с травлей [6, с. 2]. Следовательно, даже если над вами не

издевались, вы, вероятно, знаете довольно много людей, которые это делали или которые были свидетелями этого. Потому за последние несколько лет проблемные аспекты буллинга получают огромное общенациональное освещение. К сожалению, издевательства являются даже самой актуальной проблемой современной социологии. Бесчисленное множество людей постоянно испытывают на себе драматические последствия и результаты издевательств. В некоторых из наихудших сценариев люди покончили с собой, рассматривая этот заключительный акт как единственный способ спастись от своих хулиганов. По этим и многим другим причинам культура борьбы с буллингом никогда не была более настоящей. В чем же причина такого девиантного поведения? Иногда причины издевательств очевидны: «цель» буллы выглядит или ведет себя «по-другому»: например, они могут быть противоположного пола, другой расы или другой сексуальной ориентации. В других случаях нет очевидной причины для того, чтобы этот человек был выбран в качестве «цели», за исключением, возможно, того, что он выглядит уязвимым. Поэтому единственный способ борьбы с буллингом – это принять и строго соблюдать культуру борьбы с издевательствами и травлей. Однако, прежде чем может возникнуть культура борьбы с буллингом, необходимо широкое понимание самой травли и всего, что она влечет за собой.

Буллинг – это принятие, поощрение или постоянное применение токсичной практики [7, с. 2]. Буллинг, кроме того, подпитывается общим восприятием издевательств и различных взаимодействий. Например, некоторые люди все еще верят, что травля не имеет большого значения. Другие люди либо совершают издевательства, либо становятся свидетелями этого, но воздерживаются от высказываний из-за страха или по другим причинам. Каждое из предыдущих восприятий вносит свой вклад в культуру запугивания, а безразличие является самым большим фактором, способствующим этому. Однако, издевательства не всегда очевидны, особенно в социальных ситуациях. В то время как обзывательство, толчки и удары ногами являются очевидными формами буллинга, издевательство может проявляться и в менее очевидных, но столь же коварных формах, таких как «социальный остракизм». Если вы когда-нибудь чувствовали себя одиноким в комнате с людьми или отвергнутым группой еще до того, как сделали комментарий, то, возможно, вы знаете, каково это – быть подвергнутым остракизму. Быть исключенным или подвергнутым социальному остракизму – это невидимая форма буллинга, которая не оставляет синяков, и поэтому мы часто недооцениваем ее воздействие. Этот тип издевательств предполагает участие целой группы или большинства отдельных лиц для достижения желаемого эффекта, что говорит о том, что многие современные люди сознательно вносят свой вклад в развитие буллинга, при этом не сопротивляясь главному зачинщику этого явления.

Буллинг – международное явление, которое имеет место в Интернете, в школах, в армии и даже на рабочем месте. Важно понимать, что для буллы нет возрастных ограничений, и, к сожалению, нет возрастных ограничений и для того, чтобы быть жертвой; любой человек и где угодно может стать мишенью. Когда-то считавшееся «проблемой детей», издевательство сегодня достигает таких высот, что распространяется не только на ближайшее окружение (например, на работу или учебу), но и получает широкое распространение и в социальных сетях. Люди не только подвергаются преследованиям и унижениям, но и такое грубое жестокое обращение становится вирусным феноменом. В крайних случаях буллинг приводит и к широко освещаемым случаям самоубийства. Поэтому довольно сложно иметь дело с буллы, которые встречаются на работе, в школе или в любом другом социуме [8, с. 3]. Однако, когда буллы – друг, родственник, близкий человек или даже супруг, ситуация становится еще более сложной. Она усугубляется и тем фактом, что для многих из нас, независимо от того, являемся ли мы свидетелями подобных событий, жертвами буллы или знаем кого-то, кто является хулиганом, мы практически не вооружены надлежащим мышлением, чтобы справиться с буллингом.

Буллинг – это люди, которые имеют привычку преследовать других, поэтому более полным определением может быть «тот, кто обычно стремится запугивать, преследовать или иным образом причинять вред другим людям, которые воспринимаются как уязвимые в

некотором роде». Следовательно, издевательства могут быть определены как «любое враждебное действие, которое раздражает, запугивает, принуждает, унижает или клеветает на другого человека». Эти два определения охватывают, что такое хулиганы и что они делают. Теперь рассмотрим, почему буллы делают то, что они делают.

Недостаточно просто понять, что определяет хулигана (буллу), важно знать различные типы и классификации хулиганов. Это важно, потому что у разных булл разные мотивации, разные сильные стороны и разные уязвимости, и это нужно знать, чтобы понять, как реагировать на такое поведение. Классификация буллинга зависит от его психологического профиля: два самых распространенных расстройства, от которых могут страдать буллы в возрасте до 18 лет, – это «Оппозиционное расстройство неповиновения» (ОРН) и «Расстройство поведения». Эти два расстройства поведения содержатся в Диагностических и статистических данных по психическим расстройствам (DSM-5), опубликованных Американской психиатрической ассоциацией (АРА), и они описывают неадекватное, а иногда даже преступное поведение у детей, а также то, что может быть причиной расстройства:

1) «Оппозиционное расстройство неповиновения» (ОРН) – это неупорядоченный поведенческий паттерн у детей. Дети с этим расстройством часто проявляют злое и мстительное настроение. Они склонны к плохому поведению, особенно по отношению к другим детям. Эти дети склонны к спорам, легко раздражаются и обижаются. Идентификация не является сложной задачей, обычно это дети, которые всегда в беде, всегда дразнят или издеваются над другими детьми и, как правило, недружелюбны по своей природе.

2) «Расстройство поведения» – это пугающая модель поведения, проявляющаяся у детей, характеризующаяся как антисоциальное поведение. Если детей с расстройством оппозиционного неповиновения обычно просто отстраняют от занятий в школе, но дети с расстройством поведения могут иметь проблемы и с законом. Расстройство поведения является предвестником Антисоциального расстройства личности, расстройства личности, наблюдаемого у взрослых, совершающих серьезные насильственные преступления. Сегодня антисоциальное расстройство личности наблюдается у большинства серийных убийц. Дети с расстройством поведения могут состоять в бандах, проявлять жестокость и хищническое поведение по отношению к другим детям.

Другими расстройствами личности, особенно у взрослых, которые могут способствовать (если не вызывать) издевательскому поведению, являются:

3) Нарциссическое расстройство личности (НРЛ), это модель поведения, которая вызывает у людей чрезмерно завышенное чувство собственной важности или ценности. Люди с НРЛ могут считать себя выше других и поэтому имеют право на особые привилегии. Когда эти люди не добиваются своего, они могут разозлиться, и это может привести к буллингу и травле;

4) Пограничное расстройство личности (ПРЛ) – это расстройство, характеризующееся крайним, неуместным гневом и характером нестабильных отношений. Люди с таким поведенческим паттерном склонны к гневу, часто по незначительной причине или даже без причины.

Важно отметить, что и НРЛ и ПРЛ – это расстройства личности, которые часто наблюдаются у взрослых и применимы к взрослым буллам. Такое поведение очень распространено в случаях, связанных с травлей в семье.

5) Расстройства настроения. Некоторые расстройства настроения также могут способствовать буллингу. Например, биполярная депрессия может вызвать некоторые нарушения поведения и трудности в отношениях, а депрессия, как известно, в целом вызывает раздражительность, которая, опять же, может привести к травле, запугиванию и издевательствам.

Существуют и психоаналитические перспективы издевательского поведения. Например, «Агрессия» – это врожденное поведение как у людей, так и у животных, любой

может стать жестоким или враждебным. Или «Вытеснение» – это технический термин, который описывает неправильное вымещение эмоций не на том человеке. Если мужчина был зол на своего босса, но чувствует, что не может выразить этот гнев по отношению к своему боссу или на работе, то он может перенести этот гнев на более безопасные цели, такие как его жена или дети. Такая проблема, если ее не исправить, может стать естественной закономерностью. В этом примере жене необходимо предпринять решительные действия, чтобы убедиться, что она не является объектом его враждебности, потому что, если она не сделает что-то, чтобы остановить буллинг, травля просто продолжится и может даже ухудшиться. Это также может быть проблемой в школе. Ребенок, который злится на своих родителей, может выместить свое разочарование на одноклассников. В-третьих, «Образование реакции» – иногда люди, у которых возникают проблемы с одним типом эмоций, могут скрывать их за другим типом эмоций. Например, парень в университете влюблен в девушку, но он может быть слишком смущен, чтобы рассказать кому-либо (он также может бояться возможного отказа), в результате он может отреагировать на эту эмоцию, проявив противоположную эмоцию – то есть враждебность. Он придирается к ней, потому что жаждет общения с ней, но не может выразить свои истинные чувства. Существует еще одна классификация, которую необходимо принимать во внимание, а именно, является ли булливнешним или внутренним. Внешние булли – это люди, с которыми можно столкнуться на работе, в школе, колледже и т.д. Внутренние булли – это люди, которые являются либо семьей, либо друзьями. Хотя мысль о том, что члены семьи издеваются над вами (и особенно друзья) вызывает недоумение, это случается гораздо чаще, чем можно было бы подумать. Внутренние булли – это люди, у которых выработалась привычка к жестокому обращению с людьми, являющимися членами семьи. У них может быть одно или несколько из вышеупомянутых расстройств личности, но они также могут переносить свои враждебные действия на предполагаемую безопасную цель [9, с. 4].

Почему важно знать классификацию булли? Оценивая тип человека, с которым вы имеете дело, вы делаете осторожное предположение о том, какое поведение вы видели у этого человека. В клинических терминах это то, что иногда называют предварительным диагнозом. Такая предварительная диагностика поможет понять мотив, цель издевательств и даже решить проблему буллинга в ваш адрес. Допустим, вы в школе и видите, как ребенок постоянно издевается над другими детьми, у него всегда возникают проблемы, и он всегда спорит с учителями. Вполне можно сказать, что он соответствует классификации «Оппозиционное расстройство неповиновения» (ОРН). Это никоим образом не диагноз, вы просто пытаетесь получить представление о том, с каким человеком (булли) вы, возможно, имеете дело. С другой стороны, если вы видите ребенка, который действительно плохой, ворует, ведет себя агрессивно, импульсивен, может быть связан с бандой и даже имеет историю юридических проблем, таких как городской учет или арест, можно с уверенностью сказать, что вы, вероятно, имеете дело с кем-то, у кого «Расстройство поведения». Очень важно знать, что в случае буллинга и издевательств, в конце туннеля всегда есть свет.

Буллинг как объект исследования и культурный феномен. На самом деле существует не так много психологической теоретической литературы о буллинге и о том, что делает булли такими, какие они есть, и почему они делают то, что делают. Некоторые исследования показывают, что булли – это люди, страдающие расстройствами личности, что делает их склонными к антагонистическому и агрессивному поведению. Некоторые же данные позволяют предположить, что булли – это люди, которые подвергались эмоциональному и физическому насилию дома, и они повторяют это поведение в учебных заведениях или в других социальных средах. В самом первом исследовании, проведенное Ольвеусом в 1980-х годах, было показано, что 15% детей регулярно сталкиваются с ситуацией издевательств: 9% являются жертвами, 7% преследователями, 2% осваивают обе роли (Ольвеус, 1993) [3, с. 23]. По данным 2017 года, 32% учащихся в США подвергались школьным издевательствам – насмешкам, распространению слухов, избиениям, плевкам, угрозам, отказу общаться, их заставляли делать то, чего они не хотели, или их имуществу был нанесен ущерб (Робертс и

другие, 2010). Межкультурное исследование буллинга над подростками в Европе показало распространение: от 9% мальчиков в Швеции до 45% в Литве и от 5% девочек в Швеции до 36% в Литве испытали два или более эпизода издевательств за последний месяц (Крейг и др., 2009; Заборскис и др., 2005). Буллинг, кроме того, искажает восприятие и вызывает сильные душевные страдания, влияет на динамику рабочего места и даже может привести к развалу бизнеса. Тематически определяется как настойчивые провоцирующие, пугающие и убеждающие цели, которым трудно защищаться; издевательства воздействуют на всех. В качестве иллюстрации того, насколько вредны издевательства, группа исследователей изучила демографию издевательств на рабочем месте в академических медицинских центрах (Чипс и др., 2013). Они провели свое поперечное исследование с использованием удобной выборки из 167 сотрудников. В результате обнаружили, что на культуру рабочего места влияет такой разрушительный феномен, как буллинг, вызывающий эмоциональное истощение, которое может привести даже к медицинским ошибкам. Это ударяет по финансам организации из-за текучести кадров, а в культуре рабочего места принятие такого деструктивного поведения просто увековечивает еще более похожее поведение.

В другом проведенном исследовании изучалась актуальность подвергания таким домогательствам на рабочем месте и их предполагаемая серьезность (Escartín и др., 2009). Трех сотням работников из четырех организаций в Испании были предоставлены анкеты со следующими шестью категориями для ранжирования по степени тяжести: в порядке от наиболее тяжелой (10) до наименее (0) с этими средними рейтингами: 1) эмоциональное насилие заняло 8,36 место; 2) профессиональная дискредитация в 8,09; 3) жестокие условия труда 8,06; 4) манипулирование информацией 8,0; 5) изоляция получила среднее значение 7,76; 6) обесценивание профессиональной роли получила среднее значение 7,66. Результаты исследования показали, что восприятие жестокости варьировалось от человека к человеку. Общий уровень серьезности предполагает, что принятие программы профилактики и вмешательства должно быть тщательно рассмотрено с высоким уровнем важности.

Чтобы лучше понять, что вызывает буллинг на рабочем месте, группа исследователей из Бергенского университета провела номотетическое исследование с использованием онлайн-порядкового опроса 276 департаментов с участием 4064 респондентов (Skogstad и др., 2011). Был сделан вывод, что отсутствие лидерства, рабочей среды и требований к работе способствуют запугивающему поведению, но эти наблюдения не были новыми или неожиданными. Часть, которая отличала это исследование от многих других, заключалась в том, что в нем сравнивались индивидуальные интерпретации окружения сотрудника с точки зрения группы. Они пришли к выводу, что индивидуальная критика рабочей среды в целом была менее критичной, чем мнение группы. Когда изучались группы, отдельные люди высказывались, за ними следовали другие члены группы, что приводило к более негативному общему мнению. Исследователи обнаружили, что социальный климат, ролевой конфликт и влияние лидерского поведения были самыми сильными факторами, влияющими на психосоциальные факторы, связанные с издевательствами и самим буллингом. Их исследование также показало, что люди, которые являются мишенями для издевательств, часто более невротичны, менее сговорчивы, добросовестны и экстравертны, чем те, кто не был мишенью. Это говорит о том, что проблема буллинга является скорее проблемой, ориентированной на межличностные отношения, а не просто результатом самой рабочей среды.

Другая группа международных исследователей решила изучить эти явления с точки зрения обвиняемых булли (Дженкинс и др., 2020). Они сделали это путем публичных объявлений с просьбой к обвиняемым булли принять участие в опросе или интервью для получения дополнительных качественных данных по этому вопросу. Двадцать четыре участника из различных секторов бизнеса в возрасте 29-63 лет со средним возрастом 49 лет выступили с заявлениями. Они изучили 2 вида буллинга. Первое – это хищнические издевательства, второе – эскалация конфликтов. Первый тип нацелен на человека по его характеристикам, часто используя цель в качестве козла отпущения за непопулярные

решения или действия на рабочем месте. Второй тип издевательств – это когда первоначальный булли в результате становится социально стигматизированным. По мере продолжения исследования они обнаружили, что булли часто был очень трудоспособен и имел больше шансов получить повышение на высокую должность. Они обнаружили, что издевательствам снизу вверх уделяется неравное внимание, когда сотрудники издеваются над своими менеджерами, которые еще реже сообщают о том, что над ними издеваются, чем издеваются сверху вниз с авторитетных позиций. Исследование завершилось выводом о том, что грань, разделяющая булли и жертв, размыта. Последствия обвинения привели к серьезным психическим проблемам, социальной стигматизации в пределах 25%, столкнувшихся с возможностью увольнения, и еще 25% добровольно покинули организацию.

Аналогичным образом, в другом международном исследовании в Норвегии исследователи изучали предикторы буллинга на рабочем месте (Hauge и др., 2019). Они исследовали как индивидуальные, так и ситуационные переменные и использовали анонимные анкеты для самоотчета. После того, как были сделаны соответствующие выводы, можно было проанализировать в общей сложности 2359 анкет. Были высказаны некоторые соображения в пользу здоровой конкуренции. Издевательства рассматривались как постоянное негативное поведение с целью сделать кого-то неполноценным с течением времени. Индивидуальное внимание уделялось статусу, полу, положению и возрасту, в то время как ситуационные факторы включали факторы окружающей среды. Их исследование, носившее исследовательский характер, связывало индивидуальное и ситуационное, но наиболее интригующей была постоянная тема о трудностях жертв в самозащите. В начале было признано, что мужчины более склонны к буллингу и что люди, над которыми издевались в прошлом, с большей вероятностью становились мишенями булли. Издевательства также были приняты в культуру рабочего места с повторным воздействием и, таким образом, привлекали больше похожего поведения со стороны других.

Более поздние исследования в области психологии показывают, что из-за буллинга люди злятся на своих булли (хулиганов), и это заставляет их хотеть отомстить им каким-то образом, но, как пишут психологи, мстить хулигану опасно и может даже привести к дальнейшему насилию. «Гораздо проще просто держаться от них подальше», – рекомендуют эксперты.

В целом, исследования, посвященные проблеме буллинга, основаны на трех основных целях реагирования на издевательское поведение, и они заключаются в следующем: обеспечение безопасности; предотвращение возникновения такого поведения; исцеление от ущерба:

1) Обеспечение безопасности себя и других – это первый шаг в процессе борьбы с булли. Это зависит от типа булли, с которыми вы имеете дело. Этот процесс включает в себя следующее. Вы хотите остановить ухудшение плохого поведения, пока вы находитесь в непосредственном присутствии булли, и затем вы хотите немедленно удалить себя из их присутствия, чтобы больше не происходило злоупотреблений. Например, ученик в школе сталкивается с булли на игровой площадке. Булли хочет подраться, а ученик должен сказать что-то вроде «Я не хочу никаких проблем» и уйти. Затем он должен сообщить о поведении булли школьному персоналу. Говоря: «Я не хочу никаких проблем», вы не обзываете и не реагируете чрезмерно, вы просто говорите булли, что не хотите никаких проблем, и это действительно лучшее, что вы можете сказать.

2) Предотвращение возникновения такого поведения – это та часть, где мы останавливаем издевательское поведение. Высказывание важно для того, чтобы прекратить жестокое обращение. Помните, что поведение почти всегда происходит по шаблонам, и эти шаблоны повторяются снова и снова, пока в них каким-то образом не вмешаются. Итак, если булли в школе (на работе) говорит вам гадости, вы должны сообщить об этом поведении учителю (главному менеджеру), иначе это просто продолжится. Помните, что поведение происходит по определенной схеме, поэтому, если ученик (работник) реагирует на жестокое

обращение хулигана молчанием и бездействием, то он будет следовать этой схеме до тех пор, пока не произойдет какое-либо вмешательство, и у него или у нее в основном будет модель, позволяющая жестокому обращению продолжаться. Не всегда можно дать отпор (особенно если несколько булли), но всегда можно высказаться и сообщить о поведении, чтобы остановить насилие.

3) Исцеление от ущерба, причиненного издевательским поведением – это следующий шаг в борьбе с булلي. Иметь дело с травлей больно. Обзывательство действительно вредит людям, это может вызвать проблемы с самооценкой и привести к другим проблемам, таким как депрессия. Первый шаг в исцелении от нанесенного ущерба – это отказаться от нереалистичных ожиданий. Некоторые люди думают, что они побьют своего обидчика. Это нереалистично по своей природе. Помните, как ранее мы обсуждали, как ставить предположительные диагнозы булли? Булли на самом деле делают то же самое. Они составляют профили потенциальных жертв. Вы почти никогда не встретите булли, который задирает более крупного, сильного человека, это не так работает. Помните, что они направляют свою агрессию на безопасную для них цель. Хищники не едят друг друга, они охотятся за более мелкой добычей. Так что, хотя это иногда случается, нереально думать, что вы собираетесь избить булли. Когда человек не оправдывает нереалистичных ожиданий, он начинает плохо думать о себе и впадает в депрессию. Важно отпустить нереалистичные ожидания.

Как пишут исследователи, подтверждение – это следующий и последний шаг в борьбе с булли. Использование оскорблений – это важнейший первый шаг к тому, чтобы сломить человека. Булли знают это и используют в своих интересах. Первый шаг в нападении на людей таким образом – выбрать характеристику, которой они обладают, и сделать по этому поводу комментарии. Например, если у человека избыточный вес, то булли собирается использовать это, оскорбляя его или ее тип телосложения, чтобы вызвать чувство низкой самооценки и печали. Важно понимать, что с психологической точки зрения вам нужно 5 утверждений на каждую 1 критику, которую вы получаете. Поэтому важно поговорить с другими людьми о том, что произошло, чтобы вы могли получить заверения, которые заставят вас чувствовать себя лучше.

Можно заметить, что в перечисленных выше исследованиях сохраняется одна основная тема: жертвы испытывают трудности с самозащитой. Этот ключевой тезис предполагает, что на разных уровнях во всех секторах рабочей силы есть социально сильные и социально слабые. Тем не менее, есть надежда на прекращение этой эпидемии издевательств. Буллинг не следует считать нормальными. Это причиняет людям боль на протяжении всей их жизни. Поэтому важно понимать, что взрослые относятся к другим так, как их учили относиться к другим, когда они были детьми. Если ребенка убедить в том, что у него не будет неприятностей из-за издевательств над другими, он будет издеваться над другими, став взрослым. Детей заставляют верить, что они должны бояться обращаться за помощью, потому что в этом случае на них повесят ярлык. Это может вызвать недоверие к властям, заставляя их брать дела, которые следует оставить полиции, в свои руки. Без квалифицированных лидеров люди часто боятся стать следующей мишенью, если они выступают против булли. Все дети, включая булли и жертв, должны знать свои границы, потому что они учатся тому, как они будут воспринимать мир всю оставшуюся жизнь. Одним словом, большинство исследований подразумевают, что дети учатся на том, что они видят, а затем дублируют то, что они видят, своими действиями. Как взрослые, мы должны подавать хороший пример.

Буллинг в современном Казахстане. В своем Послании народу Казахстана глава государства Касым-Жомарт Токаев подробно остановился на вопросах социальной поддержки и защиты интересов граждан. А именно, были объявлены важные меры по поддержке института семьи и ребенка. В частности, Президент отметил, что особое внимание следует уделять безопасности и защите прав детей. Действительно, по данным Министерства внутренних дел, с начала года зарегистрировано 879 преступлений против

несовершеннолетних, 402 из которых непосредственно связаны с сексуальным насилием. С каждым годом количество преступлений подобного характера растет. Еще одной серьезной проблемой, которая беспокоит общественных деятелей и правоохранительные органы, является онлайн-преследование (кибербуллинг) детей в школе или на интернет-сайтах. Для казахстанцев очень важно знать права человека, защищать права детей, защищать их от издевательств и киберзапугивания. По данным ЮНИСЕФ, 150 миллионов детей в мире подвергаются насилию и преследованиям со стороны своих сверстников в школе и за ее пределами. Согласно специальным исследованиям, в разных городах Казахстана от буллинга страдают до 19-30 процентов детей. Ситуация в Казахстане в принципе является критической. Потому что согласно исследованию, проведенному Национальным центром общественного здоровья Министерства здравоохранения Республики Казахстан, 17% подростков в возрасте 11-15 лет становились жертвами издевательств в школе один или несколько раз в месяц.

Сегодня 12% казахстанских подростков в возрасте 11-15 лет подвергались кибербуллингу хотя бы один раз или более. 11% подростков хотя бы раз участвовали в киберзапугивании других людей. Кибербуллинг наносит большой вред человеку, заставляя его впадать в состояние отчаяния и безнадежности. Иногда из-за издевательств люди могут покончить с собой, думая о самоубийстве. Например, когда-то такие игры, как «Синий кит», «Розовая мечта», толкали наших детей на смерть. В связи с этим вопросы кибербуллинга находятся под строгим контролем и с точки зрения закона ограничены его распространением, о чем много говорят эксперты и общественные деятели Республики Казахстан. В своем Послании Глава государства Касым-Жомарт Токаев поручил принять законодательные нормы для защиты граждан, особенно детей, от буллинга и кибербуллинга [25, с. 2].

Однако, конечно, только с точки зрения закона этот вопрос в принципе не исчезнет. Очевидно, что для этого необходима системная работа по реализации программ воспитания детей, профилактике издевательств, организации досуга детей и подростков с пользой. В этом контексте мы считаем, что поручения Президента об открытии массовых спортивных секций, клубов творчества и ремесел в каждом областном и районных центрах очень актуальны и своевременны. Также важно разработать службу поддержки для жертв издевательств и кибербуллинга. Любой ребенок должен знать, что гражданин имеет полное право обратиться за помощью, обратившись в специальные места, если он заметил или был оскорблен угрозой для себя и своей жизни.

Стоит отметить, что городские школьники чаще становятся жертвами издевательств по сравнению с сельскими. Распространенность издевательств среди мальчиков и девочек несколько снижается к 15 годам. 20% подростков в возрасте 11-15 лет участвовали в буллинге других людей в школе один или несколько раз в месяц. Распространенность такого поведения наиболее высока среди мальчиков в возрасте 11 и 13 лет [26, с. 3]. А в брошюре, выпущенной ЮНФПА в Казахстане в 2020 году, сообщается, что целых 63% детей в стране стали свидетелями насилия и дискриминации, 44% стали жертвами и 24% совершили акты насилия и буллинга в отношении других детей в школе [27, с. 2].

Общественный фонд Verum Foundation работает в Алматы с 2021 года. С 2016 года сотрудники фонда работают в Алматинской и Мангистауской областях с детьми-самоубийцами, попавшими в трудную жизненную ситуацию, пережившими насилие – то есть детьми из зоны повышенного риска 5-11 классов. Однако работа фонда охватывает также студентов младших курсов. В рамках различных социальных проектов представители фонда провели психотерапевтическое вмешательство в соответствии с их авторским «Генезис Экспресс психотерапевтический подход для решения всех видов психологических проблем» для 560 детей. В целом фонд охватил более 1500 детей. Масштабные исследования, которые проходили в 2020-2021 годах, показали, что 96 человек из 913 детей зоны повышенного риска подвергались издевательствам, что составило 10,51% в процентном отношении. Представители фонда добавили, что, по данным других экспертов, около 20%

детей по всему Казахстану подвергаются буллингу [27, с. 1]. «Мы утверждаем, что любой, у кого есть психологические проблемы, может стать жертвой издевательств и агрессором. Поэтому все нужно рассматривать через призму личностных и внутриличностных конфликтов», - объясняет фонд сложность своих исследований издевательств в Казахстане.

Если говорить об отличительных особенностях буллинга в Республике Казахстан, то данные Фонда Verum говорят о следующем: издевательствам среди сверстников в основном подвергаются новички в классе и те, кто выделяется среди других интеллектом, особой внешностью, социальным статусом родителей; издеательства и травля также затрагивают детей из семей с одним родителем, с врожденными физическими, умственными недостатками и дефектами; религиозные убеждения семьи ребенка также могут стать причиной домогательств. Кроме этого, в Казахстане чаще встречаются словесные издеательства – оскорбления, угрозы, неуважительные комментарии. А киберзапугивание вовсе занимает особое место – ему подвергается более половины детей в возрасте от 12 до 15 лет. Поэтому для борьбы с издеательствами и травлей необходимы серьезные поправки в законодательство РК. В частности, в Казахстане в целях борьбы с буллингом необходимо внести изменения в статью 4 «Виды бытового насилия» Закона Республики Казахстан «О предотвращении насилия в семье», включая понятия «буллинг», «кибербуллинг». До сих пор они остаются собирательными терминами, которые могут нести в себе различные понятия – домогательства, угрозы, шантаж, физическое и психологическое насилие. Кроме того, оскорбление, даже в отношении несовершеннолетнего или несовершеннолетней, по законодательству Республики Казахстан, до сих пор не представляет большой общественной опасности и посягает на законные интересы конкретного лица, но не государства в целом. Такой узкий подход к уголовно-правовому понятию и значению оскорбления в настоящее время неуместен и не позволяет защитить права личности в случаях оскорбления.

Не менее важно пересмотреть систему образования казахстанских учителей, включая уважение к ребенку как личности, а также соответствующие ценности и этические нормы. Также важно поставить психологическую службу на должный уровень в образовательных организациях всех типов.

Существует необходимость внесения изменений в Уголовный кодекс Республики Казахстан и Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях [28, с. 5]:

1) Статью 131 Уголовного кодекса Республики Казахстан дополнить частью третьей: «3. Деяния, предусмотренные частями первой или двумя настоящей статьи, совершенные в отношении несовершеннолетнего или несовершеннолетней, наказываются штрафом в размере до пятисот месячных расчетных показателей, лишением свободы на срок до двух лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до пяти лет или без такового».

2) Изложить часть вторую статьи 32 Уголовного кодекса Республики Казахстан в следующей редакции: «Дела об уголовных преступлениях, предусмотренных статьями 114 (части первая и вторая), 123 (часть первая), 131 (части первая и вторая), за исключением случая, предусмотренного частью третьей настоящей статьи, рассматриваются дела частного обвинения. Производство по этим делам начинается только по жалобе потерпевшего и подлежит прекращению после примирения с обвиняемым, подсудимым».

3) Снизить возраст уголовной ответственности за совершение уголовного преступления, предусмотренного статьей 131 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Оскорбление», до 14 лет.

4) Изложить часть вторую статьи 15 Уголовного кодекса Республики Казахстан в следующей редакции: «Лица, достигшие на момент совершения преступления четырнадцатилетнего возраста, несут уголовную ответственность за убийство (статья 99), умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (статья 106), умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью при отягчающих обстоятельствах (часть вторая статьи 107), оскорбление (часть 3 статьи 131)» [28, с. 4].

Если сегодняшняя казахстанская молодежь хочет управлять будущим, ее следует научить, как им управлять. Их следует научить, как управлять им справедливо. Следует помнить, что мы останемся частью этого мира даже после того, как передадим власть молодежи, которая сегодня только социализируется.

Таким образом, можно заключить, что рост культуры борьбы с буллингом(и кибербуллингом) имеет значение для Республики Казахстан по множеству причин. Прежде всего, это спасает жизни казахстанцев и не только. Исследования показали, что многие люди, над которыми регулярно или привычно издеваются в течение многих лет подряд, часто могут реагировать, издеваясь над самими другими людьми или прибегая к более крайним мерам, таким как насилие по отношению к другим. Многие люди могут рассматривать последнее как натяжку, но это не может быть более реальным. Поэтому любое явление лучше предотвратить, чем бороться с его последствиями, и буллинг на территории РК не является исключением. Профилактика травли – это правильное отношение каждого казахстанца к этой проблеме.

Научные исследования, факты и данные, представленные в настоящей статье, доказывают, насколько разрушительными, проблематичными и фатальными могут быть издевательства, травля и кибербуллинг. Поэтому важно, чтобы гражданин страны, родители и люди, работающие с детьми и подростками, а также руководители организаций, понимали, что издевательства могут иметь ужасные последствия для всех, кто в них участвует. Потому что социально-психологические последствия буллинга могут включать в себя депрессию, беспокойство, низкую самооценку, самоповреждающее поведение, употребление алкоголя и наркотиков (зависимость), агрессию и причастность к насилию или преступлениям. В то время как издевательства могут привести к проблемам с психическим здоровьем у любого человека (ученика, студента, сотрудника, члена семьи), те, у кого уже есть проблемы с психическим здоровьем, с еще большей вероятностью подвергнутся буллингу и испытают их негативные последствия. Одним словом, подвергание запугиванию любым способом – путем издевательства, травли над другими или наблюдения за тем, как издеваются над сверстниками, – оказывает долгосрочное негативное воздействие на человека. А учитывая распространенность издевательства среди молодежи по всей стране, важно понимать последствия буллинга для детей и подростков, их связь с другими формами насильственного поведения и проблемами психического здоровья, чтобы эффективно их решать.

На протяжении последних трех десятилетий суверенного развития государства осуществляется практически непрерывный процесс реформирования юридической сферы, происходит укрепление законности, совершенствование правоприменительного процесса, поиск новых форм противодействия преступности, которые постоянно обновлялись, совершенствовались, модернизировались. [29, с. 1]

Издевательства, травля, буллинг и кибербуллинг – это огромная проблема, и мы все должны внести свой вклад, чтобы повлиять на них.

Подводя итоги, важно помнить, что главная опасность – это мы сами. Не игнорируйте реальность. Если вы видите ситуацию издевательства и травли, бейте тревогу, постарайтесь выяснить, как помочь человеку и решить проблему.

Список использованных источников:

1. Olweus 1980 – Olweus D. Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: A causal analysis // *Developmental Psychology*. 1980. Vol. 16. No. 6. P. 644– 660.
2. Olweus 1991 – Olweus D. Bully/Victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program // *The development and treatment of childhood aggression / Eds. D.J. Pepler, K.H. Rubin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1991. P. 411–448.*
3. Olweus 1993 – Olweus D. *Bullying at school: What we know and what we can do.* Oxford: Blackwell Publishing, 1993.
4. Smith, Sharp 1994 – Smith P.K., Sharp S. *School bullying.* L.: Routledge, 1994
5. Smith, Brain 2000 – Smith P.K., Brain P. *Bulling in Schools: Lessons from two decades of research // Aggressive Behavior.* 2000. Vol. 26. Issue 1. P. 1–9.

6. An Introduction to Bullying // Режим доступа: <https://www.skillsyouneed.com/parent/bullying.html>
7. Туманова А., Школьная травля: что делать и кто виноват // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/5081766-shkolnaya-travlya-chto-delat-i-kto.html>
8. Ақлима Сексенбаева, Зарина Даулетова Буллингтің адам өміріне әсері? Буллингтің алдын алу шаралары // Режим доступа: <https://bilimdinews.kz>. Дата обращения: 12.09.2021 г.
9. Шерьязданова Хорлан Токтамысовна, Байдрахманова Алия Камидуллоевна Социально-психологические аспекты работы психолога с буллингом в казахстанской школе // Высшее образование сегодня. 2015. №12. URL: <https://cyberleninka.ru>. Дата обращения: 14.09.2021 г.
10. Chipps, E., Stelmaschuk, S., Albert, N. M., Bernhard, L., & Holloman, C. (2013). Workplace Bullying in the OR: Results of a Descriptive Study. *AORN Journal*, 98(5), 479-493. doi:10.1016/j.aorn.2013.08.015
11. Escartín, J., Rodríguez-Carballeira, A., Zapf, D., Porrúa, C., & Martín-Peña, J. (2009). Perceived severity of various bullying behaviours at work and the relevance of exposure to bullying. *Work & Stress*, 23(3), 191-205. doi:10.1080/02678370903289639
12. Franks, J. (2013). The relationship between strengths in youth and bullying experiences at school. *Educational & Child Psychology*, 30(4), 44-58.
13. Goryl, O., Neilsen-Hewett, C., & Sweller, N. (2013). Teacher education, teaching experience and bullying policies: Links with early childhood teachers' perceptions and attitudes to bullying. *Australasian Journal Of Early Childhood*, 38(2), 32-40.
14. Hauge, L., Skogstad, A., & Einarsen, S. (2009). Individual and situational predictors of workplace bullying: Why do perpetrators engage in the bullying of others?. *Work & Stress*, 23(4), 349-358. doi:10.1080/02678370903395568
15. Hughes, S., Schuele, C., & Kelly, E. (2014). Bullying: What Speech-Language Pathologists Should Know. *Language, Speech & Hearing Services In Schools*, 45(1), 3-13. doi:10.1044/2013
16. Дженкинс М.Ф., Цапф Д., Уайнфилд Х. и Саррис А. (2020). Обвинения в буллинге с точки зрения Обвиняемого Хулигана. *Британский Журнал Менеджмента*, 23(4), 489-501. doi:10.1111/j.1467-8551.2011.00778.x
17. Skogstad, A., Torsheim, T., Einarsen, S., & Hauge, L. (2011). Testing the Work Environment Hypothesis of Bullying on a Group Level of Analysis: Psychosocial Factors as Precursors of Observed Workplace Bullying. *Applied Psychology: An International Review*, 60(3), 475-495. doi:10.1111/j.1464-0597.2011.00444.x
18. Факты и статистика кибербуллинга за 2018 – 2021 годы // Режим доступа: <https://www.comparitech.com>. Дата обращения: 14.09.2021 г.
19. Почти 60 процентов родителей с детьми в возрасте от 14 до 18 лет сообщили, что над ними онлайн-издеваются // Режим доступа: <https://www.comparitech.com>. Дата обращения: 15.09.2021 г.
20. Понимание роста киберзапугивания в Твиттере из-за COVID-19 посредством всесторонней
21. Исследования показывают рост кибербуллинга во время пандемии COVID-19 // Режим доступа: <https://www.verywellfamily.com>. Дата обращения: 17.09.2021 г.
22. Исследование Pew Research 2018 года // Режим доступа: <https://www.pewresearch.org>. Дата обращения: 05.09.2021 г.
23. Никто не хочет, чтобы родители были вовлечены: Социальные нормы в ответах родителей и подростков на кибербуллинг // Режим доступа: <https://www.tandfonline.com>. Дата обращения: 11.09.2021 г.
24. Қазақстанда жасөспірімдердің 17% буллинг құрбаны болған // Режим доступа: <http://ernur.kz>. Дата обращения: 10.09.2021 г.
25. Каждый пятый подросток становится жертвой или участником буллинга // Режим доступа: <https://www.zakon.kz>. Дата обращения: 10.09.2021 г.
26. Буллинг в Казахстане // Режим доступа: <https://manshuq.com/life-bullying-victim-09-2021>
27. Назханов Таир, Прав овая защита малолетних и несовершеннолетних от буллинга // Режим доступа: <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 11.09.2021 г.
28. Акимжанов Т.К., Приходько И.С. О некоторых причинах неэффективного противодействия преступности в современных условиях в Республике Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казастан. – 2020. – №4(65). – С. 41- 50.

Автор туралы мәлімет

Тағайбек Қымбат Талғатқызы – преподаватель кафедры уголовного право, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. Аль-Фараби, магистр юридических наук.

Шарипова Асель Бостановна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. Аль-Фараби.

Муратова Алуа Жасулановна – докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. Аль-Фараби.

Тағайбек Қымбат Талғатқызы – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

Шәріпова Әсел Бостанқызы – ҚазҰУ-дың қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті. Әл-Фараби Атындағы Қазуу.

Муратова Алуа Жасулановна – ҚазҰУ-дың қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты. Әл-Фараби Атындағы Қазуу.

Tagaybek Kymbat Talgatkyzy – Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law,

Sharipova Assel Bostanovna – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University.

Muratova Alua Zhasulanovna – is a doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University.

А.У. Базарлинова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ СОДЕРЖАНИЯ ОБЪЕКТА ПОСЯГАТЕЛЬНОСТИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПОЛОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье рассмотрено половое преступление в отношении несовершеннолетних. Объект преступления, в том числе и насильственного полового преступления в отношении несовершеннолетних, в большей степени представляет собой в первую очередь общественные отношения. Анализ объекта насильственного полового преступления в отношении несовершеннолетних, наряду с другими элементами состава преступления. Проблемы объекта преступления. Половая свобода является одной из неотъемлемых естественных свобод человека, которая охраняется государством и правом. Половая свобода предполагает право человека достигшего определенного возраста, на удовлетворение своих сексуальных потребностей по своему усмотрению. Вопрос об определении объекта изнасилования, мужеложства, и насильственных действий сексуального характера в теории уголовного права. Виды объектов преступления.

Ключевые слова: преступление, насильственные, половые преступления, объект преступления, уголовный закон, несовершеннолетний, брак и половая свобода.

Кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық пен жасалған жыныстық қылмыстардың шабуыл объектісін сақтаудың кейбір аспектілері туралы

Мақалада кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық қылмыс қарастырылған. Қылмыстың объектісі, оның ішінде кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық сипаттағы сексуалдық қылмыс, ең алдымен қоғамдық қатынастар болып табылады. Кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық сипаттағы сексуалдық қылмыстың объектісін қылмыс құрамының басқа белгілерімен қатар талдау. Қылмыс субъектісінің мәселелері. Жыныстық еркіндік – мемлекеттің және заңмен қорғалатын адамның ажырамас табиғи бостандықтарының бірі. Жыныстық бостандық белгілі бір жасқа толған адамның жыныстық қажеттіліктерін өз қалауы бойынша қанағаттандыру құқығын білдіреді. Қылмыстық құқық теориясындағы зорлау, еркексымақ және жыныстық сипаттағы зорлық - зомбылық әрекеттерінің объектісін анықтау мәселесі. Қылмыс объектілерінің түрлері.

Түйінді сөздер: қылмыс, зорлық-зомбылық, жыныстық қылмыстар, қылмыс объектісі, қылмыстық құқық, кәмелетке толмағандар, неке және жыныстық бостандық.

On some aspects of keeping the object of assault of violent sexual crimes against minors

The article deals with sexual crime against minors. The object of a crime, including a violent sexual crime against minors, is primarily a social relationship. Analysis of the object of violent sexual crime against minors, along with other elements of the crime. Problems of the subject of the crime. Sexual freedom is one of the inalienable natural freedoms of a person, which is protected by the state and law. Sexual freedom presupposes the right of a person who has reached a certain age to satisfy his sexual needs at his own discretion. The question of determining the object of rape, sodomy, and violent acts of a sexual nature in the theory of criminal law. Types of objects of crime.

Key words: crime, violent, sexual crimes, object of crime, criminal law, minor, marriage and sexual freedom.

Концептуальное значение для исследования насильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних имеет уяснение содержания его объекта. Во-первых, понимание объекта преступления дает возможность установление характера и степени общественной опасности преступного посягательства. Во-вторых, анализ объекта насильственного полового преступления в отношении несовершеннолетних, наряду с другими элементами состава преступления (объективная сторона, субъект преступления, субъективная сторона) позволяют правильно квалифицировать совершенное общественно опасное деяние. В-третьих, объект насильственного полового преступления в отношении несовершеннолетних в сочетании с совокупностью знаний о прочих элементах состава дает возможность провести чёткую грань между родственными по тем или иным признакам преступными деяниями, что также исключает совершение следственной или судебной ошибки не только в вопросах квалификации, но и назначении уголовного наказания.

Проблема объекта преступления имеет большую историю и до настоящего времени остается в теории уголовного права одной из наиболее сложных и дискуссионных.

Одним из первых в отношении понимания объекта преступления высказался известный российский ученый Н.С. Таганцев, который придерживаясь о главенствовавшем в тот период времени мнения в теории российского уголовного права досоветского, что объектом преступления необходимо признавать охраняемый законом интерес или благо, отметил, что объектом преступного посягательства является заповедь или норма права, нашедшая свое выражение во входящем в сферу субъективных прав, охранённом этой нормой интересе жизни» [1, с. 394].

Другой ученый того же периода А.Н. Круглевский в качестве непосредственного объекта преступления называл нарушаемое виновным лицом благо [2, с. 8].

В советский период в уголовно-правовой доктрине сформировалось и прочно закрепило свои позиции представление об объекте преступного посягательства как об общественном отношении (В.К. Глистин, Л.Д. Гаухман, Н.И. Загородников, В.Н. Кудрявцев, Н.И. Коржанский, Б.С. Никифоров, Я. Тацийи др.).

Однако, после распада СССР и объявления суверенитета бывшими союзными республиками, в теории уголовного права вновь возродились иные представления о понятии объекта преступного посягательства.

Так, например, А.В. Наумов определяет объект как «совокупность благ (интересов), охраняемых уголовным законом [3, с. 149]. Г.П. Новоселов определяет в качестве объекта преступления того, против кого совершается посягательство. Это - отдельные лица или какое-то множество лиц, чьи материальные или нематериальные ценности, поставленные под уголовно-правовую охрану, подвергаются преступному воздействию, в результате чего им причиняется вред или создаётся угроза причинения вреда [4, с. 127].

По мнению казахстанских ученых, групповым (видовым) объектом преступления против половой свободы и половой неприкосновенности является половая свобода и половая неприкосновенность. Половая свобода является одной из неотъемлемых естественных свобод человека, которая охраняется государством и правом. Половая свобода предполагает право человека достигшего определенного возраста, на удовлетворение своих сексуальных потребностей по своему усмотрению [5, с. 64].

В Казахстане до настоящего времени не в полном объеме сформировалась единообразная судебная практика по право пониманию уголовного законодательства и его применению, особенно в отношении посягательств на половую свободу и половую неприкосновенность как несовершеннолетних, так и взрослых. Эти обстоятельства предопределяют необходимость более глубокого теоретического осмысления проблемы, именно с позиции объекта преступления.

По мнению известного казахстанского ученого И.Ш. Борчашвили, объект преступления необходим для определения материального понятия преступления. Без указания на конкрет-

ные общественные отношения, которые поставлены уголовным законом под охрану, нельзя дать такого определения [6, с. 118].

И наконец, приведем мнение ведущих российских ученых, полагающих что объектом любого преступления, а не только направленных против личности, являются люди, которые в одних случаях выступают в качестве отдельных физических лиц, в других случаях – в виде некоторого рода множества лиц, имеющих или не имеющих статуса юридического лица, в третьем - в виде социума (общества) [7, с. 342].

Уголовный кодекс Республики Казахстан 1997, а затем и 2014 года признали объектами уголовно-правовой охраны, прежде всего, права, свободы и законные интересы человека и гражданина, собственность, права и законные интересы организаций, общественный порядок и безопасность, окружающая среда, конституционный строй и территориальная целостность Республики Казахстан, мир и безопасность человечества (ст. 2 УК РК) [8].

По нашему мнению, объект преступления, в том числе и насильственного полового преступления в отношении несовершеннолетних, в большей степени представляет собой в первую очередь общественные отношения. Постараемся аргументировать нашу позицию. Не вызывает сомнений то обстоятельство, что, в конечном счете, преступное посягательство направлено на определённый личный, общественный или государственный интерес (благо), связанные с личностью несовершеннолетнего мужского или женского пола в отношении половой свободы и половой неприкосновенности лица не достигшего восемнадцати летнего возраста, то есть несовершеннолетнего.

Например, право на половую свободу человек получает по достижении определенного возраста, который определяется законодательством о браке. Так, в ст.10 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года «О браке (супружестве) и семье» брачный (супружеский) возраст установлен для мужчин и женщин в восемнадцать лет.

Регистрирующие органы по месту государственной регистрации заключения брака (супружества) могут снизить брачный (супружеский) возраст на срок не более двух лет при наличии следующих уважительных причин: 1) беременности; 2) рождении общего ребенка.

Ходатайство о снижении брачного (супружеского) возраста может быть подано желающими вступить в брак (супружество) и их родителями либо попечителями с указанием причин, вызывающих необходимость снижения установленного брачного (супружеского) возраста.

Снижение брачного (супружеского) возраста допускается только с согласия лиц, вступающих в брак (супружество).

Брак (супружество) между лицами, не достигшими брачного (супружеского) возраста, или лица, достигшего брачного (супружеского) возраста, с лицом, не достигшим брачного (супружеского) возраста, разрешается только с письменного согласия родителей либо попечителей лиц, не достигших брачного (супружеского) возраста [9, с.18].

Как мы видим речь идет об отношениях, которые регулирует брачное законодательство Республики Казахстан.

В соответствии со ст.122 УК РК уголовно наказуемо половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста. Таким образом, половая свобода устанавливается с достижением лицом 16-летнего возраста. Из этого следует, что групповым (видовым) объектом всех половых преступлений является половая свобода.

Говоря об объекте преступления, следует отметить, что структура общественного отношения включает в себя следующие элементы: субъектов (носителей общественных отношений); предмет, по поводу которого они складываются и существуют; содержание отношения - определенное взаимодействие его субъектов, социальные связи. В условиях общества любое благо, всякий интерес могут быть реализованы лишь посредством вступления в определенные социальные связи, взаимодействия, то есть в рамках общественных отношений. Последним свойственно внутреннее единство, взаимосогласованность всех входящих в

них элементов. Поэтому причинение вреда отдельному структурному элементу системы неизбежно влечет сбой в функционировании всей системы.

Вопрос об определении объекта изнасилования, мужеложства, и насильственных действий сексуального характера в теории уголовного права, в целом, особой дискуссионностью не отличается, хотя при детализации его содержания авторы не всегда единодушны. К примеру, согласно уголовному законодательству США, медицинские работники, обязаны сообщать обо всех подозрениях, связанных с сексуальным насилием, в том числе и в отношении лиц не достигших совершеннолетия, что позволяет незамедлительно отреагировать на подобные факты [10, с. 112]. Согласно зарубежным исследованиям, полицейские в своей деятельности отдают больше предпочтение расследованию мелких нарушений закона, нежели фактам сексуального насилия, совершаемым близкими жертв преступления [11, с. 740]. Вместе с тем повышение правовой ответственности за инцест в отношении несовершеннолетнего должно привлечь особое внимание право применителей.

По мнению М.И. Ковалева, родовым объектом названных преступлений традиционно признавали сложившийся в обществе уклад половых отношений или «существующий в нашем обществе социальный уклад в области половых отношений» [12, с. 178].

По мнению Я.М. Яковлева к основным требованиям, предъявляемым к нормальному цивилизованному укладу половых отношений и половой морали, относили следующие:

- участниками половых отношений могут быть только достигшие определенного возраста лица;
- партнеры должны осознавать сущность этих отношений и их возможные биологические и социальные последствия;
- половые отношения могут устанавливаться только добровольно и на равной правовой и моральной для их участников основе;
- недопустимо вступление в половые отношения, независимо от их формы, с использованием насилия, угроз или с игнорированием воли партнера [13, с. 15-16].

Прежде чем приступить к анализу объекта насильственного полового преступления в отношении несовершеннолетних определимся в дефинициях, используемых в теории уголовного права.

Так, казахстанский ученый Г.Ф. Поленов под объектом преступления понимал то, на что направлено преступление, то есть те общественные отношения, которые охраняются уголовным законом от преступных посягательств.

К видам объектов преступления Г.Ф. Поленов относит: общий объект (вся совокупность общественных отношений, ответственность за которые предусмотрена Уголовным кодексом РК (ст. 2 УК РК)); родовой объект (это объект единый для группы (рода) преступлений. В качестве такого выступает группа однородных взаимосвязанных общественных отношений. Служат критерием систематизации Особенной части УК); непосредственный объект (это то общественные отношение, которое нарушается конкретным преступлением. Например: при убийстве непосредственным объектом будет жизнь, а при телесном повреждении-здоровье) [14, с.16].

Однако построение системы Особенной части УК РК 2014 года нуждается в дальнейшем переосмыслении и уточнении, а при необходимости и внесения корректив в типологию и содержание объектов половых преступлений.

Следует отметить, что построение Особенной части УК РК не догма, оно может изменяться.

Как мы уже ранее отмечали, в основу классификации при структурировании Особенной части УК, берется объект посягательства.

И как правильно указывают казахстанские ученые, исходя из традиционного для доктрины казахстанского уголовного права понимания природы объекта преступления, можно прийти к выводу, что в основе выделения глав в Особенной части УК РК лежит родовой объект, отдельных норм – непосредственный объект. И хотя, Особенная часть уголовного права Казахстана не содержит разделов, в рамках которых группировались бы отдельные главы

(как это имеет место, например, в УК России или в УК Армении), но и при существующей архитектонике Особенной части УК РК в нем можно выделить не только родовые и непосредственные, но и видовые (групповые) объекты [5, с. 12].

Далее указанные авторы отмечают, что нельзя сказать, что сама эта система абсолютно безукоризненна, лишена некоторых изъянов и внутренних противоречий. Так, угон автомобиля отнесен законодателем к уголовным правонарушениям против собственности (ст. 200 УК РК), угон же воздушного или водного судна либо железнодорожного подвижного состава помещен в главу «Уголовные правонарушения против общественной безопасности и общественного порядка» (ст. 270 УК РК). Одно из двух: либо необходимо признать, что и при угоне воздушных и прочих судов вред причиняется собственности, и тогда перенести эту норму в главу о преступлениях против собственности, либо допустить, что и при угоне автомобиля страдает общественная безопасность, а значит, и место этой нормы в главе о посягательствах на общественную безопасность.

Явно не на месте оказалась ст. 360 УК РК («Нарушение правил международных полетов»), которая помещена в гл. 14 «Транспортные уголовные правонарушения»: предусмотренное ею уголовное правонарушение посягает на неприкосновенность государственной границы Казахстана, а не на безопасность функционирования транспортных средств [5, с. 12].

Подтверждение позиций казахстанских ученых красноречиво доказывает принятие нового УК РК 2014 года, в котором появились две новые главы (Глава 12 Медицинские уголовные правонарушения» и Глава 7 Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи). Причем статьи в указанных новых главах появились не все новые, а путем механического перераспределения из других глав Особенной части. Так если в УК РК 1997 года в Особенной части было 16 глав, то в УК РК 2014 года их количество возросло до 18.

Особенная часть УК РК и ее отдельные главы, сформированы не по привычной ранее схеме: общий объект - родовый объект - непосредственный объект, а несколько изменённой, где в плоскости между родовым и непосредственным объектами располагается ещё и так называемый видовой объект.

Так, например, в главе 1 «Уголовные правонарушения против личности» такими видовыми объектами применительно к отдельным категориям входящих в эту главу уголовных правонарушений могут служить: а) жизнь человека (ст.ст.99-105 УК); б)здоровье человека (ст.ст. 106-114 УК); в) постановление в опасность жизнь и здоровье человека (ст.ст.115-119 УК); г) половая свобода и половая неприкосновенность (ст.ст. 120 – 124 УК); д) общественные отношения по осуществлению личной свободы (ст.ст.125–129 УК);е) честь и достоинство личности (ст.ст. 130 – 131 УК).

Поэтому, определяя содержание *родового* объекта, исходя из расположения норм о рассматриваемой группе уголовных правонарушений в рамках системы Особенной части УК РК (глава 1 «Уголовные правонарушения против личности»), его следует трактовать как совокупность общественных отношений, складывающихся в сфере реализации естественных, неотчуждаемых прав и свобод личности, а также конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Видовым объектом, на наш взгляд, необходимо признать сформировавшийся в обществе уклад половых отношений, неотъемлемыми чертами которого являются:

- а) половая свобода, находящая выражение в добровольности половой связи со стороны всех участников полового общения;
- б) половое самоопределение, понимаемое как свобода выбора формы полового удовлетворения;
- в) половая неприкосновенность лиц, не достигших половой зрелости;
- г) обеспечение нормального психофизиологического, в том числе полового, и морально-нравственного развития несовершеннолетних, процесс которого должен исключать любые формы сексуальной агрессии в отношении этой категории лиц.

Некоторые авторы видовым объектом половых преступлений признают половую свободу и половую неприкосновенность, отождествляя тем самым видовой и непосредственные объекты соответствующих посягательств [4, с. 120].

Непосредственным (основным) объектом насильственных половых преступлений, по мнению большинства исследователей, являются половая свобода и половая неприкосновенность личности. Придерживаясь концепции объекта - общественного отношения, мы полагаем, что ими выступают общественные отношения, складывающиеся в сфере реализации половой свободы и обеспечения половой неприкосновенности личности.

Таким образом, структурными компонентами основного непосредственного объекта рассматриваемых преступных посягательств, являются половая свобода и половая неприкосновенность личности.

Согласно Нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» от 11 мая 2007 года, ответственность за изнасилование малолетней или несовершеннолетней либо за совершение в отношении лиц того же возраста насильственных действий сексуального характера наступает лишь в случаях, когда виновный до совершения преступления был осведомлен о возрасте потерпевших. Несоответствие физического развития внешности потерпевших их фактическому возрасту подлежит оценке совокупности с другими данными, свидетельствующими об осведомленности виновного об истинном возрасте потерпевших [15, с. 357-358].

Вместе с тем, в правоприменительной практике встречаются случаи, когда виновный в изнасиловании добросовестно заблуждался относительно фактического возраста потерпевшей [16, с.18]. По мнению виновного потерпевшая по всем обстоятельствам дела соответствовала возрасту и он считал, что она достигла необходимого возраста, дающего право на половую свободу, действия виновного следует квалифицировать по ч. 1 ст. 120 УК РК, если нет других квалифицирующих признаков, предусмотренных чч. 2, 3 и 4 этой статьи.

Часть 4 ст. 120 УК РК предусматривает ответственность за деяния, предусмотренные ч.ч. 1, 2 или 3 данной статьи, если они совершены в отношении заведомо малолетней.

Отдельными авторами высказано мнение о том, что не подлежит уголовно-правовой охране половая свобода *малолетних*, поскольку они ею не обладают [17, с. 126]. Представляется, что употребление такого термина, как «малолетние» не совсем корректно, так как действующий уголовный закон им не оперирует. Кроме того, не существует никаких объективных критериев для определения его конкретного содержания.

Некоторые авторы, несмотря на изменения, внесенные в ст. 122 УК РК, связанные с повышением возраста потерпевшего до шестнадцати лет, тем не менее, считают половую свободу свойством лица, достигшего четырнадцатилетнего возраста.

Мы считаем, что мнение ученых, считающих, как уже отмечалось выше, половую свободу свойством лица, достигшего половой зрелости заслуживает внимания.

Однако, полный отказ от возрастных границ может привести к субъективизму при решении вопросов квалификации и назначении наказаний за насильственные половые преступления в отношении несовершеннолетних.

Кроме того, определяя объект изнасилования или насильственных действий сексуального характера, совершённых в отношении лица, достигшего 16-летнего возраста, но не достигшего половой зрелости, мы вынуждены признавать им, исходя из текста и смысла закона, половую свободу, тогда как речь здесь должна идти о половой неприкосновенности.

Исходя из вышесказанного, мы полагаем, что половая неприкосновенность является основным непосредственным объектом изнасилования и насильственных действий сексуального характера, если они совершаются в отношении лиц, не достигших половой зрелости.

Вместе с тем, на наш взгляд, законодатель принял компромиссное решение, отказавшись от использования в статьях УК РК понятия «половая зрелость» и определив соответствующие возрастные границы. Однако, как уже отмечалось выше, он проявил непоследова-

тельность, связав в ст. 120 и 121 УК РК половую неприкосновенность с не достижением лицом четырнадцатилетнего возраста, а в ст. 122 и 123 УК РК - шестнадцати лет. Такое «неоднородное» содержание закона приводит, по существу, к тупиковому положению в теории права и не позволяет сформулировать целостное представление о содержании объекта рассматриваемых преступлений.

Более обоснованной, по нашему мнению, является введение редакции указанных выше статей, связывающих верхнюю возрастную границу для потерпевших с достижением четырнадцатилетнего возраста, шестнадцатилетнего возраста, а также восемнадцатилетнего возраста.

Это соответствует реалиям сегодняшнего дня, которому свойственно снижение возраста вступления подростками в половые отношения вследствие яркого проявления процессов акселерации и изменения общественной морали.

В специальной литературе высказано мнение о том, что объектом насильственных действий сексуального характера выступает только половая свобода личности [17, с. 141]. Подобная позиция не находит нашей поддержки, поскольку ее приверженцы наделяют половой свободой всех потерпевших независимо от их возраста и психического состояния.

Подытоживая анализ представленных мнений по вопросу о содержании *непосредственного основного объекта* насильственных половых преступлений (в том числе совершаемых в отношении несовершеннолетних), можно сделать вывод о том, что ими являются общественные отношения в сфере обеспечения половой свободы или полового самоопределения, либо половой неприкосновенности личности.

Таким образом, родовым объектом половых преступлений (в том числе рассматриваемой их группы) является совокупность общественных отношений, складывающихся в сфере реализации естественных, неотчуждаемых прав и свобод личности, а также конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Видовым объектом рассматриваемых посягательств следует признавать сформировавшийся в обществе уклад половых отношений, неотъемлемыми чертами которого являются половая свобода; половое само определение; половая неприкосновенность лиц, не достигших половой зрелости; обеспечение нормального психофизиологического (в том числе полового) и морально-нравственного развития несовершеннолетних, процесс которого должен исключать любые формы сексуальной агрессии в отношении этой категории лиц.

Непосредственным основным объектом насильственных половых преступлений являются общественные отношения в сфере обеспечения половой свободы или полового самоопределения, либо половой неприкосновенности личности.

Потерпевшими при совершении рассматриваемых преступных посягательств выступают лица как женского, так и мужского пола, не достигшие совершеннолетия. Закон, как известно, дифференцирует эту категорию в зависимости от определенных возрастных рамок: заведомо несовершеннолетние (то есть лица, достигшие четырнадцати лет, шестнадцати лет, но не достигшие восемнадцати лет) и потерпевшие, заведомо не достигшие четырнадцатилетнего возраста.

Вместе с тем следует отметить, что, исходя из содержания статей 120 и 121 УК РК, потерпевшими при совершении анализируемых преступлений могут быть и иные лица, не подвергающиеся сексуальному насилию, но на которых виновным может быть обращено насильственное воздействие или угроза его применением в целях совершения рассматриваемых деяний. Круг их законом конкретно не определяется и не ограничивается, на что также следует обратить внимание.

Список использованных источников

1. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Часть Общая. Т.1. – Тула, 2001. – 823 с.
2. Круглевский А.Н. Имущественные преступления. Исследования основных типов имущественных преступлений. - СПб., типо-литография С.- Петербургской одиночной тюрьмы, 1913. – 146 с.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право: Общая часть. Курс лекций. – М., 1997. – 578 с.

4. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. И.Я.Козаченко, З.А.Незнамовой. – М., 1998. - 584 с.
5. Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2-х т.: Учебник для вузов. Отв. ред. И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев, А.И. Коробеев. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016. – 500 с.
6. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Курс лекций/Под общ.ред. И.Ш. Борчашвили. – Алматы: ЖетіЖарғы, 2006. – 632 с.
7. Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. Т.1: Преступление и наказание. – СПб: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 1133 с.
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017. – 244 с.
9. Кодекс Республики Казахстан О браке (супружестве) и семье: Практическое пособие.- Алматы Издательство «Норма-К», 2017. - 112 с.
10. Gerbert V. Physicians response to victims of domestic violence: Toward a model of care // Domestic violence and health care: Policies and prevention / V. Gerbert, J. Moe, N. Caspers. New York: Haworth Press, 2012. 215 p.
11. Black D. Production of crime rates // American Sociological Review. 1970. Vol. 35. No. 4. Pp. 733-748.
12. Ковалев М.И. Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности. В кн: Уголовное право: Часть Особенная / Под ред. М.И. Ковалева, М.А. Ефимова, Е.А. Фролова. – М., 1969. - 476 с.
13. Яковлев Я. М. Половые преступления. – Душанбе, 1969. - 156 с.
14. Поленов Г.Ф. Схемы по уголовному праву Республики Казахстан (Общая часть): Учебное пособие. Исправленное и дополненное. – Алматы: Издательство «Юрист», 2010. – 68 с.
15. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Казахской ССР, Пленума Верховного Суда Республики Казахстан, нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968 - 2016 годы). Составитель д.ю.н., профессор С.М. Рахметов. - Алматы: ТОО «Издательство "Норма-К", 2017. – 700 с.
16. Байбек М.Т. Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық аспектілері // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2017. – №1 (50). – 16-22 б.
17. Уголовное право России: Учебник. Т.2. Особенная часть / Под ред. А.Н. Игнатова, Ю.А.Красикова. - М., 1998. - 560 с.

Сведения об авторе

Базарлинова Ардак Уалихановна – преподаватель-методист Высших академических курсов Факультета подготовки руководящего состава ОВД (Факультет №1) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова майор полиции.

Базарлинова Ардак Уалихановна – Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ПО басшы құрамын даярлау факультеті Жоғары академиялық курстарының оқытушы-әдіскері, полиция майоры.

Bazarlinova Ardak Ualikhanovna –teacher-methodologist Higher academic courses Faculty of training for the leadership of the internal affairs bodies (Faculty # 1) Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs Of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, police major.

Д.Б. Абдикенов¹

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ПОЛИЦИЯ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ АЗАПТАУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Автор мақалада полиция қызметкерлерінің азаптаудың қолданылатын әдістерінің ерекшеліктерін зерттеді. Азаптауларды қолданғаны үшін жауапкершіліктің негізін белгілейтін Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына талдау жүргізілді. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде азаптауға тыйым салатын халықаралық заңнама нормаларының қолданылуының негізгі мәселелері ашылды. Полиция қызметкерлерінің азаптау жағдайлары бойынша сот практикасына талдау жүргізілді. Полиция қызметкерлерінің азаптаудың ең кең тараған түрлері мен әдістері анықталды. Азаптауға қарсы іс-қимыл шараларының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар берілді. Азаптауға тыйым салуды құқықтық реттеуге байланысты кейбір мәселелерді шешуге бағытталған ұсыныстар жасалды.

Түйінді сөздер: қылмыстық заң, азаптау, қарсы іс-қимыл, полиция қызметкері, қылмыстық жауаптылық, халықаралық құқық.

Некоторые аспекты применения пыток сотрудниками полиции

Автором рассматриваются особенности применяемых методов совершения пыток сотрудниками полиции. Проведен анализ действующего уголовного законодательства Республики Казахстан устанавливающего основания ответственности за применение пыток. Выявлены основные проблемы действия норм международного законодательства запрещающие пытки в правовой системе Республики Казахстан. Осуществлен анализ судебной практики по делам за применение пыток сотрудниками полиции. Установлены наиболее распространенные способы и методы совершения пыток сотрудниками ОВД. Даны предложения по повышению эффективности мер противодействия применения пыткам. Сформулированы предложения, направленные на разрешение некоторых проблем, связанных с правовым регулированием запрещения пыток.

Ключевые слова: уголовный закон, пытки, противодействие, сотрудник полиции, уголовная ответственность, международное право, уголовная ответственность.

Some aspects of the use of torture by police officers

The author examines the features of the applied methods of torture by police officers. The analysis of the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, which establishes the grounds for responsibility for the use of torture, has been carried out. The main problems of the operation of the norms of international legislation prohibiting torture in the legal system of the Republic of Kazakhstan are revealed. The analysis of judicial practice in cases of torture by police officers has been carried out. The most common methods and methods of torture by police officers have been established. Suggestions were made to improve the effectiveness of measures to combat torture. Proposals have been formulated aimed at resolving some of the problems associated with the legal regulation of the prohibition of torture.

Keywords: criminal law, torture, counteraction, police officer, criminal responsibility, international law.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанның ұлттық заңнамасы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу саласында азаптауды қолдануға қарсы бағытталған көптеген оң өзгерістерге ұшырады. Осылайша, 1998 жылы Қазақстан азаптауға және басқа да адамгершілікке жатпайтын немесе қадір -қасиетін қорлайтын қарым-қатынас пен жазаға қарсы БҰҰ Конвенциясына қосылды [1].

2002 жылы Қазақстан заңнамасы қылмыстарды тергеу кезінде азаптауды қолданғаны үшін жауапкершілікті көздейтін нормамен, сондай-ақ азаптауды қолдану арқылы алынған дәлелдемелердің жол берілмеуі туралы нормамен толықтырылды [2]. Азаматтарға БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитетіне жеке шағым беруге мүмкіндік беретін, 2005 жылы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт [3], 2008 жылы - Азаптаулар мен басқа да адамгершілікке жатпайтын немесе қадір -қасиетін қорлайтын қарым-қатынас пен жазаға қарсы Конвенцияның Факультативтік хаттамасы, 2009 жылы - Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактінің Факультативтік хаттамасы бекітілді.

2013 жылы азаптау мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір -қасиетін қорлайтын қарым -қатынас пен жазаның алдын алу үшін Ұлттық превентивті механизм құрылды. 2014 жылдың наурызында ҰПМ қатысушыларының мекемелерге алғашқы профилактикалық сапарлары басталды. ҰПМ институты жұмысының бірінші жылын қоспағанда, ҰПМ қатысушыларымен жыл сайын 500 -ден астам превентивті сапарлар жүргізіледі. Адам құқықтары бойынша уәкіл баяндамасында атап көрсетілгендей, «2014 жыл ішінде 277 сапар (жоспардан тыс 14 сапар), 2015 жылы 528 сапар (жоспардан тыс 20 сапар), 2016 жылы - 680 сапар (14 жоспардан тыс), 2017 ж. - 534 сапар (23 жоспардан тыс), 2018 ж. - 461 сапар (27 жоспардан тыс), 2019 жылы - 490 сапар (29 жоспардан тыс). Іс жүзіндегі тәжірибе, мекемелердегі құқықтардың бұзылуын тіркеуге мүмкіндік беретін және бұл азаптауды жою бойынша маңызды, негізді, дәлелді және сәйкес ұсыныстарды әзірлеуге мүмкіндік беретін, ҰПМ үлгісінің тиімділігі туралы куәландырады. ҰПМ жұмыс істеген бірнеше жыл ішінде оған қатысушылар құқық қорғау органдарының, пенитенциарлық мекемелердің әкімшілігінің жұмысында бас бостандығынан айырылған адамдарды ұстау, азаптау мен қатыгез қарым -қатынас пен жазалауға қатысты бірқатар елеулі бұзушылықтарды анықтады, ол құқық қорғау жүйесін жаңғыртуға және институционалдық реформаларды жүзеге асыруға серпін болды [4].

Құқық саласындағы кейбір шетелдік зерттеушілердің пікірінше, адам құқықтары бойынша Еуропалық соттың шешімдері мойындалатын әзірлілік, ұлттық құқық жүйесінде халықаралық заңнама нормаларының жеткіліксіз енгізілуіне байланысты бұрын сақталмаған немесе бұрмаланған, қылмыстық қудалау барысында адам құқықтарының сақталуына байланысты, әлемдік құқықтық дәстүрде кейбір күрделі мемлекетаралық құқықтық қатынастарды реттейтін, халықаралық құқықтың жаңа тиімді жүйесінің пайда болуын көрсетеді [5, 10 б.; 70-71 б.].

Сонымен бірге, сотқа дейінгі тергеп-тексеру саласында азаптауды қолдану мәселесі өзектілігін жойған жоқ. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметі бойынша, жаңа қылмыстық заңнаманың қабылдануынан 2020 жылға дейінгі кезеңге дейін Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде ҚР ҚК-нің 146 б. бойынша тіркелген қылмыстар саны, азаптауға қарсы тиімді шараларды әрі қарай дамыту қажеттігін көрсетеді [7].

Жәбірленушіні физикалық және психикалық азаптау үшін қолданылатын әдістерді қарастыра отырып, біз құқықтық қатынастардың қарастырылған саласында бұрыннан бар заңсыз әрекеттерді сақтауға ықпал ететін себептерді талдаймыз.

Белгілі бір құқық қорғау органының қызметінде көрсетілген мәселені зерттеу аясының тарылуына, ең алдымен, біздің елдегі қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі бөлігі ішкі істер органдарымен тергеу жүргізетіндігімен түсіндіріледі. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметіне сәйкес, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің

146 – бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың 80% -дан астамында қылмыс субъектісі ретінде ІІМ қызметкерлері, атап айтқанда, жедел -тергеу бөлімшелерінің, әкімшілік полиция мен ҚАЖК өкілдері әрекет еткен [7].

Автор ІІО-ның (оның ішінде ҚАЖК) қызметкерлерімен сұхбаттасу кезінде алған ақпаратқа сәйкес, заңға қайшы іс - әрекет жасады деп күдіктелген адамдарға, сондай -ақ жедел маңызды ақпаратқа ие болған адамдарға физикалық немесе психикалық азаптау, қазіргі уақытта да жүйелі болып табылады. А.И. Александров дұрыс айтқандай, «Қаралып жатқан блокта айыпталушылардың (күдіктілердің) құқықтарының кеңінен бұзылуына олардың психикалық, кейде физикалық күш қолдану арқылы жасалған «мойындауларын» беруге заңсыз мәжбүрлеу жағдайлары жатады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері қудалауға алынғандарға қылмыстық әрекеттермен қараудың айқын фактілерімен қатар, кейде тергеушілер психикалық күш көрсетуді пайдаланады. Мысалы, нақты адамның қылмыс жасағаны туралы жеткілікті ақпарат болғанына қарамастан, олар өзіне қарсы куәлік бермеуге құқылы екенін айтудың орнына, айғақ беруден бас тартқаны және қасақана жалған куәлік бергені үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылу мүмкіндігін баса айтып, куә ретінде жауап алуды жалғастыра береді [8, 12 б.].

Бұл ретте, көбінесе азапталған адамдар қылмыс жасауға бейім, бұрын сотталған, 16 жастан 30 жасқа дейінгі ер адамдар. Алайда, іс жүзінде әйелдерге қатысты азаптауды қолдану сирек емес. Мұнда ең айқын мысал - алаяқтық жасағаны үшін сотталған Наталья Слекшинаның тағдыры, ол түзеу мекемесінің қабырғасында азаптауға ғана емес, колония қызметкерлерінің оған қарсы жасаған топтық зорлауына да ұшыраған [9].

Қазақстан қабылдаған азаптауды жою бағыты зардап шеккендерге физикалық және психикалық азаптау әдістеріне айтарлықтай әсер еткенін атап өткен жөн. Сонымен, егер халықаралық ұйымдардың есептерінде зардап шеккендерге медициналық көмек қажет болатын ауыр соққылармен, дене мүшесін зақымдаумен, жыныстық зорлық-зомбылықпен қатар жүретін азаптау сипатталса, күнделікті тәжірибе қызметінде азаптаудың іздерін жасыратын басқа әдістер қолданылады, бұл кінәлілерге өздерінің жасаған әрекеттері үшін жауаптылықтан құтылуға мүмкіндік береді.

Мысалы, физикалық қысымның ең кең тараған түрлерінің бірі - полиэтилен пакеттер мен противогаздарды қолдану, оларды қолдану азаптау құрбанына сырттан тыныс алуына жол бермейді. Бұл әдісті кеңінен қолдану оның қарапайымдылығы мен тиімділігіне, сондай -ақ қылмыскердің салыстырмалы қауіпсіздігіне байланысты, себебі жәбірленушінің денесінде іздер қалмайды, бұл азаптаудың жасалғанын дәлелдеу мүмкіндігін қиындатады.

Осылайша, Теміртау қалалық соты қараған қылмыстық іс материалдарына сәйкес, полиция қызметкері К. кеңсеге полиэтилен пакеттерді әкелді, ол оны тұншықтыру үшін күдікті С.-ның басына кигізе бастады. Жауап алу кезінде болған полиция қызметкері Т., сол сәтте азапталған адамды қолынан ұстап, қарсыласпайтындай етіп денесін аяғымен еденге басқан. К. мен Т. өздерінің заңға қайшы әрекеттерімен С.-ға физикалық және психикалық азап шектіріп, оның жылауы мен аяушылық сұрауын елемейді. Осы азаптау кезінде С. бірнеше рет полиэтилен пакетті жыртуға үлгерді, бірақ К. мен Т. оны жоғарыда көрсетілген әдіспен буындыруды жалғастырады [10].

Қазақстанда қолданылатын азаптаудың кең тараған әдісі – жәбірленушіні иммобилизациялау. «Қарлығаш» деп аталатын иммобилизация әдістерінің бірі – жәбірленушінің қолдары мен аяқтары арқасына байланған, нәтижесінде дене табиғи емес қалыпқа түседі де, жәбірленушіге ауыр физикалық және психикалық зардап шегеді. Әдетте, қолдар мен аяқтар серпімді сыммен байлайды, бұл жәбірленушінің білектері мен тобықтарында із қалдырмайды. Иммобилизацияның тағы бір әдісі - жәбірленуші қолын басының артына қойып қабырғаға қарауға және аяғын кеңірек екі жаққа созуға мәжбүрлейді. Ұрып-соғу қауіпімен жәбірленушіге әртүрлі бағытта біртіндеп қозғалып кетіп жатқан аяқтарын жылжытуға болмайды, бұл жәбірленушіге айтарлықтай ауырсыну мен азап әкеледі. Иммобилизациялау үшін кісендер мен арнайы әдістер де кеңінен қолданылады. Мысалы, полиция қызметкерлері С. мен К., күдікті А.-ны кабинеттегі қабырғаға қойып, оны денесінің

әртүрлі жерлеріне ұра бастады, осылайша зорлық көрсетіп, физикалық азап шектіреді. Сонымен бірге, К. -ның қарсылығын басып, қолды сындыру түріндегі арнайы әдістерді қолданды [11].

Немесе, мысалы, қылмысқа күдіктінің мойындауын алу үшін, жоспарды жүзеге асыру үшін полиция қызметкерлері К. мен Т. жауап алу жүргізілген кеңседе С.-ға дене жарақатын келтіремін деп қорқытуды бастады. Қылмысын мойындамады. Азамат С. бұл әрекеттен бас тартқан кезде, К. мен Т.-лар С.-ның қолдарын алдын ала артқа қайырып кісен салып, еденге лақтырып, резеңке таяқпен (РТ-73 арнайы құралы), азамат С.-ның денесінің әр жерінен ұра бастады [12].

Жәбірленушіні ұру да қылмысты тергеу кезінде полиция қызметкерлері қолданатын азаптаудың кең тараған әдістерінің бірі болып қала береді. Алайда, бұл із қалдырмайтын әдістермен жүзеге асырылады. Бұған жәбірленушінің беті мен басына ашық алақанмен немесе қалың кітаппен соққылар, ішкі мүшелерге арнайы бейімделген заттармен соққылар, мысалы, суға немесе құмға толтырылған пластикалық бөтелкелер, сондай-ақ дымқыл сүлгімен оралған металл заттар жатады. Мысалы, криминалдық полиция бөлімі бастығының орынбасары А., К., Б., И. жедел қызметкерлерімен топ болып әрекеттесе отырып, өздерінің әрекеттерінің заңсыздығын түсіне отырып, қасақана физикалық және психикалық азаптау және одан әрі ұрлық жасағанын мойындату мақсатында, мойындаудан бас тартқаны үшін азамат Ш.-ға қауіп төндірді. Сонымен бірге И. бір жұдырығымен Ш.-ның ішінен, содан кейін мойын тұсынан, А. Ш.-ны алақанымен бетінен және басынан бір соққыны құжаттар салынған папкамен берді, К. Ш.-ны бір жұдырықпен бетіне ұрды, сонымен қатар бас пен желкесінен жұдырықпен бірнеше соққы берді» [13].

Сонымен қатар, жәбірленушіні қорқыту мен моральдық жағынан зиян келтіру азаптауды қолданудың негізгі компоненті болып табылады. Осылайша, ауыр, бірақ өмірі мен денсаулығы үшін қауіпті емес және із қалдырмайтын азаптау әдістерін қолдану, жәбірленушінің денсаулығына анағұрлым ауыр зиян келтіруі мүмкін қатігез әдістерді қолдану қауіпмен бірге жүреді. Айта кету керек, қорқытудың әр түрлі нысандары полиция қызметкерлері қолданатын азаптаудың ең кең тараған әдісі болып табылады. Зерттеу тақырыбы бойынша қылмыстық істердің зерттелген материалдарына сәйкес, полиция қызметкерлері жәбірленушіге жынысына қарамастан жыныстық зорлық-зомбылық және басқа да қадір - қасиетін төмендететін әрекеттерді қолдану және масқаралайтын ақпаратты одан әрі таратамын деп қорқытады. Осылайша, полицейлер С. мен С. құқыққа қайшы физикалық күш қолданып, қолдарын артқа бүгу түрінде күдікті Б.-ны үстел тәрізді құрылымға еңкейтіп ұстап алды. Г.-ның қорғансыз және дәрменсіз позициясын қолдана отырып, «Резеңке таяқша-73» арнайы құралын қолдана отырып, Б.-ның абыройы мен қадір-қасиетін масқаралайтын, физикалық және психикалық зардап шектіріп, жәбірленушінің еркіне қысым жасай отырып, спорттық шалбарын шешіп, қылмысты жасағанын мойындауын талап ете отырып, анусқа «резеңке таяқ-73» арнайы құралын енгізетінін айтып, қорқытты [14].

Тағы бір көрнекі мысал, полиция қызметкерлері К. мен Т. мойындауларын алмай-ақ, С.-ның джинсы шалбарын, іш киімдерін күштеп шешті. Осыдан кейін, К. азамат С.-ны жасаған қылмысында кінәсін мойындамаған жағдайда «Резеңке таяқша - 73» арнайы құралын қолданып, оны азамат С.-ның анусына кіргізетінін және ол туралы кейіннен ол бас бостандығынан айыру орнына, онда болашақта ол жазасын өтеп жүргенде, масқаралайтын ақпарат тарататынын айтып қорқытады [15].

Жиі жәбірленушіге де, жәбірленушінің туыстарына да қатысты физикалық азап туғызатын физикалық зорлық-зомбылықпен қорқыту, құпия ақпаратты тарату, мысалы, дәстүрлі емес жыныстық бағдар, неке адалдығын бұзу және т.б. қолдану. Осылайша, Риддер қ. ПО-ның криминалдық полиция бөлімі бастығының орынбасары К., жәбірленуші Г.-ге жақындап, физикалық және психикалық азап келтіре отырып, Г.-ның бетіне жұдырығымен қасақана бірнеше соққы жасап, оған және туыстарына күш көрсетемін деп және оған қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін жасаймын деп қорқыту арқылы Г.-ден З.-ның мүлкін ашық жамқырғанына қатысы бар екенін мойындауын талап етеді [16].

Әсіресе, заңсыз қылмыстық қудалау мен бас бостандығынан айыру арқылы қорқыту ерекше назар аудартады. Полиция қызметкерлері «адам болса, бап та табылады» деген қағиданы ұстана отырып, қылмыстық құқық бұзушылық жасады деген күдікті тұлғаларды, сондай-ақ жедел ақпаратқа ие болуы мүмкін тұлғаларды жиі қызметтік кеңселерде немесе уақытша ұстау камераларында қылмыстық-процестік заңда көзделген уақыттан әлдеқайда ұзақ ұстайды. Азаматтарды аумақтық полиция бөлімшелеріне жеткізу көбінесе дұрыс тіркелмейді, кейде ол мүлде құжатталмайды, осы себептен полиция бөлімінде ұзақ уақыт болу фактісін дәлелдеу өте қиын.

Сондай - ақ, қорқыту үшін, криминалдық полиция бөлімшелерінің қызметкерлері, негізінен, заңсыз салып жіберу әдісін қолдану арқылы есірткі, суық қару немесе атыс қаруы, оқ -дәрілер мен жәбірленушіден еркін айналымға тыйым салынған басқа да заттар мен құралдарды тапқандай, тәркілеу жұмыстарын жүргізе бастайды. Мұндай әрекеттер шын мәнісінде жәбірленушіге қатысты қылмыстық іс қозғауға арналмаған. Бұл әдіс қорқыту және қылмыстық құқық бұзушылықты мойындату үшін, сондай -ақ басқа да жедел маңызы бар ақпаратты алу үшін қолданылады.

Осылайша, полиция қызметкерлерінің азаптауды қолдануы жеткілікті түрде жүйелі болып табылады және біздің елде соңғы жылдары олардың алдын алуға бағытталған заңнамалық және ұйымдастырушылық шаралары жеткіліксіз тиімді деп танылуы тиіс. Біздің ойымызша, қылмыстық құқық бұзушылықты ашу мен тергеу кезінде азаптауды қолданудың алдын алудағы басты кемшілігі - бұл құбылыстың детерминанттары туралы толық түсініктің болмауы.

Сонымен, халықаралық ұйымдардың есептерінде Қазақстанда азаптаулар үшін жауаптылықты көздейтін ұлттық норманың диспозициясы БҰҰ - ның азаптауға және басқа да қатыгездікке, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір -қасиетін қорлайтын қарым - қатынас пен жазаға қарсы конвенциясының 1 - ші бабында көзделген анықтамамен толық сәйкес келмейтіндігі айтылады және ұлттық норманың санкциясы азаптаушылар үшін жеткіліксіз ауыр жазаны көздейді. Сонымен қатар, қылмыстық тергеу кезінде қолданылған азаптау көбінесе билік өкілінің өкілеттігін асырғаны үшін жауаптылықты көздейтін бап бойынша дәрежеленеді, ал осы баптың санкциялары азаптауға қарағанда жеңілірек жазаны қарастырады.

Ұлттық заңнаманың және құқық қолдану практикасының кемшіліктері, әрине, азаптауға қарсы тұрудың тиімділігін арттыруға ықпал етпейді және оларды мемлекет атынан заң шығарушымен жоюды талап етеді. Дегенмен, басқа да маңызды проблемалар бар. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуда азаптауды қолдануға қарсы тұрудың маңызды кемшілігі, Қазақстанда азаптау туралы хабарларды тексерудің тиімді және тәуелсіз механизмінің жоқтығы деп танылуы тиіс. Атап айтқанда, ішкі істер органдарының қызметкерлері қолданған азаптау туралы хабарламаларды не өзіндік қауіпсіздік бөлімшелері, не прокуратура тексереді. Екі жағдайда да азаптау туралы хабарламаларды тексеруді тәуелсіз деп санауға болмайды. Дәл осы себепті азаптау латенттіліктің жоғары дәрежесімен сипатталады. Көп жағдайда азаптау құрбандары бұл туралы құқық қорғау органдарына сенімсіздіктен айтпайды.

Біздің ойымызша, азаптауды қолданудың психикалық себептері ерекше назар аударуға тұрарлық. Егер күдікті қылмыскер болса, онда азаптау қылмыс фактісіне байланысты оған лайық болғандықтан, қалыпты деп саналады. Заңдылық пен кінәсіздік презумпциясының негізгі принциптері бұзылғанына қарамастан, кінәлі адамды ашуға және анықтауға барлық мүмкін құралдар мен әдістер рұқсат етілген. Мұндай бейресми қалыптасқан теріс көзқарастар ұрпақтан - ұрпаққа берілетін ішкі істер органдарының жедел -тергеу аппаратының субмәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылады. Мақсат құралдарды ақтайды деген қағида қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуда және тергеуде айқын түрде көрініс береді. Біздің ойымызша, қалыптасқан көзқарастар заңның жетілдірілуінен емес, құқықтық сананың жеткіліксіз деңгейінің нәтижесінен, және көбінесе полиция қызметкерлерінің құқықтық нигилизмінен туындайды. Осыған байланысты, Қазақстанда азаптаулармен күресу барлық

санаттағы полиция қызметкерлерінің кәсіби жарамдылығына, басшылықтан қарапайым қызметкерлерге дейін талаптарды арттырмайынша, кадрларды іріктеу мен жинақтау бойынша жұмыстың сапасын жақсартусыз, қызмет істеп жатқан қызметкерлердің кәсіби дайындығын арттырмайынша мүмкін емес. Полиция қызметкерлерінің кәсіптік біліміндегі бар кемшіліктер көбінесе оларға заңда көзделген күштер, құралдар мен әдістер арсеналын толық пайдалануға мүмкіндік бермейді, бұл өз кезегінде қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеудің заңсыз әдістерін қолдануға әкеледі.

Сонымен қатар, психикалық салаға сотқа дейінгі тергеп - тексеру барысында ақпаратты алудағы қызығушылық пен маңыздылықты көрсететін, ең жылдам әдіс ретінде азаптауды қолданудың тиімділігі мен жеңілдігі туралы полиция қызметкерлерінің абсолютті сенімі болуы керек. Полиция қызметкерлерінің өздері, қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысы бар екендігі туралы мәліметке ие адамға заңда белгіленген тәртіппен сол ақпаратты алуға қарағанда, физикалық немесе моральдық зорлық - зомбылықты қолдану, әлдеқайда оңай және тезірек екенін және одан қажетті айғақтарды алудың оңай тәсілі екенін атап өтеді. Тұрақты жұмыс жүктемесі жағдайында қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеудің құқықтық әдістерімен салыстырғанда, азаптаудың тиімділігі мен қарапайымдылығына сену, оларды жүйелі қолданудың негізгі себептерінің бірі болып табылады.

Азаптауды қолдану сенімді ақпарат алудың кепілі емес екенін мойындау керек. Осылайша, азаптауды қолдану фактілерін тоқтату үшін жәбірленушілердің көпшілігі өздерінің мойнына жасамаған қылмыстарын арқалап кете барады. Жедел-іздігіру қызметкерлерінің кәсіби сленгінде мұндай қол сұғушылықтарда «қызып кету» деген ұғым бар. Ұқсас көрініс азапталған тұлғаның азаптауды аз уақыт болса да тоқтату үшін, физикалық және психикалық зорлық-зомбылықтың әсерінен жасамаған қылмысты қасақана мойындаған немесе қасақана дұрыс емес ақпарат берген жағдайларда қолданылады. Сонымен қатар, азаптау әсерінен қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде жауап алынатын тұлғаның мойындауы, егер ол заңды тергеу әрекеттері барысында алынған дәлелдемелермен расталмаса, заңдық тұрғыдан мағынасы болмайды.

Осылайша, ішкі істер органдары қызметкерлерінің азаптауды қолдануы, алдын алу кезінде ескерілуі тиіс себептердің кең ауқымына байланысты. Азаптауға тыйым салу мәселесі адамзат өркениеті дамуының өткен кезеңінің де, қазіргі кезеңінің де ең күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Азаптауға тыйым салу мен оның алдын алу бойынша бірқатар әмбебап және аймақтық халықаралық конвенциялар қабылданғанына қарамастан, сол немесе басқа түрде азаптау әлемнің барлық дерлік елдерінде, өкінішке орай, Қазақстан Республикасында да кеңінен таралған. Азаптауға тыйым салу мен оның алдын алу мәселесін шешу үшін, ең алдымен, оның бүкіл қазақ қоғамы үшін ерекше өзектілігі фактісін мойындау қажет.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы N 247 Заңы // Ғаламтор-ресурсы: <https://adilet.zan.kz>. Жүгіну мерзімі: 12.08.2021 ж.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (1997 жылғы 16 шілде № 167-І) (2014.10.06. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // Ғаламтор-ресурсы: <https://online.zakon.kz>. Жүгіну мерзімі: 22.07.2021 ж.

3. «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы // Ғаламтор-ресурсы: <https://adilet.zan.kz/>. Жүгіну мерзімі: – 15.08.2021 ж.

4. Национальный превентивный механизм по предупреждению пыток // Интернет-ресурс: <https://www.gov.kz> . Жүгіну мерзімі: 15.08.2021 ж.

5. Mark W. Janis, Richard S. Kay, and Anthony W. Bradley (2008). European Human Rights Law. Text and Materials. ISBN: 9780199277469, Oxford Academ, 10.01.2008. –1016р.

6. Müllerson, Rein (1991). Human Rights: Ideas, Norms and Reality. ISBN:0415153913,9780415153911. Routledge, 1997.– 225 p.

7. Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі Комитеті Ақпараттық қызметінің мәліметтері //Ғаламтор-ресурсы: <http://service.pravstat.kz>: Жүгіну мерзімі: – 19.08.2021.

8. Александров А.И. Обеспечение права обвиняемого (подозреваемого) на защиту в уголовном процессе России и Казахстана: актуальные проблемы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2017. – №2 (51). – С.10-13.

9. 2016 ж. Алматы қ. Түркісіб ауданы сотының мұрағаты.

10.2016 ж. Қарағанды облысы Теміртау қ. сотының мұрағаты.

11.Сот кабинеті // Ғаламтор-ресурсы: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> – соңғы кіру уақыты – 21.08.2021 ж.

12.Сот кабинеті // Ғаламтор-ресурсы: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> – соңғы кіру уақыты – 11.08.2021 ж.

13.Сот кабинеті // Ғаламтор-ресурсы: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> – соңғы кіру уақыты – 31.08.2021 ж.

14.Сот кабинеті // Ғаламтор-ресурсы: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> – соңғы кіру уақыты – 01.09.2021 ж.

15.Сот кабинеті // Ғаламтор-ресурсы: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> – соңғы кіру уақыты – 01.09.2021 ж.

16.2018 ж. Қостанай облысы Риддер қ. сотының мұрағаты.

List of sources used

1. Law of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 1998 N 247" on accession of the Republic of Kazakhstan to the Convention Against Torture and other cruel, inhuman and degrading acts and punishments " // internet resource: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000247_-last entry time-12.08.2021

2. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (July 16, 1997 No. 167-I) (with amendments and additions given on 06.10.2014)// Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51008032#activate_doc=2 -last entry time-22.07.2021

3. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 28, 2005 N 91" on ratification of the International Covenant on Civil and political rights " / / Internet resource: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_-last entry time-15.08.2021

4. National Preventive Mechanism for prevention // Internet resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/activities/1030?lang=ru> -last entry time-15.08.2021

5. Mark W. Janis, Richard S. Kay, and Anthony W. Bradley (2008).European Human Rights Law. Text and Materials. ISBN: 9780199277469, Oxford Academy, 10.01.2008 – - 1016p.

6. Müllerson, Rein (1991). Human Rights: Ideas, Norms and Reality. ISBN: 0415153913,9780415153911. Routledge, 1997. - 225 P.

7. information of the Information Service of the Committee on legal statistics and special records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan //Internet resource: <http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/MainMenu> - last entry time-19.08.2021.

8. Alexandrov A. I. ensuring the rights of the comprehensive (optional) to protect Russia and Kazakhstan in the coordinated process: actual problems // scientific work of the Almaty Academy of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan. – 2017. – №2 (51). - P.10-13.

9. Archive of the Turksib District Court of Almaty, 2016.

10. Archive of the court of Temirtau, Karaganda region, 2016.

11. Judicial Office / / Internet resource: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> -last entry time-21.08.2021

12. Judicial Office / / Internet resource: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> -last entry time-11.08.2021

13. Judicial Office / / Internet resource: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> -last entry time-31.08.2021

14. Judicial Office / / Internet resource: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> -last entry time-01.09.2021

15. Judicial Office / / Internet resource: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> -last entry time-01.09.2021

16. 2018 archive of the court of Ridder, Kostanay region.

Автор туралы мәлімет

Абдикенов Думан Бейсенкалиевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау жөніндегі ведомствоаралық орталығының аға инженері полиция капитаны

Абдикенов Думан Бейсенкалиевич – старший инженер межведомственного центра по подготовке специалистов по противодействию наркопреступности Алматинской академии МВД Республики Казахстан миеңи Макана Есбулатова капитан полиция

Abdikenov Duman Beisenkalievich – Senior Engineer of the interdepartmental center for training specialists in countering drug crime of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan mieni Makana Esbulatova police Captain

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ**

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINALISTICS, OPERATIONAL
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

А.М. Сайтбеков¹, А.К. Жусупов², Г.Б. Чукумов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Департамент по противодействию экстремизму МВД Республики Казахстан,
Нур-Султан, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ВЕРБОВКЕ ИЛИ ПОДГОТОВКЕ ЛИЦ К ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО МАТЕРИАЛАМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье рассмотрены вопросы противодействия вербовке лиц в целях организации экстремистской деятельности. Проведен анализ существующих проблем с помощью анкетирования сотрудников Управления по противодействию экстремизму городов и областей Республики Казахстан. Авторы делают вывод, что необходимо проведение курсов повышения квалификации (семинары, тренинги) для всех сотрудников органов внутренних дел, которые сталкиваются с проблемами противодействия экстремизму и терроризму в своей повседневной работе.

Ключевые слова: вербовка, вовлечение, экстремизм, терроризм, анализ результатов опроса, интернет.

Бұл мақалада экстремисттік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру мәселелері қарастырылған. Қазақстан Республикасының қалалары мен облыстары Полиция департаменттерінің экстремизмге қарсы іс қимыл бойынша басқармалар қызметкерлері арасында жүргізілген сауалнаманы талдау көрсетілген. Осы ғылыми жұмыста экстремизм және терроризмге қарсы іс қимыл мәселелерімен күнделікті кездесетін ІО барлық қызметкерлерінің біліктіліктерін арттыру курстарынан өткізу қажеттілігі ұсынылған.

Түйінді сөздер: азғырып көндіру, тарту, экстремизм, терроризм, сауалнама нәтижелерін талдау, интернет.

This article examines the issues of recruiting individuals for the purpose of organizing extremist activities. The analysis was carried out with the help of a questionnaire survey of the employees of the Department for Counteracting Extremism of Cities and Regions of the Republic of Kazakhstan. The article notes that it is necessary to conduct advanced training courses (seminars, trainings) for all employees of the internal affairs bodies who daily relate to the problem of counteracting extremism and terrorism in their daily work.

Keywords: recruitment, involvement, extremism, terrorism, analysis of survey results, internet.

Экстремизм в любых формах своего проявления угрожает безопасности многих стран и их граждан, влечет за собой весьма существенные политические, экономические и моральные потери, оказывает сильное психологическое воздействие на большие массы людей, чем дальше, тем в большем количестве уносит жизни ни в чем не повинных людей.

Значительное влияние на оперативную обстановку в Республике Казахстан оказывают происходящие конфликты на Ближнем Востоке, а также рост террористической активности в

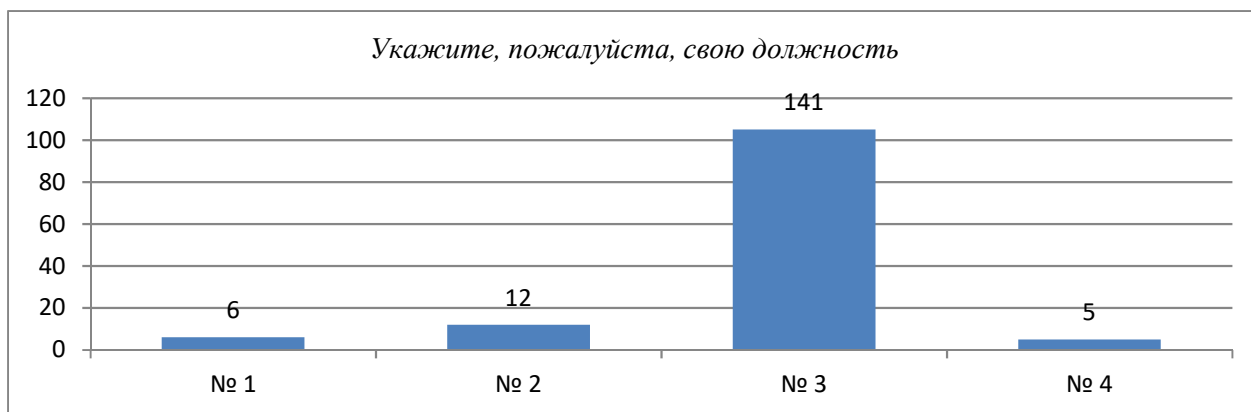
северных провинциях Афганистана, граничащих со странами СНГ. Сохраняется угроза формирования устойчивых каналов переброски на территорию Республики Казахстан так называемых «рекрутов», возвращающихся из зон зарубежных военных конфликтов к местам постоянного жительства или пребывания.

Воздействие религиозного экстремизма оказывает негативное влияние на морально-психологическое состояние населения, резко повышает психоэмоциональную и социальную напряженность не только в нашей стране, но и во всем мире [1, с. 69].

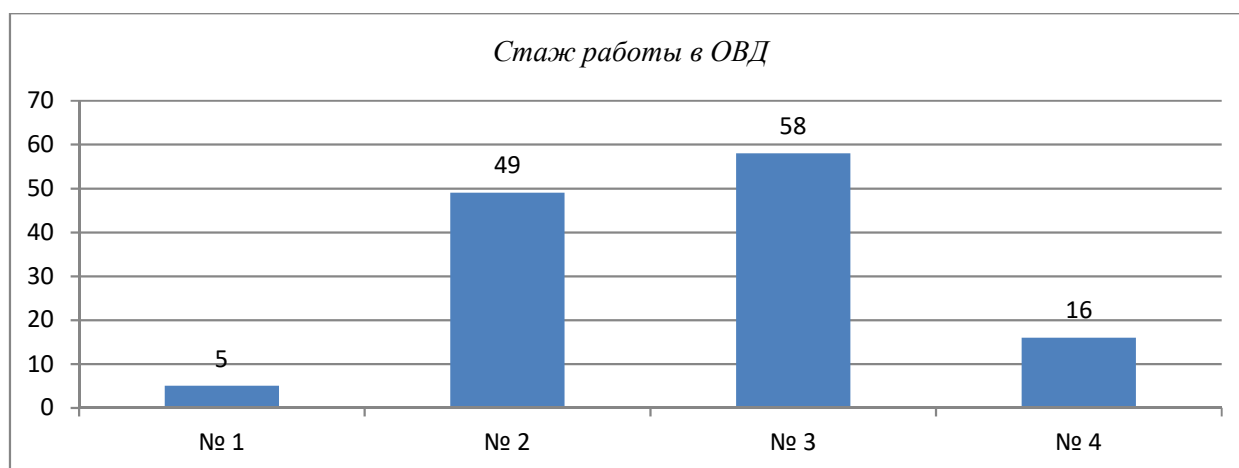
В этой связи, приоритетом работы правоохранительных и специальных органов Республики Казахстан остается противодействие вербовке или иному вовлечению лиц в экстремистскую деятельность, в том числе в участие в боевых действиях на территории иностранных государств.

В целях реализации пункта 11 Плана НИОКР МВД Республики Казахстан по заказу Департамента по противодействию экстремизму МВД Алматинской академией МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова проводится научно исследование на тему «Организация оперативно-розыскной работы по выявлению и пресечению вербовки или подготовки лиц в целях организации экстремистской деятельности». Научно-исследовательским центром Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова была разработан опросный лист. И во исполнение пункта №9 рабочей программы проведено анкетирование среди практических сотрудников Управлении по противодействию экстремизму г. Алматы, г. Шымкент, Акмолинской области, Актюбинской области, Алматинской области, Атырауской области, ЗКО, Карагандинской области, Костанайской области, Кызылординской области, Мангыстауской области, Туркестанской области в количестве 128 – респондента.

На вопрос *о занимаемой должности* респонденты указали следующие данные: 105 респондентов являются сотрудниками (управления, отдела, отделения). б респондентов указали начальник, 12 – заместитель начальника и 5 иные должности. Общеизвестно, что профессиональное становление сотрудника во многом зависит от его жизненного опыта, который накапливается с возрастом.

Если смотреть на стаж работы сотрудников участвовавших в данном опросе, то можно увидеть что 58 человек имеют стаж работы от 10 до 20 лет в органах внутренних дел, чуть ниже расположилось имеющие стаж работы от 3-х до 10 лет 49 респондентов, свыше 20 лет – 16 респондента, и те, кто имеет стаж до 3-х лет это 5 респондент. Хотелось бы отметить что в данном опросе участвовали респонденты имеющие большой стаж работы.

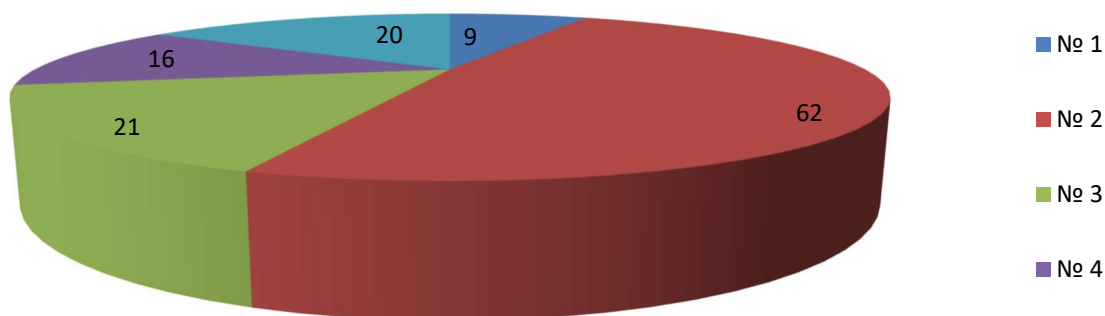

На вопрос, что можно отнести к признакам экстремизма, 46 респондентов выбрали ответ №2 (непосредственное участие в разжигании межнациональной, межрелигиозной и иной розни), после 36 респондентов отметили ответ №1 (приверженность националистическим, расовым, религиозным и иным взглядам), 33 респондентов думают, что приверженность к крайним взглядам и 5 респондента отметили 4 вариант (совершение опасных для жизни человека действий с целью получения эмоционального удовлетворения). Свой вариант ответа 8.

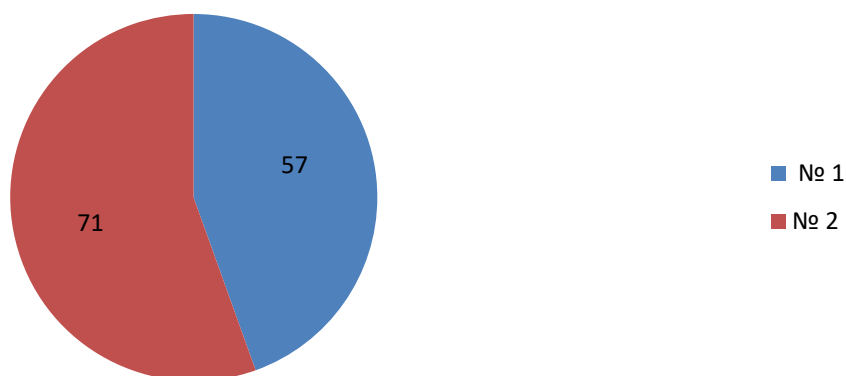
На вопрос, Как можно эффективно повысить уровень информированности населения по проблемам экстремизма, – 9 респондентов отдали свои предпочтения на ответ №1 (Проводить разъяснительную работу в религиозных учреждениях), 21 респондентов отметили ответ №3 (Проводить антиэкстремистскую пропаганду в учебных заведениях (средней школе, колледже, ВУЗе), 62 респондентов считают – что нужно постоянно проводить антиэкстремистскую пропаганду в СМИ и интернете, 16 респондентов думают, что целесообразно было бы ввести дополнительные занятия по религиоведению в средних школах и колледжах. Свой вариант ответа дали 20 респондента.

Как можно эффективно повысить уровень информированности населения по проблемам экстремизма?

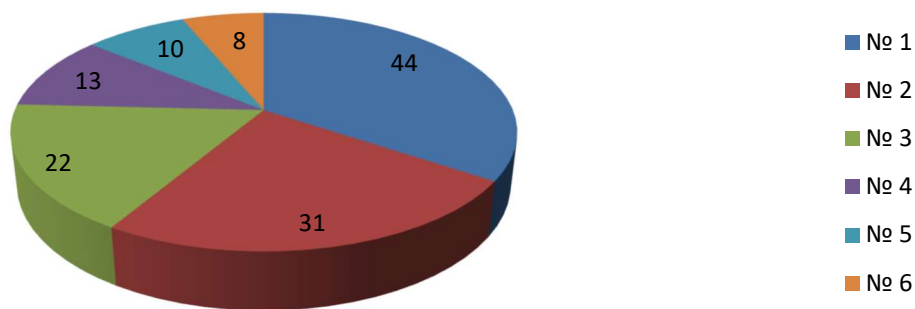
На вопрос, *имеете ли Вы опыт раскрытия (расследования) преступлений по статье 259 УК Республики Казахстан?*, 57 респондентов ответили «да», 71 респондентов ответили «нет».

Имеете ли Вы опыт раскрытия (расследования) преступлений по статье 259 УК Республики Казахстан?

Рассматривая вопрос, *Какие причины способствуют распространению экстремизма в Казахстане?*— 44 респондентов считают, что низкий образовательный уровень, 22 респондентов думают, что это идеологический вакуум (отсутствие государственной идеологии и пропаганды), 31 респондента отмечают, низкий уровень социально-экономического положения (благополучия) населения страны, 13 респондента считают что, это активация неформальных организаций национальной и религиозной направленности, 10 респондента отметили, излишняя лояльность местных исполнительных и законодательных органов власти к существованию таких объединений. Свой вариант ответа дали 8 респондентов.

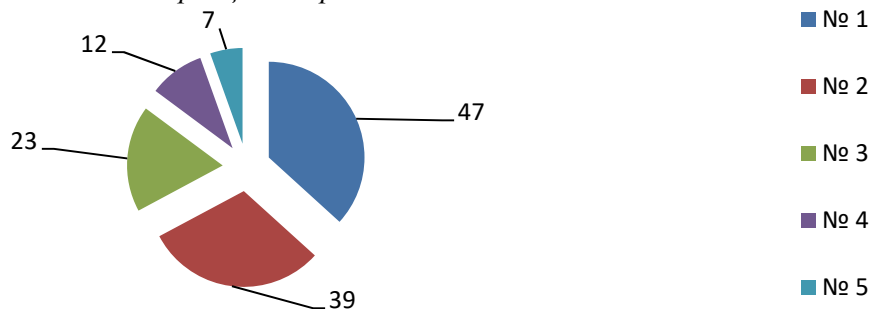
Какие причины способствуют распространению экстремизма в Казахстане?

Экстремистские организации вербуют людей, часто не имеющих сильных идеологических убеждений или опыта, которые могли бы принести пользу данным организациям [2].

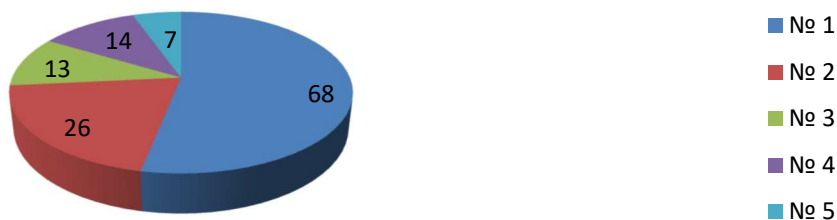
На вопрос, *назовите основные принципы вербовки*, – 47 респондентов выбрали ответ №1 «материальные блага», 39 респондентов считают, что это «идеологические взгляды», 23 респондентов думают, что это «социальное положение», 12 респондентов думают, что это «политический мотив», 7 респондентов ответили, свой вариант ответа.

Назовите основные принципы вербовки

На вопрос, *какие группы более подвержены влиянию экстремистских групп и организаций?*, –68 респондентов считают, что это социально-неадаптированная молодежь, 26 респондента отметили, что это родственники, близкие знакомые, друзья экстремистов, 13 респондента думают, что это малообеспеченные группы населения, 14 респондентов считают ранее судимые. Свой вариант ответа 7.

Какие группы более подвержены влиянию экстремистских групп и организаций?

На вопрос, *считаете ли Вы что нужно ужесточить наказания за совершение данного вида уголовного правонарушения?* 113 респондентов ответили что да, необходимо ужесточить наказания, 11 ответили, что нет, и 4 респондентов дали свои варианты ответа.

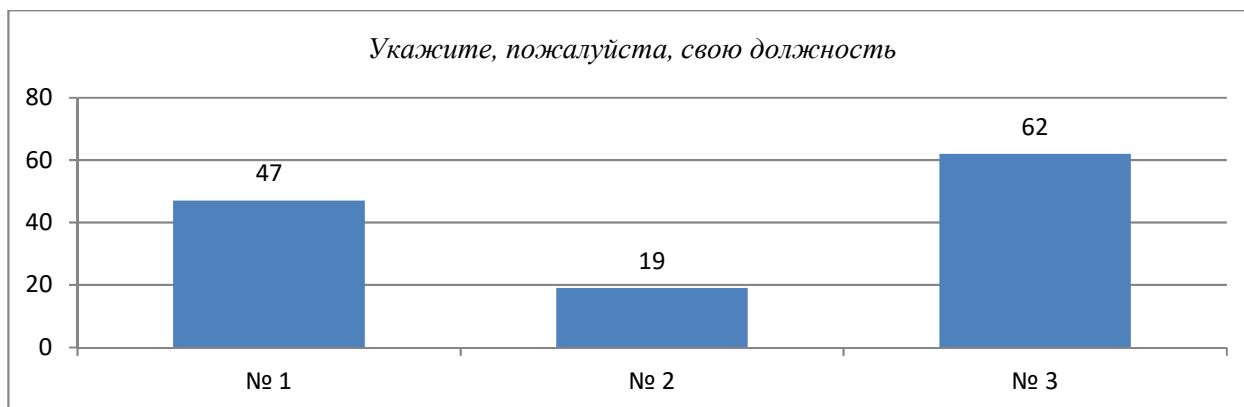
На вопрос, *как на Ваш взгляд происходит вербовка (экстремистов и террористов) в Казахстане?* 72 респондента ответили, посредством интернет ресурсов. 24 респондентов отметили, что посредством проведения бесед в религиозных организациях. 25 респондентов считают, что с помощью распространения материалов. 7 респондента отметили все варианты ответа.

На вопрос, *какие регионы страны могут представлять особый оперативный интерес у экстремистов и террористов?* Респонденты дали следующие ответы: г. Нур-Султан, г. Алматы, г. Актобе, Западно-Казахстанская область. Северо-Казахстанская область, Атырауская область, г. Актау, г. Кызылорда.

На вопрос, *Как Вы оцениваете уровень правовой и социальной защищенности населения страны от влияния экстремизма и терроризма?* 47 – ответили удовлетворительно, 19 – ответили неудовлетворительно, 62 – ответили, что необходимы более действенные меры.

На вопрос, *достаточно ли меры, сил и средств, специальных и правоохранительных органов страны по противодействию вербовке или подготовке либо вооружению лиц в целях организации террористической либо экстремистской деятельности?* Опрашиваемые респонденты дали, следующие ответы: да – 47, нет – 20, необходимы более действенные меры – 58, а также свой вариант ответа – 3.

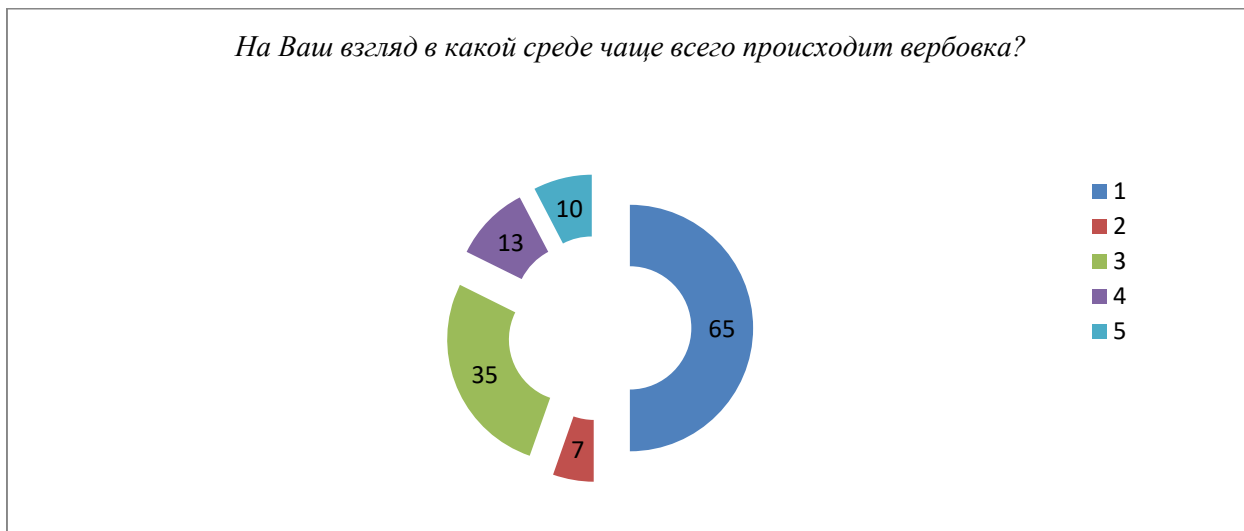

На вопрос, *сталкивались ли Вы в сети Интернет с сайтами экстремистской направленности?*, 36 респондента ответили «нет», 79 респондентов ответили «да». Свой вариант ответа, постоянный мониторинг – 13.

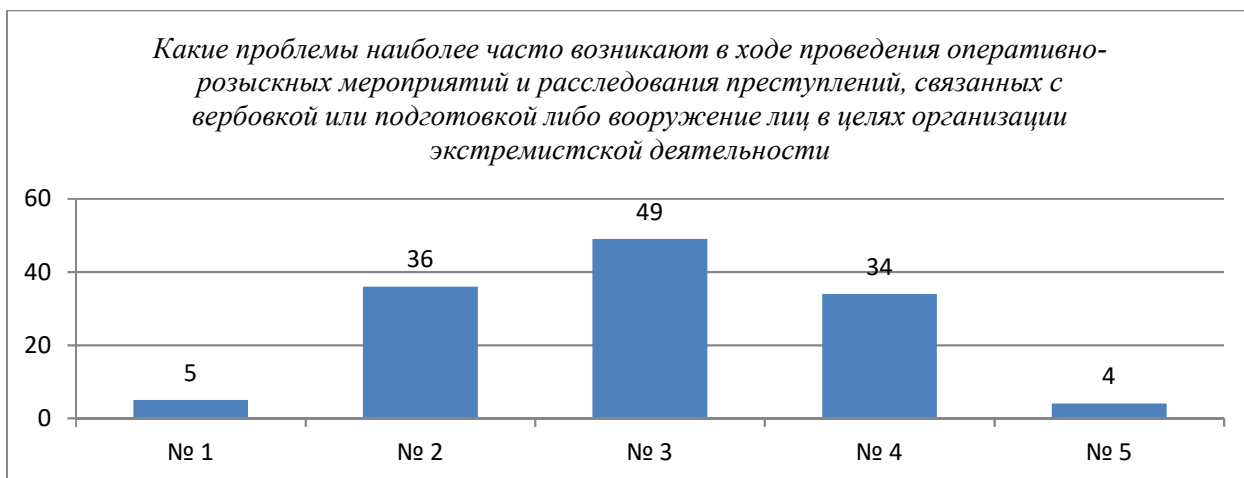

Несмотря на растущее международное признание угрозы, исходящей от использования террористами Интернета, в последние годы нет универсального инструмента, специально предназначенного для борьбы в этом широко распространенном аспекте террористической деятельности[3].

На вопрос, в какой среде чаще всего происходит вербовка? – 65 респондентов отметили, что это происходит в социальных сетях, – 7 респондентов считают, что в учебных заведениях, – 35 респондентов отметили религиозные заведения, и 13 респондентов отметили городскую инфраструктуру (рынки, стройки, парки). Свой вариант ответа – 10.

На вопрос, какие проблемы наиболее часто возникают в ходе проведения оперативно-розыскных мероприятий и расследования преступлений, связанных с вербовкой или подготовкой либо вооружение лиц в целях организации экстремистской деятельности, – 5 респондентов отметили проблемы при квалификации, 36 респондентов отметили проблемы в проведении ОРМ по делу, 49 респондентов ответили, что это нехватка специалистов и обученных кадров по данной линии, 34 респондентов отметили проблемы по сбору доказательственной базы и некоторые дали свой вариант ответа (лишняя документация и проблемы в прокуратуре нету желания последних в работе. технические возможности, получение санкции, все ответы - 4).

На вопрос, существуют ли особенности при допросе лиц, задержанных по подозрению в совершении преступлений, связанных с вербовкой или подготовкой либо вооружение лиц в целях организации экстремистской деятельности? Респонденты дали, следующие ответы:

да, есть свои особенности – 41. Допрос проводится как обычные преступления–5. Необходимо привлечь специалистов по данной линии – 63. Необходимость применения при допросе детектора лжи –19.

На вопрос, *какие основные мотивы у лиц, подозреваемых (обвиняемых) в совершении преступлений, связанных с вербовкой или подготовкой либо вооружение лиц в целях организации экстремистской деятельности,* – 28 респондентов считают, что это вербовка лиц для участия в боевых действиях за границей. 29 респондентов считают, что вербовка происходит для создания «спящих ячеек» в регионах. 28 респондента отметили вербовку лиц для организации экстремистской деятельности. 32 выбрали идеологические цели. Свой вариант ответа 11.

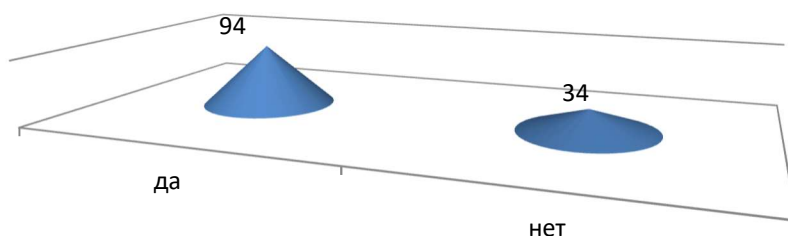
На вопрос, *нужно ли разработать специальные практические, методические рекомендации (инструкцию) для выявления, раскрытия и расследования преступлений, связанных с вербовкой или подготовкой либо вооружение лиц в целях организации экстремистской деятельности,* – 120 респондентов ответили, что да, нужно, и 8 респондентов считают – что не нужно.

нужно ли разработать специальные практические, методические рекомендации (инструкцию) для выявления, раскрытия и расследования преступлений, связанных с вербовкой или подготовкой либо вооружение лиц в целях организации экстремистской деятельности

На вопрос, *проходили ли Вы курсы повышения квалификации по противодействию преступлениям, связанным с экстремизмом и терроризмом*, – 34 респондентов ответили, что не проходили курсы повышения квалификации, 94 респондентов ответили, что «да, проходили». Это указывает на то, что большинство сотрудников Управления по противодействию экстремизму проходили курс повышения квалификации, но в связи с постоянными изменениями происходящими в мире, необходимо постоянное обучение на курсах повышения квалификации сотрудников, занимающихся противодействием экстремизму и терроризму для повышения их знания и навыков.

Проходили ли Вы курсы повышения квалификации по противодействию преступлениям, связанным с экстремизмом и терроризмом?

На вопрос, *какие меры противодействия религиозному экстремизму Вы можете предложить* – поступили следующие предложения от практических сотрудников: нужно постоянное повышение квалификации для сотрудников УПЭ, обмен опытом с иностранными государствами (в частности было предложено с Республикой Узбекистан). Также, многие сотрудники отметили, что необходимо в каждом УПЭ увеличить штат, создать отдел «К», отдел теологов и обновить техническое обеспечение. Необходимо подготовка высококвалифицированных теологов и экспертов. Кроме того, предлагается ужесточить наказание за распространение деструктивной религиозной литературы и материалов, которые используются для вербовки наших граждан в террористические и экстремистские группы. Улучшить систему по интернет мониторингу. Оперативно закрывать сайты экстремистского и террористического характера, на постоянной основе вести разъяснение среди населения через СМИ и в интернет пространстве, а также проводить профилактические работы в ВУЗах, СУЗах и в организациях. Религиозные учебники продавать в одном месте, нужно определить одежду, которую смогут носить верующие. Оперативных сотрудников с большим практическим ста-

жем работавших в УПЭ не отпускать в другие службы. Не отвлекать внимание не специфическими функциями. Прекратить дублирующие функции КНБ и ОВД. Разграничить зоны ответственности и подследственность расследования уголовных дел. Постоянный контроль приверженцев ДРТ. Повысить полномочия сотрудников УПЭ в целях профилактики лиц ДРТ. Изменение законодательства в сторону исключения бюрократии при постановке и снятия лиц с учета, его систематизация и информатизация. Наши сотрудники сомневаются, нужно ли возвращать с зон боевых действий (Сирия) лиц которые уехали туда сами.

По проведенному опросу можно сделать следующие выводы:

– нужно проводить постоянную профилактическую работу среди населения в интернете, а также через СМИ;

– как показало нам анкетирование, вербовка в основном происходит в интернет пространстве (по этому поводу нужно рассмотреть вопрос, чтобы в каждом подразделении по противодействию экстремизма в штате был 1 сотрудник с образованием по IT технологиям, а также 1 теолог);

– проводить постоянный мониторинг сайтов на наличие экстремистских и террористических материалов, в случае выявления оперативно закрывать данные интернет сайты;

– на постоянной основе проводить различные семинары и тренинги с привлечением зарубежных специалистов, для обмена опытом.

По нашему мнению, нужно проводить курсы повышения квалификации (семинары, тренинги) для всех сотрудников органов внутренних дел, которые ежедневно касаются проблем противодействия экстремизма и терроризма в своей повседневной работе.

Список использованных источников

1. Алдабергенов А.Т. Общая и криминалистическая характеристика преступлений, связанных с религиозным экстремизмом // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 4(65) – 2020. – 161 с.

2. Steven Windisch, Michael K. Logan and Gina Scott Ligon. Perspectives on Terrorism , April 2018, Vol. 12, No. 2 (April 2018), pp. 44-62

3. Yury Fedotov. The use of the internet for terrorist purposes (Foreword) //United Nations, September 2012. - P.158.

4. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года).

5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V.

6. Результаты опросных листов по теме исследования «Организация оперативно-розыскной работы по выявлению и пресечению вербовки или подготовки лиц в целях организации экстремистской деятельности» на 2021 год.

List of sources used

1. Aldabergenov A.T. General and criminalistic characteristics of crimes related to religious extremism // Scientific proceedings of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 4(65) 2020, - 161 p.

2. Steven Windisch, Michael K. Logan and Gina Scott Ligon. Perspectives on Terrorism , April 2018, Vol. 12, No. 2 (April 2018), pp. 44-62.

3. Yury Fedotov. The use of the internet for terrorist purposes (Foreword) //United Nations, September 2012. - P.158.

4. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995).

5. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V.

6. Results of questionnaires on the research topic "Organization of operational search work to identify and suppress recruitment or training of persons for the organization of extremist activities" for 2021.

Сведения об авторах

Сайтбеков Айдар Муталикович – начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор политических наук, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Жусупов Абай Куатбаевич – начальник Департамента по противодействию экстремизму МВД Республики Казахстан, полковник полиции.

Чукумов Галымжан Бауржанович – старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Сайтбеков Айдар Муталикович - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Жүсіпов Абай Қуатбайұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Экстремизмге қарсы іс-қимыл департаментінің бастығы, полиция полковнигі.

Чукумов Галымжан Бауржанович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция подполковнигі.

Aidar Mutalikhovich Saitbekov – Head of the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police Colonel.

Zhusupov Abai Kuatbaevich – Head of the Department for Countering Extremism of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel.

Chukumov Galymzhan Baurzhanovich – Senior researcher at the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Ma-kan Esbulatov, Police Lieutenant Colonel.

А.Т. Байсеитова¹, М. Бердимуратов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ЭЛЕКТРОННОМ ФОРМАТЕ (Е-УД) И ПЕРЕХОДА НА ТРЕХЗВЕННУЮ МОДЕЛЬ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся проблем, возникающих в ходе расследования уголовных дел в электронном формате. Подвергается анализу имеющийся опыт подразделений правоохранительных органов Республики Казахстан, наделенных правом проведения досудебного расследования. Оценивается техническое оснащение, интеграция базы Е-УД с другими государственными и негосударственными органами (прокуратура, суд, Институт судебной экспертизы, Департамент юстиции, Министерство труда и социальной защиты, банки второго уровня, нотариат, коллегия адвокатов, палата частных судебных исполнителей РК и др.). Освещаются актуальные проблемы при переходе на трехзвенную модель уголовного процесса.

Ключевые слова: минусы цифровизации, доступность к деятельности правосудия, трехзвенная модель уголовного процесса, база «Е-УД», интеграция с другими органами.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды электрондық форматта(Е-УД) тергеу және қылмыстық процестің үш буынды моделіне көшу кезіндегі өзекті мәселелер

Мақалада қылмыстық істерді электрондық форматта қарау барысында туындайтын мәселелерге қатысты сұрақтар қарастырылады. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізу құқығы берілген Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдары бөлімшелерінің бар тәжірибесіне талдау жасалады. Е-УД базасының басқа мемлекеттік және мемлекеттік емес органдармен (прокуратура, сот, сот сараптамасы институты, Әділет департаменті, еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі, Екінші деңгейдегі банктер, нотариат, адвокаттар алқасы, ҚР Жеке сот орындаушыларының палатасы және т.б.) техникалық жарақтандырылуы, интеграциялануы бағаланады. Үш буынды қылмыстық процеске көшу кезіндегі өзекті мәселелер туралы айтылады.

Түйінді сөздер: цифрландырудың кемшіліктері, сот төрелігінің қызметіне қолжетімділік, қылмыстық процестің үш буынды моделі, «Е-УД» базасы, басқа органдармен интеграция.

Actual problems in the investigation of criminal cases offences in electronic format (e-ud) and transition on a three-tier model of the criminal process

The article deals with issues related to problems arising during the investigation of criminal cases in electronic format. The existing experience of law enforcement units of the Republic of Kazakhstan, entitled to conduct a pre-trial investigation, is analyzed. The technical equipment, integration of the E-UD database with other state and non-state bodies (prosecutor's office, court, Institute of Forensic Examination, Department of Justice, Ministry of Labor and Social Protection, second-tier banks, notary, bar association, Chamber of Private Judicial Officers of the Republic of Kazakhstan, etc.) are evaluated. The current problems in the transition to a three-tier model of the criminal process are highlighted.

Keywords: disadvantages of digitalization, accessibility to the activities of justice, a three-tier model of criminal procedure, the «E-UD» database, integration with other bodies.

Современный этап развития нашего общества неразрывно связан с введением информационных технологий. Не обошло вниманием использование информационных систем и уголовное судопроизводство. Нужно отметить, что государство всегда стремилось создать условия эффективности работы государственных органов и уже на протяжении последних пятнадцати лет в государственных органах существует система электронного документооборота, что положительно сказывается на скорости получения адресатом информации и принятия решений [1, с. 24-28]. Информатизация затрагивает деятельность всех ветвей государственной власти и общественной жизни в целом. Правоохранительные и судебные органы широко используют информационные технологии в целях обеспечения открытости и гласности правосудия, автоматизации работы правоохранительных органов и судов. В 2017 году была создана и внедрена база или как мы называем модуль электронное дело «Е-УД».

Ранее в публикациях нами рассматривался вопрос о плюсах внедрения цифровизации и необходимости ее внедрения в уголовный процесс исходя исключительно из зарубежного опыта и требования нового времени. Сегодня же актуально и рассмотрение вопроса о минусах цифровизации и возникших проблем уже на первоначальном этапе внедрения трехзвенной модели уголовного процесса [2, с. 209-213].

С момента внедрения возможности проведения досудебного расследования и последующего рассмотрения судами уголовных дел в электронном формате возникли определенные проблемы, которые, конечно, поэтапно разрешаются, но не так быстро, как хотелось бы.

Первой проблемой на пути цифровизации уголовного процесса стал тот факт, что оснащение рабочих мест органов, наделенных правом досудебного расследования, прокуратуры и суда потребовало значительных затрат. Одно рабочее место стоит порядка 1,8 млн тенге (согласно коммерческому предложению компании «ALATAU INNOVATION» от 08.01.2021 года, которое выиграло тендер на поставку оборудования для модуля Е-УД составляет 1 798 838 тенге) [3]. Закуп рабочих мест осуществляется за счет финансовых средств областей, городов республиканского значения, в котором располагаются органы уголовного преследования и правосудия. Как всем известно в нашей стране имеются 17 областей, значительно отличающихся бюджетными (финансовыми) средствами друг от друга, которые обусловлены многими экономическими факторами отдельных регионов страны позволяющих пополнить местный бюджет, к примеру в одной области бюджет пополняется за счет только разведения скота и выращивания зерновых культур, в другой за счет различных производственных и коммерческих организаций итд. Т.е. говоря простыми словами не каждая область может позволить 100% приобрести надлежащую технику и обеспечить рабочие места всем правоохранительным органам и органам правосудия в кратчайшие сроки. Несмотря на то, что вопрос об оснащении надлежащей техникой модуля Е-УД, стоит уже в течении трех лет согласно предоставленной информации оснащенность всех подразделений органов внутренних дел Республики Казахстан на 1 ноября 2021 года составляет 74%.

Вторая же причина минуса цифровизации состоит в том, что модуль «Е-УД» имел существенные программные недочеты и некоторые несоответствия с действующим законодательством. Которые также практически постоянно подлежали устранению и доработке самой базы, что тоже финансово затратно. Интеграция с прокуратурой и судом была затруднительной, были постоянные сбои, либо в том или ином органе отсутствовало рабочее место. Одной из очень проблематичных процессов является тот факт, что база не подлежит к корректировке, не учтен человеческий фактор к ошибкам к некоторым организационным моментам. К примеру, не корректируется опись уголовного дела. Документы автоматически вносятся в опись самой базой в том порядке в каком внесены процессуальные документы. К примеру следователь, либо дознаватель выехал на место происшествия и произвел необходимые следственные действия (осмотр места происшествия, проверку и уточнений показаний на месте, следственный эксперимент и так далее), затем прибыл на свое рабочее место. В этот же момент на допрос либо очную ставку прибыли свидетели и потерпевшие. Так как сканирование протоколов следственных действий занимает длительное время следователь, отложив сканирование произвел допрос либо очную ставку и сохранил их в модуле «Е-УД». Программа ав-

томатически заполняет опись в том порядке в каком внесены документы. Проблема длительного сканирования документов и вложения в базу существует до сегодняшнего дня (сканирование занимает от 20 до 40 минут, в иной раз и сутки, так как программа может зависнуть). Имеются и такие недоработки оснащённости и решения проблем связанных с проведением неотложных и других следственных действий, требующих выезд на место происшествия либо другое место, куда указал потерпевший, подозреваемый, свидетель и т.д. На начальной стадии разработки модуля «Е-УД» изобретателями и законодателем говорилось о том, что будут разработаны и розданы планшеты со стилусами, которые позволят составлять протоколы следственных действий в электронном формате и соответственно программа планшета будет интегрирована с модулем «Е-УД». То есть не будет необходимости в составлении протокола в бумажном формате. По окончании уголовного дела в модуле «Е-УД» с материалами дела направляются оригиналы протоколов и другие документы на бумажном носителе. Кроме вышеназванных проблем оснащённости имеются множество других проблем, обсуждение и решение которых требует внимательного изучения.

Вопрос интеграции модуля «Е-УД» с другими правоохранительными органами и различными базами, которые облегчают правоохранительным органам получать информацию в электронном формате и значительно сокращают время их получения также имеет свои существенные недочёты. Как сказано выше интеграция между прокуратурой и судом была затруднительной из-за не оснащённости. Хотя эта проблема решена в большей ее мере, есть такие нюансы как, к примеру отсутствие интеграции с базой ИСЭ, которые могли бы выдавать заключения в электронном формате, и она бы сразу приобщалась бы к материалам уголовного дела. Либо, к примеру с инспекцией труда и социальной защиты Министерства труда РК, которые также по делам о нарушении условий труда выдают соответствующее заключение специалиста (по делам расследуемым по ст. 152 УК РК). Имеются и другие недочёты интеграции и с базой МВД РК образ + или образ++, поисковая база МВД (поиски по криминалистическим учётам, по зарегистрированному автотранспорту, по документам и др. учётам).

Всем правоохранительным органам знакома программа СИОПСО (система информационного обмена правоохранительных и специальных органов), которая содержит обширный диапазон информации (сведения о лице, об имуществе, о судимости, о налогах, о наличии или отсутствии болезни по линии наркологии или психической заболеваемости итд), которая используется при расследовании уголовных дел. Данная база при введении, к примеру ИИН лица могла бы автоматически выводить сведения о лице в сам протокол допроса. К примеру, при введении ИИН лица в протокол автоматически вносились бы полные анкетные данные, о месте его жительства. Автоматически в материалы дела приобщались бы сведения о поставке на учёт нарколога, психиатра, о его имуществе, близких родственниках и так далее. Интеграция этих двух баз данных существенно сократят время проведения расследования и получения необходимой информации, сведений, имеющих значение для дела, тем самым повысят эффективность досудебного расследования.

Перейдем к проблемам внедрения трехзвенной модели уголовного процесса.

В ходе перехода на трехзвенную модель уголовного процесса на местах возникают отдельные проблемные вопросы, требующие решения:

1. Многоступенчатость процедуры согласования ключевых процессуальных решений, затрагивающих конституционные права граждан.

В соответствии с УПК эта работа должна осуществляться в рамках ЕРДР в установленные сроки.

Однако на практике процессуальное решение предварительно согласовывается с помощником, заместителем прокурора и прокурором района, а также с куратором областной прокуратуры. Трехзвенная модель уголовного судопроизводства требует от прокурора не только тщательного изучения материалов дела. Общей посылкой при отборе средств и способов его познания должны быть справедливые на все времена указания классиков: «Не только результат исследования, но и ведущий к нему путь должен быть истинным. Исследо-

вание истины само должно быть истинно, истинное исследование – это развернутая истина, разъединенные звенья которой соединяются в конечном итоге» [4, с.7-8].

Зачастую на согласования одного документа затрачивается несколько дней.

Такая практика принятия решений продолжается в г. Алматы, Жамбылской, Западно-Казахстанской, Карагандинской, Северо-Казахстанской и Туркестанской областях.

К примеру, 19.03.2021г. следователем ДП ЗКО на электронную почту прокурору для согласования направлено постановление о признании в качестве подозреваемого гр. Е.

Спустя 1 неделю (26.03.2021г.) данное постановление возвращено следователю и 29.03.2021г. внесено в базу ЕРДР.

по ДП Туркестанской области постановление о признании в качестве подозреваемого нарочно на бумажном носителе относят в прокуратуру района и после корректировки перенаправляют по электронной почте в областную прокуратуру. Далее, получив согласие ответственного сотрудника прокуратуры области докладывают прокурору района. И только после этого следователь официально вносит постановление в базу ЕРДР [5].

Другой пример, Следственным управлением ДП Актюбинской области проводится досудебное расследование в отношении гр. Н.А. по ст.122 ч.1, 121 ч.3-1 п.1 УК.

25.01.2021г. вынесено новое постановление о квалификации деяния подозреваемого Н. на ст. 120 ч.3-1 п.1 УК по эпизоду от 11.08.2020г.

26.01.2021г. заместителем прокурора Актюбинской области, в согласовании данного постановления отказано, 27.01.2021г. Департаментом полиции области данное решение обжаловано прокурору Актюбинской области, который на 7 день, то есть 03.02.2021 года решение своего заместителя признал законным.

После вмешательства Следственного департамента 19.02.2021г. Генеральной прокуратурой данное ходатайство рассмотрено и в прокуратуру Актюбинской области направлено письмо о возможном согласовании постановления о квалификации деяния подозреваемого Н. по ст.ст.120 ч.3-1 п.1, 121 ч.3-1 п.1 УК с учетом наличия угрозы применения насилия, неоднократного давления и избияния гр.С.С. со стороны гр.С.Н. [6]

2. отсутствие возможности согласования ключевых процессуальных решений в ночное время.

При задержании преступника в это время суток требуется незамедлительное проведение его допроса и решение о его задержании в порядке ст. 128 УПК РК.

Однако сотрудники прокуратуры на рабочих местах в указанное время отсутствуют. Данная проблема существует во всех региональных подразделениях.

3. Длительность процедуры согласования сотрудниками прокуратуры процессуальных документов.

Из-за этого, истекают сроки фактического задержания подозреваемых в зданиях ОВД (не более 3 часов).

В свою очередь, следователи, несмотря на отсутствие согласия, вынуждены проводить необходимые следственные действия для санкционирования меры пресечения (прокурором в последующем данные следственные действия признаются незаконными).

4. Несогласованность позиций отделов прокуратуры между собой.

Так, на практике отделы по поддержанию гос.обвинения не признают законными процессуальные документы, ранее согласованные отделом по надзору за законностью уголовного преследования.

В результате уголовные дела направляются на дополнительное расследование.

Более того, имеются факты отмены надзорным органом согласованных ими же ключевых решений.

К примеру, прокуратура района «Байконыр» г. Нур-Султан выразила согласие о признании в качестве подозреваемого и квалификации деяния гр.Ч. по уголовному делу зарегистрированному 18.06.2020г. по ст. 189 ч.4 п.2 УК (хищение).

Однако, 29.04.2021 года прокуратурой города Нур-Султан постановление о квалификации деяния отменено, с прекращением уголовного преследования в отношении гр.Ч.

В следствии указанного данный факт учтен, как нарушение конституционных прав гр.ч. [7].

5. Не все «гладко» и в части реализации пилотного проекта по расследованию убийств (Павлодарская обл. и г. Шымкент).

Согласно Совместному приказу по таким очевидным преступлениям создается межведомственная следственно-оперативная группа [8].

Они возглавляются сотрудниками прокуратуры, которые должны самостоятельно принимать ключевые решения.

По факту же – все процессуальные документы, в том числе ключевые решения составляются самими следователями. Руководители этих групп только подписывают документы.

К примеру, согласно электронной почте (ИПГО) следователем У. 09.04.2021г. в 09 часов 01 минут на электронный адрес прокурора управления направлено на согласование постановление о квалификации деяния подозреваемого В. по ст.99 ч.1 УК.

В системе Веб ЕРДР постановление о квалификации введено и сформировано 09.04.2021г. в 15 часов 54 минут руководителем СОГ и утверждено заместителем прокурора области [9].

Аналогично по уголовному делу по факту покушения на убийство З.

11.04.2021г. следователем Н. направлено прокурору Ж. для передачи руководителю МСОГ С. на согласование постановление о квалификации деяния гр. Б. по с.99 ч.3 24-ч.1 УК, которое последним введено в систему Веб ЕРДР [9].

Приведенные примеры ярко свидетельствуют о недоработках трехзвенной модели уголовного судопроизводства. Необходимо не только принятие организационных мер по решению данной проблемы, но и продуманных четких изменений уголовно-процессуального законодательства.

Таким образом можно сделать вывод, что цифровизация уголовного процесса претерпевает определенные трудности не только из технических возможностей, но и постоянного улучшения программного обеспечения и изменения законодательства РК в целом.

Список использованных источников

1. Аубакирова А.А. Проблемы внедрения цифровых технологий в уголовное судопроизводство Республики Казахстан // «Университетские правовые диалоги» Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения профессора, доктора юридических наук, Заслуженного деятеля Высшей школы Юрия Даниловича Лившица, 29 –30 марта 2019 г. – Челябинск. – 442 с.

2. Бердимуратов М.Т. Цифровизация уголовного процесса в Республике Казахстан // Актуальные проблемы применения уголовного законодательства Республики Казахстан на современном этапе: вопросы теории и практики: материалы международной научно-практической конференции (17 сентября 2021). – Алматы: ООНИиРИП Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, 2021.

3. Коммерческое предложение компании «ALATAU INNOVATION» от 08.01. 2021года

4. Маркс, К., Энгельс, Ф. Сочинения. Т. 1.

5. Архив справок ДП Туркестанской области за 2021г.

6. Информация СД МВД РК на 1 июля 2021 года

7. Архив ДП г. Нур-Султан

8. Инструкция о введении уголовного процесса в электронном формате утвержденная приказом Генеральной прокуратуры РК от 03.01 2018 года.

9. Сведения Следственного департамента МВД Республики Казахстан по состоянию на 1 июля 2021 года о деятельности подразделений следствия и дознания МВД РК.// Бюллетень следственного Департамента МВД РК за 2021 год. Нур-Султан 2021.

List of sources used

1. Aubakirova A.A. Problems of introducing digital technologies into criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan // «University legal dialogues» Materials of the International scientific and practical conference dedicated to the 90th anniversary of the birth of Professor, Doctor of Law, Honored Worker of Higher Education Yuri Danilovich Livshits, March 29 -30, 2019 - Chelyabinsk– - 442 p.

2. Berdimuratov M.T. Digitalization of the criminal process in the Republic of Kazakhstan // Actual problems of the application of criminal legislation of the Republic of Kazakhstan at the present stage: questions of theory and practice: materials of the international scientific and practical conference (September 17, 2021). - Almaty: OONiRIR of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, 2021.

3. Commercial offer of the company "ALATAU INNOVATION" dated 08.01. 2021

4. Marx, K., Engels, F. Essays. Vol. 1.

5. Archive of references of the DP of the Turkestan region for 2021.

6. Information of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan as of July 1, 2021

7. Archive of DP Nur-Sultan

8. Instruction on the introduction of criminal proceedings in electronic format approved by the order of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan dated 03.01 2018.

9. Information of the Investigative Department of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan as of July 1, 2021 on the activities of the investigation and inquiry units of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.// Bulletin of the Investigative Department of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan for 2021. Nur-Sultan 2021.

Сведения об авторах

Байсеитова Алия Темирхановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции.

Бердимуратов Медет Тасырханович – магистрант 2 курса факультета послевузовского образования Алматинской Академии МВД РК имени Макан Есбулатова подполковник полиции.

Байсеитова Алия Темирхановна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Бердимуратов Медет Тасырханович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары білімнен кейінгі білім беру факультетінің 2 курс магистранты полиция подполковнигі.

Bayseitova Aliya Temirkhanovna - Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Law, Associate Professor, police Colonel.

Berdimuratov Medet Tasyrkhovich - 2nd year master's student of the Faculty of Postgraduate Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, police Lieutenant Colonel.

Г.Б. Чукумов¹, Ж.Р. Дильбарханова¹, К.М. Бишманов²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан;

²«Қазақстан Республикасындағы экстремизм және терроризм мәселелерін зерттеу орталығы»
қоғамдық қоры, Алматы, Қазақстан

ТЕРРОРИСТІК АКТІЛЕРДІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДЕ МАМАНДАРДЫ ТАРТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ұсынылған мақалада террористік актілерді тергеу кезінде әртүрлі мамандарды тарту мәселелері қарастырылады. Қылмыстық істерді талдау және ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында жүргізілген сауалнама террористік актілерді тергеу кезінде маңызды тергеу әрекеттерін атап өтуге мүмкіндік берді, оған оқиға болған жерді қарап-тексеру, жауап алу, тінту және алу кіреді. Осы тергеу әрекеттерін жүргізу барысында криминалист, жарылыс технигі, сот медицинасы саласындағы маман, психолог, теолог, кинолог, бағдарламашы, дінтанушы және т.б. сияқты әртүрлі мамандар тартылуы мүмкін. Аталған мамандардың барлығында терроризм актісінің салдарынан туындаған жағдайлар кезінде жұмыс істеу үшін қажетті техникалық құралдар, жабдықтар мен шығын материалдары болуы шарт.

Түйінді сөздер: терроризм актісі, тергеу амалдары, мамандар, криминалист, жарылыс технигі, психолог.

Отдельные вопросы привлечения специалистов при расследовании террористических актов

В данной статье рассматриваются вопросы привлечения различных специалистов при расследовании террористических актов. Анализ уголовных дел и проведенный опрос среди сотрудников ОВД позволил отметить важнейшие следственные действия при расследовании террористических актов, к которым относятся осмотр места происшествия, допрос, обыск и выемка. При проведении данных следственных действий могут быть задействованы различные специалисты, такие как, криминалист, взрывотехник, специалист в области судебной медицины, психолог, теолог, кинолог, программист, религиовед, и др. Все выше, перечисленные специалисты должны иметь при себе необходимые технические средства, оборудование и расходные материалы для работы в условиях, наступивших после совершения акта терроризма.

Ключевые слова: акт терроризма, следственные действия, специалисты, криминалист, взрывотехник, психолог.

Specific issues of specialist involvement in investigations of acts of terrorism

This article discusses the involvement of various specialists in the investigation of terrorist acts. The analysis of criminal cases and a survey of internal affairs officers allowed us to point out the most important investigative actions in terrorist acts investigations, which include an inspection of the scene, interrogation, search and seizure. When carrying out these investigative actions, various specialists may be involved, such as criminalist, explosives expert, specialist in forensic medicine, psychologist, theologian, dog handler, programmer, religious expert, etc. All the above-mentioned specialists should have the necessary technical means, equipment and consumables to work in conditions after an act of terrorism has been committed.

Keywords: act of terrorism, investigate actions, specialists, forensic scientist, explosion technician, psychologist.

Қазіргі терроризмнің бір ерекшелігі - оның әлемдік сипат алуы. Жылдан-жылға халықаралық терроризмнің бейбіт халық арасындағы құрбандары көбейе түсуде. Террорлық әрекеттің өршуіне сол сияқты глобалдық процесстер де әсер етпей қоймайды. Спутниктік байланыс, интернет және басқа да телекоммуникациялық құралдар терроршылдардың басқару орталықтары мен орындаушыларының арасындағы оперативтік байланысты жеделдетеді. Глобалдық жағдайдағы шекарадан өту мүмкіндігі – түрлі экстремистік топтардың кез келеген елге өтіп, онда іштей бүлдіру әрекетіне қолайлы жағдай тудырады [1, 28 б.].

Соңғы онжылдықта қақтығыстар күшейген сайын қоғам мен бүкіл аймақтарды тұрақсыздандыратын террористік шабуылдар жиіленіп, таралып кетті [2].

Тергеу қызметінде ғылыми-техникалық прогресстің жетістіктерін қолдану қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру тәжірибесін жетілдіру үшін өте маңызды.

Қылмыстық процесте арнаулы білімдердің институты орны ерекше. Қазақстанның қолданыстағы қылмыстық-процестік заңының айрықша ерекшеліктері оның жеке институттарын құқықтық реттеудің ерекшеліктерін айқындайды. Бұл қылмыстық істерді тергеу барысында туындайтын, міндеттерді шешу үшін арнаулы білімді пайдалануға байланысты құқықтық қатынастарды реттейтін институттарға да қатысты. Сонымен, қылмыстық-процестік заңында жоғарыда аталған институттың концептуалды негізі болып табылатын «арнаулы білім» деген ұғым анықталды. Қазақстан Республикасы ҚПК 7-б. 5-т. сәйкес, арнаулы білім дегеніміз - адам кәсіптік оқудың не практикалық қызметтің барысында алған, қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын, қылмыстық процесте жалпыға бірдей белгілі емес білім [3]. Заңда бекітілген анықтама арнаулы білімнің процессуалдық санатына қылмыстық сот ісін жүргізуде жалпыға белгілі емес бола тұра Қазақстан Республикасы ҚПК 8-б. тұжырымдалған – қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерлеу және қылмыстық жауапқа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану міндеттерін шешуге бағытталғандарды жатқызуға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда қылмыстық істерді тергеп тексеруде арнаулы білімдерді қолданусыз елестету мүмкін емес. Арнаулы білімдер институтының құрылу тарихы өте күрделі және терең жайылған.

Арнаулы білім институтының қалыптасу тарихы өте күрделі және ұзақ. Оның қалыптасуына тек жетілдіру процесі ғана емес, әсіресе ғылымдардың пайда болуы мен дамуы да әсер етті.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу барысында іс үшін маңызды деректерді анықтаудың екі әдісі бөлектенеді: 1) тікелей қабылдау; 2) объектілер арасындағы жасырын қасиеттерді және өзарабайланысты зерттеу. Заттар мен құбылыстардың жасырын қасиеттері мен өзара байланысын сәтті орнату арнайы, кәсіби білім мен тәжірибе арқылы алынған білімді білдіретін арнаулы білімді тартуды талап етеді.

Заттар мен құбылыстар арасындағы жасырын қасиеттерін және өзарабайланысын нәтижелі анықтау арнайы, кәсіби білім мен тәжірибе арқылы алынатын арнаулы білімдердің қатыстыруын талап етеді.

Соңғы кездері қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеуде, сот талқылау барысында ғылымның түрлі салаларында кәсіби білімді талап ететін мәселелердің шешімін табу қажеттілігі туындауда.

Алдын ала тергеп-тексеру мен сот талқылау барысында арнаулы білімдерді қолдану мәселесі ғалымдар мен тәжірибе қызметкерлерінің назарын аударды.

Бұл мәселені зерттеуге алғашқылардың бірі болып А. А. Эйсман жүгінді, ол «бұл білім жалпыға белгілі емес, көпшілікке қол жетімді емес, жаппай таралмайды, қысқасы, бұл шектеулі мамандар тобы бар білім, бірақ ..... дәлелдеудің адресаты жоқ (тергеуші, сот, процеске қатысушылар және т. б.) және Заң және құқық ғылымы саласындағы білім, әйтпесе

заңды білім, бұл ұғым Заңда қолданылатын мағынада арнаулы білімге жатпайды» деп атап өтті [4].

В.И. Шиканов қылмыстық сот ісін жүргізуде қолданылатын арнаулы танымдарды дәлелдеу нысанына кіретін мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті анықтау үшін қажетті білім мен практикалық тәжірибе ретінде анықтады. Әрі қарай автор «істің нақты жағдайларына байланысты арнаулы білім ... жаратылыстану және техникалық ғылымдардың әртүрлі салаларына, өнер мен қолөнердің әртүрлі түрлеріне қатысты болуы мүмкін» деп түсіндірді [5].

Е.Н. Бегалиев пен М.С. Умерғалиевтің пікірлерінше, арнаулы білім – бұл қылмыстық сот ісін жүргізудің міндеттерін салыстырмалы, рұқсат етілген және сенімді шегінде шешу үшін қажетті және қолданылатын білім [6].

Қылмыстарды саралау үшін криминалистикада арнаулы білімді қолдану мәселелерін А.А. Исаев егжей-тегжейлі және кеңінен зерттеп, «арнаулы білім-белгілі бір мамандық бойынша адамның кәсіби білімі» деген анықтама берген. Мемлекеттік қызмет сарапшылары үшін мамандық сараптаманың белгілі бір класына, тегіне, түріне және кіші түріне жататындығымен анықталады, оның мәні, өз кезегінде, сараптамалық зерттеу объектісі және тергеуші мен соттың мәселелері бойынша анықталады». Сонымен бірге, «арнаулы білім ретіндегі сараптама белгілі бір саладан сот ісін жүргізу саласына білімді механикалық түрде беру емес. Бұл жағдайда арнаулы білім – бұл кез келген саланы, ғылымды және т.б. құрайтын ақпаратқа (білімге) негізделген зерттеу объектісін көрсету процесі. Кәсіби білім, ғылыми білім және синтезделген білім кешені арасында тікелей байланыс бар. Сонымен қатар, олар бір нысанның көрінісі (формалары) болып табылады және бір-бірінен айырмашылығы жоқ, тек арнаулы білімнің әр түрлі қосымша белгілері болып табылады» [7].

Қазақстан Республикасының заң шығарушысы Қазақстан Республикасы ҚПК - нің 7-бабында арнаулы білім мен арнаулы ғылыми білімге мынадай ұғымдар берді: арнаулы білім-адам кәсіптік оқудың не практикалық қызметтің барысында алған, қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын, қылмыстық процесте жалпыға бірдей белгілі мәлім емес білім. Арнаулы ғылыми білім – мазмұнын сот-сараптамалық зерттеулердің әдістемелерінде іске асырылған ғылыми білім құрайтын арнаулы білім саласы [3].

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру процесіне арнайы білімді тартудың маңыздылығын айта отырып, олардың әртүрлі нысандарда тартылуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Әдебиеттерде бар ақпаратты қорытындылай келе, арнайы білімді тарту келесі нысандарда қолдану мүмкін екенін атап өтуге болады:

- процесі жүргізуші тұлғаның (анықтаушы, тергеуші, прокурор, судья) арнайы білімді тікелей пайдалануы;

- маманның процессуалдық іс-әрекеттеріне қатысуы;
- білімді адамдардың анықтамалық қызметі;
- тексерулерді, аудиттерді өндіру;
- аудармашыны тарту;
- кәмелетке толмағандардан жауап алу үшін мұғалімді тарту;
- дәрігерді тарту;
- сарапшыдан, маманнан жауап алу;
- сот сараптаманы тағайындау.

Тергеу және сот практикасы көрсетіп отырғандай және зерттеу барысында өткізілген сауалнама нәтижелері бойынша қылмыстық құқық бұзушылықты ашу кезінде және сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында арнаулы білімді пайдаланудың негізгі нысандары сот сараптамасын тағайындау және жүргізу және маманды тарту болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында арнаулы білімді қолдану қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар қатарына енгізілген маман мен сарапшыға жүктелген. Бұл процедуралық фигуралардың екеуі де өзіне ғана тән бір сапаны сипаттайды – сарапшы мен маманның қызметіндегі ерекшелігі мен ұқсастығын анықтайтын арнаулы білімге ие болу. Маманның сот сараптамасы мен зерттеуі практикалық қызмет саласы ретінде сот ісін

жүргізуде арнаулы білімді жүзеге асыруды білдіреді. Алайда, сарапшы мен маманның іс жүргізу жағдайы осы адамдардың арасындағы айырмашылықтардың негізі болып табылады.

Соңғы уақытта қылмыстық істер бойынша дәлелдемелердің дербес түрі ретінде пайдаланылатын сарапшының қорытындыларына қарағанда маман қорытындылардың саны көбеюде. Тағайындалған сот сараптамаларының жалпы санының төмендеу тенденциясы Қазақстан Республикасының сот сараптамасы институтын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасында құқық қорғау органдарының сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде сараптаманың орнына маман қорытындыларды пайдалануымен түсіндіріледі [8].

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы заңының 6 бап 3 тармағының 6 тармақшасының негізінде қылмыстық процесті жүргізуші органнан басқа, адвокаттар заң көмегін көрсетуге байланысты туындайтын ғылым, техника, өнер және өзге де салаларында арнайы білімді талап ететін мәселелерді шешу үшін маманның қорытындыларын сұратуға құқылы [9].

Қазақстан Республикасы қылмыстық процесстік кодексінің 80-бабының 1-бөлігіне сәйкес маман ретінде келесі тұлғалар тартылуы мүмкін:

- іске мүдделі емес және қылмыстық процестің қатысушыларына өзінің арнайы құзыретіне кіретін мәселелерді түсіндіру, сондай-ақ ғылыми-техникалық құралдарды қолдану жолымен дәлелдемелерді жинауда, зерттеуде және бағалауда жәрдем көрсету үшін қажетті арнаулы білімі бар тұлға;

- кәметке толмағанның қатысуымен жүргізілетін тергеу және басқа да іс жүргізу әрекеттеріне қатысатын педагог, психолог, сондай-ақ тергеу және өзге де іс жүргізу әрекеттеріне қатысатын дәрігер;

- зерттеулер жүргізу және қорытынды беру үшін Қазақстан Республикасының құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органының уәкілетті бөлімшесінің қызметкері тартылуы мүмкін.

Қылмыстық процесстік кодексінің 80-бабына сәйкес тартылуға мүмкін кез келген мамандардың іс жүргізу құқықтары мен міндеттері тең. Құқық қорғау органдарының жедел-криминалистикалық бөлімшелерінің немесе арнайы мемлекеттік органдардың қызметкерлері болып табылатын мамандарға ғана қылмыстық процесстік заңнамамен қосымша өкілеттіктер көрсетілді, олар:

- 1) қылмыстық процесті жүргізуші органға хабарсыз зерттеу жүргізуге байланысты мәселелер бойынша процеске қатысушылармен келіссөздер жүргізуге;

- 2) зерттеу материалдарын өз бетінше жинақтау.

Маман-тергеу әрекеттерін немесе сот ісін жүргізуге қатысуға және дәлелдемелерді жинауға, зерттеуге және бағалауға көмек көрсету үшін тергеушімен шақырылған, жалпыға бірдей белгілі емес білімі бар адам. Қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысу үшін маман ретінде қылмыстық процеске қатысушыларға өзінің арнайы құзыретіне кіретін мәселелерді түсіндіру, сондай-ақ ғылыми-техникалық құралдарды қолдану арқылы дәлелдемелерді жинауға, зерттеуге және бағалауға жәрдем көрсету үшін қажетті арнаулы білімі бар, іске мүдделі емес адам тартылуы мүмкін.

Зерттеу жүргізу және қорытынды беру үшін маман ретінде Қазақстан Республикасының құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органының уәкілетті бөлімшесінің қызметкері тартылуы мүмкін. Көрінеу жалған қорытындылар берген жағдайда маман Қазақстан Республикасы ҚК-нің 420-бабына сәйкес қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Бұдан басқа, осы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу үшін криминалистикалық қамтамасыз етудің үлкен маңыздылығын ескеру қажет, оның мақсаты тергеу органдарына қылмыстық құқық бұзушылықтардың мән-жайларын анықтау, оларды жасауға қатысы бар адамдарды анықтау және олардың кінәлілігін дәлелдеу бойынша міндеттерді шешуге ықпал ететін ғылыми және практикалық бағыттағы криминалистикалық маңызды ақпаратты ұсынудан тұрады.

Террористік актілерді тергеу жөніндегі қызметті криминалистік қамтамасыз ету бағыттарының бірі болып – қылмыстардың іздерін және оларды жасауға қатысы бар адамдарды анықтау үшін арнаулы білімді, оның ішінде криминалистік техниканы, құралдар мен әдістерді қолдану табылады. Ғалымдар мен практиктер осы түрдегі қылмыстық құқық бұзушылықты тергеу үшін техника, ақпараттық технологиялар, психология, дінтану және т.б. салалардағы білімді қолданудың маңыздылығын бағалауда бірауызды келеді [10].

Сұхбат нәтижелері көрсеткендей, тергеу практикасы қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрін жасаудың әртүрлі жағдайларына, тергеу процесінде пайда болатын тергеу тәсілдері мен тергеу жағдайларына бағытталған террористік актілерді тергеу бойынша әдістемелік ұсыныстарға тапшы келеді екен. Білімнің жетіспеушілігі, практикалық жұмыс тәжірибесінің болмауы, осы бағыттағы әдебиеттің болмауы, атап айтқанда, практикалық қызметкерлерге арналған әдістемелік ұсынымдар практикалық қызметтегі қателіктерге әкеледі. Тіпті мамандар тартылған болса да, олардың білімі толық пайдаланылмайды, себебі тергеуші маманның білімі мен дағдыларын қалай дұрыс пайдалану керектігін және осы мамандарға қандай сұрақтар қою керектігін білмеді. Осыған байланысты, сот-тергеу практикасы мен арнайы әдебиеттер негізінде біз террористік актілерді тергеу барысында жеке тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде әртүрлі мамандар үшін практикалық ұсыныстар жасадық.

Зерттелген қылмыстық істерді талдау және ПО қызметкерлері арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері терроризм актілерін тергеу кезіндегі маңызды тергеу әрекеттерін жүргізу үшін әртүрлі бейіндегі мамандарды тарту қажет екендігіне мүмкіндік берді.

Мұндай әрекеттерге мыналар жатады:

- оқиға орнын қарап-тексеру;
- жауап алу;
- тінту және алу.

Осы тергеу әрекеттерін жүргізу барысында криминалист, жарылыс технигі, сот медицинасы саласындағы маман, психолог, теолог, кинолог, бағдарламашы, дінтанушы және т.б. сияқты әртүрлі мамандар тартылуы мүмкін. Аталған мамандардың барлығында терроризм актісінің салдарынан туындаған жағдайлар кезінде жұмыс істеу үшін қажетті техникалық құралдар, жабдықтар мен шығын материалдары болуы шарт.

Қандай мамандарды тарту мәселесі террористік актінің қалай жасалғанына байланысты. Қазақстандағы ең резонанстық шабуылдар 2011, 2012 және 2016 жылдары болды. 2011 жылы 31 қазанда Атырау қаласында және 12 қарашада Тараз қаласында террористік актілер қару-жарақ пен жарылғыш құрылғылардың көмегімен жасалды. 2012 жылдың қыркүйегінде Атырау қаласында террористік актілер де қару мен жарылғыш құрылғылардың көмегімен жасалды. 2016 жылы 5 маусымда Ақтөбе қаласында және 18 шілдеде Алматы қаласында теракт орын алды. Көріп отырғанымыздай, барлық террористер негізінен қару-жарақ пен жарылғыш заттарды қолданған. Сондай-ақ, ҰҚК және ІМ қызметкерлері көптеген террористік актілерге тосқауылды дер кезінде қойғанның нәтижесінде қайғылы салдардың орын алуына жол берілмегенін атап өткіміз келеді.

Террористік актінің жасалу жағдайын ескере отырып, оқиға болған жерді қарап-тексеруге, жауап алуға, тінтуге және алуға әртүрлі мамандар тартылуы мүмкін, мысалы: криминалист, жарылысшы, қызметтік итпен кинолог, дінтанушы, ІТ-маман, сот-медициналық сарапшысы, психолог және басқалары.

Сонымен қатар, қызметкерлер арасында сауалнама жүргізу арқылы алған нәтижелері бойынша терроризм актілерін тергеу кезінде тергеу әрекеттерін жүргізу үшін мамандарды тартуда тергеушілер жиі белгілі бір қиындықтарға тап болатынын көрсетті. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, маманды тартудағы қиындықтар мен кемшіліктер келесідей көрінеді:

- маманды қате таңдау;
- маманның белгілі бір қызмет саласының ерекшеліктерін білмеу;
- маманның мүмкіндіктерін толық пайдаланбау;

- маманға тапсырманы дұрыс құрастырмау;
- маманды тарту бойынша іс жүргізу заңнамасының талаптарын дұрыс орындамау;
- маманның құқықтары мен міндеттерін түсіндірмеу немесе толық түсіндірмеу;
- сот ісін жүргізуге маманның қатысуын дұрыс ресімдемеу.

Жоғарыда атап өткеніміздей, маманды тарту қалыптасқан нақты іс жағдайына байланысты, дегенмен тергеушілер белгілі бір маманды тартудың негізгі сәттерін білуі керек.

Осыған байланысты біз тергеу қызметкерлерге жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу үшін (оқиға болған жерді қарау, жауап алу, тінту және алу) мамандарды тарту бойынша ұсыныстар әзірледік.

Оқиға орнын қарап-тексеруге мамандарды тарту

Жоғарыда атап өткендей, жедел тергеу тобы (бұдан әрі-ЖТТ) оқиға орнына келгенге дейін, оқиға орнына патрульдік полицейлер келеді, олардың міндеттеріне күдіктілерді ұстау, сондай-ақ ЖҚК келгенге дейін оқиға орнын қоршау кіреді, қоршау оқиға орнындағы іздерді барынша сақтауға көмектеседі. ЖТТ оқиға орнына келгеннен кейін тергеуші күдіктілердің, жәбірленушілердің, куәлардың және куәгерлердің бар-жоғын дереу анықтайды, зардап шеккендерді анықтаған кезде оларды медициналық мекемелерге жеткізуді ұйымдастырады. Жедел қызметкерлерге террористік актінің куәлары мен куәгерлерін анықтап, психологтармен бірлесіп сауалнама жүргізуді тапсырады.

Криминалист маман. Оқиға орнын қарап-тексеру кезінде криминалист маманның міндеті болып:

- оқиға орны аумағының және із қалдырылуы мүмкін учаскелердің шекараларын анықтау;
- фото және бейнетүсірілім жасау. Бейнетүсірілімнің объектілері болып: оқиға орнының жағдайы; мәйіттер және олардың фрагменттері; қару немесе жарылыс зақымдаған заттар мен құрылыстар; оқиға орнынан табылған қару мен жарылғыш құрылғылардың фрагменттері табылады;
- іздер табылған кезде фиксация, алу және буып-түю; қажет болған жағдайда табылған іздер мен объектілерді өлшеу, сондай-ақ іздер құймаларын дайындау;
- салыстырмалы зерттеу үшін заттардың үлгілері мен сынамаларын алуды жүргізу;
- көмектесуге анықтау мүмкін түзілу механизмі іздері;
- хаттамаға енгізу үшін іздерді, оларды табу орнын, анықтау және алу тәсілдерін неғұрлым дәл қалыптастыруға және сипаттауға көмек көрсету;
- жоспар мен схеманы дайындауға жәрдемдесу, сондай-ақ мета-оқиғаны қарау хаттамасына фототаблицаны дайындау және т. б.

Жарылғыш заттар жөніндегі маман. Оқиға орнын қарап-тексеру кезінде маман - жару техниктің міндеттері болып:

- тергеушіге жарылыс іздері бар нысандарды және жарылған бұйымның қалдықтарын табуға көмектесу,
- оқиға орнының шекарасын анықтау,
- оқиғаның сипаты (жарылыстың сипаты) туралы алдын ала бағалау,
- жарылған бұйымның түрі (оның оқ-дәрілерге тиістілігі; жарылғыш құрылғылар, өнеркәсіптік мақсаттағы бұйымдар немесе арнайы техника) туралы алдын ала пікір жасау,
- оны жару және іске қосу тәсілдері, жарылғыш заттың түрі мен массасы табылады.

Бұл деректер өз кезегінде тергеушіге «жұмыс» нұсқаларын қалыптастыруға және жедел-іздістіру шараларын ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Кинолог маман. Оқиға орнын қарап-тексеру кезінде қызметтік итпен кинологтың міндеті:

- жарылғышқұрылғыларды анықтау;
- қару-жарақ пен оқ-дәрілер жасырылатын орындарды анықтау;
- мәйіттер мен олардың адам қалдықтарын іздеу;
- іс үшін маңызды бар басқазаттарды табу;

- қажет болған жағдайда қылмыс жасағана адамдықудалауға және ұстауға қатысады.

Сот медицинасы саласындағы маман. Оқиға болған жерді қарап-тексеру кезінде сот медицинасы саласындағы маманның міндеті: өлім фактісі, қару немесе жарылғыш құрылғы келтірген дене жарақаттары туралы мәліметтерді жазып алу.

Өртке қарсы қауіпсіздік саласындағы маман. Оқиға орнында өртке әкеп соққан жарылыс құрылғысының өздігінен жарылуы немесе жарылуы болған жағдайларда, оқиға орнына өртке қарсы қызмет қызметкерлері мен өрт зерттеу сынақ зертханасының маманы шақырылады. Олардың басты міндеті - өрт болған жерді зерттеу. Олар жарылыстан кейін пайда болған өртпен байланысты ерекшеліктерді зерттейді. Қажет болған жағдайда, сондай-ақ жұмыстың ерекшелігін және жарылыс болған объектінің мақсатын білетін мамандар (жабдықты пайдалану, газ шаруашылығы жөніндегі инженер, электрик және т.б.) шақырылады.

Оқиға орнында жүргізілген жұмыстың сапасына байланысты тергеудің әрі қарайғы барысы көп жағдайда байланысты болады, себебі табылған және тіркелген іздер қылмыстың әдісі мен себептерін көрсете алады, сонымен қатар, осы қылмыстың дұрыс болжамдарын ұсынуды және олар бойынша қажетті іс жүргізу әрекеттері мен жедел іздестіру шараларының тізімін анықтайды. Сондықтан, ЖТТ өкілдері оқиға орнын мұқият тексеруі керек.

Жауап алу барысында мамандарды тарту.

Жауап алу-бұл қылмыстық іс жүргізу заңымен реттелетін және қылмыстық қудалау органының жауап алынатын адамнан өзіне белгілі, қылмыстық іс үшін маңызы бар және дәлелдеуге жататын мән-жайлар туралы толық және объективті айғақтарды тікелей алу және бекіту процесі болып табылатын тергеу әрекеті [11, 64 б.].

Жауап алуға шақыру тәртібі Қазақстан Республикасының ҚПК-нің 208-бабымен реттелген. Қазақстан Республикасының ҚПК 209-бабында жауап алу орны, уақыты және ұзақтығы туралы айтылған. Жауап алу орны, әдетте, қылмыстық іс бойынша тергеуді жүргізетін адамның қызметтік кабинеті болып табылады. Жауап алынатын адамның тұрған жері бойынша жауап алу қажеттігі әртүрлі жағдайларға байланысты болуы мүмкін: жауап алуды кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларда (мысалы, оқиға болған жерді қарап-тексеру кезінде), не шақырылатын адам денсаулық жағдайына байланысты келе алмайтын жағдайда (сырқаттанған, стационарлық емделуде болған жағдайда және т.б.), не ол жас болып табылса, не ол өткізу режимі шектеулі жерде (арнаулы мекемелерде (интернатта, әскери бөлімде), сондай-ақ тергеп-тексеруді жүргізетін адамның басқа да негізделген күзетпен ұсталып отырған күдіктіден жауап алу тергеу изоляторында жүргізілуі мүмкін. Жауап алу ҚПК-нің 7-бабының 51-тармағына сәйкес алты сағаттан жиырма екі сағатқа дейінгі уақыт аралығында күндізгі уақытта жүргізілуі мүмкін. Егер жауап алуды жиырма сағатқа дейін аяқтау мүмкін болмаса, онда келесі күнге дейін үзіліс жариялануға тиіс, бұл туралы жауап алу хаттамасында көрсетіледі. Жауап алуды шектеу күндізгі уақытта сегіз сағаттан артық емес (яғни сағат 6-дан 22-ге дейін) тынығуға және тамақтануға арналған үзіліспен жауап алынатын адамға айғақтар беру үшін оған қалыпты жағдай жасауды және жауап алуды жүзеге асыратын адам тарапынан ықтимал теріс пайдаланудың алдын алуды қамтамасыз ететін жағдайлар жасау қажеттілігіне байланысты [12].

Террористік актіні тергеу кезінде жауап алу белгілі бір қиындықтарға тап болады. Бұл жауап алынған адам радикалды көзқарастар мен нанымдарды ұстануы, басқа ұлт пен дінге ие болуы мүмкін. Осы жағдайлардың нәтижесінде тергеушіде психологиялық байланыс орнатуға, жауап алу тақырыбының жеке жақтарын анықтауға, кейбір терминдерді, кейде тілді түсінуге байланысты қиындықтар туындауы мүмкін. Осы мәселелерді шешу және сапалы жауап алу үшін келесі мамандарды тарту қажет: криминалист, дінтанушы, жанжал жағдайларын шешу үшін психолог, лингвист, егер жауап алынған адам шет тілінде сөйлесе, қылмыстар интернет-ресурстар мен мобильді қосымшаларды қолдана отырып жасалған болса, IT маманының және т. б. қатысуы қажет.

Криминалист маман. Жауап алу кезіндегі сот маманының міндеті-бейне жазуды жүзеге асыру. Бұл шара, егер жауап алынатын Адам психологиялық немесе физикалық әсер еткенін ескере отырып, оның айғақтарынан бас тартқан жағдайда, бейнежазбаның болуы жауап алудың қалай өткенін көрсетуге мүмкіндік береді.

Дінтанушы маман. Дінтанушыны тарту дінтанушы-діннің қоғамдағы, мәдениеттегі, рухани-этикалық өмірдің әртүрлі салаларындағы орны мен рөлін объективті бағалайтын әртүрлі діни конфессиялар, сенушілер мен сенбейтіндер арасындағы қарым-қатынас саласындағы маман болуымен байланысты, ол өзінің білімі мен дағдыларын жауап алу кезінде туындаған нақты мәселелерді шешу үшін қолдана алады.

Психолог маман. Жауап алу процесінде психологтың міндеті тергеушіге күдіктінің және жауап алудың басқа қатысушыларының жеке басын талдауға көмектесу, жауап алу кезінде қажетті ақпаратты алуға мүмкіндік беретін психологиялық байланыс орнатуға көмектесу.

Террористік актіні тергеу кезінде жауап алудың ерекшеліктеріне мұқият дайындықты жатқызуға болады, оның барысында террористік актінің орнын тексеруге байланысты материалдарды, жоспарларды, схемаларды, фотосуреттерді, бейнежазбаларды, заттай дәлелдемелерді қарау хаттамаларын, жәбірленушілер мен куәлардан жауап алуды, ведомстволық техникалық комиссиялардың материалдарын зерделеу қажет. Тергеуші сонымен қатар іс материалдарындағы дәлелдемелерді зерттеп қана қоймай, сонымен бірге айғақ алу керек фактілерді анықтауға, жауап алуды тиімді жүргізуге көмектесетін тактикалық әдістерді ойластыруға міндетті. Күдіктінің білім деңгейін, оның психологиялық ерекшеліктерін, жарылысын-техникалық біліктілігін, күдіктінің жеке басын сипаттайтын өзге де деректерді анықтауға ерекше назар аудару керек.

Тінту мен алуды жүргізуге мамандарды тарту.

Террористік актілерді тергеу кезінде тінту (Қазақстан Республикасының ҚПК 252-бабы) іс үшін маңызы бар заттарды немесе құжаттарды табу және алып қою, оның ішінде тыйым салынуға жататын мүлікті табу мақсатында, сондай-ақ іздестіріліп жатқан адамды және адамның мәйітін табу үшін жүргізіледі.

Террористік актілерді тергеу кезінде тінту мен алудың бір ерекшелігі-техникалық және сот-медициналық құралдарды кеңінен қолдану. Тінтуді жүргізуге мынадай мамандарды: криминалист, жару технигі, дінтанушы, қызметтік иттері бар кинолог, сот-медициналық сарапшы, IT маман және қажет болған жағдайда басқа да адамдарды тарту керек.

Маман-жару технигі ғимарат пен үй-жайлардың есіктерінің миналанған-миналанбағанын тексеруі тиіс, егер кинолог қызметтік итпен бірге жару құрылғысын тапса, тінту барысында оны залалсыздандыру керек. Егер қызметтік ит мәйітті немесе адамның қалдықтарын тапса, сот медицинасы саласындағы маман іске кіріседі. Тергеуші экстремистік және террористік идеологияның ерекшеліктерін, сондай-ақ құжаттар мен материалдар басылған тілді білмеуі мүмкін болғандықтан, бұл жағдайда дінтану немесе теология саласындағы маман пайдалы болады. Сондай-ақ, компьютерлік техника саласындағы соңғы жетістіктерді ескере отырып, компьютерлік технологияны тінту және алу кезінде IT мамандарын тарту қажет деп қорытынды жасауға болады. Криминалист-маман тінту кезінде тергеушіге іздерді табуға және бекітуге, нысандарды табуға және алуға, сондай-ақ іздеудің фото және бейне түсірілімдерін жасауға көмектеседі.

Терроризм актілерін тергеп-тексеру кезінде тінту объектілері болып:

- атыс және суық қару, жарылғыш заттар мен құрылғылар, оқ-дәрілер және т. б.;
- террористік және экстремистік әдебиет;
- бұл тұлғалардың террорлық шабуылды дайындау мен жоспарлауды жүргізгенін растай алатын ғимараттар мен құрылыстардың схемалары мен жоспарлары;
- компьютерлер, ноутбуктер, планшеттер, ұялы телефондар, фотоаппараттар және бейнекамералар, сондай-ақ зарядтау құрылғылары;
- принтерлер, сканерлер, МФУ және т.б.;
- дискілер, флэш-дискілер, жад карталары,

- қылмыстың іздері бар заттар мен киімдер табылады.

ҰҚК мен ІІМ қызметкерлері арасында жүргізілген сауалнама мен сұхбаттасу тінту кезінде мынадай қателіктерге жол берілетінін көрсетті: тінту тиісті дайындықсыз, атап айтқанда белгілі бір мамандар мен техникалық-криминалистикалық құралдарсыз жүргізілетіндіктен, тінту нәтижелерін едәуір төмендетеді, сондай-ақ тінту тергеу әрекеті негізінен тінту хаттамасында фото және бейне-тіркеусіз тіркелетіндіктен, сот отырысы кезінде осы тергеу әрекетінің объективті жүргізілуіне күмән тудырады.

Террористік шабуылдарды жоспарлау циклын түсіну алғашқы жауап берушілерге және қоғамдық қауіпсіздік қызметкерлеріне операция алдындағы іс-шараларды тануға көмектеседі. Террористер шабуылдарды белгілі бір кезеңдерде жоспарлайды, дегенмен нақты мәліметтер, дәйектілік пен уақыт өте келе әр түрлі болуы мүмкін. Бақылау, әзірлеу және дайындық-бұл жоспарлау циклінің кезеңдері, оларды жиі байқауға болады және қастандықты анықтауға және ата-ананың алдын алуға мүмкіндік береді [13].

Жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, тергеуші белгілі бір тергеу жағдайын ескере отырып, белгілі бір маманды тарту қажеттілігін анықтауы керек. Террористік актімен байланысты оқиға орнын тексерудің ерекшеліктеріне психология, криминалистика, сот медицинасы, жарылыс техникасы және т.б. саласындағы мамандарды тарту арқылы көрінетін арнаулы білімді кеңінен қолдану, сондай-ақ осы мамандарды тиісті техникалық қамтамасыз ету жатады.

Террористік актіні тергеу кезінде жауап алудың ерекшеліктеріне мұқият дайындықты жатқызуға болады, оның барысында террористік актінің орнын тексеруге байланысты материалдарды, жоспарларды, схемаларды, фотосуреттерді, бейнежазбаларды, заттай дәлелдемелерді қарау хаттамаларын, жәбірленушілер мен куәлардан жауап алуды, ведомстволық техникалық комиссиялардың материалдарын зерделеу қажет. Тергеуші сонымен қатар іс материалдарындағы дәлелдемелерді зерттеп қана қоймай, сонымен бірге айғақ алу керек фактілерді анықтауға, жауап алуды тиімді жүргізуге көмектесетін тактикалық әдістерді ойластыруға міндетті.

Күдіктінің білім деңгейін, оның психологиялық ерекшеліктерін, жарылыс-техникалық біліктілігін, күдіктінің жеке басын сипаттайтын өзге де деректерді анықтауға ерекше назар аудару керек. Террористік актілерді тергеу кезінде тінтудің бір ерекшелігі - техникалық және сот-медициналық құралдарды кеңінен қолдану болып табылады. Тінту жүргізуде қажет болған жағдайда криминалист, жару технигі, дінтанушы, қызметтік иттері бар кинолог, сот-медициналық сарапшы, ІТ маман және басқа да мамандарды тарту қажет.

Осылайша, біз терроризм актілерін тергеу барысында жеке тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде әртүрлі мамандарды тартудың практикалық мүмкіндіктерін қарастырдық және тәжірибеге әдістемелік ұсыныстар ұсындық.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Амреева А. Терроризм қазіргі заманныңғаламдықпроблемасы // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2019. – №1(58) – 27-32 б.
2. United Nations Secretary-General António Guterres, at the twenty-seventh session of the Commission on Crime Prevention and Criminal Justice in Vienna on 14 May 2018 // Электрондық ресурс: <https://www.unodc.org/documents/terrorism>.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. 2014 жылғы, 4 шілдедегі №231-V ҚРЗ.
4. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. – М., 1967. – С. 89-91.
5. Шиканов В.И. Использование специальных познаний при расследовании убийств: Учебное пособие. – Иркутск, 1976. – С.21.
6. Бегалиев Е.Н., Умергалиев М.С. К вопросу об этимологии специальных знаний в уголовном судопроизводстве // Криминалисты Казахстана на службе правосудия: Материалы международной научно-практической конференции // Электрондық ресурс: <http://185.107.174.154>. Дата обращения: 16.09.2021 г.
7. Исаев А.А. Применение специальных знаний для квалификации преступлений. - Алматы: Мектеп, 1997. –С. 7-43,79.

8. Концепция развития института судебной экспертизы Республики Казахстан до 2023 года. Утверждена приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 26 декабря 2018 года № 1629 / <https://online.zakon.kz>. (Дата обращения: 06.09.2021 г.)

9. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI «Об адвокатской деятельности и юридической помощи»/ <https://online.zakon.kz>. (Дата обращения: 13.09.2021 г.)

10. Аминев Ф.Г. Особенности использования специальных знаний как составной части методики расследования преступлений, связанных с экстремизмом и терроризмом // Правовое государство: теория и практика. – 2017. – №3(49). – С.130-137.

11. Кан А.Г. Теория и практика допроса на предварительном следствии: уголовно-процессуальные аспекты. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 143 с.

12. Сулейменова Г.Ж. профессор, член Алматинской городской коллегии адвокатов. Комментарий к главе 26 УПК РК «Допрос и очная ставка». Электронный ресурс: <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 13.09.2021 г.

13. Counterterrorismguideforpublicsafetypersonnel // Электрондык ресурс: <https://www.dni.gov/nctc/jcat/index.html>

List of sources used

1. Amreeva A. the emblem of modern terrorism // science of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – №1(58) – 27-32 P.

2. United Nations Secretary-General António Guterres, at the twenty-seventh session of the Commission on Crime Prevention and Criminal Justice in Vienna on 14 May 2018 // Electronic resource: https://www.unodc.org/documents/terrorism/Menu%20of%20Services/18-05646_Terrorism_Prev_Branch_Services_Ebook_NEW.pdf

3. criminal and process Code of the Republic of Kazakhstan. Dated July 4, 2014 No. 231-V Sam.

4. Eisman A. A. spell expert. Structure and scientific knowledge. MOSCOW, 1967. - PP. 89-91.

5. Shikanov V. I. use of special items in the investigation of murders: educational assistance. Irkutsk Publ., 1976. – P.21.

6. Begaliev E. N., Umegaliev M. S. on the etymology of special knowledge in law enforcement // criminalists of Kazakhstan on the service of the Orthodox Church: materials of the international scientific and practical conference". // Electronic resource: <http://185.107.174.154:8080/handle/7171/631>

7. Isaev A. A. application of special knowledge for qualification requirements. - Almaty: Shkola Publ., 1997. - P. 7-43, 79.

8. concept of development of the Institute of forensic expertise of the Republic of Kazakhstan until 2023. Approved by Order of the minister of Justice of the Republic of Kazakhstan from December 26, 2018 No. 1629 / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34370712

9. Law of the Republic of Kazakhstan from July 5, 2018 No. 176-VI "on advocacy and legal assistance" / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087

10. Aminev F. G. features of the use of special knowledge as a part of the methods of resolving disputes related to extremism and terrorism // law of the state: theory and practice. – 2017. – №3(49). - P.130-137.

11. Kan A. G. theory and practice of predictive reasoning: logical and procedural aspects. - Almaty: Kazakh University, 2013. - 143 P.

12. Suleimenova G. zh. Professor, member of the Almaty city Board of lawyers. Comment to the head of the 26 UPK of the Republic of Kazakhstan "Topros and full rate". Electronic resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33547929&pos=5;-108#pos=5;-108

13. Counterterrorismguideforpublicsafetypersonnel / / electronic resource: <https://www.dni.gov/nctc/jcat/index.html>

Авторлар туралы мәліметтер

Чукумов Галымжан Бауржанович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Бишманов Какимжан Муратжанович – «Қазақстан Республикасындағы экстремизм және терроризм мәселелерін зерттеу орталығы» Қоғамдық қорының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Чукумов Галымжан Бауржанович – старший научный сотрудник НИЦ Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Бишманов Какимжан Муратжанович – директор общественного фонда «Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан», кандидат юридических наук, доцент.

Chukumov Galymzhan Baurzhanovich – senior researcher of the Science Center of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, master science of law, lieutenant colonel of police.

Dilbarkhanova Zhanat Rakhimzhanovna – deputy chief of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, doctor of jurisprudence science, professor, colonel of police.

Bishmanov Kakimzhan Muratzhanovich – director of the Public Foundation «Center for the Study of Problems of Terrorism and Extremism in the Republic of Kazakhstan», candidate of jurisprudence science, associate professor

Г.Р. Рустимова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ОБ ОПЕРАТИВНО-РАЗЫСКНОМ ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Предупреждение уголовных правонарушений является приоритетной в деятельности всех правоохранительных и государственных органов. Одним из видов специально-криминологического предупреждения является оперативно-розыскное предупреждение уголовных правонарушений, осуществляемое субъектами ОРД, согласно законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: предупреждение, уголовные правонарушения, оперативно-розыскная деятельность, правоохранительные органы, оперативно-розыскное предупреждение.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жедел іздестіру түріндегі алдын алу

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуы барлық құқық қорғаушылық және мемлекеттік органдар қызметінің басты міндеті. Арнайы криминологиялық алдын алу түрлерінің бірі болып Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ЖІҚ субъектілері орындайтын қылмыстық құқық бұзушылықтарды жедел іздестіру түріндегі алдын алу табылады.

Түйінді сөздер: алдын алу, қылмыстық құқық бұзушылықтар, жедел іздестіру қызметі, құқық қорғаушылық органдар, жедел іздестіру түріндегі алдын алу.

Intelligence prevention of criminal offenses

The prevention of criminal offenses is a priority in the activities of all law enforcement and state bodies. One of the types of special criminological prevention is the intelligence prevention of criminal offenses carried out in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: prevention, criminal offenses, criminal intelligence, law enforcement bodies, Intelligence prevention.

Согласно Закона Республики Казахстан «О профилактике правонарушений», профилактика правонарушений есть комплекс правовых, экономических, социальных и организационных мер, осуществляемых субъектами профилактики правонарушений, направленных на сохранение и укрепление правопорядка путем выявления, изучения, устранения причин и условий, способствующих совершению правонарушений¹.

В Законе Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» дается разъяснение самой оперативно-розыскной деятельности, где нет указания на профилактику: оперативно-розыскная деятельность есть научно обоснованная система гласных и негласных оперативно-розыскных, организационных и управленческих мероприятий, осуществля-

---

¹ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323&doc_id2=30657323#activate doc=2&pos=3;-98&pos2=53;-42

емых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, настоящим Законом и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, в целях защиты жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, обеспечения безопасности общества и государства от преступных посягательств².

Об оперативно-розыском предупреждении уголовных правонарушений и оперативно-розыскной криминологии, в целом, в Казахстане мы также не находим специальных публикаций и диссертационных исследований. Отечественные ученые (А.Д. Шаймуханов, Т.Б. Токалов, К.С. Лакбаев, Ж.Т. Успанов, А.Д. Каримова и др.) довольно подробно исследовали правовую природу и значение оперативно-розыскной деятельности государства и его органов, предлагали свои модели законов об ОРД, рассматривали субъекты и объекты ОРД и т.д. [1- 7].

Вместе с тем, еще в 2001 г. российским криминологом А.П. Исиченко впервые был предложен термин «оперативно-розыскная криминология» [8]. До этого данный термин как таковой не применялся. В течение последующих лет это понятие постепенно раскрывалось в российской научной юридической литературе.

В западной Европе и США также нет общего мнения о криминологии, об оперативно-розыскной в частности. В этих странах криминологами рассматриваются очень узко, только в рамках полицейской науки [9-10], а в некоторых государствах ближнего зарубежья ученые рассматривают эту проблему шире и придерживаются позиции оперативно-розыскной науки (сыскалогии) [11-12].

Криминология, как общетеоретическая и вместе с тем прикладная наука, явилась отправной точкой для развития таких ее институтов, как пенитенциарная, медицинская, семейная (криминофамилистика), экономическая и т.д. Не исключение и оперативно-розыскная криминология, возникшая на стыке двух наук – криминологии и сыскалогии (оперативно-розыскной науки). На наш взгляд, речь должна идти все же об *оперативно-розыском праве*.

Одно их центральных мест в криминологии занимает учение о предупреждении преступлений, уголовных правонарушений в целом. Поэтому формирование оперативно-розыскной криминологии в Казахстане должно идти параллельно с развитием криминологии в целом. В рамках этого научного направления необходима дальнейшая разработка и развитие основных форм и методов оперативно-розыскной профилактики, в которой реализуются методы убеждения, поощрения, организации деятельности и контроля, осуществляемого как непосредственно самими оперативными работниками, так и лицами, содействующими органам, осуществляющим ОРД (конфидентами).

В широком смысле слова речь идет о недопущении любых противоправных деяний, в узком – о недопущении конкретных уголовных правонарушений, осуществляемое оперативно-розыскными аппаратами с применением специальных форм и методов. Правильнее говорить об *оперативно-розыском предупреждении*, предотвращении, пресечении конкретных уголовных правонарушений и *оперативно-розыскной профилактике детерминант*, способствующих совершению конкретного уголовного правонарушения.

Предупреждение в данном случае является общим или собирательным понятием, оно включает в себя как профилактику, так и предотвращение, пресечение преступлений.

Профилактика (профилактика – от греч. слова «*prophylaktikos*– предохранительный») – это деятельность всех государственных и правоохранительных органов, которая направлена против возможного, но еще не готовящегося преступления; предотвращение – это деятельность направлена против подготавливаемого, но еще не совершенного преступления, то есть на стадии приготовления уголовного правонарушения; пресечение – деятельность, направленную на прекращение происходящего преступления, то есть на стадии покушения уголовного правонарушения.

² https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158&doc_id2=1003158#activate_doc=2&pos=4;-80&pos2=72;-30

Основная особенность оперативно-розыскной профилактики, которой она отличается от профилактики в криминологии, является использование в рассматриваемой категории присущих только оперативно-розыскной деятельности сил, средств и методов, системы субъектов, наделенных правом ее осуществления, оперативно-розыскных мероприятий (ОРМ), носящих, как правило, в основном негласный характер. ОРМ делятся на общие и специальные.

В ст.10 вышеуказанного закона перечислены все основания для проведения ОРМ. В целях обеспечения прав и свобод человека и гражданина в ч. 3 этой статьи указано: «3. Указанные основания являются исчерпывающими и могут быть дополнены или изменены только *законом*»³ (выделено нами. – Г.Р.)

В настоящее время в теории оперативно-розыскной деятельности (далее – ОРД) профилактическую деятельность, осуществляемую оперативными подразделениями ОВД, принято называть оперативно-розыскной профилактикой [13]. Большинство ученых сравнивают ее с профилактикой в криминологии, но при этом делают акцент на ее существенных особенностях с учетом специфики ОРД.

Таким образом, оперативно-розыскную профилактику в науке рассматривают в двух аспектах: в широком смысле – как часть общей профилактики преступности в целом и в узком – как специальную деятельность правоохранительных органов, включающую проведение оперативно-розыскных мероприятий и специальных ОРМ, предусмотренных Законом Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности», направленных в конечном итоге на обеспечение защиты граждан.

Оперативно-розыскная профилактика преступлений – это система оперативно-розыскных мероприятий, направленных на выявление, изучение и воздействие на криминогенные факторы и ситуации с целью их предотвращения, а также на лиц, замышляющих и подготавливающих преступления, с целью пресечения их деятельности [14, с.78]. Это определение, как нам представляется, не полностью раскрывает сущность этого вида профилактики.

Оперативно-розыскная профилактика преступлений представляет собой урегулированную законами и ведомственными нормативными актами научно обоснованную деятельность, проводимую оперативными подразделениями, с комплексным применением как гласных, так и негласных ОРМ для выявления и устранения детерминант уголовных правонарушений; установления лиц, склонных к совершению уголовных правонарушений; оказания на них предупредительно-профилактического воздействия с целью недопущения с их стороны совершения уголовных правонарушений; обеспечения безопасности граждан, охране и защите от преступных посягательств.

Значение оперативно-розыскной профилактики в деле борьбы с преступностью в целом, в современный период неизмеримо возрастает.

Поэтому нужно изменить приоритеты в системе подготовки кадров для оперативных подразделений правоохранительных органов. Следует ввести специальный курс отдельно, либо в преподавании ОРД оперативно-розыскной криминологии, оперативно-розыскного обеспечения предупреждения уголовных правонарушений применительно к специфике деятельности каждого ведомства, наделенных полномочиями по осуществлению ОРД.

Так, например, более углубленно можно изучать оперативно-розыскное предупреждение, соответственно, и оперативно-розыскную профилактику в рамках подготовки кадров на факультете подготовки руководящего состава ОВД (факультет №1), факультете подготовки среднего начальствующего состава (факультет №2) и факультете послевузовского образования (факультет №3).

В рамках же имеющихся рабочих учебных программах по курсу «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел» (факультет профессиональной подготовки (факультет №4) в Казахстане отводится всего 10 часов на тему «Организационные основы предупреждения преступлений оперативными подразделениями ОВД» [15]. Далее предлага-

³ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158&doc_id=1003158#activate doc=2&pos=14;-101&pos2=217;-57

ется темы по предупреждению и раскрытию отдельных видов преступлений по действующему уголовному законодательству РК. Такое же положение наблюдаем и в других государствах СНГ (России, Беларуси, Кыргызстане и др.), где вопросы оперативно-розыскного предупреждения рассматриваются либо в курсе общей части криминологии, либо в общей части теории ОРД ОВД. В этом можно убедиться, просмотрев специальные сайты в Интернете.

Правовой основой для всестороннего изучения оперативно-розыскного предупреждения уголовных правонарушений являются Конституция Республики Казахстан, Законы Республики Казахстан: «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года №154-ХІІІ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.12. 2020 г.), от 9 июля 2004 года №591-ІІ «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.), «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года №214 - ІV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07. 2020 г.), «О предупреждении правонарушений» от 29 апреля 2010 года №271-ІV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.12.2020 г.) [16].

Кроме того, УК и УПК РК прямо указывают в числе задач на предупредительную функцию уголовного права (ч.1 ст.2) и уголовного процесса (ч.2 ст.8) ⁴.

Принятие Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года обуславливают необходимость дальнейшего совершенствования действующей системы права с учетом обеспечения преемственности основных направлений и ключевых проектов предыдущего документа. Поэтому законодательство страны, правоприменительная практика государственных и правоохранительных органов в следующее десятилетие до 2030 года будет развиваться и совершенствоваться в рамках исполнения задач, изложенных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года.

В ней с государственных позиций, наряду с другими, указано на качество юридического образования: «Восстановление качества юридического образования является принципиальным условием устойчивого развития правовой системы Казахстана [17, с. 10]. С этим мы полностью согласны, выпускники должны быть готовы теоретически и практически к суровым будням работы в рядах полиции, органов внутренних дел, прокуратуры и др. Оперативно-розыскное предупреждение уголовных правонарушений применительно к специфике деятельности каждого ведомства, наделенных полномочиями по осуществлению ОРД, не является исключением.

Более того, как указывалось в этой же Концепции, «современная уголовно-правовая политика нацелена на обеспечение безопасности личности, ее прав и свобод, а также общества и государства от криминальных угроз» [17, с. 30].

Таким образом, вышеизложенные теоретические положения относительно оперативно-розыскной профилактики уголовных правонарушений позволили нам сделать следующие **ВЫВОДЫ**:

1. Профилактика остается составной частью процесса предупреждения уголовных правонарушений, наряду с понятиями, как предотвращение, пресечение уголовных правонарушений.

В теории ОРД профилактика преступлений называется оперативно-розыскной профилактикой, ввиду присущих данной категории сил, средств и методов, носящих, больше конспиративный, негласный характер.

2. В действующем оперативно-розыском законодательстве отсутствуют положения, которые регламентировали бы осуществление профилактики уголовных правонарушений оперативными подразделениями ОВД, что затрудняет процесс ее реализации в практической деятельности.

3. Ведомственным учебным заведениям правоохранительных органов скоординировать свои научные изыскания для изучения этих практически и теоретически необходимых про-

⁴https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#pos=4:45&pos2=532:-26;
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852

блем теории ОРД, с выделением оперативно-розыскной криминологии, оперативно-розыскного права, которое должно прийти вместо теории ОРД.

Список использованных источников:

1. Шаймуханов А.Д. Размышления о понятии и сущности современного оперативно-розыскного законодательства Республики Казахстан // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2009. – №3. – С. 23-26.
2. Токалов Т.Б. Теоретические, правовые и организационно-управленческие проблемы оперативно-розыскной деятельности ОВД Республики Казахстан в борьбе с преступностью: автореф. ...дис. ...д.ю.н. 12.00.09. – М., 2007. – 53 с.
3. Нургалиев Б.М., Лакбаев К.С., Кусаинова А.К. Проблемы правоприменительной практики негласных следственных действий в Казахстане // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право. – Том 10. Вып.3. – 2019. – С.577–585; Лакбаев К.С., Рысмагамбетова Г.М., Галиханов М.М. Совершенствование оперативно-розыскного законодательства Республики Казахстан в сфере защиты прав и свобод личности / Гылым. – Наука. –1 (68). – 2021. – С.117- 120.
4. Успанов Ж.Т. Совершенствование законодательства в сфере государственного регулирования оперативно-розыскной деятельности // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия гуманитарных наук. – №5(108). – 2015. – С.513-518;
Он же. Вопросы морально-психологической подготовки сотрудников ОВД, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность // Проблемы правопонимания и правоприменения в прошлом, настоящем и будущем цивилизации: сб. ст. Международной научно-практической конф., Минск, 2 апреля 2016 г.: в 2-х ч. – Минск: Международн. Ун-т «МИТСО», 2016. Ч.2. – С.150 – 153;
5. Каримова А.Д. Субъекты и объекты оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия юридическая. – №2 (82). – 2017. – С.105-112.
6. Юдаков К.И. О терминологии «результаты оперативно-розыскной деятельности» в Республике Казахстан и Российской Федерации // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – № 2 (78). – 2018. – С.181-185;
7. Брамонтов Р.С. Перспективы законодательного регулирования оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства РК. – №1 (50). – 2018. – С.150-156.
8. Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: учеб. пособие / А.П. Исиченко. – М.: Инфра-М, 2001. – 70 с.
9. The Encyclopedia of Police Science / ed. Jack R. Greene. – 3rd ed. – New York: Routledge, 2007. – Vol. 1. A–I index. – 717 p.
10. The Encyclopedia of Police Science / ed. Jack R. Greene. – 3rd ed. – New York: Routledge, 2007. – Vol. 2. J–Z index. – 817 p.
11. Басецкий И.И. Сыскология в Беларуси и возможности креативного взаимодействия сыскологов стран ЕврАзЭС / И.И. Басецкий // Оперативник (сыщик). – 2017. – № 1 (50). – С. 64–67.
12. Шумилов А.Ю. Оперативно-розыскная криминология: pro et contra / А.Ю. Шумилов, Б.А. Спасенников // Всероссийский криминологический журнал. – 2018. – Т.12, №1. – С. 43–50. – DOI: 10.17150/2500-4255.2018.12(1).43-50.
13. Борин Б.В., Ищук Я.Г. Понятие оперативно-розыскной профилактики преступлений // Проблемы в российском законодательстве. – №3. – 2017. – С.381-386.
14. Исаров О.Б. Понятие и сущность оперативно-розыскной профилактики преступлений // Научный портал МВД России. – №1. – 2008. – С.73-78.
15. См., например: Рабочая учебная программа (syllabus) «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел» (для факультета №3). – Алматы, 2021.
16. См.: <https://adilet.zan.kz/rus>
17. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года // Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674/ Электронный ресурс: <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 13.09.2021 г.

List of sources used:

1. Shaimukhanov A.D. Reflections on the concept and essence of modern operational-investigative legislation of the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Ural Institute of Economics, Management and Law. - 2009. - No.3. - pp. 23-26.
2. Tokalov T.B. Theoretical, legal, organizational and managerial problems of operational and investigative activities of the Department of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan in the

fight against crime: abstract of the dissertation of the Doctor of Law 12.00.09 - M., 2007. - 53 p.

3. Nurgaliev B.M., Lakbaev K.S., Kusainova A.K. Problems of the law-applied practice of covert investigative actions in Kazakhstan

//Bulletin of St. Petersburg University. Right. - Volume 10. Issue 3. - 2019.- pp.577-585; Lakbayev K.S., Rysmagambetova G.M., Galikhanov M.M. The implementation of operational-investigative legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of protection of individual rights and freedoms / Gylym. - Science. -1 (68)- - 2021. - pp.117- 120.

4. Uspanov Zh.T. Improvement of legislation in the field of state regulation of operational investigative activities // Bulletin of the L.N. Gumilev ENU. Humanities Series. – №5 (108). – 2015. – Pp.513-518;

He is. Questions of moral and psychological preparation of employees of the Department of Internal Affairs engaged in operational investigative activities //Problems of legal understanding and law enforcement in the past, present and future of civilization: Collection of articles of the International Scientific and Practical Conference, Minsk, April 2, 2016: in 2 hours - Minsk: International. Un-t "MITSO", 2016. Part 2. - p.150 - 153;

5. Karimova A.D. Subjects and objects of operational investigative activity in the Republic of Kazakhstan //Bulletin of the Al-Farabi KazNU. The series is legal. – №2 (82). – 2017. – P.105-112.

6. Yudakov K.I. On the terminology "results of operational investigative activities" in the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation //Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. – № 2 (78). – 2018. – Pp.181-185;

7. Bramontov R.S. Prospects of legislative regulation of operational investigative activity in the Republic of Kazakhstan //Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan. – №1 (50). – 2018. – Pp.150-156.

8. Isichenko A.P. Operational investigative criminology: textbook. manual / A.P. Isichenko. - M.: Infra-M, 2001. - 70 p.

9. TheEncyclopediaofPoliceScience / ed. Jack R. Greene. – 3rd ed. –NewYork: Routledge, 2007. – Vol. 1. A–I index. –717 p.

10. TheEncyclopediaofPoliceScience / ed. Jack R. Greene. – 3rd ed. – NewYork: Routledge, 2007. – Vol. 2. J–Z index. – 817 p.

11. Basetsky I.I. Syskologiya in Belarus and the possibilities of creative interaction of detective scientists of the EurAsEC countries //I.I. Basetsky // Operative (detective). -2017. – № 1 (50). – Pp. 64-67.

12. Shumilov A.Yu. Operational investigative criminology: proetcontra / A. Shumilov, B. A. Spasennikov // Russian journal of criminology. – 2018. – Vol. 12, No. 1. – P. 43-50. – DOI: 10.17150/2500-4255.2018.12(1).43-50.

13. Borin B. V. Ishchuk J. G. the Concept of the investigative crime prevention // Gaps in the Russian legislation. - No.3.- 2017. - pp.381-386.

14. Isarov O.B. The concept and essence of operational investigative crime prevention // Scientific portal of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - No. 1. - 2008. - pp.73-78.

15. See, for example: Working curriculum (syllabus) "Operational investigative activity of internal affairs agencies" (for Faculty No. 3). - Almaty, 2021.

16. See:<https://adilet.zan.kz/rus>

17. On the approval of the Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 // Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674/ Electronic resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39401807

Сведения об авторе

Рустемова Гаухар Рустембековна – доктор юридических наук, профессор, научный сотрудник НИЦ, заслуженный работник МВД Республики Казахстан, почетный профессор Алматинской академии МВД имени Макана Есбулатова, полковник полиции в отставке.

Рустемова Гаухар Рустембекқызы – заң ғылымдарының докторы, профессор, ҒЗО ғылыми қызметкері, ҚР ПМ еңбек сіңірген қайраткері, Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының құрметті профессоры, отставкадағы полиция полковнигі.

Gaukhar Rustemova – Doctor of Law, Professor, Fellow at the Research Center, Honored worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Honorary Professor of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs named after M. Esbulatov, retired police colonel.

А.Б. Джуматов¹, Ж.Р. Дильбарханова¹, П.А. Алмаганбетов²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

²«Қайнар» академиясы, Алматы, Қазақстан

АДАМ ӨЛТІРУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАР БОЙЫНША ОҚИҒА БОЛҒАН ЖЕРДІ ҚАРАП-ТЕКСЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада адам өлтірумен байланысты қылмыстар бойынша оқиға болған жерді-қарап-тексерудің ерекшеліктері қарастырылады. Адам өлтірумен байланысты қылмыстар бойынша оқиға болған жерді-қарап-тексерудің маңызды тетіктері айқындалады. Үй-жайларда, ғимараттарда, дипломатиялық ғимараттарда, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайларда жасалған адам өлтіру қылмыстары бойынша қарап-тексерудің ерекшеліктері зерттеледі. Оқиға болған жерді қарап-тексерумен байланысты тергеу әрекеттерін жүргізу ерекшеліктері сипатталады. Қарастырылып отырған санаттағы қылмыстар бойынша техникалық-криминалистикалық құралдарды қолдану тәртібі нақтыланады. Адам өлтіру қылмыстарын тергеп-тексеру барысында тағайындалатын сараптамалар мен зерттеулермазмұндалады. Аталған санаттағы қылмыстар бойынша жүргізілетін сараптамалар мен зерттеулерге қойылатын маңызды сұрақтар тізбегі келтіріледі.

Түйінді сөздер: адам өлтіру, қылмыс, тергеу әрекеттері, оқиға болған жерді қарап-тексеру, сараптама, зерттеу, дәлелдеме.

Особенности осмотра места происшествия по преступлениям, связанным с убийством

В статье рассматриваются особенности осмотра места происшествия по преступлениям, связанным с убийством. Определяются механизмы осмотра места происшествия по преступлениям, связанным с убийством. Исследуются особенности осмотра по преступлениям об убийстве, совершенным в помещениях, зданиях, дипломатических зданиях, служебных, хозяйственных и других помещениях. Описываются особенности производства следственных действий, связанных с осмотром места происшествия. Рассматриваются порядок применения технико-криминалистических средств по преступлениям рассматриваемой категории. Рассматриваются экспертизы и исследования, назначаемые в расследований убийств. Приводится перечень основных вопросов, решаемых экспертами и исследованиями по преступлениям данной категории.

Ключевые слова: убийство, преступление, следственные действия, осмотр места происшествия, экспертиза, исследование, доказательства.

Peculiarities of inspection of the accident situation for crimes related to murder

The article discusses the features of the inspection of the scene of crimes related to murder. The mechanisms of inspection of the scene of the crime related to murder are determined. The features of examination of crimes of murder committed in premises, buildings, diplomatic buildings, office, business and other premises are investigated. The features of the production of investigative actions related to the inspection of the scene are described. The order of application of technical and forensic means for crimes of the considered category is considered. The examinations and investigations assigned in murder investigations are considered. A list of the main issues to be solved by examinations and research on crimes of this category is given.

Key words: murder, crime, investigative actions, inspection of the scene, examination, research, evidence.

Қылмыстылықпен күрестің қазіргі кездегі тәжірибесі үшін қылмыстың заттық жағдайынан криминалистикалық маңызды ақпараттарды алу маңызды міндет болып табылады. Бұл үрдісте шешуші рөлді оқиға болған жерді қарап-тексеру атқарады. Ұйымдасқан қылмыстық қызметтің таралуы және берген айғақтарынан бас тартуға мәжбүрлеу мақсатында қылмыскерлердің куәлар мен жәбірленушілерге заңсыз ықпал ету жағдайлары санының артуы шарттарында – аталған тергеу әрекеті нәтижесінде алынған дәлелдемелер өзектілік пен маңыздылыққа ие.

Тергеп-тексеру нәтижелері үшін шешуші ақпараттарды алу немесе керісінше, маңызды мәліметтерді жоғалту мүмкіндіктері оқиға болған жерді қарап-тексерумен тікелей байланысты. Тергеп-тексеру жүйесіндегі оқиға болған жерді қарап-тексеру ережелерінің жалпытеориялық және жеке мәселелері ғалым-криминалистермен кеңінен зерттелген.

Қылмыстарды тергеп-тексеру тәжірибесінде адам өлтіруді сотқа дейінгі тергеп-тексерудегі оқиға болған жерді қарап-тексерудің және танылмаған мәйіттер бойынша адамның жеке-басын криминалистикалық анықтаудың теориялық, құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері әлі де болса толыққанды зерттеуді талап етеді.

Сондықтан да, көтеріліп отырған мәселенің өзектілігі оның жеткілікті деңгейде ғылыми зерттелмегендігімен және қылмыстарды ашу мен тергеп-тексеру үшін тәжірибелік маңыздылығымен негізделеді.

Адам өлтірумен байланысты қылмыстар бойынша оқиға болған жерді-қарап-тексеруде сот медицина саласындағы маман дәрігердің қатысуы міндетті болып табылады. Қарап-тексеруге кіріспес бұрын, оқиға орнындағы іздер мен заттай дәлелдемелерге басты назарды аудару қажет. Егер де жәбірленушіге қажет болған жағдайда жедел медициналық көмек көрсету бойынша шаралар қабылдануы тиіс.

Оқиға болған жерде адам мәйітінің табылуы мүмкін. Өлімнің бекіту үшін өлімнің бағдарлаушы және шынайы белгілері қолданылады [1].

Мәйіт анықталған жағдайда жалпы сипаттамалармен қатар, алдыменен оның орналасқан жері бекітілуі тиіс [2], одан кейін ғана мәйіттегі барлық жарақаттар (олардың сипаты мен орналасуы), өлгеннен кейінгі құбылыстар (дене температурасы, сіресулер, мәйіттік дақтар, шірумен байланысты өзгерістер), мәйіт денесіндегі әртүрлі ластанулар анықталады. Міндетті түрде алақандары жазылып қарап-тексеріледі, тырнақ асты қырындылары, аяқ киімдегі шаң мен ластанулар алынады. Әртүрлі ұсақ заттарды анықтау мақсатында қалталары, қыртыстары, бұгулері зерттеліп, мәйіттің киімі ұқыпты қарап-тексеріледі. Мәйіттегі жарақаттар мен оның киіміндегі зақымдардың сәйкестігіне ерекше мән берілуі тиіс.

Қарап-тексеру барысында микробөлшектердің сақталуы үшін қажетті шаралар қабылдау қажет, ол үшін мәйіттің киімдерін қақпай, сілкімей бұрын қолданылмаған жаңа полиэтиленді орамдамаларға салып, сараптамалар мен криминалистикалық зерттеулерді жүргізу орнына жеткізу керек.

Оқиға орнында адам өлтірудің ықтимал құралы табылған жағдайда оның мәйіт денесіндегі жарақаттармен сәйкестігі, қылмыс құралындағы қан іздерінің, қолсаусақ іздерінің және т.б. бар-жоқтығы анықталып, бекітіледі. Мәйітпен қатар, оның табылған орны (ғимарат, үй-жайлар, жергілікті жер және т.б.) және ол жердегі барлық заттар тиянақты зерттеледі [3]. Бұл жерде қылмыскермен қалдырылған іздерді, қылмыс құралын, қарсыласу іздерін, қылмыс дерегі мен мән-жайларын анықтау оқиға орнын қарап-тексерудің басты мақсаты болып табылады.

Атап айтатын болсақ, ғимараттардың, үй-жайлардың есіктері мен терезелерінің ішінен немесе сыртынан жабылғандығы, ғимаратқа күшпен кіру іздерінің бар-жоқтығы, бағалы заттардың бар-жоқтығы, ол заттардың орны мен сақталатын жері туралы қылмыскердің хабардар болу белгілері анықталып, бекітіледі.

Жасалған адам өлтіру қылмыстарымен байланысты үй-жайлар, ғимараттар, дипломатиялық ғимараттар, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайлар қарап-тексерудің арнайы объектілері болып табылады. Себебі, біріншіден, үй-жайларда,

ғимараттарда, дипломатиялық ғимараттарда, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайларда адам өлтіру қылмысына қатысы бар қылмыскерлердің іздеруі қалуы мүмкін. Екіншіден, жедел-тергеу тобы келгенге дейін үй-жайлардың, ғимараттардың, дипломатиялық ғимараттардың, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайлардың иелері, кей жағдайларда қылмыс оқиғасын алғаш анықтаған тұлғалар өздерінің іс-әрекеттері арқылы, яғни, өздерінің іздерін қалдыру арқылы немесе қылмыскерлердің іздерін абайсызда жою арқылы оқиға орнына өзгерістер енгізу мүмкін.

Мұндай қарап-тексерулерге әдетте тұрмыстық-коммуналдық шаруашылық мекемелерінің, жергілікті атқарушы органның, әлеуметтік қызмет мекемелерінің, Сыртқы істер министрлігінің, дипломатиялық мекемелердің өкілдері, үй-жайлардың иелері және оларды жалдаушылар, материалды жауапты тұлғалар және қылмыс жасалған үй-жайдағы жұмысшылар қатыстырылады. Олардың қатыстырылуы бағалы заттардың қай жерде сақталғандығын, құрал-жабдықтардың, заттар мен мүліктердің қалай орналасқандығын, оқиға орнында қандай өзгерістердің орын алғандығын, қылмыскердің іс-әрекет іздерінің қай жерлерден табылуы мүмкін екендігін анықтауға септігін тигізеді.

Үй-жайларды, ғимараттарды, дипломатиялық ғимараттарды, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайларды қарап-тексеруде көршілес үй-жайлардың да аумағын аталған тергеу әрекетін жүргізу аумағына қосу қажет.

Оқиға болған жерге келетін тұлғалармен немесе кездейсоқ бөгде адамдармен қылмыс іздерінің жойылып кетуінің алдын алу үшін бірінші кезекте көршілес үй-жайлардың аумағына қарап-тексеруді жүргізу қажет.

Бұл аумақтар техникалық-криминалистикалық құралдардың көмегімен жан-жақты бекітілгеннен кейін, келесідей іздер мен басқа да объектілерді іздеу жүзеге асырылады:

- қылмыскердің аяқ іздері;
- сіріңке, темекі тұқылы сияқты басқа да іздер;
- қылмыс құралы болып табылуы мүмкін заттар;
- алдымен ұрланып, кейіннен қажетсіздігіне байланысты лақтырылып тасталған заттар, оның ішінде ұрланған заттарды салған орамдалар;
- егер де қылмыскер ұрланған киімдерді киген болса, онда оқиға орны маңайында қалдырылған қылмыскерге тиесілі болуы мүмкін киімдер [4].

Анықталған іздер мен заттар техникалық-криминалистикалық құралдардың көмегімен бекітіле отырып, олардың табылуы орны оқиға болған жерді қарап-тексерудің жоспар-кестесі мен хаттамасына енгізіледі. Одан кейін ғана алу жүзеге асырылады.

Үй-жайларды, ғимараттарды, дипломатиялық ғимараттарды, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайларды, сонымен қатар, табылған іздер мен заттарды қарап-тексеру нәтижелері бойынша қылмыскерлердің саны туралы, олардың үй-жайда болу уақыты туралы, үй-жаймен және бағалы заттардың орналасқан жерінен хабардар болуы туралы, қылмыскердің киімінде, аяқ киімінде, денесінде оқиға орнындағы заттар мен микробөлшектердің іздерінің анықталу мүмкіндігі туралы болжамдар жасауға болады.

Келтірілген жарақаттардың салдарынан қайтыс болған мәйіт табылған үй-жайларды, ғимараттарды, дипломатиялық ғимараттарды, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайларды қарап-тексеруде адам мәйітінің денесі қарап-тексерудің негізгі объектісі бола отырып, сот медицинасы саласындағы маман дәрігердің қатысуымен маман-криминалиспен оқиға орнында зерттеледі.

Маман-криминалист басты назарды шығу тегі биологиялық объектілерді (қанның, сілекейдің және ұрықтың іздері, шаштар, тырнақ сынықтары және т.б.) іздеу мен оларды алуға аударады [5].

Мұндай іздер болуы мүмкін объектілерді қарап-тексеру барысында із қалдырылған объектіде 2-3 іздің қалуы мүмкін екендігін ескерген жөн, мысалы, бекіту мен алудың әртүрлі тәсілдерін талап ететін стақандағы қолсаусақтың, еріннің және иіс іздері. Мұндай із тасымалдаушы объектілерді барлық қауіпсіздік шараларын сақтай отырып алған дұрыс, ал ондағы іздері зертханалық шарттарда бекіткен жөн.

Егер де қарап-тексеру орнында адам өлтіру қылмысын жасаған қылмыскермен жәбірленушіге жарақат келтірілген пышақ, балта және т.б. заттар қалдырылған болса, онда олар фотосуретке түсірудің барлық ережелері сақтала отырып бекітіледі. Объект бірінші толығымен, кейіннен қолсаусақ іздері, шаштың талшықтары, қан іздері және т.б. бар бөліктері жеке-жеке фотосуретке түсіріледі.

Анықталған іздерді фотосуретке түсіріп, оқиға болған жерді қарап-тексерудің жоспар-кестесі мен хаттамасына енгізгеннен кейін, олар одан әрі қарай зертханалық шарттарда егжей-тегжейлі қарап-тексеріліп зерттелуі үшін қылмыстық-процестік заңнама талаптарына сәйкес алынады.

Қылмыскерлермен атыс қарулары қолданылып, олар оқиға орнында қалдырылған жағдайда келесідей іс-әрекеттер кешені жүзеге асырылады.

Атыс қаруы табылған оқиға орны техникалық-криминалистикалық ережелер сақтала отырып, арнайы масштабты сызықшалар қолданылып фотосуретке түсіріледі.

Фотосуретке түсіру ережелері бойынша атыс қаруы, қауыздар, жәбірленушінің (мәйіттің) киімі мен оның денесіндегі атыс қаруын қолданудың барлық іздері мен жарақаттар фотосуретке түсіріледі [6].

Одан әрі қарай атыс қаруы мен оны қолдану іздерін сипаттау жүргізіледі. Атыс қаруын сипаттау келесідей кезеңділікте жүзеге асырылады: түрі, жүйесі, моделі, жарықтың түсуіне қатысты ұңғы жолағының орналасуы, атыс қаруындағы маркировальық белгілеулер, соққы-ағытқыш механизмінің орналасуы.

Атыс қаруынан патрондар алынады немесе оқпанға соққыштың жолына кедергі қойылады. Атыс қаруын орамдау барысында ұңғы оқ шығатын шеті қағазбен немесе таза матамен оралады, одан кейін ғана арнайы орамдамаға салынады.

Ату іздері келесідей кешенді белгілері бойынша бекітіледі: жарақаттардың нысаны мен өлшемі, шеттерінің сипаты және бөгде заттардың болуы, күйе, толығымен өртенбеген ұнтақтар немесе қару майларының болуы, олардың сипаты, нысаны мен өлшемдері.

Оқиға болған жерді қарап-тексеру хаттамасында қауыздың материалы, түсі, нысаны, өлшемі мен басқа құрылымдық ерекшеліктері және оның түбіндегі маркировальық белгілеулері бекітіледі [7].

Егер де оқ үй-жайдың қабырғасында қалып қойға болса, онда қабырғаның бұл бөлігі техникалық-криминалистикалық ережелер бойынша фотосуретке түсіріледі және одан кейін ғана алу жүргізіледі. Атыс қаруының ұңғысынан қалған іздерді бүлдіріп алмау үшін қабырғадағы оқты қысқыштармен, пинцетпен, қысқашпен алуға болмайды. Егер де қабырға ағаштан жасалған болса, онда қабырғаның сол бөлігі ұқыпты кесіліп немесе шабылып алынады [8].

Маман-криминалист атыс қаруының, қауыздар мен оқтардың табылған жерлерін оқиға болған жерді қарап-тексерудің жоспар-кестесінде бекітеді. Есептік-кестелік жолмен атудың қай жерден жүзеге асырылғанын анықтауға мүмкіндік беретіндіктен оқтың жолындағы зақымдалған кедергілердің, кіру-шығу саңылауларының орнын анықтау ерекше маңызға ие.

Егер де оқиға орнында тек қауыз анықталған болса, онда маман-криминалист қарап-тексерудің нәтижелері бойынша келесідей белгілерді бекітеді: материалы, түсі, нысаны, өлшемдері (ұзындығы, қауыз түбінің ішкі және сыртқы диаметрлері); қауыздағы оқтың бекітілуі іздері; қауыз түбіндегі маркировальық белгілеулер; атыс қаруы іздерінің болуы, олардың орналасуы мен испаты; зақымдардың болуы, олардың орналасуы мен сипаты және т.б. іздер. Криминалистикалық анықтамалықтарға сәйкес бұл белгілер бойынша маман-криминалист қауыздың қандай патронға, атыс қаруына арналғандығы туралы тұжырым жасауына мүмкіндік береді. Бұл мәліметтер іздеу мақсаттарын қолданылатын болады.

Оқиға болған жерді қарап-тексеру жасалған қылмыс оқиғасының орны, мән-жайы және белгілері туралы ақпараттарды алуға бағытталған көп қырлы тергеу әрекеті болып табылады, сонымен қатар қарап-тексеру барысында зерттеудің ғылыми әдістерінің бақылау, салыстыру, өлшеу, тәжірибе жүргізу және талдау сияқты тәсілдері қолданылады. Оқиға болған жерді қарап-тексеру тергеу әрекеттерінің ішіндегі ең маңыздысы бола отырып эксгумация,

айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылау, тергеу эксперименті, тінту, алу, тану, үлгілерді алу тергеу әрекеттерін жүргізуге ұласуы мүмкін. Кез келген қылмыс оқиғасы бойынша оқиға орнына қарап-тексеруді жүргізусіз жоғарыда аталған тергеу әрекеттерін жүзеге асыру мүмкін емес, ал оқиға болған жерді қарап-тексеру кейінге қалдырылмайтын тергеу әрекеті болып табылатындықтан қылмыс оқиғасы орын алғаннан кейін көрсетілген тергеу әрекеттерінен бұрын жүргізіледі. Кей жағдайларда жекелеген заттар мен құжаттарға алу жүргізілуі мүмкін, бірақ бұл қарап-тексерудің басты міндеті болып табылмайды.

Оқиға болған жерді қарап-тексерумен байланысты тергеу әрекеттерін жүргізу ерекшеліктеріне қысқаша тоқталып өтетін болсақ.

Эксгумация – бұл мәйітті жерленген жерінен шығарып алу үрдісі. Адамның мәйітін қарап-тексеру, оның ішінде оны қосымша немесе қайталап қарап-тексеру; тану үшін көрсету; сараптама үшін үлгілер алу және сараптама жүргізу; іс үшін елеулі маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтау талап етілгенде, адамның мәйітін жерленген жерінен шығарып алу, яғни, эксгумация жүргізіледі.

Эксгумация барысында анықталған барлық объектілер қарап-тексеріледі және қылмыстық іске заттай дәлелдемелер ретінде тіркеледі [9]. Егер де анықталған объектілер өлшеміне немесе басқа да себептерге байланысты оларды қылмыстық іс бойынша сақтау мүмкін болмаса, онда аталған объектілер фотосуретке түсіріледі немесе бейнежазбаға жазылады.

Айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылау – айғақтардың анықтығын оларды болған оқиғаның жағдайымен салыстыру арқылы анықтау; тексерілетін әрекеттер жасалған маршрутты және орынды нақтылау; жаңа нақты деректерді анықтау мақсатында жүргізіледі.

Айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылаудың оқиға болған жерді қарап-тексеруден айырмашылығы қылмыс дерегінің сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліне тіркелгеннен кейін ғана жүргізіледі

Тергеуші оқиға болған жерді қарап-тексеруде версияларды ұсыну үшін қылмыс туралы ақпараттарды іздеумен шұғылданатын болса, айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылауда ол ұсынылған версияны нақтылау үшін айғақтары тексерілетін тұлғаның іс-әрекеттерін бақылап бағалайды [10].

Оқиға болған жерді қарап-тексеруде қатысушылардың басты назары қылмыстың материалды іздерін іздеумен байланысты, ал айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылауда негізгі жұмыс кемшіліктердің орнын толтыру үшін ақпараттарды сәйкестендіруден тұрады.

Тергеу эксперименті – іс үшін маңызы бар мәліметтерді зерттелетін оқиғаның белгілі бір іс-қимылдарын, жағдайын, мән-жайларын жаңғырту және тәжірибе жүргізу арқылы тексеру мен нақтылау мақсатында тергеп-тексерілетін қылмыс оқиғасына жақындастырылған шарттарда жүргізіледі. Эксперимент жүргізу кезінде, атап айтқанда, қандай да бір фактілерді қабылдау, белгілі бір іс-қимылдардың жасалу мүмкіндігі, қандай да бір оқиғаның басталуы тексерілуі, сондай-ақ болған оқиғаның реті және іздердің пайда болу тетігі анықталуы мүмкін.

Тергеу эксперименті арқылы куәдан, жәбірленушіден, күдіктіден, айыпталушыдан жауап алу нәтижелері, сонымен қатар оқиға болған жерді қарап-тексеру мен басқа да бергеу әрекеттерінің өндірісі барысында алынған мәліметтер тексеріліп, нақтыланады [11]. Әртүрлі қылмыстық істерге қатысты тергеу эксперименті тергеу версияларын тексеру үшін, дәлелдемелерді толықтыру үшін, тергеп-тексерілетін қылмысты жасауға септігін тигізген мән-жайларды анықтау үшін жүргізіледі. Осыған байланысты тергеу экспериментін кейінге қалдырылмайтын тергеу әрекеттерінің қатарына жатқыза алмаймыз.

Тінту – бұл қылмыстық іс үшін маңызы бар заттарды немесе құжаттарды, тыйым салынуға жататын мүліктерді табу мақсатында үй-жайларды немесе тұлғаларды зерттеуден тұратын қылмыстық процестегі тергеу әрекеті.

Тінту жүргізуге көрсетілген заттардың немесе құжаттардың белгілі бір үй-жайда немесе өзге орында не нақты адамда болуы мүмкін деп пайымдауға жеткілікті деректердің болуы негіз болып табылады.

Тінту іздестіріліп жатқан адамды және адам мәйітін табу үшін жүргізілуі мүмкін. Тінту шынайылықты анықтауға септігін тигізеді. Оқиға болған жерді қарап-тексеру мен тінтудің айырмашылығы оларды жүргізу мақсаттарында.

Алу – бұл қылмыстық іс үшін маңызы бар заттар мен құжаттардың қай жерде және кімде екендігі белгілі болса заңмен қарастырылған негіздерде қылмыстық іс бойынша өндірісті жүзеге асырушы лауазымды тұлғамен алынатын тергеу әрекеті.

Егер де кең ауқымдағы заттай дәлелдемелерді қарап-тексеруге арнайы техникалық құралдар қажет болып табылатын болса, онда алынатын дәлелдемелер орамдалып, мөрленеді және кейіннен жеке қарап-тексеру хаттамасы толтырылып қарап-тексеріледі. Заттарды немесе құжаттарды, тыйым салынуға жататын мүліктерді тексерілуші тұлғаның өз еркімен беруі берілген объектілердің орналасқан жерін қарап-тексеруді жоққа шығармайды. Алынған заттай дәлелдемелер егжей-тегжейлі қарап-тексеріледі.

Тану үшін көрсету – сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тұлға танушы тұлғамен объектіні теңдестіру немесе оның топтық қатыстылығын анықтау мақсатында қандай да болмасын объектіні куәға, жәбірленушіге, күдіктіге тануға ұсынудан тұратын тергеу әрекеті. Тану үшін мәйіт те көрсетілуі мүмкін. Мәйітті тану үшін ұсыну оның эксгумациясынан немесе қарап-тексерілуінен кейін жүргізіледі.

Танушы адамдардан тиісті адамды немесе нәрсені қандай жағдайда байқағаны туралы, қандай белгілері мен ерекшеліктеріне қарай тани алатыны туралы алдын ала жауап алынады.

Үлгілерді алу – сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізуші тұлғамен адамның шығу тегі биологиялық объектілерін және басқа да заттарды алу жүзеге асырылатын тергеу әрекеті.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізуші тұлға, тірі адамның, мәйіттің, жануардың, өсімдіктің, нәрсенің, материалдың немесе заттектің қасиеттерін көрсететін үлгілерді сараптамалық зерттеуде сарапшының алдына қойылған мәселелерді шешу үшін қажет болса, қан, шәует, шаш, тырнақ қиындыларын, дененің сыртқы тері қабаттарының микроскопиялық қырындыларын; сілекей, тер және басқа да шығындыларды; тері бедерінің ізі мен тістің қалыбын; қолжазба мәтін, бұйымдар, адамның дағдысын бейнелейтін басқа материалдарды; дауыс фонограммасын; материалдардың, заттектердің, шикізаттың, дайын өнімнің сынамаларын; қауыздардың, оқтардың, қарулар мен механизмдер іздерінің үлгілерін алуға құқылы.

Шығу тегі биологиялық объектілер, сонымен қатар, қолжазбаның психофизиологиялық ерекшеліктері мен кәсіби дағдыларды сипаттайтын объектілер, дауыс үлгілері тірі адамнан алынатын болса Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 265-бабында көрсетілген тәртіп қолданылады [12]. Басқа да жағдайларда еркін және шартты-еркін үлгілерді алу үшін алу, қарап-тексеру немесе басқа да тергеу әрекеттері жүргізіледі.

Тергеуші қылмыс орнында, детектив немесе бақылаушы оқиға орнында медициналық сарапшыны тергелінетін өлім жағдайының түрі туралы хабардар етуі тиіс. Себебі, өлімнің себептері мен тәсілдерін анықтау көбінесе оқиға орнынан табылған дәлелдемелерге байланысты болады, оқиғаның мән-жайын бағалағаннан кейін сот-медициналық сарапшы оқиға орнына өзінің шығатындығы туралы немесе өзінің орнына сот тергеушілерін жіберу туралы шешім қабылдайды [13].

Адам өлтіру қылмыстарын тергеу барысында сот-медициналық сараптамалардың тағайындалуы шешуші мәнге ие болып табылады [14]. Сол себептен де қылмыстық-процестік заңнама бойынша адам өлтіру туралы қылмыстық істер бойынша мәйіттің сот-медициналық сараптамасы міндетті түрде тағайындалады [15]. Сот-медициналық сараптама өндірісін жүргізуді мәйітті қарап-тексеруге маман ретінде қатысқан сот-медициналық сарапшысын атап сырғандұрыс.

Сарапшының шешуіне көбінесе келесідей сұрақтар қойылады:

- өлімнің себебі қандай;
- өлімнің келу уақыты;
- мәйіт денесінде қандай жарақаттар бар, олардың сипаты, орналасуы мен пайда болу механизмі;

- жәбірленушіге жарақаттардың қайсысы тірі кезінде, қайсысы өлгеннен кейін келтірілген;

- жарақаттарды келтіру кезеңділігі қандай;

- жарақаттарды келтіру сәтінде жәбірленушіні қандай позада болды;

- мәйіт денесінде күресті немесе өзін өзі қорғауды көрсететін белгілер бар ма;

- жарақаттар салынғаннан кейін жәбірленушіге өлім бірден немесе біраз уақыттан кейін келді ме;

- өлгенге дейін жәбірленуші тамақтанды ма, алкоголь қабылдады ма, қанша уақыт бұрын, қандай тағамдар, қандай мөлшерде алкоголь қабылдады;

- қайтыс болған тұлға есірткі қабылдаған ба;

- жәбірленушінің қан тобы.

Егер де қайтыс болған тұлға әйел адам болса, онда оның жүктілік жағдайын анықтау туралы сұрақ қойылады.

Заттай дәлелдемелерге сот-медициналық сараптамасын тағайындау барысында келесідей сұрақтар қойылады: зерттеу ұсынылған объектілерде адамға тиесілі қан, сілекей, ұрық, зәр іздері бар ма, олардың түрі мен басқа да ерекшеліктері; іздердің пайда болу уақыты; зерттеуге ұсынылған объектілерде анықталған қан, сілекей, ұрық, зәр іздері, шаштар адамға тиесілі ме; олар әйел не ер адамға тиесіліме; олар белігі бір тұлғаға тиесілі ме және т.б.

Соңғы уақыттарда биологиялық бөлінділер (тері бөліктері және т.б.) мен сұйықтықтарда (қан, сілекей, тер, зәр) мазмұндалатын генетикалық ақпараттар негізінде нақты тұлғаны теңдестіру мүмкіндіктері пайда болды. Сарапшыға жеткілікті көлемдегі жақсы сақталған биологиялық материалдарды, сонымен қатар салыстырмалы зерттеу жүргізу үшін үлгілерді ұсыну барысында генетикалық сараптамалар жүргізілуі мүмкін [16]. Мұндай сараптамалар арнайы құрал-жабдықтармен және материалдармен жабдықталған генетикалық зерттеулер зертханасында жүргізіледі.

Адам өлтірулерді тергеу-тексерудің бастапқы кезеңдерінде мәйіттің және заттай дәлелдемелердің сот-медициналық сараптамасынан басқа да криминалистикалық сараптамалар мен зерттеулер (трасологиялық, дактилоскопиялық, баллистикалық, суық қару және т.б.) тағайындалады. Әдетте мұндай сараптамалар күдікті белгісіз болған және оның жеке басы туралы, сонымен қатар, қылмыс құралы туралы қандай да болмасын мәліметтерді алу маңызды болған жағдайда тағайындалады. Атап өтетін болсақ, оқиға орнында табылған жәбірленушіге тиесілі емес аяқ киім іздерін зерттеу нәтижесінде оны қалдырған тұлғаның бойы мен дене бітімінің басқа да жекелеген ерекшеліктері туралы сұрақ шешіледі.

Адам өлтіру қылмыстарын тергеп-тексерудің келесі сатыларына тән криминалистикалық сараптамалар қатарына келесілерді жатқызуға болады:

- трасологиялық сараптамалар – қол, аяқ, аяқ киім, тіс іздері бойынша қылмыскердің жеке басын, бөліктері бойынша бүтінді, дөңгелек іздері бойынша көлік құралын және т.б. анықтау мақсатында жүргізіледі [17, 18];

- қолтаңбатану сараптамалары – жәбірленушіні қорқытып жазған немесе басқа да қолжазба мәтіндер бойынша күдіктіні анықтау мақсатында жүргізіледі [19];

- баллистикалық сараптамалар – ату жүзеге асырылған қаруды теңдестіру, атқан адамның орналасқан орнын және т.б. анықтау мақсатында жүргізіледі [20];

- суық қару сараптамасы – жәбірленушіге жарақат келтірген суық қарудың түрін, қандай тәсілмен дайындалғандығын анықтау мақсатында жүргізіледі [21].

Криминалистикалық емес сараптамалардан көп жағдайларда заттардың, материалдар мен бұйымдардың сараптамасы (микрообъектілерді зерттеу) жүргізіледі. Бұл сараптаманың көмегімен күдікті мен жәбірленушінің бір-бірімен жақын қарым-қатынаста болғандығы (мысалы, мәйіттің тырнақ астындағы микробөлшектерден мүмкінді қылмыскердің тері бөліктері табылуы мүмкін) немесе олардың біреуінің нақты бір жерде болғандығы (мысалы, жәбірленуші немесе күдікті киімдерінің микробөлшектері жиһаздарда немесе көлік орындықтарында табылуы мүмкін) анықталуы мүмкін. Кей жағдайларда мұндай

сараптамалар қылмыскердің дәлелдерін («алиби») жоққа шығаруға мүмкіндік беретіндіктен шешуші маңызға ие болады.

Жәбірленуші мен күдіктінің нақты бір жерде болғандығын анықтау мақсатында мәйіт денесіндегі, оның немесе күдіктінің киімі мен аяқ киіміндегі топырақ тектес іздерді зерттеу үшін сот-топырақтану сараптамасы, ал улау арқылы адам өлтірулерде заттардың, материалдар мен бұйымдардың сараптамасы тағайындалады.

Сонымен қатар, адам өлтірулер туралы барлық дерлік қылмыстық істер бойынша тергеп-тексерудің кезекті сатыларында айыпталушыға сот-психиатриялық сараптамасы тағайындалады. Бұл сараптама түрімен шешілуі үшін келесідей сұрақтар қойылады: қылмыс жасау кезінде айыпталушы психикалық ауруға шалдыққан ба; қазіргі уақытта айыпталушы психикалық ауруға ауырады ма; қылмыс жасау уақытында айыпталушы өз іс-әрекеттеріне жауап бере алмайтындай және оларды басқара алмайтындай уақытша психикалық ауытқу жағдайында болды ма; айыпталушы қарастырылып отырған іске қатысты ақыл-есі дұрыс па.

Жоғарыда аталғандардың негізінде келесідей тұжырымдар жасауға болады:

- оқиға болған жерді-қарап-тексеруде сот медицина саласындағы маман дәрігердің қатысуы міндетті болып табылады және қарап-тексеруді жүргізуші лауазымды тұлға аталған тергеу әрекетіне кіріспес бұрын, оқиға орнындағы іздер мен заттай дәлелдемелерге басты назарды аудару қажет, сонымен қатар жәбірленушіге қажет болған жағдайда оқиға орнында жедел медициналық көмек көрсету бойынша шаралар қабылдануы тиіс;

- үй-жайларды, ғимараттарды, дипломатиялық ғимараттарды, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайларды қарап-тексеруде қылмысқа қатысушылардың медициналық куәландырудан тез арада өтулерін қамтамасыз етіп, оқиға орнын және оған қатысты көршілес аумақтарды толығымен техникалық-криминалистикалық құралдарды пайдаланып бекіту қажет, қылмысқа қатысушылардың кейіннен өздерінің бастапқыда берген айғақтарынан бас тарту мүмкіндігін ескере отырып қарап-тексеру әрекеті басынан соңына дейін фото және бейнежазба арқылы бекітуі тиіс;

- үй-жайларды, ғимараттарды, дипломатиялық ғимараттарды, қызметтік, шаруашылық және басқа да үй-жайларды қарап-тексеруде оқиға орнында мәйіт, оның ішінде танылмаған мәйіт табылған жағдайда фотосуретке түсірумен және дактилоскопиялық іздер алынумен қатар, мәйіттен және оқиға орнынан анықталған барлық дәлелдемелер, яғни, қан, құсық, зәр, тер, сұйық бөлінділер, тырнақ кесінділері мен оның астындағы алынған қырындылар, сілекей, шаш, микроскопиялық қырындылар, тіс қалыбы, микробөлшектер, топырақ, ластанулар, шаң-тозаңдар, жәндіктердің және т.б. қалдықтары толығымен алынуы тиіс;

- оқиға орнында анықталған танылмаған мәйіттің жеке басын теңдестіруде криминалистикалық және криминалистикалық емес сараптамалардың мүмкіндіктерін кеңінен қолдану қажет;

- оқиға болған жерді қарап-тексеру жасалған қылмыс оқиғасының орны, мән-жайы және белгілері туралы ақпараттарды алуға бағытталған көп қырлы тергеу әрекеті болып табылатындықтан зерттеудің ғылыми әдістерінің бақылау, салыстыру, өлшеу, тәжірибе жүргізу және талдау сияқты тәсілдері қолданылып басқа да қажетті тергеу әрекеттерімен өзара тығыз байланыста жүргізілуі қажет.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Дильбарханова Ж.Р. Осмотр места происшествия: наука, логика, право: Учебно-практическое пособие. – Алматы: ООНИиРИР Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, 2020. – 264 с.

2. Мурашбеков О.Б. Особенности проведения отдельных следственных действий по выявлению инсценировки убийства // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, – 2(59) – 2019. – С. 20-31.

3. Логинов В.М. Осмотр места происшествия: практическое пособие / В.М. Логинов. 2–е изд., испр. и доп. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 319 с.

4. Тюнис И.О. Криминалистика. Учебное пособие. – М: Проспект, 2020. – 220 с.

5. Багмет А.М., Антонов О.Ю., Бычков В. В. Криминалистика. Учебник. В 3-х частях. Часть 2. Криминалистическая тактика. – М: Проспект, 2020. – 240 с.
6. Ищенко Е.П. Криминалистика в вопросах и ответах: Учебное пособие. – М: Проспект, 2020. – 304 с.
7. Багмет А.М., Бастрыкин А.И., Бессонов А.А. Криминалистика: Учебник. – М: Проспект, 2021. – 616 с.
8. Ищенко Е.П. Криминалистика. – М: Проспект, 2021. – 368 с.
9. Криминалистика / Отв. ред. Ищенко Е.П. – М: Проспект, 2021. – 816 с.
10. Скобелин С.Ю. Криминалистика. Учебник. Часть 1. – М: Проспект, 2021. – 256 с.
11. Бертовский Л.В. Криминалистика. – М: Проспект, 2021. – 960 с.
12. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: Тәжірибелік құралы. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2019. – 368 б.
13. Н.W. «Rus» Ruslander, Searching and Examining a Major Case Crime Scene. Электронды ресурс: <https://www.crime-scene-investigator.net/searchingandexamining.html> (19.05.2021 ж.).
14. SerafettinDemirci and KamilHakanDogan (September 12th 2011). Death Scene Investigation from the Viewpoint of Forensic Medicine Expert, Forensic Medicine - From Old Problems to New Challenges, Duarte Nuno Vieira. Электронды ресурс: <https://www.intechopen.com/chapters/19160> (25.05.2021 ж.).
15. Поврезнюк Г.И., Дильбарханова Ж.Р., Поврезнюк Л.Л. Медико-криминалистический справочник: учебно-практич. пособие. – Алматы: АянЭден, 1999. – 154 с.
16. Дильбарханова Ж.Р. Генотипоскопическая экспертиза в расследовании преступлений: учебно-практич. пособие. – Алматы: Юрист, 2007. – 88 с.
17. Шобабаев Б.А., Сатыбалдинов Д.Д. Криминалистическая техника: Учеб. пособие. – Алматы: 2014. – 261 с.
18. Дильбарханова Ж.Р., П. Алмаганбетов П. Дактилоскопия: учебно-практическое пособие. Алматы: Эверо, 2001. – 124 с.
19. Дильбарханова Ж.Р. Криминалистическое исследование письма: учебно-практич. пособие. Алматы: Эверо, 2001. – 112 с.
20. Брушковский К.Б., Дильбарханова Ж.Р., Котенко А.Н. Криминалистическое оружиеведение: исследование огнестрельного оружия: учебно-практич. пособие. – Алматы: Юрист, 2004. – 281 с.
21. Брушковский К.Б., Дильбарханова Ж.Р., Турецкий Н.Н. Холодное оружие: за и против: учебно-практич. пособие. – Алматы: Эверо, 2001. – 124 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Джуматов Айдынбек Балтабекович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Алмаганбетов Пернебай Алмаганбетович – Қазақстан Республикасы БҒМ Қайнар академиясы «Құқықтық пәндер» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Джуматов Айдынбек Балтабекович – старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Алмаганбетов Пернебай Алмаганбетович – доцент кафедры «Юридических дисциплин» Академии Кайнар МОН Республики Казахстан, кандидат юридических наук, доцент.

Dzhumatov Aidynbek Baltabekovich – senior researcher of the Science center of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, master science of laws, police lieutenant colonel of police

Dilbarkhanova Janat Rahimzhanovna – deputy chief of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, doctor of jurisprudence science, professor, police colonel of police

Almaganbetov Pernebay Almaganbetovich – associate professor of the Department of «Legal Disciplines» of the Kainar academy of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, candidate of jurisprudence science, associate professor

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Almaty, Kazakhstan

SOME FEATURES OF INVESTIGATION OF THE CRIMINOUS ADAPTATION

In article features of investigation of performances of crimes are considered. The concept, essence, the purposes, the bases and features of performances of the crimes committed by criminals for concealment of the criminal activity and counteraction to investigation are analysed. Also in article features of structure of the criminal activity connected with a crime performance are considered and also classification of performances by various bases is given.

Keywords: crime, adaptation, investigation, counteraction, crime investigator, falsification, version.

Некоторые особенности расследования инсценировки преступления

В статье рассмотрены особенности расследования инсценировок преступлений. Проанализированы понятие, сущность, цели, основания и особенности инсценировок преступлений, совершаемых преступниками в целях сокрытия своей преступной деятельности и противодействия расследованию. Также в статье рассмотрены особенности структуры преступной деятельности, связанной с инсценировкой преступления, а также приведена классификация инсценировок по различным основаниям.

Ключевые слова: преступление, инсценировка, расследование, противодействие, следователь, фальсификация, версия.

Қылмыстардың жалған көрінісін тергеп-тексерудің жекелеген ерекшеліктері

Мақалада қылмыстардың жалған көрінісін тергеп-тексеру ерекшеліктері қарастырылған. Қылмыскерлердің қылмыстық қызметін жасыру және тергеп-тексеруге қарсы тұру мақсатында олармен жасалатын қылмыстардың жалған көрінісінің түсінігі, мәні, мақсаттары, негіздері мен ерекшеліктері талданған. Сонымен қатар, мақалада қылмыстың жалған көрінісімен байланысты қылмыстық қызмет құрылымының ерекшеліктері қарастырылды және де әртүрлі негіздер бойынша жалған көріністердің жіктелуі келтірілді.

Түйінді сөздер: қылмыс, жалған көрініс, тергеп-тексеру, қарсы тұру, тергеуші, бұрмалау, версия.

Scope, progress rates and character of crime considerably changed at the modern stage of social, economic and legal reforms implementation in the Republic of Kazakhstan.

There are more negative tendencies expressed in change of qualitative characteristics of the perpetrated crimes.

It is necessary to recognize that the crime in country becomes all more organized and professional.

Now the state attends to improvement of the legislation in the field of counteraction to crime. It is based on existence of difficult criminogenic situation in country that causes increase of efficiency and quality according to the prevention, clearing and investigation of crimes, and also need

of creation and improvement of the legal mechanism providing real protection of the rights and freedoms of citizens against criminal encroachments.

In conditions when the crime gets more organized forms, and crimes are committed kept dark and technically fitted out groups which identification not always works well, the task of research of the main problems connected with clearance and investigation of crimes including of counteraction of investigation is actual.

However, to clear and investigate each crime and to identify persons, guilty of its commission is not always possible. In some cases it takes place because criminals use various measures for concealment of the crimes committed by them, and also active counteraction to investigation by various methods and means.

The obtained data in the course of investigation increases in the light of solution the problem of solvability of crimes expediency level increase of scientific research of various ways of concealment signs of the committed crimes and criminalistics methods of their recognition and use.

One of the most difficult ways for crime concealment recognition is the criminal adaptation.

The analysis of investigative practice of law enforcement agencies shows that if criminals use adaptation it is significantly complicates opportunity to clear a crime, to reveal all persons involved in its commission, and also to establish other circumstances important for proceeding.

Existence of criminal adaptation even more, than at other ways of crime concealment complicates investigation process.

The investigator is required more professional skill, special skills and experience of clearance of similar contrivances for its recognition and settlement of really occurred criminal casus and guilty persons.

Unfortunately, as the analysis shows of investigative practice, not each investigator is able to establish existence of a criminal adaptation enough quickly and professionally. In some cases it leads to not clearance of such crimes, and as a result to digression from criminal liability of these crimes of persons which are guilty of commission. Investigators with short experience period of investigative work usually have not enough ability for it.

Investigation issues of criminal adaptations were considered in works of the Russian scientists-criminalists: Bayeva O.Ya., Vasilyeva A.N., Vozgrina I.A., Belkina R.S., Zuykova G.G., Luzgina I.M., Malyshkina P.V., Mud'yugina G.M., Obraztsova V.A., Ovechkina V.A., Stepanova V. V. and others.

Considering special relevance, recently special dissertation researches, in particular are even more often devoted to this problem: "Investigation of performances of criminal events" Fadeyev V.I., 1998; "Recognition and exposure of performances and falsifications at investigation of crimes" Ushenin A.V., 2004; "Scientific and practical problems of investigation of a performance as way of concealment of a crime" Dementiev V.V., 2004 and others.

Modern Kazakhstan practice of criminal adaptations investigation was covered in the following thesis: "Tactical bases of exposure of the persons counteracting investigation of crimes by perjury" Nurgaliyeva B.B., 2006; "Criminalistic promotion and coordination of investigation participants activity of the murders disguised by adaptations" Dosanova M.U., 2010; "Features of investigation of the premeditated murders disguised under disappearance of the victim" Koshekova S.M., 2010 and others.

At the same time, the problems connected with performances of crimes demand an integrated approach taking into account modern realities of organized crime.

Crimes can be committed at suddenly arisen intention and with considered intention in advance. In either case, but is more often in the last, the perpetrator can take actions for concealment of the crime.

Ways of concealment of crimes pursue the different aims, namely:

- to hide the casus of the crime;
- to hide its criminal character;
- to hide participation and interest of the criminal in it.

So, for example, the murderer who carefully hid a body of the victim and explaining his disappearance with departure, seeks to hide the fact of victim death.

The murderer who uses gloves during commission of crime, filling up a scene with tobacco, etc. tries to hide only his participation in murder.

The person adapting the murder for false motives tries to hide his interest, original motives and purposes of this crime commission.

The criminal, having committed murder by dealing blows with stupid subject to the victim dumps a body from height on the earth and adapting suicide tries to hide criminal character of the casus [1, p. 82].

It is possible to allocate concealments of a crime by concealment, deception, destructions, falsifications of information and its carriers, and also the mixed way (various adaptations) on the substantial party.

Thus, the adaptation is one of ways of crime concealment.

All of this demands serious studying and research of identification problems of criminal adaptations existence and development of reliable methods of their recognition at different types of crimes investigation.

There is no uniform approach to studying of this phenomenon. A number of scientific researches, however in criminalistics is still dedicated to the theoretical and practical issue of recognition and clearance of criminal adaptations.

In our opinion the absence of unity of sentiment in understanding of criminal adaptation essence doesn't promote to development of effective evidence-based recommendations about recognition and exposure of criminal adaptations as in theoretical, and as practical level. This circumstance causes need for further scientific researches on the specified problem.

The concept of crime adaptation remains debatable in legal literature.

So, for example, Belkin R.S. writes that the adaptation of a crime is «creation of the situation which isn't corresponding to the occurrence which almost occurred on this place that can be supplemented with behavior and untrue reports, both the performer of adaptation, and the related persons» [2, p. 219].

Obraztsov V.A. notes that the adaptation is one of kinds of counteraction to law enforcement agencies. It represents the creation of visibility of the casus by purposeful entering of real occurrence of the changes directed on the investigator's disorientation into the situation [4, p. 594].

According to Dementiev V.V. the criminal performance is understood as result of deliberate, purposeful impact on material objects for the purpose of their change and creation of the artificial system bearing unreliable information about character, essence and circumstances; the occurred event for the purpose of deception of the person which is carrying out investigation [5, p. 9].

As a rule the adaptation includes the system of actions of the criminal according to the prevention of emergence of traces, destruction, falsification, concealment, masking of the changes which resulted from a crime, creation of the new traces confirming the version of crime concealment subjects.

The structure of the activity connected with adaptation consists of the following operations:

- the analysis and assessment of the situation where was the future person which makes the adaptation;
- decision-making about adaptations;
- considerations of possible options of adaptation and definition of the most expedient option;
- creation of mental model of occurrence which is supposed to be adapted;
- realization of the developed model;
- preparation of the explanations figured on convincing of other persons including employees of law enforcement agencies to reality of the adapted occurrence and its reasons;
- line of conduct definition on the investigation and preparation of explanations in case of adaptation exposure.

The adaptation purpose is to confirm the false version of the criminal, the explaining reason which is neutral for him, character and circumstances of the investigated casus.

Adaptations can be classified on various bases:

1) on the subject:

- the crimes which are carried out by participants;
- carried out by other persons at the request of the criminal or on the own initiative;
- carried out by the criminal together with other persons;

2) on the place:

- on the place of crime commission;
- on the other place;

3) on implementation time:

- before the crime commission;
- during the crime commission;
- after the crime commission;

4) on the purposes:

- the crime concealment;
- not criminal occurrence concealment;
- in other purposes;

5) on the object:

- crime adaptation;
- occurrence adaptation of not criminal character;
- separate elements, subsystems occurrences adaptation;

6) according to the contents:

- material traces on the place;
- material traces adaptation in combination with development and realization of the corresponding option of the behavior misinforming a consequence and messages of false data.

The criminal adaptation of implementation process takes place consistently: in the beginning the mental model is created in consciousness of the subject of adaptation, then this plan is realized, at the same time there are prepared the possible explanations on an exposure case. Process of recognition of criminal adaptation also takes place in a certain sequence:

in the beginning the investigator perceives a situation of an imaginary casus in the form in which the essence of the valid event by means of identification of contradictions between the available situation of a scene and due reveals at this investigative situation, and also by comparison of the available situation to other information received from other sources of proofs and which is available at the moment and at last, it is established the event which really occurred on this place.

From psychology positions the criminal adaptation can be characterized as the typical interpersonal conflict arising in the course of investigation between two parties (opponents), the investigator and the subject of a criminal adaptation. It has the psychologically intense, uncertain character demanding permission by means of the solution of the complex cogitative challenge which able to end only with a victory of one of the parties [6, p. 63].

The Logic-psychological nature of the criminal adaptation consists that it is one of options of the lie used by the criminal in the field of criminal legal proceedings.

It is an attempt to make reflexive control of the investigator from the criminal, for the purpose of his introduction to delusion of rather true event and concealments of the crime fact or in it participations, or, at last, for the purpose of underestimation of the role in commission of this crime.

Thus the reflexive management of behavior of the opposite party is understood as the reasonable impact on mentality of the person.

It is based on knowledge of objective laws of human thinking at permission of conflict situations.

The situations giving the chance to the opponent to set to themselves the mental task which he will be able to solve are created, but he isn't obliged to solve it on the basis of information which is objectively reflecting circumstances of a crime.

In the course of implementation of the criminal adaptation, its subject realizes attempt to become the operating party in the available conflict, and to leave a role of operated to the investigator. He tries to play over the investigator by means of reflexive management.

The task of the investigator consists in detection of signs of existence in the conditions of place of this criminal adaptation, and then by means of reflexive management to overcome the will of person which makes adaptation and to assume function of the operating party, having left a role of operated - to the criminal. As a result, establishing really perfect criminal action, the investigator wins in this psychological conflict.

Recognition of criminal adaptation existence represents process of knowledge of its signs, it has to begin with identification of their existence in the place of situation.

Thus signs of a criminal adaptation are understood any changes of surrounding reality which are formed during its implementation and testifying to certain discrepancies in it. Those signs are generally different types of negative circumstances, and also behavior proofs. Negative circumstances are thus the main forms of manifestation of signs existence of criminal adaptation and studied scene situation.

References

- 1 Koshekova S. M. Features of investigation of the premeditated murders disguised under disappearance of the victim: dissert.of legal sciences candidate – Almaty, 2010.
- 2 Belkin R. S. The course of criminalistics. – M, 1997. – Т.3.
- 3 Criminalistics: the textbook / under the editorship of V. A. Obraztsov. – M, 2009.
- 5 Dementiev V. V. Scientific and practical problems of investigation of a performance as way of concealment of a crime: dissert.of legal sciences candidate – Saratov, 2004.
- 6 Malyshkin P. V. Some psychological aspects of criminal adaptations//Bulletin of the Moscow university. – Series 11. Law. – 1987. – No. 1. – Page 62-68.

Сведения об авторе

Serbaev Bolatbek Algozhayevich - Head of the Center for Training Specialists in Countering Extremism of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, police Colonel.

Сербаев Болатбек Алгожаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау орталығының бастығы полиция полковнигі.

Сербаев Болатбек Алгожаевич – начальник Центра подготовки специалистов по противодействию экстремизму Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова полковник полиции.

Қ.А. Байжомартова¹, А.А. Сыздықова¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан

АЛҚАБИЛЕР СОТЫНЫҢ КЛАССИКАЛЫҚ МОДЕЛІНІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Бұл мақалада алқабилер сотының классикалық моделінің шетелдік тәжірибелеріне салыстырмалы түрде талдау жасалады. Қазіргі кезеңде алқабилер сотының классикалық моделі англо-саксондық құқықтық жүйедегі елдерінде (АҚШ, Ұлыбритания) және кейбір еуропалық (Швейцария, Норвегия, Бельгия және Австрия) жұмыс істейді. Осындай алқабилер сотында неғұрлым ауыр қылмыстық істерді бір-үш кәсіби судьялар мен нақты фактілік деректер негізінде істі мәні бойынша қарап шешетін 8-12 алқабилер жүргізеді.

Алқабилер сотының классикалық (ағылшын-саксон) моделінің оның еуропалық моделінен басты айырмашылығы алқабилердің өз бетінше және кәсіби судьяға қарамастан үкім шығаруында көрінеді. Осы белгі алқабилер институттың мәнін айқындайды.

Түйінді сөздер: алқабилер соты, классикалық моделі, англо-саксондық құқықтық жүйе, халық өкілдері, кәсіби судья, вердикт, жюри.

Зарубежный опыт классической модели суда присяжных

В статье проводится сравнительный анализ зарубежного опыта классической модели суда присяжных. В настоящее время классическая модель суда присяжных действует в странах англосаксонской правовой системы (США, Великобритания) и некоторых европейских странах (Швейцария, Норвегия, Бельгия и Австрия). В таком составе суда присяжных серьезные уголовные дела ведут один-три профессиональных судьи и 8-12 суда присяжных, которые рассматривают дело на основании фактов.

Основное отличие классической (англосаксонской) модели суда присяжных от европейской модели состоит в том, что присяжные выносят решения независимо и независимо от профессионального судьи. Таким образом определяются институт суда присяжных.

Ключевые слова: суд присяжных, классическая модель, англосаксонская правовая система, народные представители, профессиональный судья, приговор, үкім, қазылар алқасы.

Foreign experience of the classical model of the trial jury

The article provides a comparative analysis of the foreign experience of the classical model of the jury trial. At present, the classic model of the jury trial operates in the countries of the Anglo-Saxon legal system (USA, Great Britain) and some European countries (Switzerland, Norway, Belgium and Austria). In this composition of the trial jury, serious criminal cases are conducted by one or three professional judges and 8-12 trial juries, who consider the case on the basis of facts.

The main difference between the classical (Anglo-Saxon) model of the trial jury and the European model is that the trial jury makes decisions independently and independently of the professional judge. Thus, the institution of the jury is defined.

Keywords: jury trial, classical model, Anglo-Saxon legal system, people's representatives, professional judge, sentence, ukim, Kazylar alkasy.

Қазіргі таңдағы шетелдегі алқабилер сотының тәжірибесі ағылшын-американдық және континентальды негіздегі екі үлгіде қызмет атқаратындығын көрсетеді. Алқабилер сотының ағылшын-американ (классикалық) моделі кезінде істі кәсіби судья алқабилермен бірігіп қарайды, ал сотталушының кінәлілігі немесе кінәсіздігі туралы вердикті алқабилер Кәсіби судьяның қатысуынсыз кеңесу бөлмесінде қабылдайды. Кәсіби судья үкімді Алқабилердің вердиктісі негізінде шығарады

Осы модельдің шеңберінде нақты деректер негізінде ғана алқабилер сотталушының кінәлілігі немесе кінәсіздігі мәселесі бойынша «кәсіби судьялардан» тәуелсіз үкім қабылдайды.

Алқабилер институтының классикалық моделі Англияда пайда болды, ол англо-саксондық құқықтық жүйедегі алғашқы алқабилер соты болып танылды [1].

Англо-саксондық құқықтық жүйеде алқабилер сотының классикалық моделі американдық континентте енгізілді, ол уақыт өте келе оның әдеттегі англо-саксондық сот моделінен классикалық алқабилер сотының ерекшеленетін қосымша белгілері пайда бола бастады. Алқабилер сотының классикалық (ағылшын-американдық) моделіне кәсіби судья (төрағалық етуші), сондай-ақ он екі адам санында халық өкілдері кіреді [2, 26 б.].

Алайда, қазіргі уақытта алқабилер сотының классикалық моделіне айтарлықтай бәсекелес кәсіби соттар, әлемнің 50-ден астам елінде жұмыс істейтін кәсіби судьялардан ғана құрылатын алқабилер соттарының континенттік моделі құрыла бастады. Қазіргі кезеңде алқабилер соты оның классикалық нысаны англо-саксондық құқықтық жүйедегі елдерінде (АҚШ, Ұлыбритания) және кейбір еуропалық (Швейцария, Норвегия, Бельгия және австрия) елдерде жұмыс істейді. Осындай алқабилер сотында неғұрлым ауыр қылмыстық істерді бір-үш кәсіби судьялар мен нақты фактілік деректер негізінде істі мәні бойынша қарап шешетін 8-12 алқабилер жүргізеді [3, 185 б.].

Сонымен қатар, Еуропа елдерінің көпшілігінде алқабилер соты (мысалы, Нидерланды) сияқты институт жоқ. Осындай елдерде кәсіби судьялар алқабилермен бірге кінәлілік пен жаза тағайындау мәселелерін бірлесіп шешеді (Дания, Греция, Италия, Франция және т.б.).

Алқабилер сотының қылмыстық істерді қарау тәжірибесі жыл сайын алқабилер қатысуымен 120 мыңнан астам процесс өтетін АҚШ-та кеңінен таралғанын көрсетті (бұл әлемдегі барлық осындай процестердің 90% - ға жуығы). Сондықтан АҚШ-та алқабилер сотының ерекшелігіне толығырақ тоқталайық. АҚШ-та алқабилердің қатысуымен істерді қараудың нормативтік базасын: АҚШ Конституциясы, АҚШ Алқабилер соты туралы Заңы құрайды [4, 130 б.].

АҚШ Жоғарғы Сотының 1968 жылғы шешіміне сәйкес, егер айыпталушыға алты айдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру тағайындалуы мүмкін болса, онда істі алқабилер сотында қарау айыпталушының құқығы болып табылады. Алқабилер жалпы сайлау негізінде сайланады және осыған байланысты 3 американдық азаматтан тұратын арнайы комиссия құрылады.

АҚШ-та алқабилерге мынадай талаптар қойылады: АҚШ азаматтығының болуы; сол округінің аумағында кемінде бір жыл тұру; ағылшын тілін білу, атап айтқанда ағылшын тілінде сөйлей білу және осы тілді түсіне білу; жас шамасы – 18 жастан төмен емес; адам сауатты, іс-әрекетке қабілетті, психикалық жағынан есі дұрыс болуға міндетті; адамға қатысты қылмыстық қудалау жүргізілмеген және ол сотталмаған болуы тиіс. АҚШ-тың жекелеген Штаттарындағы үлкен қазылар алқасына қатысты, онда олардың құрамын сот белгілейді, онда осы қазылар алқасы құрылады, оның сандық құрамы 16-дан 23 адамға дейін өзгереді; осы тұлғалардың жас шамасы 18-ден 65 жасқа дейін, бірақ басты ерекшелігі нәсілдік фактор деп атауға болады, қазылар алқасына еуропеоидты және негроидты нәсілдік емес нәсілдік адамдардың шамамен бірдей саны кіруі тиіс.

Шағын қазылар алқасы қорғау тарабының және айыптау тарабының келісімі бойынша алқабиге кандидаттардың тізімінен сайланады, осы қазылар алқасының саны 12 адамды құрайды. Сот отырысы өткізілгеннен кейін, шағын қазылар алқасының құрамына кіретін

алқабилер адамның кінәлілігі немесе кінәсіздігі туралы бірауыздан шешім қабылдауы тиіс екенін атап өткен жөн [5, 68 б.].

АҚШ-тың алқабилер сотында сот талқылауы дәстүрлі түрде мынадай дәйекті сатылардан тұрады: сотталушыға үлкен юридің айыптау актісінің мазмұнын жариялау; сотталушының айыптауға көзқарасын анықтау; алқабилер Жюриін (кіші жюри) қалыптастыру; сот тергеуі; тараптардың жарыссөзі; алқабидің сөз сөйлеуі; алқабилер вердиктісін шығару; жазалау шаралары мен үкім шығару. Істі тыңдау алқабиге кандидаттар тізімінен қорғау және айыптау тарапын келісу нәтижесінде таңдап алынған 12 адамнан тұратын шағын қазылар алқасының қатысуымен жүзеге асырылады.

АҚШ-та алқабилер сотының сот талқылауы жарыспалылық қағидатына негізделген. Жарыссөз тараптардың теңдігіне және айыптаушы, қорғау және сот арасындағы функцияларды бөлуге негізделгенін білдіреді. Айыптаушы айыпталушының «дәлелдеу ауыртпалығын» көтереді, ал сот тараптар арасындағы төреші болып табылады.

Алқабилер сотының сот талқылауы айыпталушының қылмыс жасағаны үшін өз кінәсін мойындаған және айыптау тарабы ұсынған дәлелдемелер болған жағдайда жүргізіледі. Судья алқабилерге қарсылық білдірулердің жоқ екендігін анықтағаннан кейін, шағын жюри құрамы ант береді және осы кезден бастап олардың өкілеттіктері сот отырысы залында басталады.

Сот тергеуінің сатысы мынадай кезеңдерді қамтиды: айыптау тарапы ұсынған дәлелдемелерді қарау; қорғау тарапы ұсынған дәлелдемелерді қарау. Сот тергеуі барысында судья алқабилерден сот отырысы залынан шығуды сұрай алады. Олар болмаған кезде сот пен адвокаттар ұсынылған дәлелдемелерге жол беру және жасалған қылмысты алқабиге ұсынылатын дәлелдемелердің негізділігіне баға беру үшін қажетті құқықтық саралау мәселелерін талқылайды. Барлық мәселелерді талқылағаннан кейін алқабилер қайтадан сот отырысы залына шақырылады.

Сот жарыссөзі кезеңінде айыптау және қорғау тараптары адвокаттардың қорытынды сөздері тыңдалады. Содан кейін судья алқабилерге тараптар ұсынған барлық дәлелдемелерді дұрыс түсінуге, олардың жол берілетіндігін, қатыстылығын және жеткіліктілігін анықтау үшін қажет сөз айтады. Судья алқабилер келуі мүмкін қорытындыларға әсер етпеуі тиіс.

Судьяның сөздерінен кейін алқабилер кеңесу бөлмесіне жіберіледі, онда іс бойынша өз талқылауларын бастайды. Бұл ретте талқылау басталар алдында алқабилер соты өз мүшелерінің арасынан төрағаны тағайындайды, ол әрбір алқабилер дәлелдемелерді бағалауға қатысуға және талқылау кезінде тәртіп орнауын қадағалайтын болады. Төрағалық етуші басқа алқабилермен бірге істі талқылауға қатысады және басқалармен бірге дауыс береді.

Сот талқылауы басталар алдында кеңесу бөлмесінде әрбір алқабидің қаралып отырған іс бойынша өзінің жеке пікірі болады, бірақ нәтижесінде шағын қазылар алқасының барлық құрамы бірыңғай шешімге келуге тиіс. Кеңесу бөлмесінде алқабилер адамның кінәлілігі не кінәсіздігі туралы үкім (шешім) шығаруға тиіс. Федералдық соттар мен 45 штаттың соттарында алқабилер бірауыздан, ал қалғандары-көпшілік дауыстардың саны бойынша шешім қабылдау талап етіледі. Вердикт хаттамаға енгізіледі және төрағалық етуші алқабилер соты құрамының мүшелері, судья мен сотталған адамның қатысуымен ашық сот отырысында есеп береді. Алқабилердің әрқайсысы хаттамада жазылғанның дұрыстығын растауы тиіс. Алқабилер айыптау үкімін шығарғаннан кейін сот жазаны дәл сол мерзімге белгілейді.

Ал өлім жазасымен жазаланатын қылмыс туралы алқабилердің айыптау вердиктасы шығарылған жағдайда, алқабилердің соты жеке отырыста куәлерді тыңдағаннан кейін ғана жазалау туралы үкім шығарады. Осылайша, АҚШ-та алқабилер сотының қатысуымен сот процесінің ерекшеліктерін, қалыптасу негіздері мен істерді қарап шешу тәртіптерін байқауымызға болады.

Осындай негіздерді басшылыққа ала отырып Алқабилер институтының қызметтерін реттейтін арнайы механизмнің бар екендігі және адам құқықтар мен заңды мүдделерді қорғауды қамтамасыз етуде АҚШ-тың барлық сот жүйесінде әділ сот ісін жүргізу өте маңызды деген қорытындыға келуге болады.

АҚШ-та, атап айтқанда 45 штатта, алқабилердің федералдық және мемлекеттік соттары іс бойынша бірыңғай шешім қабылдауды талап етеді, ал қалған алқабилер бар соттарда көпшілік дауыспен шешім қабылдау қажет. Жоғарыда көрсетілгеннен кейін, АҚШ-тың барлық аумағында сот төрелігін жүзеге асыру нысандары әртүрлі, бұл АҚШ-тың жекелеген Штаттарында алқабилердің әртүрлі санымен көрінеді. Мысалы, Флорида сияқты штатта өлім жазасы түріндегі жаза көзделмеген қылмыстар бойынша сот құрамы төрағалық етушіні, яғни кәсіби судьяны және құрамында алты адам бар алқабилер алқасын қамтиды, алайда аса ауыр санаттағы қылмыстар бойынша сот құрамына он екі адам алқабилер мен кәсіби судья кіреді.

Алқабилер сотының классикалық (ағылшын-саксон) моделінің оның еуропалық моделінен басты айырмашылығы алқабилердің өз бетінше және кәсіби судьяға қарамастан үкім шығаруында көрінеді. Осы белгі алқабилер институттың мәнін айқындайды. Бұл ретте, кейбір заманауи авторлардың пікірінше, кәсіби судьялар алқабилермен бірлесіп шешім қабылдайтын тәртіпті енгізу іс жүзінде алқабилер сотының таратылуын және оны сот басқаратын нысанмен алмастыруды білдіреді. Бұған XIX ғ. ғалымдар да назар аударып, алқабилер алқасының дербестігі үкімет судьяларының халық судьяларына әсер етуінің кез келген көлеңкесін жоюға тиіс екендігін көрсетті.

Айта кету керек, кейбір заманауи елдер алқабилер соттарынан оның классикалық нысанынан бас тартқанымен, алайда оның атауын сақтап қалды. Мысалы, Францияда алқабилер судьямен бірге іске қатысады, яғни кәсіби судьялармен бірыңғай алқада болады және алқабилер вердиктісінде олармен кеңеседі.

Осыған байланысты сот институтынан алқабилер сотының классикалық моделінің айырмашылықтарына қатысты мәселе заңды түрде туындайды. Бірақ алқабилер кәсіби судьямен (немесе судьялармен) бірыңғай алқада шешім қабылдаған жағдайда, біздің ойымызша, алқабилер дербес шешім қабылдау құқығынан айырылады, яғни алқабилер болуды тоқтатады.

Германия алқабилер соты аралас алқасы бар соттың ең ерте заманауи үлгісі болып табылады, бірінші сатыдағы соттың яғни кәсіби судьялар мен халық өкілдері құқықтық фактілік деректер бойынша кінә және үкім шығару мәселелерін шешу кезінде алқалық түрде жүргізеді [6, 61 б.].

Аралас сот алқасының кеңестік моделі бір қарағанда алқабилер сотына ұқсас болғанына қарамастан, онда бір кәсіби судья және екі халық заседатель болды, бұл сот жергілікті билікке тәуелді, ал халық заседательдері кәсіби судьяның шешіміне қарсы ешқашан дауыс бермеді.

Аралас алқабилер сотын енгізу туралы мәселеге келер болсақ, онда ең көп тараған Француз моделі шақырады, онда азаматтар кәсіби судьялар қатарынан жеткілікті дәрежеде асып түседі және қылмыстық істер бойынша шешімдерге ықпал ету үшін жеткілікті дербес болады. Мәселен, Францияда ауыр қылмыстық істерді қарау айрықша құзыретіне кіретін алқабилер сотының құрамына төраға (апелляциялық сот мүшесі) бастаған үш кәсіби судья және арнайы комиссиялар іріктеуден кейін жеребе арқылы сайлаушылардың Департаменттік тізімі бойынша осы міндеттерді орындауға шақырылған тоғыз алқабилер кіреді.

АҚШ тәжірибесіне келетін болсақ, мұнда АҚШ Жоғарғы сотының шешіміне сәйкес алты алқабилер құрамындағы алқабилер соты, яғни он екі дәстүрлі санның жартысы «Кеңестің тиісті барысына ықпал ету және вердиктіні талқылау» және сотта «халықтың барлық жіктерінің әділ өкілдігін» қамтамасыз ету үшін жеткілікті тәжірибе бекітілген. Алайда, алқабилердің санын беске дейін азайтуға жол берілмейді. Бұл дұрыс ұстаным деп ойлаймыз, өйткені халық өкілдерінің саны аз болған сайын, судья немесе кәсіби судьялар кеңес барысында басымдыққа ие болады және алқаның құрамы жасы, жынысы, ұлты және әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бойынша ұсынылатын болады. Әрине, неғұрлым ауыр қылмыстарды қарау үшін көптеген пікірлер мен сот шешімін заңдастырудың демократиялық нысаны қажет. Сонымен қатар, біздің ойымызша, аралас алқа бір кәсіби судьяның қатысуы жеткілікті. Алқаның құрамында біреуден астам судьяның қатысуы сот ресурстарының шығыны болып табылады, ал судьяның негізгі рөлі халық өкілдерімен фактілерді анықтау

кезінде оларға «қысым» емес, істің мән-жайларына заңды қолдануды талқылаудан тұрады. Алқабилер сотының құрамын жасақтау мәселесіне келетін болсақ, біздің ойымызша, сайлаушылардың тізімдері негізінде кездейсоқ таңдау әдісі бойынша халықтың барлық жіктерінің әділ өкілдігінен және саяси партиялардан немесе басқарушы тарапынан тәуелсіз болуға, «алмастырылмайтын алқабилерді» таңдаудың ескі американдық жүйесіне немесе бұрынғы социалистік елдерде халық билерін іріктеудің басқарушы партиямен бақыланатын жүйесіне, сондай-ақ кейбір еуропалық елдерде бар кандидаттарды партиялық «тексеру» жүйесіне кепілдік береді.

Англиядағы алқаби – бұл құқық саласында құзыретті емес, 18-ден 70 жасқа дейінгі (жас шамасындағы), белсенді сайлау құқығы бар (сайлау шамасындағы) және 13 жасқа жеткен соң 5 жылдан кем емес Англия аумағында тұратын (отырықшы шамасындағы) ағылшын азаматы (азаматтық шамасындағы) болып табылады.

Дәлелдемелердің негізгі әдісі куәлардан жауап алу болып табылады, бұл неғұрлым кең таралған іс жүргізу әрекеті.

Ағылшын сотында дәстүрлі түрде жауап алу Ерекше құрылымы бар және үш кезеңнен тұрады:

а) алдымен негізгі жауап алу жүргізіледі, оның барысында оны шақыру туралы өтініш жасаған Тарап сұрақ қояды;

б) негізгі зерттеуден кейін ол қарама-қарсы жаққа ұшырайтын айқаспалы жауап алуды бастау. Айқас жауап алу ағылшын сотында дәлелдемелерді тексерудің негізгі тәсілі болып табылады, сондықтан сот практикасы айқаспалы жауап алуға ешқандай қатаң шектеулерді көздемейді, оның барысында, атап айтқанда, жетекші мәселелерге мүмкіндік берді, бұл жауап алудың қалған кезеңдерінде алынып тасталды.

Дегенмен, айқас жауап алуды іске асыру-бұл тиісті Тараптың міндеті емес, құқықтары екенін атап өткен жөн, бірақ егер ол кейбір куәлардан айқаспалы жауап алудан бас тартса, осы куәдан алынған ақпарат шынайы болып саналады;

в) рәсім және дәлелдеу соңында оған қорытынды сөз беру, қазылар алқасына айыпталушының кінәлілігі немесе кінәсіздігі туралы өз пікірін білдіру. Ағылшын қылмыстық процестегі қорғау әрқашан қазылар алқасының алдында соңғы сөзге құқылы.

Дәлелдемелерді ұсынуға байланысты олардың миссияларының рәсімдік аспектілерін орындағаннан кейін төрағалық етуші қорытынды шығарады. Оның мағынасы-айыпталушының кінәлілігі немесе кінәсіздігі, олардың іс жүргізу міндеттемелері, дәлелдемелерді бағалау ережелері, тиісті заңды әрі негізді үкім шығару, сондай-ақ тараптар ұсынған дәлелдемелерге құқықтық баға беру. Процестің қарастырылатын сатысы шешуші мәнге ие.

Ағылшын қылмыстық процесінде айтарлықтай уақыт болған ережеге сәйкес іске қатысушылар алқабилердің қатысуымен шығарылған үкімдерге шағым жасауға құқығы жоқ, яғни жазаның жеңілдігі үшін, ақтауға немесе соттауға шағым жасауға жол берілмейді.

Ағылшын құқығы әлі де алқабилердің ақтау үкіміне апелляциялық шағым беруге тыйым салудың жалпы қағидатын ұстанады. Алқабилер сотының ағылшын-американ классикалық нысаны деп аталатын сот төрелігін жүзеге асыру рәсімінеөзінің тарихи тұрғысынан қарай отырып өзгермейтіндігі туралы қорытынды жасаймыз. Дегенмен, әрбір елдің ұлттық заңнамасында оны іске асырудың ерекше тетігі болады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Танечник Ю.С. Сравнительный анализ правового института присяжных заседателей // Крымский научный вестник. – №2 (23). – 2019.

2. Лучинин И.И., Дорошков В.В. Сравнительный анализ института присяжных заседателей в США и России // Государство и право: теория и практика: материалы V Междунар. науч. конф. – Санкт-Петербург// Свое издательство, 2019. – С. 26–29.

3. Белозерова И.И., Санеев С.О. Историко-правовой анализ института суда присяжных в англосаксонской правовой семье и России // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2012. – №. 3. – С. 185–187.

4. Килибаева А.И. Общая характеристика действующих судов присяжных в некоторых зарубежных странах // Вестник КазНПУ. – 2014. – № 2 (36).
5. Коломенская С. Состав и численность коллегии присяжных заседателей в США // Российская юстиция. – 2007. – № 9. – С. 68–70.
6. Яровая М.В. Особенности англо-американской и континентальной моделей суда присяжных и проблемы его реставрации в России // Российская юстиция. – 2006. – № 1. – С. 61-66.

List of sources used

1. Tanechnik Yu. S. Comparative analysis of the legal institute of jurors // Crimean Scientific Bulletin. – №2 (23). – 2019.
2. Luchinin I. I., Doroshkov V. V. Comparative analysis of the institute of jurors in the USA and Russia // State and law: theory and practice: materials of the V International Scientific. - practice. conf. scientific. conf. -St. Petersburg// own publishing house, 2019. - pp. 26-29.
3. Belozerova I. I., Saneev S. O. Historical and legal analysis of the Institute of Water Resources in the Anglo-Saxon legal family and Russia // Issues in Russian legislation. Law Journal. – 2012. – №. 3. - Pp. 185-187.
4. Kilibayeva A. I. General characteristics of the existing jury courts in some foreign countries // Bulletin of KazNPU. – 2014. – № 2 (36).
5. Kolomenskaya S. Composition and number of jurors in the USA // Russian Justice. - 2007. - No. 9. - pp. 68-70.
6. Yarovaya M. V. Features of Anglo-American and continental models of water and problems of its restoration in Russia // Russian justice. – 2006. - No. 1. - pp. 61-66.

Авторлар туралы мәлімет

Байжомартова Қарлығаш Асылжомартовна – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, PhD докторы.

Сыздықова Айгул Алтаевна – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі.

Байжомартова Қарлығаш Асылжомартовна –заведующая кафедрой международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, доктор PhD.

Сыздықова Айгул Алтаевна – старший преподаватель кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, магистр права.

Baizhomartova Karlygash Asylzhomartovna – Head of the Department of International Law of the Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan, PhD Doctor.

Syzdykova Aigul Alievna – Senior Lecturer of the Department of International Law of the Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan, master of Law.

А.Г. Аманбаева¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан

К ВОПРОСУ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЦИФРОВЫХ РЕШЕНИЙ В РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Статья посвящена исследованию возможных путей оптимизации криминалистической методики, которая в нынешнем ее виде не способствует получению требуемой результативности раскрытия преступлений, поскольку не обеспечивает инструментарием на должном уровне. Рассматриваются проблемы повышения эффективности методик расследования преступлений, отдельных видов и групп. Приняв во внимание устоявшиеся научные воззрения и с учетом общих тенденций развития науки в целом, предлагается дополнить ее учением о криминалистической алгоритмизации и программировании расследования преступлений. Основываясь на тщательном анализе проблемы, формулируется вывод о необходимости алгоритмизации и программировании деятельности по расследованию преступлений в целях повышения эффективности частных методик расследования отдельных их видов с использованием ситуационного подхода, предполагающего информационное моделирование расследуемого события; «цифрового двойника», способного стать перманентно пополняемым комплексом криминалистических алгоритмов и основой для разработки соответствующих программ по созданию криминалистического профиля лица, совершающего преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Ключевые слова: криминалистика; расследование; несовершеннолетний; половая неприкосновенность; алгоритм; методика; программирование.

Иновациялық технологиялар мен сандық шешімдерді қылмысты тергеуде қолдану туралы

Мақала сот-медициналық техниканы оңтайландырудың мүмкін жолдарын зерттеуге арналған, ол қазіргі түрінде қылмыстарды ашудың қажетті тиімділігіне ықпал етпейді, өйткені ол құралдарды тиісті деңгейде қамтамасыз етпейді. Қылмыстарды, жекелеген түрлер мен топтарды тергеу әдістерінің тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылады. Белгіленген ғылыми көзқарастарды ескере отырып және тұтастай алғанда ғылымның жалпы даму тенденцияларын ескере отырып, оны криминалистік Алгоритмдеу және қылмыстарды тергеуді бағдарламалау туралы ілімдермен толықтыру ұсынылады. Мәселені мұқият талдауға сүйене отырып, зерттелетін оқиғаны ақпараттық модельдеуді қамтитын ситуациялық тәсілді қолдана отырып, олардың жекелеген түрлерін тергеудің жеке әдістерінің тиімділігін арттыру үшін қылмыстарды тергеу қызметін Алгоритмдеу және бағдарламалау қажеттілігі туралы қорытынды жасалады; кәметке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыс жасаған адамның криминалистикалық бейінін жасау жөніндегі тиісті бағдарламаларды әзірлеу үшін негіз және тұрақты толықтырылатын криминалистикалық Алгоритмдер кешені болуға қабілетті «цифрлық қос».

Түйінді сөздер: криминалистика, тергеу, кәметке толмаған, жыныстық қолсұғылмаушылық, алгоритм, әдістеме, бағдарламалау.

On the application of innovative technologies and digital solutions in crime investigation

The article is devoted to the study of possible ways to optimize the forensic methodology, which in its current form does not contribute to obtaining the required effectiveness of crime detection, since it does not provide the tools at the proper level. The problems of improving the effectiveness of methods of investigating crimes, individual types and groups are considered. Taking into account the established scientific views and taking into account the general trends in the development of science as a whole, it is proposed to supplement it with the teaching of forensic algorithmization and programming of crime investigation. Based on a thorough analysis of the problem, a conclusion is formulated about the need for algorithmization and programming of crime investigation activities in order to increase the effectiveness of private methods of investigation of their individual types using a situational approach involving information modeling of the investigated event; a «digital double» that can become a permanently replenished set of forensic algorithms and the basis for the development of appropriate programs to create a forensic profile of a person who commits crimes against the sexual integrity of minors.

Keywords: criminalistics; investigation; minor; sexual integrity; algorithm; methodology; programming.

Настоящее время не без оснований характеризуется стремительными изменениями социально-экономических условий, общественных отношений, сопровождающихся в том числе и кризисными явлениями в социуме. Актуализируются поиски оптимизации правового регулирования, усложнившиеся достаточно ощутимым уровнем недоверия граждан к правоохранительным органам, а также все большей изоэченностью и постоянно меняющимися способами подготовки, осуществления и сокрытия преступных деяний.

Все это является веским аргументом в пользу увеличения роли криминалистики в системе служб, предназначенных для борьбы с преступными посягательствами, в том числе против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Для этого требуется скорейший переход к новому этапу ее развития, а также последовательное изменение стоящих перед ней задач.

Следствием такого перехода должна стать реформа теоретических основ криминалистики, а также, что важнее всего, практики законного и эффективного применения ее достижений. К примеру, методологической обоснованности требуют существующие разработки по имплементации, алгоритмизации, программированию расследования преступлений с дальнейшей апробацией полученных результатов, а также возможностью одновременного анализа и предопределения в современной системе криминалистической методики и впоследствии поэтапным практическим применением.

Так, частными криминалистическими методиками накоплены сведения, которые требуют обобщения, систематизации и типизации, другими словами - алгоритмизации и программирования. Возможность использования подобных криминалистических алгоритмов и программ позволит следователю сконцентрировать внимание на важнейших этапах его деятельности. Видоизменяя, максимально упрощая через структурирование каждую частную криминалистическую методику, вполне реально свести их к оптимизированному комплексу криминалистических алгоритмов и программ расследования [1, с. 72-73].

При этом, учитывая огромное разнообразие преступных проявлений, нельзя разработать общий алгоритм к их расследованию. Однако в отношении определенной группы преступлений возможны общие методологические подходы, в частности, к расследованию преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Все вышесказанное подтверждает актуальность и обоснованность выбора темы исследования.

Задача исследования состоит в изучении криминалистической алгоритмизации расследования преступлений в целом и в частности против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Цель исследования – оценка эффективности внедрения основных направлений криминалистической алгоритмизации деятельности по расследованию преступлений против половой неприкосновенности.

Методы исследования. В процессе исследования применялись следующие общенаучные и частно-научные методы познания: анализ, моделирование, синтез, дедукция, индукция и др.

Результаты исследования. Криминалистический алгоритм представляет собой систему законодательно закрепленных предписаний и разработанных криминалистикой, логика исполнения которых предполагает достижение эффективного решения задач по раскрытию, расследованию и предупреждению преступных деяний. При этом он не требует строго обязательного следования ему, поскольку, обладая эмпирическим характером, не должен ограничивать свободу мыслительного процесса следователя, дознавателя, провоцируя на принятие самостоятельного решения о необходимости осуществления определенных действий на любой стадии расследования [2, 220 с.].

Использование содержащихся в криминалистических алгоритмах и программах информации и осуществление рекомендованных в них действий призваны помочь оптимизировать процесс переработки изначально полученной информации о следственной ситуации в искомые результаты [3, 405 с.]. Дальнейшая целенаправленная работа по внедрению криминалистической алгоритмизации и программирования деятельности по расследованию обеспечит следователя и дознавателя реальной возможностью:

- оптимизировать технологическую составляющую своей работы;
- минимизировать риски и избежать ошибок;
- ускорить принятие процессуальных и тактических решений;
- смоделировать их возможные последствия и исход ситуаций тактического риска;
- максимально использовать криминалистически значимые сведения.

Возможными для использования в подобных ситуациях являются два вида алгоритмов – линейный и разветвляющийся. Перечислим несколько способов их построения [5, с. 159-160]:

I. Обозначение этапов алгоритма с помощью слов; по логической схеме «если, то».

К примеру: обнаружение следов рук:

- если поверхность темная/светлая, то используется дактилоскопический порошок контрастного цвета;
- если поверхность имеет магнитные свойства, то...

II. Построение схемы алгоритма (в соответствии с общепринятым в информатике обозначением элементов схем), к примеру:

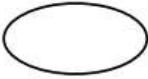

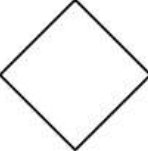
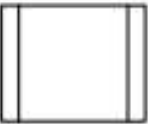

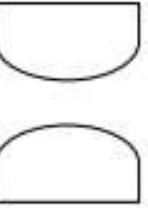

Рисунок 1. – Схема алгоритма

Для однообразного чтения алгоритмов следует привести значение отдельных элементов схем [5, 160 с.].

Неуклонный рост количества преступлений, совершаемых на территории Республики Казахстан⁵, ведет соответственно к увеличению числа следственных действий, связанных с ними экспертиз и исследований, что особенно усложняет профессиональную деятельность специалистов. В этих условиях предполагается применение большого объема знаний для анализа многочисленных самых разнообразных сведений за минимальный промежуток времени.

<i>Наименование</i>	<i>Обозначение</i>	<i>Функция</i>
Блок начало — конец (пуск — остановка)		Элемент отображает вход из внешней среды или выход из нее (наиболее частое применение — начало и конец программы). Внутри фигуры записывается соответствующее действие.
Блок действия		Выполнение одной или нескольких операций, обработка данных любого вида (изменение значения данных, формы представления, расположения). Внутри фигуры записывают непосредственно сами операции.
Логический блок (блок условия)		Отображает решение или функцию переключательного типа с одним входом и двумя или более альтернативными выходами, из которых только один может быть выбран после вычисления условий, определенных внутри этого элемента. Вход в элемент обозначается линией, входящей обычно в верхнюю вершину элемента. Если выходов два или три, то обычно каждый выход обозначается линией, выходящей из оставшихся вершин (боковых и нижней). Если выходов больше трех, то их следует показывать одной линией, выходящей из вершины (чаще нижней) элемента, которая затем разветвляется. Соответствующие результаты вычислений могут записываться рядом с линиями, отображающими эти пути.
Предопределенный процесс		Символ отображает выполнение процесса, состоящего из одной или нескольких операций, который определен в другом месте программы (в подпрограмме, модуле). Внутри символа записывается название процесса и передаваемые в него данные. Например, в программировании — вызов процедуры или функции.
Данные (ввод — вывод)		Преобразование данных в форму, пригодную для обработки (ввод) или отображения результатов обработки (вывод). Данный символ не определяет носителя данных (для указания типа носителя данных используются специфические символы).
Граница цикла		Символ состоит из двух частей — начало и конец цикла — операции, выполняемые внутри цикла, размещаются между ними. Условия цикла и приращения записываются внутри символа начала или конца цикла — в зависимости от типа организации цикла. Часто для изображения на блок-схеме цикла вместо данного символа используют символ условия, указывая в нем решение, а одну из линий выхода замыкают выше в блок-схеме (перед операциями цикла).

⁵ Информационный сервис/ Qamqor. - Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz> (дата обращения: 27.04.2021).

Соединитель		Символ отображает вход в часть схемы и выход из другой ее части. Используется для обрыва линии и продолжения в другом месте (для исключения излишних пересечений или слишком длинных линий, а также если схема состоит из нескольких страниц). Соответствующие соединительные символы должны иметь одинаковое обозначение.
Комментарий		Используется для более подробного описания шага, процесса или группы процессов. Описание помещается со стороны квадратной скобки и охватывается ею по всей высоте. Также символ комментария следует использовать в тех случаях, когда объем текста, помещаемого внутри некоего символа (например, символ процесса, символ данных и др.), превышает размер самого этого символа.

Таблица 1. – Основные элементы схем алгоритма

Вот почему особое значение приобретает использование типовой для каждой похожей ситуации последовательности действий, иными словами - криминалистические алгоритмы и «сертифицированные методики». Являясь воплощением концентрированного коллективного опыта, они позволяют любому даже малоопытному следователю получить максимально быстро все необходимые ориентиры в каждом конкретном случае в обеспечение его результативных действий. Применяя таковые, сотрудники после минимального обучения могут эффективно работать под руководством следователя.

Их использование дает возможность исключить наиболее распространенные ошибки, чаще всего возникающие из-за невнимания к какой-то операции или нарушения последовательности ее исполнения. Алгоритмы могут использоваться в виде элементарных компьютерных программ, доступных для применения в качестве средства обучения в стационарных условиях, либо в виде «памяток» - распечатанных емких текстов в полевых условиях непосредственно при производстве следственных действий [6].

Вкупе с элементарными алгоритмами используются «сертифицированные методики», представляющие собой чаще всего совокупность отдельных алгоритмов, например, методика осмотра места происшествия включает алгоритм действий следователя по определению способа проникновения правонарушителя на место преступления, а также сокрытия его следов и использованных для его совершения орудий. Разработка подобных методик предполагает каждый раз наличие какой-то типичной следственной ситуации. Безусловно, что вся работа по составлению алгоритмов и их объединение в «сертифицированные методики» предоставляет возможность, как представляется, более полного и эффективного применения всего разнообразия специальных знаний для поиска следов, выдвижения и проверки версий, а главное для установления истинной картины уголовного дела [7, 129 с.].

Представляется, что способствовать упрощению деятельности по расследованию преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних может активное использование информационных технологий, в частности - написания компьютерных программ по раскрытию и расследованию преступлений. В качестве примера можно привести успешно применяемую в Республике Казахстан систему автоматизированного распределения дел в судах⁶.

На этапе расследования преступлений также целесообразным представляется разработка автоматизированной информационно-поисковой системы (далее - АИПС), в качестве ориентира которой выступает ситуационный подход, с помощью которого возможно решение всей совокупности задач, но с учетом вертикальной структуры знаний криминалистики,

⁶Об утверждении Правил автоматизированного распределения дел в судах: Постановление пленарного заседания Верховного Суда РК от 6 дек. 2019 г. №21. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://sud.gov.kz> (дата обращения: 27.04.2021).

включающей: тактическую задачу - версию - следственные действия - цели следственных действий - тактические приемы [8, с. 130]. Судебно-следственная практика свидетельствует о потребности следователей и дознавателей в получении справочных сведений о способах и признаках осуществления и сокрытия какого-либо вида преступного деяния, методах его установления, тактических приемах и операциях, производстве отдельных следственных действий, учитывая сложившуюся следственную ситуацию.

Вышесказанное позволяет утверждать о том, что АИПС должна предусматривать два уровня - организационный (система следственных и других действий с учетом следственных ситуаций наряду со сведениями об элементах криминалистической характеристики преступных деяний) и тактический (своеобразный алгоритм производства того или иного следственного действия). Благодаря этому, следователь и дознаватель смогут сконструировать будущее, другими словами, прогнозировать возможные проблемные ситуации и находить пути их решения.

Получить профиль неустановленного правонарушителя, совершающего преступные посяательства против половой неприкосновенности несовершеннолетних, можно с помощью концепции «Цифровой двойник» (цифровой близнец, digitaltwin) – виртуальной динамической модели реального человека. Воссоздание такой модели осуществляется с использованием всех собранных в процессе исследования материалов уголовного дела сведений, после чего возможно ее использование во взаимосвязи с ее физическим двойником на этапах сокрытия преступного деяния, планирования поведения в ходе расследования, социального поведения правонарушителя. При этом важным свойством цифрового двойника является необходимость постоянного обновления представления физического. В качестве ответа из виртуальной реальности в действительность выступают различные прогнозы и оценки поведения правонарушителя для раскрытия совершенного им преступного деяния [9, с. 225].

Рассматриваемая концепция, предусматривающая создание цифровой копии реально существующего правонарушителя, совершившего преступное посятельство против половой неприкосновенности несовершеннолетних, учитывает факторы, которые оказывают влияние на оригинал, предоставляет возможность следователю и дознавателю создавать модели разных вариантов развития событий. Наличие всей необходимой информации позволяет осуществлять анализ, тесты и оптимизацию профессиональной деятельности правоохранительных органов по розыску и задержанию разыскиваемого правонарушителя, а также вносить изменения в проводимые следственные мероприятия и сравнивать реальность и цифровую копию [10, с. 286].

Использование такой технологии позволяет отменить все внесенные изменения, в связи с чем, минимизируются возможные риски и потери. На сегодняшний день «Цифровой двойник» целесообразно применять в процессе розыска правонарушителя путем его анализа и включения потенциально возможных сложностей в цифровом пространстве с дальнейшим переносом на реально проводимое расследование.

Заключение. Подводя итог проведенному исследованию можно сделать вывод о том, что одним из направлений криминалистической алгоритмизации является возможность создания информационной модели расследуемого преступного деяния. В этой связи, перспективным и способствующим реализации вышеназванной возможности является использование ситуационного подхода в разработке АИПС. Также у следователя и дознавателя появляется возможность определения задач проводимого расследования и получения уголовно-значимых сведений путем определения причинных связей между элементами криминалистической характеристики тех или иных видов и групп преступных деяний.

Заранее найти возможные пути решения возникающих в процессе расследования преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних проблем можно с помощью использования технологии «Цифровой двойник», которая представляет собой современную возможность преобразования криминалистически значимых данных.

Сформулированные выше предложения, как представляется, будут способствовать правильному определению направления расследования по уголовному делу и выбору необходи-

мых следственных действий, а также алгоритм их реализации для успешного расследования. С использованием типовых криминалистических программ следователь или дознаватель получают возможность предложения обоснованных версий, эффективного управления следственной ситуацией, упрощения планирования, принятия своевременных оптимальных решений. Конечно, это трудоемкий и очень затратный процесс, однако в современных условиях технического прогресса не снижается актуальность и востребованность криминалистической алгоритмизации и программирования деятельности по расследованию преступлений в целом, и в частности против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Список использованных источников:

1. Шаталов, А.С. Вопросы модернизации частных криминалистических методик расследования преступлений. /А.С. Шаталов// Вестник Томского государственного университета. Право. – 2016. - №1(19). – С.64-81.
2. Давыдов С.И. Проблемы методического обеспечения оперативно-розыскной деятельности по раскрытию преступлений: модели и алгоритмы. /С.И. Давыдов// Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности : сб. науч. тр. Под общ.ред. К.К. Гряинова, В.С. Овчинского. – М.: Инфра-М, 2017. – С.219-239.
3. Douglas, J.E. Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. /J.E. Douglas, R.K. Ressler, A.W. Burgess, C.R. Hartman// Behavioral Sciences & the Law. – 2016. – Vol.4. - Issue 4. - P. 401-421.
4. Шаталов, А.С. Вопросы имплементации алгоритмизации и программирования расследования преступлений в систему криминалистической методики// Академическая мысль. – 2018. – №1(2). – С.86-90.
5. Шаталов, А.С. Алгоритмизация и программирование расследования преступлений в системе криминалистической методики./А.С. Шаталов// Право. Журнал Высшей школы экономики. - 2017. - №2. - С.155-172.
6. Berthel, R. Kriminalstrategie und kriminalstrategische Planung. /R. Berthel/ Lehr- und Studienbriefe Kriminalistik/Kriminologie. Band 1. Grundlagen der Kriminalistik / Kriminologie. – Hilden, 2018. – S. 96.
7. Douglas, J. Crime Classification Manual. /J. Douglas, A. Burgess, A. Burgess, R. Ressler/(3rd Ed.). – NY, 2016. – 576 s.
8. Кушкимбаев А.А. Некоторые аспекты криминалистического программирования и алгоритмизации при раскрытии и расследовании преступлений./А.А. Кушкимбаев, В.В. Осяк// Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики: сборник научных трудов участников международной научно-практической конференции. - Ростов н/Д: Ростовский юридический институт МВД РФ, 2018. - С.129-132.
9. Ким Д.В. Ситуационный подход как методологическая основа алгоритмизации и программирования расследования преступлений // Проблемы применения уголовного и уголовно-процессуального законодательства: сб. материалов международной научно-практич. конференции. - 2018. – С.224-227.
10. Lyman, M.D. Criminal Investigation: The Art and the Science. /M.D. Lyman/ 9th Edition. - New Jersey, 2020. – 624 s.

List of sources used:

1. Shatalov, A.S. Voprosy modernizatsii chastnykh kriminalisticheskikh metodik rassledovaniya prestuplenij. /A.S. Shatalov// Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Pravo. – 2016. - №1(19). – S. 64-81.
2. Davydov, S.I. Problemy metodicheskogo obespecheniya operativno-rozysknoy dejatel'nostiporaskrytijuprestuplenij: modeli i algoritmy. /S.I. Davydov// Aktual'nyeproblemyteoriioperativno-rozysknoydejatel'nosti : sb. nauch. tr. Pod obshh. red. K.K. Grjainova, V.S. Ovchinskogo. M.: Infra-M, 2017. – S. 219-239.
3. Douglas, J.E. Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. /J.E. Douglas, R.K. Ressler, A.W. Burgess, C.R. Hartman// Behavioral Sciences & the Law. – 2016. – Vol.4. - Issue 4. - P. 401-421.
4. Shatalov, A.S. Voprosy implementatsii algoritmizatsii i programmirovaniyarassledovaniyaprestuplenij v sistemukriminalisticheskoy metodiki. /A.S. Shatalov// Akademicheskajamysl'. - 2018. - №1(2). - S. 86-90.
5. Shatalov, A.S. Algoritmizatsiya i programmirovaniyarassledovaniyaprestuplenij v sistemekriminalisticheskoy metodiki. /A.S. Shatalov// Pravo. Zhurnal Vyshejshkolyjekonomiki. - 2017. - №2. - S. 155-172.

6. Berthel R. Kriminalstrategie und kriminalstrategische Planung. /R. Berthel/ Lehr- und Studienbriefe Kriminalistik/Kriminologie. Band 1. Grundlagen der Kriminalistik / Kriminologie. – Hilden, 2018. – S. 96.

7. Douglas J. Crime Classification Manual. /J. Douglas, A. Burgess, A. Burgess, R. Ressler/ (3rd Ed.). – NY, 2016. – 576 s.

8. Kushkimbaev A.A. Nekotorye aspekty kriminalisticheskogo programirovaniya i algoritimizatsii pri rasseytirovani i rassledovanii prestuplenij. /A.A. Kushkimbaev, V.V. Osjak// Kriminalistika: aktual'nye voprosy teorii i praktiki: sbornik nauchnyh trudov uchastnikov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. - Rostov n/D: Rostovskiy juridicheskiy institut MVD RF, 2018. - S. 129-132.

9. Kim D.V. Situacionnyj podhod kak metodologicheskaja osnova algoritimizatsii i programirovaniya rassledovanij prestuplenij. /D.V. Kim// Problemy primeneniya ugolovnogo i ugolovno-processual'nogo zakonodatel'stva: sb. materialov mezhdunarodnoj nauchno-praktich. konferencii. - 2018. - S. 224-227.

10. Lyman M.D. Criminal Investigation: The Art and the Science. /M.D. Lyman/ 9th Edition. - New Jersey, 2020. – 624 s.

Сведения об авторе

Аманбаева А.Г. – Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Аманбаева А.Г. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы.

Amanbayeva A.G. – The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Ш.М. Максутхан¹, К.С. Карбеков², Т.А. Бапанов¹

¹ Тұран Университеті, Алматы, Қазақстан

² Алматы Гуманитарлық-Экономикалық Университеті, Алматы, Қазақстан

ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДА БАСШЫЛЫҚҚА АЛЫНАТЫН НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРДЫҢ ЖИЙНТЫҒЫ

Мақала Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексіндегі соттың жаза тағайындау институтының құқықтық реттелу деңгейіне қылмыстық құқық ғылымының әсерін көрсетуге арналған. Жаза тағайындау кезінде соттар жиі қателіктер жіберіп жатақандарын көтере келе, автор жаза тағайындаудың жалпы негіздерінің талаптарына егжей-тегжейлі тоқталады: қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі деп танылған адамға әділ жаза тағайындау; жаза тағайындаудың заңнамалық шектерін сақтау; тағайындалған жазаның мақсатқа лайықтылығын қамтамасыз ету; жазаны үнемдеп тағайындау; қылмыстық құқық бұзушылық пен оны жасаған адамның өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, жазаны жеке даралау.

Жаза тағайындау арқылы адамның тағдыры шешіледі, сол себептен іс материалдарын қарастыру барысында мұқияттылық, әділдік үлкен маңызға ие. Жаза тағайындау барысында көбіне соттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігіне ғана тоқталып, жалпы бөлік ережелерін назарға алмай жатады. Сонымен қатар, болған оқиғаның жай-жапсарына көңіл бөлмеу, соттардың құзыретсіздігін де атап өтуге болады.

Соттың жаза түрін таңдау кезінде заңдылықты қамтамасыз ететін құралдарының бірі – жаза тағайындау қағидалары. Жаза тағайындау қағидалары Қылмыстық заңнамада нақты көзделмегенмен, ол жаза тағайындаудың жалпылама негізімен тығыз байланысады. Жаза тағайындаудың жалпылама негізін мүлтіксіз орындау жаза тағайындау қағидаларының жүзеге асқандығын білдіреді.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, жазалар жүйесі, заңдылық, жазаның түрлері, жаза тағайындау тәжірибесі, теңдік, әділдік, жеке бастың жауапкершілігі, кінә, адамгершілік қағидаты.

Совокупность основных принципов, которыми следует руководствоваться при назначении наказания

Статья посвящена отражению влияния науки уголовного права на уровень правового регулирования института назначения наказания осужденным в Уголовном кодексе Республики Казахстан. При назначении наказания суды часто допускают ошибки, автор подробно останавливается на требованиях общих оснований назначения наказания: назначение справедливого наказания лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения; соблюдение законодательных пределов назначения наказания; обеспечение целесообразности назначенного наказания; экономное назначение наказания; индивидуализация наказания с учетом особенностей самого уголовного правонарушения и лица, его совершившего.

С назначением наказания решается судьба человека, поэтому при рассмотрении материалов дела большое значение имеет тщательность, справедливость. При назначении наказания чаще всего суды ссылаются только на Особенную часть Уголовного кодекса Республики Казахстан, не принимая во внимание положения общей части. Кроме того, нельзя не обратить внимание на обстоятельства дела, можно отметить некомпетентность судов.

Одним из средств, обеспечивающих законность при выборе судом вида наказания, являются принципы назначения наказания. Хотя правила назначения наказания явно не предусмотрены уголовным законодательством, он тесно связан с обобщенным основанием назначения наказания. Неукоснительное выполнение общего основания назначения наказания означает реализацию задач назначения наказания.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, система наказаний, законность, виды наказаний, практика назначения наказания, принцип равенства, справедливости, личная ответственность, вины, нравственности.

A set of basic principles that should guide the appointment of punishment

The article is devoted to the reflection of the influence of the science of criminal law on the level of legal regulation of the institution of sentencing convicted persons in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. When sentencing courts often make mistakes, the author dwells in detail on the requirements of the general grounds for sentencing: the appointment of a fair punishment to a person found guilty of committing a criminal offense; compliance with the legal limits of sentencing; ensuring the expediency of the appointed punishment; economical sentencing; individualization of punishment, taking into account the characteristics of the criminal offense itself and the person who committed it.

With the imposition of punishment, the fate of a person is decided, therefore, when considering the case materials, thoroughness and justice are of great importance. When imposing punishment, courts most often refer only to the Special part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, without taking into account the provisions of the general part. In addition, it is impossible not to pay attention to the circumstances of the case, one can note the incompetence of the courts.

One of the means to ensure the legality of the court's choice of the type of punishment is the principles of sentencing. Although the rules for sentencing are not explicitly provided for by criminal law, it is closely related to the generalized basis for sentencing. Strict implementation of the general basis of sentencing means the implementation of the tasks of sentencing.

Keywords: criminal offense, system of punishments, legality, types of punishments, practice of sentencing, principle of equality, justice, personal responsibility, guilt, morality.

Жаза тағайындауды тек сот қана шешеді. Бұны Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабынан көруімізге болады, яғни, сот билігін тек сот қана жүзеге асырады. Сот қана қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның қылмыс жасауға кінәлілігі жөнінде қорытынды жасап, оған жаза тағайындай алады.

Жаза тағайындау – белгілі бір қағидаларға негізделеді [1]. Оларға заңдылық, адамгершілік, жазаның әділеттілігі, жазаның дәлелділігі және үкімде оның себебінің міндетті түрде көрсетілуі, жазаны жеке даралау, қылмыстық қудалау шараларын үнемдеу жатады. Осы қағидаларды басшылыққа ала отырып, Қылмыстық кодекстің баптарында көзделген жаза тағайындауға байланысты ережелер негізінде сот жаза мөлшерін, мерзімін, түрін бекітеді [2].

Заңдылықты басшылыққа ала отырып, тәжірибелік міндеттерді шешуде мемлекетіміздің құқықтық жүйесінің бір тармағы болып табылатын қылмыстық заңның рөлі ерекше екенін, яғни ол – заң бұзушылықтың қылмыс сияқты аса қауіпті түрімен күресуге бағытталғанын аңғарамыз. Осыған орай, қылмыс жасаған адамға, оның жасаған қылмысына сәйкес жаза тағайындалатыны бәрімізге мәлім. Белгілі бір және өзге де қағидаларды жаза тағайындау қағидаттарына жатқызу – құқық ғылымында көптеген талас-тартыстар мен пікірталас туғызатын сұрақтардың қатарына жатады.

Зерттеушілердің бір бөлігі жазаны тағайындаудың негізін құрайтын бір немесе бірнеше қағидаттарды (қисындылық, адамгершілік) басқа қағидаттардан сипаты жағынан биік болады деп есептейді. Ол пікір орынды сынға да ұшырап жатыр [3]. Бір немесе бірнеше «басты» қағидаттарды бөліп шығару, біздің ойымызша, дұрыс емес. Құқық қағидаттары деңгейлес элементтердің «тең құқылығы» сәйкес, өзіне тән ішкі құрылымы бар жүйеге жатады (жалпықұқықтық, салааралық, салалық және т.б.).

Көп жағдайда жаза тағайындау қағидаттарының қатарына оған жатпайтын түрлі құқықтық идеяларды қосады. Жаза тағайындау қағидаттарына, сондай-ақ, қылмыстық-процессуалдық құқық қағидаттарын, жаза тағайындау ережелерін жатқызады. Мұндай санаттарды жаза тағайындау қағидаттарына жатқызу мәні тұрғысынан қателік болып табылады. Жазаны тағайындау қағидаттары жүйесіне жатады: заңдылық, теңдік, айыптау,

әділдік, адамгершілік, қылмыстық қуғындау шараларын шектеу, жазаны тағайындау барысында одан әрі қылмыстық әрекеттен бас тарту, дифференциация, индивидуализация, қылмыстық жауапкершіліктің бұлтартпастығы және жеке бастың жауапкершілігі. Бұл жерде ескеретін жайт – жаза тағайындау көп жағдайда құқық қолданушыға қаратылған.

Заңдылық қағидаты зерттеушілердің басым бөлігі ерекшелен алады және ол жаза тағайындауда үлкен мәнге ие. Төмендегі талаптары бар:

1) Қазақстан Республикасының Конституциясын ескере отырып, жаза тағайындау. Аталған талап басты орында тұр, себебі, Конституция ең басты ата заңымыз.

2) Жаза және оның қылмыстық-құқықтық салдарлары қылмыстық заңдылықпен белгіленеді. Жаза тағайындауға қатысты нормалар қылмыстық заңдылықпен бекітілуі тиіс. Қылмыстық заңдылықта қылмыс деп танылатын әрекет те, ол әрекеттердің салдары да, сондай-ақ, ол салдарды жаза тағайындауда пайдалану тәртібі мен ережелері де көрсетілуі тиіс. С.Г. Келина мен В.Н. Кудрявцев дұрыс атап өткендей, мұндай ұстанымдар толық әрі нақты болып, қылмыстық заңдылықта құқық қорғау органдар алдына қойылуы мүмкін маңызды сұрақтарды қамтуы қажет [4, 83 б.].

Сот, сонымен қатар, жаза тағайындаған мезгілде жекелеген тағайындалатын жазалардың айрықша шарттарын, ережелерін де ескеруі қажет. ҚР ҚК шарттары мен тағайындау шектерін көрсете отырып, жаза түрлерінің толық тізімін келтіреді. Аталған тізімнің толық болу сипаты сот тарапынан қылмыстық заңдылықта қаралмаған жазаны тағайындауға жол бермейді. Өйткені, қылмыс жасаған тұлғаға тек заңдылықпен белгіленген шекте ғана жаза тағайындалады.

3) Ұқсастығына орай, жаза тағайындауға жол берілмейді. Қылмыстық заң оған тиым салады. Ұқсас, бірақ ҚР ҚК қаралмаған қылмыстық әрекеттер құрамы үшін, тіпті қоғамға қауіпті болса да, бірдей жаза тағайындауға болмайды. Заң шығарушыдан бөлек ешкім өз қалауымен қылмыстар тізіміне кірмеген әрекеттерді қылмыстарға жатқыза алмайды.

Жаза тағайындау барысындағы теңдік дегеніміз, бірінші кезекте, азаматтардың заң алдындағы теңдігі. Себебі, қылмыс жасаған әр азамат тіліне, жынысына, ұлтына, нәсіліне, шыққан тегіне, мүліктік және лауазымдық жағдайына, тұрғылықты жеріне, діни наным-сеніміне, қай қоғамдық бірлестікке жататындығына қарамастан, жазаға тартылуы тиіс.

Онымен бір мезгілде, түрлі қылмыстарды жасаған түрлі адамдарға ортақ сипатпен, бірдей жаза тағайындауға болмайды. Сол себепті, сот жаза тағайындау мезгілде айыпты адамның жеке басына, жасаған қылмысына қатысты көптеген жайттарға жауап іздеуі тиіс. Р.Н. Хамитов дәл анықтап айтқандай, жазаны тағайындау кезіндегі азаматтардың теңдігін қоғамға қауіпті сипаты бар әрекеттерге қатысты тең жауапкершілік деп санауға болады [5, 23 б.].

Біздің пікірімізше, алайда, мұндай негіздемелер де жаза тағайындау кезінде теңдік қағидатының мазмұнын толық аша бермейді. Теңдік қағидатының мазмұнына, сондай-ақ, қылмыстық-құқықтық қорғау нысандарын, қылмыстық әрекеттен жәбір көргендерді бірдей, тең қорғау қажеттігі жатады. Теңдік қағидаты оны қолданушыға да, заң шығарушыға да талаптар қояды. Заң шығарушы жаза тағайындау кезінде теңдік қағидаттарын бұзатын қылмыстық заңдылық ережелерін енгізе алмайды. Дегенмен, ағымдағы қылмыстық заңдылықта теңдік қағидаттары тұрғысынан сынға ұшырайтын ережелер баршылық.

Қылмыстық заңдылық нормалары жаза тағайындаған уақытта белгілі бір жеңілдіктер, артықшылықтар жасамауы тиіс, керісінше, тұлғаға өзге де қылмыс жасаған тұлғалармен бірге қатаң жаза қолдануды көздеуі тиіс.

Құқық қолданушыға жаза тағайындаған кезде қойылатын теңдік қағидаттары үш ережеден тұрады:

- бірдей жағдайларда бірдей жаза тағайындалатын заң алдындағы теңдік;
- іс жүзінде жасалған әрекеттерді анықтаудағы теңдік;
- жасалған қылмысты бағалаудағы теңдік.

Жазаны тағайындаған кездегі кінә қағидатының мазмұны мына жайттарға негізделеді. Жаза тек қылмысты жасағандығы дәлелденген адамға ғана тағайындалады. Бұл ереже

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 19 бабында ғана көрсетіліп қоймай, Кодекстің өзге де нормаларынан көрініс тапқан. Мәселен, қылмыс түсінігін анықтаған уақытта заң шығарушы жасалған іс әрекетті кінә деп табады. Блэкстің заң сөздігіне сәйкес «mens rea» жазаны тағайындаудағы кінә қағидаты жаза тек қылмысы дәлелденген тұлғаға ғана тағайындалады [6].

Кінә қағидаттары жазаны жеңілдететін және ауырлататын Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодекстен көрініс табады. Кінә қағидаттары айқын білінетін жағдайлар: физикалық және психикалық мәжбүрлеу арқылы немесе материалдық, қызметтік және өзге де тәуелділіктерден жасалған қылмыстар, қорғаныс шегінен асу арқылы жасалған қылмыстар, аса мәжбүрлі жағдайларда, бұйрық бойынша қылмысқа барған тұлғаларды ұстау. Бұл жағдайларда қоғамға төнетін қауіп көп емес.

Кінә қағидатына сәйкес, жаза тағайындауда объективті кінә тағуға жол берілмейді. Егер белгілі бір адамның белгілі бір қылмысты жасағандығы дәлелденбесе, жасалған қылмысының ауырлығына қарамастан оған қандай да бір жаза қолдануға тыйым салынады. Сол секілді, қылмыс субъектісі болып табылмайтын (заңды тұлға, ақыл-есі ауысқан кәмелетке толмаған тұлға) тұлғаларды да жазаға тартуға болмайды.

Кінә қағидаты, әсіресе, іс жүзінде және заң жағынан қате кеткен жағдайда жаза тағайындауға жәрдемдеседі.

Жазаны тағайындаудың әділдігі тек қылмыстық заңдылықты қолдану кезеңінде ғана емес, сонымен бірге қылмыстық-құқықтық нормаларды жасақтаған кезде де ескерілуі тиіс. Жазаны тағайындау әділдігі үш негізгі ережеге сүйенеді:

- Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің баптарына әділ санкциялар бекіту;
- қылмыстылық және қылмыссыздық әрекеттер кезіндегі әділдік;
- жаза тағайындау ережелерінің әділдігі.

Жазаны тағайындау қағидатының әділдігіне Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі кепіл ретінде бекітілген әділдік қағидатының бұзылуы үкімді өзгертуге және үкімнің күшін жоюға негіздеме бола алатындығын келтіруге болады.

Жазаны тағайындаудағы тағы бір қағидат – адамгершілік қағидаты. Ол жазаны тағайындаудағы қылмыстық қуғындау шараларын үнемдеу қағидатымен тығыз байланысты. Бұл екі қағидат екі негізгі ережелерден тұрады. Біріншіден, қылмыс жасаған адамға тағайындалған жаза оған физикалық тұрғыдан ауыртпалықтар әкелуді, адамдық қадір-қасиетіне қол сұғуды көздемейді.

Тағайындалатын жаза жасалу мақсатына жететіндей болуы шарт. Егер ол шектен тыс қатал болса, қылмыс жасаған тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделері бұзылады. Егер жаза қатал болмаса, жәбірленуші тарапқа адмгершілік тұрғысынан үлкен зиян әкеліп, оның да құқықтары мен заңды мүдделерін бұзады.

Екіншіден, жазаны тағайындау адамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуді көздейді. Сол себепті, ұйымдасқан қылмыстық топтың құрамында ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған, бірнеше мәрте қылмысқа барған тұлғаларға қатаңырақ жаза қолданылуы дұрыс. Аталған тұлғаларға қатаңырақ жазаның қолданылуы жәбірленушілер мен басқа да азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік береді.

Айтылғандарды қорыта келгенде, адамгершілік қағидаты тек қылмыс жасаған тұлғалардың мүдделерін қорғап қана қоймай, сондай-ақ қылмыстардан залал шеккен жәбірленушілердің және қоғам мен мемлекеттің мүдделерін де қорғайды.

Қылмыстық әрекеттерді жалғастырмауы үшін тұлғаларға жаза тағайындаған уақытта ынталандыру қағидатын қолдануды барлық ғалымдар бірдей қолдап отырған жоқ [7, 125 б.]. Бұл қағидат көп жағдайда жазаны орындауға қатысты. Осы орайда, аталған қағидат жазаны тағайындау институтына да қажеттігі байқалады. Жазаны тағайындауға қатысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде нормалардың көптігі ынталандырушы мәнге ие. Мұндай нормаларға жазаны жеңілдететін кейбір жағдайлар, жеңілдік жасауға негіздер бар жағдайда жаза тағайындау, аталған қылмысқа қарастырылған жазадан жеңілірек жаза тағайындау жатады.

Жазаны тағайындау кезіндегі дифференциация жазаны тағайындау жүйесінде жұмыс істейтін қағидаттардың бірі болып табылады. Дифференциация дегеніміз қылмыстық заңдылықтағы жауапкершіліктің градациясы, бөлінісі, жіктелуі болып табылады. Оның нәтижесінде заң шығарушымен қылмыстың және кінәлі тұлғаның қоғамға қауіптілігі дәрежесіне байланысты түрлі қылмыстық-құқықтық салдарлары белгіленеді.

Жазаны тағайындаудифференциациясының екі тәсілі бар:

- қылмыс құрамының саралануы және басымдық берілуі белгілері және оларды санкциялау дифференциациясы;

- жазаны жеңілдету және қатайту. Ол заңда төмендегі жолдармен жүзеге асырылады:

1) жазаны жеңілдететін шарттарды енгізу және олардың бірқатарының салдарларын бекіту, сонымен қатар, жазаны жеңілдететін жағдайлар тізімінің ашықтығы;

2) жазаны қатайтатын шарттарды енгізу;

3) ерекше шарттар белгілеу, олар Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінде қаралған санкциялардан жеңілдік жаза тағайындауға мүмкіндік береді;

4) іс бойынша алқабилер үкімінде жұмсақтық салдарларының бар-жоғын анықтау;

5) аяқталмаған қылмысты жасаудың және қылмысқа қатысудың салдарларын анықтау;

6) қылмыстың көптік салдарларын анықтау;

7) шартты түрде соттау мүмкіндігі.

Жазаны тағайындау саласында дифференциация негіздері болып табылады:

- тұлға жасаған әрекетке байланысты негіздер (рецидив, аяқталмаған қылмыс, қылмыстардың жиынтығы);

- кінәлі тұлғаға қатысты негіздер (қылмыс жасаған адамның жасы);

Жазаны даралау субъектісі болып сот саналады, заң шығарушы тек оны қылмыстық заңдылықта бекітеді. Алайда, қылмыстық құқықтағы санкциялардың басым бөлігі баламалы болып келгендіктен, жаза тағайындаудың шеңбері өте кең. Ал, осы өте кең жаза нұсқаларының ішінен жалғыз, әділ жазаны тауып, тағайындау соттың басты міндетіне жатады. Жазаны даралаған уақытта сот жазаны тағайындауға ықпал ететін барлық жағдайларды ескеруі тиіс.

Шет мемлекеттердің заңдылықтарында даралау қағидаты қылмыстық заңдылық мәтініне енгізілген. Мысалы, Тәжікстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 60 бабының 3 бөлімінде былай делінген: «жаза тағайындаған кезде сот жазаны даралау қағидатына сүйенеді, яғни, жасалған қылмыстың қоғамға төндіретін қаупінің сипаты мен дәрежесін, айыптының тұлғасын, жазаны ауырлату немесе жеңілдету үшін келтірілген залалдың сипаты мен көлемін, жеке айыптау істері бойынша жәбірленушінің пікірін ескеруі тиіс». Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексінің 62 бабының 1 бөлімінде былай делінеді: «жаза тағайындаған кезде сот жазаны даралау қағидатына сүйенеді, яғни, жасалған қылмыстың қоғамға төндіретін қаупінің сипаты мен дәрежесін, айыптының тұлғасын, жазаны ауырлату немесе жеңілдету үшін келтірілген залалдың сипаты мен көлемін, жеке айыптау істері бойынша жәбірленушінің пікірін ескеріп, үкімдегі тағайындалған жазаны негіздейді»[8].

Жоғарыдағыларды қорыта келе, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде қылмыстық құқықтың қағидаларына арналған арнайы норма жоқ екенін байқаймыз. Сол себептен жаза тағайындау қағидаларын анықтау кезінде біршама қиындықтар жол бермес үшін соттың жаза түрі мен мөлшерін таңдаудағы қызметінің заңдылығын қамтамасыз ететін қылмыстық құқықтық құралдар кешенінде жаза тағайындау қағидалары ерекше орын алады.

Жаза тағайындау қағидаларының мәселесі жаза тағайындаудың негізімен тығыз байланысқан. Сот жаза тағайындау кезінде ҚК Ерекше бөлігінің тармағындағы қылмыс бойынша жаза көздейтін бабы санкциясының мөлшерін басшылыққа алуы тиіс және осы баптың санкциясында белгіленген жазаның бір түрін қолдануға міндетті. Осы қағидаға сілтеме жасау- біз талдап отырған қылмыстық заң талабында бар және негізгі алғышарттардың бірі болып табылады. Жазаның заңдылығын және әділдігін сақтау

мақсатында судьялардан жаза тағайындау кезінде ҚК Жалпы бөлігінің ережелерін қатан сақтау талап етіледі.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы <http://adilet.zan.kz/> Жүгінген мерзім: 15.09.2021.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014-жылы 3-шілдедегі №226-V ҚРЗ <http://adilet.zan.kz/> Жүгінген мерзім: 15.09.2021.
3. Такой критике подвергалась позиция М.И. Ковалева, выделяющего «лишь один приемлемый принцип – принцип целесообразности». <http://velikanov.ru>. Жүгінген мерзім: 13.09.2021.
4. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. – М.: Наука, 1989. - 203 с.
5. Хамитов Р.Н. Специальные правила назначения наказания. – Казань: Издательство Казанского университета, 2001. - 215 с.
6. В.А.Гарнер, (ed.), Black's Law Dictionary, 7th Edition, Wst Group, Minnesota 2004, 1074 file:///C:/Users/User/Downloads/138186-Article%20Text-369062-1-10-20160623.pdf (қараған күні: 16.09.2021).
7. Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. – М., 2006. - 323 с.
8. The Penal Code of California / [Электронный ресурс]. электрон. дан. режим:URL:<http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=pen&codebody=&hits=20>(қараған күні: 16.09.2021).

List of sources used:

1. Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (review date: 15.09.2021)
2. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V Sam <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>. (review date: 15.09.2021).
3. in this critique, the position of M. I. Kovaleva, who distinguishes "the first acceptable principle – the principle of chastity", was put forward. http://velikanov.ru/philosophy/kritika_sposobnosti_suzhdenija_kant.asp.
4. Kelina S. G., Kudryavtsev V. N. principles of Soviet law. Moscow: Nauka publ., 1989. - 203 P.
5. Khamitov R. N. special rules of assignment. - Kazan: Publishing House of Kazan University, 2001. - 215 P.
6. В.А.Гарнер, (ed.), Black's Law Dictionary, 7th Edition, West Group, Minnesota 2004, 1074 file:///C:/Users/User/Downloads/138186-Article 20Text-369062-1-10-20160623. pdf (review date: 16.09.2021).
7. Zhalinsky A. E. modern German law. Moscow, 2006. - 323 P.
8. the Penal Code of California / [electronic resource]. electron. from. mode: URL: <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=pen&codebody=&hits=20>(review date: 16.09.2021).

Авторлар туралы мәліметтер

Максутхан Шынар Максутхановна – Тұран Университетінің 6D030100 – «Құқықтану» мамандығының 1 курс докторанты.

Карбеков Канат Советович – Алматы Гуманитарлық-экономикалық университеті «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Баянов Талғат Абдирұлы – Алматы Гуманитарлық-Экономикалық университеті, «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Максутхан Шынар Максутхановна – Докторант 1-го курса Университета Туран
специальность: 6D030100 – «Юриспруденция»

Карбеков Канат Советович – Алматинский Гуманитарно-экономический университет доцент кафедры «Экономика, услуги и право», кандидат юридических наук, доцент

Бапанов Талгат Абдирович – Алматинский Гуманитарно-экономический университет доцент кафедры «Экономика, услуги и право», кандидат юридических наук, доцент

Maksutkhan Shynar Maksutkhanovna – 1st year doctoral student of Turan University Specialty: 6D030100 – «Jurisprudence»

Karbekov Kanat Sovetovich – Almaty University of Humanities and Economics Associate Professor of the Department «Economics, Services and Law» Candidate of Law, Associate Professor

Bapanov Talgat Abdirovich – Almaty University of Humanities and Economics Associate Professor of the Department of Economics, Services and Law, Candidate of Law, Associate Professor

М.Е. Берлыбекова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ В СЕМЕЙНО-БЫТОВОЙ СФЕРЕ

В предлагаемой статье на основе статистических сведений исследуется состояние и общая динамика насильственных преступлений в нашей стране в частности, убийств, период исследования - с 2017 года по 2020 год, предлагается комплекс предупредительных мер. Общее количество зарегистрированных уголовных правонарушений в нашей стране несколько сократилось, так, с 316418, зарегистрированных в 2017 году, до 163226, зарегистрированных в 2020 году). Иначе говоря, комплекс мер, принимаемых нашим государством по противодействию преступности, приносит определенные результаты. В то же время, доля преступлений, предусмотренных ст.ст. 99 - 103 УК РК, увеличилась с 0,3% до 0,5%. В структуре зарегистрированной преступности по данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан среди насильственных преступлений доминирует преступление, предусмотренное ст. 99 УК РК (убийство). В исследуемых убийствах существенную долю составляют убийства, совершенные в семейно-бытовой сфере, в данной статье предлагается ряд предупредительных и профилактических мер.

Ключевые слова: правонарушения, преступность, государство, убийство, предупреждение, семья.

Отбасылық-тұрмыстық жағдайда жасалатын кісі өлтіруді ескерту

Ұсынылған мақалада статистикалық мәліметтер негізінде біздің елімізде жасалған зорлық-зомбылық қылмыстарының, атап айтқанда 2017 жылдан 2020 жылға дейін кісі өлтірудің жағдайы мен жалпы динамикасы, зерттелді, сонымен қатар оны алдын алу шараларының кешені ұсынылады. Біздің елімізде тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы саны біршама азайды, мысалы, 2017 жылы 316418 қылмыс тіркелген, бұл көрсеткіш 2020 жылы 163226-ға дейін азайған. Осыған байланысты қылмыстылықпен қарсы күрес бойынша мемлекет тарапынан жасалып жатқан шаралар кешені белгілі бір нәтижелерге әкелді. Алайда, ҚР ҚК 99-103-баптарында көзделген қылмыстардың үлесі 0,3%-дан 0,5%-ға дейін артты. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша тіркелген зорлық-зомбылық қылмыстардың арасында ҚР ҚК 99-бабында (адам өлтіру) көзделген қылмыс басым болып келеді. Қарастырылған кісі өлтіру қылмыстарының ішінде отбасылық-тұрмыстық жағдайда жасалған кісі өлтірулердің саны едәуір көп, бұл мақалада бірқатар алдын алу және ескерту шаралары ұсынылған.

Түйінді сөздер: құқық бұзушылықтар, қылмыстылық, мемлекет, кісі өлтіру, ескерту, отбасы.

Prevention of murders (homicides) committed in the domestic sphere

The proposed article on the basis of statistical data explores the state and general dynamics of violent crimes in our country, in particular, murders, also a set of preventive measures is proposed. The study period is from 2017 to 2020. The total number of registered criminal offenses in our country slightly decreased, so from 316418 registered in 2017 to 163226 registered in 2020. In other words, the set of measures taken by our government to counteract crime brings some results. At the same time, the share of crimes under Art. 99

- 103 of the Criminal Code of the Kazakhstan Republic increased from 0.3% to 0.5%. According to the data from the Committee for Legal Statistics and Special Accounts of the Office of the General Prosecutor of the Republic of Kazakhstan, violent crimes under article 99 of the Criminal Code (murder) dominate in the structure of registered crime. In the researched murders the essential share makes the murders made in the family sphere. In this article a number of preventive and prophylactic measures are offered.

Keywords: offences, crime, state, murder, prevention, family.

Издавна, еще до современности, убийство относилось к особо тяжким и максимально наказуемым деяниям, человека лишали самого ценного и невозполнимого - жизни. Социальная тяжесть данного деяния не вызывает недоумения. С конца прошлого века в Казахстане начались радикальные общественно-социальные преобразования. Это и горбачевская перестройка и последующее обретение суверенитета, и построение независимого Казахстана. Произошедшее привело к обострению комплекса конфликтов, вызвавших экспансию в среде сомнительных лиц склонности к криминальным насильственным способам разрешения проблем. Резко возросли показатели преступности, и убийств не стали исключением.

Таблица: Динамика преступлений, предусмотренных ст.ст. 99-103 УК РК

годы	всего зарегистр. прест-ний	из них в отнош. жен-н	% прест-й в отнош. жен-н от общ. числа прест-й	всего уб-в	% уб-в от общ. числа прест-й	уб-ва в отнош. жен-н	% уб-в отнош. жен. от общ. числа уб-в
2017	316418	119608	38	961	0,3	210	22
2018	292286	115285	39	969	0,3	247	26
2019	243462	96750	40	873	0,4	193	22
2020	163226	63447	39	849	0,5	169	20

Как видно из приведенной выше таблицы, преступления в отношении женщин составляют порядка 40%, убийства в общей массе преступлений – менее 1%, убийства в отношении женщин от общего числа убийств колеблются в диапазоне 20-26% [1].

Оперативно-следственная статистика наглядно иллюстрирует, что убийства на семейно-бытовой почве имеют стабильный удельный вес в общем количестве убийств, происшедших в стране. Основные причины совершения семейно-бытовых убийств - это внутригрупповые, как правило, конфликтные отношения супругов, родственников, близких знакомых, соседей. Семья является отражением всего социума, при этом, конечно, необходимо учитывать личностные особенности индивида, выбирающего из множества вариаций разрешения конфликта именно противоправный. Иначе говоря, психологическая готовность лица к совершению убийства происходит под воздействием того минисоциума, в котором пребывает личность.

В этой связи крайне важно усиление общественного, правового и морального, психологического влияния на отношения между лицами в семейно-бытовой сфере. При этом, акцент необходимо сделать на вопросы предупреждения и пресечения тяжких преступлений, совершаемых в быту и семье. Ведь социально опасные отрицательные итоги убийств выходят в значительной степени за пределы области семейно-бытовых отношений, негативно влияя не только на отношения в семье и быту, но и на отношения, складывающиеся в других сегментах социальной жизни.

Семья – это осязаемая и важная часть общества, это социальный институт, активно участвующий в происходящих в обществе и государстве изменениях. Именно через призму семьи преломляются и согласовываются интересы государства, общества и личности. То, как это согласовано или, наоборот, несогласованно предопределяет возможные последствия для государства, общества и личности. Фундаментом отношений в семье являются не только

родственные связи, но и то, что именно в семье формируется личность со всеми своими материальными и нравственными потребностями.

В то же время именно в семье зачастую и возникают разнообразные противоречия, которые в затаенных формах и негативном развитии переходят в острые конфликты, в том числе и с посягательством на жизнь человека. Однозначно, что такого рода конфликтная семья не может исполнять функции контроля и воспитания, не может оказать психологическую помощь личности, не может дать покоя и отдыха. Насилие, как правило, практикующееся в подобного рода семьях, наносит мощный эмоциональный удар подрастающему поколению, раны от которого долго (а бывает и никогда) не проходят. Велика вероятность, что жестокость в семье по отношению к детям может породить ответную жестокость, что наносит семье и обществу непоправимый нравственный ущерб.

В современности предупреждение насильственных преступлений – это комплекс самых различных мер, направленный на упреждение. Если еще в недавнем прошлом целью предупреждения преступности являлось, помимо воздействия на причины преступности, в дальнейшем ее полное искоренение, то в настоящее время подобная цель не ставится. Пока жив человек с его пороками и добродетелями, преступность будет существовать. Однако контроль над преступностью, сдерживание ее в определенных рамках, снижение уровня преступности и общественной опасности – это реально. Соответственно, ее предупреждение есть тщательно продуманные и целенаправленные действия, направленные на разрешение одной из глобальных проблем социального регулирования общества, а именно, как было сказано выше – снижение преступности и контроль над ней. Однозначно, что предупредительная деятельность, в первую очередь, должна быть нацелена на ликвидацию общих причин и условий, порождающих преступность и способствующих совершению преступлений.

В целом система предупреждения преступности и убийств на семейно-бытовой почве, в частности, одномоментно должна решать серьезные задачи. К ним относятся: перевоспитание лиц, совершивших преступления; предотвращение негативного влияния пережитков прошлого, асоциальных взглядов, желаний, побуждений, а также противоестественных потребностей на сознание лиц; воспитание подрастающего поколения в соответствии с требованиями и установками нравственных и правовых норм; пресечение готовящихся преступлений или покушений на них и т.п.

Предупреждение преступности буквально означает предохранение людей, общества, государства от преступлений. Если рассматривать общесоциальное предупреждение, то имеется в виду, что положительное течение развития общества, модернизация его политических, экономических, правовых и социальных институтов, искоренение из повседневной жизни критичных диспропорций и явлений, которые «подпитывают» преступность, оказывает самое непосредственное воздействие на семью и быт, объективно благоприятствует предупреждению преступлений. Доминирующее значение должно придаваться преодолению фундаментальных противоречий, которые существуют в данный момент, а именно - значительный разрыв между растущим уровнем материальных и духовных запросов семьи и существующими возможностями их удовлетворения, неровного развития отдельных социальных слоев общества. Очевидно, что общесоциальные меры есть основа любых усилий по предупреждению асоциальных проявлений в обществе, включая преступность, хотя эти меры изначально намечаются и осуществляются для решения более глобальных проблем общества и обусловлены потребностями его развития. К примеру, цель экономических реформирований не есть предупреждение преступности. Однако именно благодаря им снижаются масштабы таких неблагоприятных явлений как бедность, беспризорность, безработица, неустроенность быта, неблагополучие и напряженность в быту и семье, которые могут послужить триггером для криминальных проявлений. Далее, развитие и повышение уровня духовной культуры положительно влияет на склонности, интересы, увлечения, убеждения, мотивы людей и пр. Все это, в конечном счете, определяет вектор общения в семье и вне ее. Данный способ предупреждения насильственных действий в семье наиболее эффективен, а потому крайне важен.

Общесоциальные меры предупреждения насильственной преступности по форме, внутреннему наполнению, ценности весьма разнообразны: воспитательные, экономические, политические, социальные, культурные, правовые, идеологические, организационные, нравственные и др. Их цель – это повышение качества жизни: улучшение материальных сторон жизни, духовное обогащение народа, рост культурно-образовательного уровня и сознательности у всего населения страны, модернизация нынешних общественных отношений и их корректировка с учетом современных условий и требований. И как закономерный итог – формирование материальных, экономических, политических, духовных, моральных, идеологических предпосылок для осуществления действенной борьбы с причинами и факторами, способствующими совершению насильственных преступлений, в том числе и убийств на семейно-бытовой почве. То есть общесоциальное предупреждение преступлений рассматриваемой категории включает в себя внушительные и имеющие длительный период проведения виды социальной практики. При этом общесоциальное предупреждение насильственной преступности реализует антикриминогенный потенциал общества в целом и всех его институтов, подобного рода предупреждение имеет обширный охват и оказывает влияние практически на все виды причин, условий и факторов насильственной преступности, в том числе и убийств на семейно-бытовой почве.

Вряд ли можно ожидать снижения уровня насильственных преступлений, да и преступности в целом, если не решены вопросы, связанные с предоставлением необходимых услуг и товаров населению, если не повысится качество жизни, не повысится материальная сторона жизни, не улучшится воспитательная работа, не повысится нравственный уровень, не снизится социальная напряженность в обществе, не сократится дистанция между бедными и богатыми, не увеличится объем медицинских, бытовых и прочих услуг семье и так далее. Конечно, повышение уровня жизни важное, но не единственное условие борьбы с насильственной преступностью, в том числе и с убийствами на семейно – бытовой почве. Даже если сосредоточить все внимание исключительно на нем, само по себе это не обеспечит все необходимые условия и предпосылки для недопущения рассматриваемых нами преступлений и нейтрализацию причин, их порождающих. Для достижения необходимого результата необходима нейтрализация всей совокупности причин, условий и факторов, порождающих и способствующих совершению убийств на семейно-бытовой почве. То есть необходимо воздействовать на всю вереницу причин криминального поведения, а не только на один ее сегмент, каким бы исключительно важным он не был.

Среди мер идеологического, правового, воспитательного, психологического, морального и другого характера, акцент необходим именно на те, которые будут способствовать оздоровлению и упрочению морально-нравственного климата в семье, рабочем коллективе, школе, ВУЗе, офисе, бытовом окружении и пр., то есть того социума, в котором происходит становление индивида, его потребностей и валюативных ориентаций. Профессионально и грамотно проведенные вышеуказанные профилактические меры будут способствовать созданию нравственного микроклимата, который бы блокировал проникновение в умы, поведение и сознание населения отрицательных рудиментов минувших времен; пришествие асоциальных установок и привычек, противоестественных потребностей и одновременно содействовал бы моральному формированию личности с социальноодобряемыми качествами, ориентациями, планами на жизнь, щедрыми духовными нуждами и пр. [2]. Согласно исследованиям, проведенным АПО, портрет убийцы выглядит следующим образом (из анализа статистических данных за последние 2,5 года): гражданин Республики Казахстан (95%); мужчина (87%); безработный (82%); совершивший преступление в одиночку (77%); со средним образованием (71%); без применения оружия (68%); ранее не привлекавшийся к уголовной ответственности (66,9%); холостой (64%); в состоянии алкогольного опьянения (55%); в возрасте от 21 до 29 лет (32%). Таким образом, криминологический портрет убийцы: мужчина 21-29 лет, безработный, со средним образованием, холостой, ранее не привлекавшийся к уголовной ответственности, как правило, злоупотребляющий спиртными напитками [3]. Между тем сегодня каждый третий убийца уже ранее совершал уголовные правонарушения. Каждый третий

осужденный за убийство – алкоголик. В сравнении с иными лицами, совершившими преступление, убийцы имеют более низкий образовательный статус, данная ситуация характерна для большинства насильственных преступлений. Это давно установлено и ни у кого не вызывает сомнений, поскольку использование насилия присуще крайне примитивным и невежественным лицам. Если обратиться к семейно - бытовой сфере, то уровень убийств, совершаемых семьях, проживающих гражданским браком (сожителство), превышает в 5-6 раз аналогичные показатели в официальном браке. Этому есть объяснение. Особенности семейного статуса сожителей накладывают свой отпечаток на их взаимоотношения. Укреплению чувства долга и ответственности, появлению семейных обязанностей и у мужчин и у женщин способствует факт официального заключения брака, приобретается новый статус. В отношениях же сожителства, игнорирующих процедуру регистрации брака, не преследуется цель создания крепкой семьи, партнеры, пугаясь остаться одинокими, объединяются для совместного проживания. До возникновения существующей семьи каждый из сожителей имел собственную семью, распад которой сопровождался крушением жизненных ценностей. Отношения сожителства, характеризующиеся непрочностью, не удовлетворяют потребность в понимании и признании. Если ранее эта потребность реализовалась в предыдущей семье, то в условиях сожителства она остается невосполненной. Модель поведения супругов, сложившаяся в предыдущей семье переносилась на сферу нынешних фактических отношений, и не оправдывала взаимные ожидания партнеров по гражданскому браку.

Сдерживающим моментом в разрыве такого рода союзов являются боязнь одиночества, утрата отношений с предыдущей семьей, отсутствие возможности вернуться в нее, отсутствие собственного дома, источников к существованию. Нормализации отношений в таких псевдосемьях препятствует негативное поведение одного из сожителей (наркотическая или алкогольная зависимость, нежелание работать, отрицательное поведение и пр.). Все это встречает активное противодействие в случае претензий женщины к образу жизни «супруга», плюс отсутствие официального брака, все это усиливает противоречия партнеров и провоцирует межличностный конфликт. Зачастую разрешением ситуации становится убийство [4]. 80-90% всех убийств совершаются в состоянии алкогольного опьянения, что однозначно не является причиной совершения убийства в чистом виде, а лишь условием, способствующим совершению убийства. Злоупотребление спиртными напитками, алкоголизм и наркотизм в социальном смысле у населения с недостаточно высоким уровнем культуры есть универсальное средство ухода от повседневных забот [5].

Опьянение «размывает» все социальные запреты и установки, существовавший ранее хоть какой-то самоконтроль полностью исчезает, и чем острее конфликтная ситуация, тем быстрее он растворяется и тем скорее может наступит криминальная развязка. Помимо этого опьянение способствует позабытию совершенного индивидом убийства, вытеснению в бессознательное психотравмирующих воспоминаний и переживаний о нем. Убийцы - это чаще всего импульсивные люди с высокой эмоциональной возбудимостью, у которых либо отсутствует, либо не сформирована установка относительно ценности жизни иного лица.

На росте и повышении общественной опасности насильственной преступности в Республике Казахстан отразилось следующее: радикальная переоценка прежних ценностей и моральных установок; разрушение нравственных норм, морального и аморального; усиление социальной напряженности в обществе; существенная разница в уровнях материального достатка граждан; качественное изменение образа жизни и положения изрядной части населения, и как следствие этого недовольство и нацеливание на иные способы достижения поставленных целей.

У значительной части преступников постоянный устойчивая антиобщественная установка, которая сводится к удовлетворению собственных потребностей и желаний любыми способами, включая криминальные. Основная масса - это безнравственные лица, либо ранее судимые, либо из неблагополучных семей. Предупреждению насильственной преступности способствуют различного рода кризисные центры, в которых специалисты (психологи, психиатры, юристы и др.) оказывают необходимую помощь супругам и детям, нуждающимся в

этом. Для повышения эффективности предупреждения преступлений необходима определенная стратегия по профилактике их пресечения. Должно позитивно сказаться усиление правового обучения и правового воспитания населения и общества: энергичное введение базовых моральных принципов в сознание населения средствами массовой информации, произведениями кино, искусства и литературы. Все это должно способствовать формированию общественного мнения, активно осуждающего криминальные способы достижения успеха в жизни, и оказывать влияние на оздоровление морально-психологического климата. Однозначно качественными мерами является осуществление на уровне государства практических мер психолого-психиатрической помощи на ранней стадии отклонения в психическом развитии личности в учебных заведениях и разработка правовых основ для осуществления контроля за поведением группы риска (безработные, ранее судимые и лица без постоянного места жительства, склонных к насилию).

Помимо вышесказанного, к предохранительным мерам также относятся - в сфере семьи и брака: пропаганда значимости семьи; трудоустройство граждан; общественное неприятие разводов; повышение культуры и образования; рост уважения к близким и людям старшего поколения; улучшение жилищных условий; социальные льготы для семей; пропаганда здорового образа жизни; верное воспитание родителями детей и подготовка их к созданию собственных семей в будущем; поддержка молодых семей на уровне государства; распространение института семейного психолога. (При этом надо учитывать, что в реальности «... широкое распространение получил правовой нигилизм, а порой и элементарное правовое невежество; неумение отстаивать свои права, и хуже всего того, нежелание считаться с правами других лиц». [6, с. 79]. Идеальным выходом для более качественной профилактики убийств было бы повышение уровня профессионализма и психологической подготовленности подразделений местной полиции [7, с. 350].) В сфере досуга: развитие народного спорта (бесплатные кружки, возрождение дворовых клубов); гарантированный доступ в спортивные секции, строительство государственных спорткомплексов; развитие искусства; организация досуговых и спортивных мероприятий для подростков и молодежи; проведение спортивных мероприятий на каждые праздники и участие в ней молодежи; организация и проведение творческих мероприятий; массовых выступлений и соревнований; улучшение бытовых условий семьи, увеличение размера пособий матерям, в том числе и при рождении ребенка (подобно материнскому капиталу в РФ); проведение субботников; проведение антиалкогольных акций и сокращение распространения алкоголя; пропаганда через СМИ долгожителей; объявление о вознаграждении за информацию о готовящемся преступлении, одномоментно формируя в общественном сознании убеждения «в том, что без широкой поддержки общественности и институтов гражданского общества правоохранительные органы не могут обеспечить состояние правопорядка на социально необходимом уровне [8]; усиление контроля за семейными дебоширами; открытие культурных центров, бесплатных спортсекций для детей из малообеспеченных семей [указ. соч. 3]. Если обратиться к зарубежным авторам, то в качестве предупредительных мер, на наш взгляд, заслуживает внимания точка зрения Д.М. Кенеди, который предлагает использовать характеристики хронических преступников, преступных группировок, районов с высоким уровнем преступности и других криминальных сред в качестве пути к контролю над отдельными аспектами преступного поведения, включая семейно – бытовую сферу [9]. Ричардс Т.Н., Смит М.Д., Фогель С.Дж., Бьеррегаард Б. считали, что большое значение имеют отношения в диадах «преступник – жертва», что в свою очередь, существенно влияет и на совершение убийства и на вынесение приговора по таким делам [10], иначе говоря, предупредительные меры должны непосредственно касаться данных отношений.

Список использованных источников

1. Правовая статистика КПСиСУ ГП Республики Казахстан // Интернет – ресурс: <https://qamqor.gov.kz>. дата обращения 01.10.2021

2. Անարբէլյան Ս.Վ. Ընտանեկան՝ կենցաղային սպանութիւններ Արակեյան Ս.Վ. Семейно – бытовые убийства. – Երևան, 2009. - 152. // Интернет – ресурс: <https://litvek.com/books/415742-kniga-sergey-vaganovich-arakelyan-semeyno-byitovyie-ubiystva> дата обращения 01.10.2021
3. Криминологическая характеристика и профилактика убийств: современное состояние и прогноз. Научно-практическое пособие. Астана, 2017г. // Интернет – ресурс: <http://185.107.174.154:8080>. дата обращения 01.10.2021
4. Алихаджиева И.С. Женщина как жертва убийства. (Криминологическая характеристика и социально-правовые меры предупреждения). дисс... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. – 240 с.
5. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – Санкт - Петербург: СПб ИГУП, 1999. – 592 с.
6. Zaripov V., Kerjner M. Huquqbuzarliklarning oldini olish. Toshkent, 1993. – 158 s.
7. Шнайдер Г.И. Криминология / пер. с немецкого. – М.: Прогресс – Универс, 1994. – 504 с.
8. Токсанова М.Б. Взаимодействие органов внутренних дел с населением по реализации принципа нулевой терпимости к противоправным действиям // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2020 – №1(62). – С.122 – 131.
9. Kennedy D.M. Pulling Levers: Chronic Offenders, High-Crime Settings, and a Theory of Prevention. Copyright © 1997, Val. U. L. Rev. Vol.36.
10. Richards, T. N., Smith, M. D., Fogel, S. J., & Bjerregaard, B. (2015). When domestic goes capital: Juror decision making in capital murder trials involving domestic homicide. *Law and Human Behavior*, 39(4), 402–415.

List of sources used

1. Legal statistics of KPISU GP of the Republic of Kazakhstan // Online resource: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> accessed 01.10.2021
2. A.A. A Arakelyan S.V. Domestic murders. - Երևան, 2009. - 152. // Internet resource: <https://litvek.com/books/415742-kniga-sergey-vaganovich-arakelyan-semeyno-byitovyie-ubiystva> accessed 01.10.2021
3. Criminological characteristics and prevention of homicide: current state and prognosis. Scientific and practical manual. Astana, 2017. // Internet resource: <http://185.107.174.154:8080/bitstream/handle/123456789/47/978-601-7843-74-8.pdf?sequence=1&isAllowed> accessed 01.10.2021
4. Alikhajieva I.S. A woman as a murder victim. (Criminological characteristics and socio-legal preventive measures). diss... cand. jurid. sciences'. - Saratov, 1999. - 240 p.
5. Parygin B.D. Social psychology. Problems of methodology, history and theory. - St. Petersburg: St. Petersburg IGUP, 1999. - 592 p.
6. Zaripov V., Kerjner M. Huquqbuzarliklarning oldini olish. Toshkent, 1993. – 158 s.
7. Schneider G.I. Criminology / translated from German. - M.: Progress - University, 1994. - 504 p.
8. Toksanova M.B. Interaction of internal affairs bodies with the population on the implementation of the principle of zero tolerance for illegal actions // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2020 – №1(62). – Pp.122 - 131.
9. Kennedy D.M. Pulling Levers: Chronic Offenders, High-Crime Settings, and a Theory of Prevention. Copyright © 1997, Val. U. L. Rev. Vol.36.
10. Richards, T. N., Smith, M. D., Fogel, S. J., & Bjerregaard, B. (2015). When domestic goes capital: Juror decision making in capital murder trials involving domestic homicide. *Law and Human Behavior*, 39(4), 402–415.

Сведения об авторе

Берлыбекова Мадьян Еркеновна – профессор кафедры оперативно-розыскной тактики и специальной техники Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции, ассоциированный профессор (доцент).

Берлыбекова Мадьян Еркенқызы – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жедел-іздістіру тактикасы және арнайы техника кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі, қауымдастырылған профессор (доцент).

Berlybekova M.Y. – assistant professor of the Department of Operational - Search Tactics and Special Equipment of Makan Yesbulatov Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, candidate of law, associate professor (docent), police colonel.

A.K. Erkebekova¹, T.B. Berkinbaev¹

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE DRUG BUSINESS IN CENTRAL ASIA

The distribution of narcotic drugs in Central Asian countries has always been an important problem because of its geographical proximity to Afghanistan. The sudden outbreak of the COVID-19 pandemic has had some impact on the distribution of narcotic drugs. In this article, the impact of the pandemic on the drug trade was clear. According to the results, during the quarantine period there was a decrease in the distribution of narcotic drugs for several reasons, which are described in more detail in the article. Moreover, the author is also considering effective measures to counter the spread of drugs during the pandemic. Because drug offenders are actively seeking new ways of supplying and distributing drugs. The aim of the study is to analyse the drug trade during a pandemic and to analyse effective measures to counter the spread of drugs. The article is descriptive in nature, and the study analysed the works of such authors as: M. Dellacega, J. Vorrat, A. Fariba, A. Mikhailova, M. Edwards, M. Osman, M. Yildiz, H. Azizi and others.

Keywords: drug crime, counteraction, drugs, Kazakhstan, Central Asia.

Covid-19 пандемиясының Орталық Азиядағы есірткі бизнесіне әсері

Ауғанстанға географиялық жақындығына байланысты Орталық Азия елдерінде есірткі құралдарын тарату әрқашан маңызды проблемалардың бірі болып қала берді. Covid – 19 пандемиясының кенеттен өршуі есірткі құралдарының таралуына белгілі бір әсер етті. Бұл мақалада пандемияның есірткі бизнесіне қандай әсер еткені анық болды. Алынған нәтижеге сәйкес карантин кезеңінде есірткі құралдарының таралуының төмендеуі бірнеше себептер бойынша байқалды, олар мақалада толығырақ сипатталған. Сонымен қатар, автор пандемия кезінде есірткінің таралуына қарсы тұрудың тиімді шараларын қарастыруда. Есірткі сатушылар есірткі заттарын жеткізу мен таратудың жаңа тәсілдерін белсенді іздеуде. Зерттеудің мақсаты-пандемия кезіндегі есірткі бизнесін талдау, сондай-ақ есірткінің таралуына қарсы тиімді шараларды талдау. Мақала сипаттамалық сипатта, зерттеу барысында М. Делласега, Дж. Воррат, А. Фароба, А. Михайлова, М. Эдвардс, М. Осман, М. Йылдыз, Х. Азизи және т. б.

Түйінді сөздер: есірткі қылмысы, қарсы іс-қимыл, есірткі, Қазақстан, Орталық Азия.

Влияние пандемии Covid-19 на наркобизнес в Центральной Азии

Распространение наркотических средств в странах Центральной Азии всегда оставалась одной из важных проблем из-за географической близости к Афганистану. Внезапная вспышка пандемии COVID – 19 оказала определенное влияние на распространение наркотических средств. В данной статье было определено какое влияние оказала пандемия на наркобизнес. Согласно полученным результатам в период карантина наблюдалось снижение распространения наркотических средств по нескольким причинам, которые более подробно расписаны в статье. Более того, автор также рассматривает эффективные меры противодействия распространению наркотических в период пандемии. Поскольку наркопреступники активно ищут новые способы поставки и распространения наркотических веществ. Цель исследования заключается в анализе наркобизнеса в период пандемии, а также в анализе эффективных мер по противодействию распространения наркотикам. Статья носит описательный характер, в ходе исследования были проанализированы работы таких авторов как: М. Делласега, Дж. Воррат, А. Фароба, А. Михайлова, М. Эдвардс, М. Осман, М. Йылдыз, Х. Азизи и др.

Ключевые слова: наркопреступность, противодействие, наркотики, Казахстан, Центральная Азия.

Introduction

The COVID-19 crisis affects the global economy, health care and our way of life. In 2020, about half of the world's population lived under mobility restrictions, international border crossings were closed and economic activity declined sharply as many countries chose to close their borders. Drug trafficking relies heavily on the legal trade to disguise its activities and on the ability of individuals to distribute drugs to consumers. Thus, the measures taken by Governments to combat the COVID19 pandemic inevitably affected all aspects of the illicit drug markets, from production and trade to consumption. However, the impact of these measures varies, both in terms of the different business models used to distribute each type of drug and the approaches used by different countries to combat the pandemic. They range from the closure of international border crossings when allowing internal travel, to moderate or strict local asylum orders or the complete closure of all activities, including the suspension of essential services, except in emergencies. The impact on actual drug production may vary widely depending on the substance and the geographical location of its production. Based on the most recent data from government authorities, open sources, including the media, and the network of UN field offices, the available data point to the next continuing trend in the impact of the COVID-19 pandemic on the illicit drug markets.

First, the reduction in the flow of drugs through Central Asia may be temporary owing to the pandemic. However, another challenge as a socio-economic issue could have a lasting impact on drug trafficking. For example, individual socio-economic problems, including those related to the coronavirus pandemic, form the preconditions for the involvement of an increasing number of people in drug trafficking. In particular, the countries of Central Asia are at risk, as labour migration declined significantly during the pandemic and increased unemployment.

Secondly, organized criminal groups have been able to adapt their working methods to the new reality much faster than anyone else has. While the various constraints imposed by the pandemic have adversely affected street commerce, consumers and dealers have learned to interact better in the underground online markets of the darknet and social networks. That's why drugs are increasingly delivered directly to the house. While it was true that smuggling by air had declined, the maritime routes had even exceeded the pre-pandemic levels. Many experts note that these 2020 trends will have a long-term impact on all kinds of future challenges posed by drug use.

The research question is how did the coronavirus pandemic turn the drug business? Have measures taken against the spread of the virus reduced the spread of narcotic drugs?

The aim of the research is to analyse how the coronavirus pandemic has affected the drug business and what countermeasures have been taken against the spread of narcotic drugs.

The study focuses on drug trafficking in Central Asian countries.

The study examines the impact of the pandemic on the distribution of narcotic drugs and identifies the countermeasures that have been taken.

The research method consists of a review of the impact of the COVID-19 pandemic on drug trafficking in general in Central Asian countries, as well as an analysis of the responses to drug crime. The article used descriptive tools and the study is therefore descriptive. The analysis used UN statistics as well as collections of scientific conferences, forums and seminars, periodicals and other materials.

Results and discussion

COVID-19 has undoubtedly changed the way of life, the economy and the original way of providing services worldwide and in Central Asia. To understand the impact of the restrictive measures imposed by the COVID-19 pandemic on the distribution and use of drugs, the provision of services for drug dependence treatment and harm reduction. An analysis of the literature shows that experts are divided, with some noting that the pandemic has increased the distribution of narcotic drugs, while others note that closures and restrictions have contributed to a reduction in the distribution of narcotic drugs. This section provides an analysis of both sides.

Various drug trafficking was affected to varying degrees by movement restrictions and border closures imposed to prevent the spread of COVID-19, depending on how the drugs were transmitted

prior to the pandemic. Heroin is mainly transported overland, often together with legal cargo, while cocaine is mainly transported by sea, as well as by non-commercial vessels such as specialized boats and yachts. Synthetic drugs are generally transported by air, with some substances reaching large quantities in some countries by air couriers using *bidi* or hiding drugs in their personal luggage. Thus, the greatest impact on drug trafficking can be expected in countries where a large proportion of drugs are transported by air. With almost universal air traffic restrictions, the supply of drugs by air could be completely disrupted. This is likely to have a particularly strong impact on trafficking in synthetic drugs, not least methamphetamine, to countries in South-East Asia, such as the Republic of Korea and Japan, and to Oceania, such as Australia, as well as to cocaine trafficking, The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, which had operated commercial flights before the pandemic. In the case of the Central Asian countries, however, most of the transfers take place by land. It can be said that the division of opinion of experts is primarily based on the modes of delivery [1].

With regard to Central Asia and Europe, experts note that the series of giant drug arrests and low street prices for methamphetamine in Europe and Asia during the pandemic suggest that COVID-19 did little to stop the flow of illicit drugs. The pandemic has spread to the region, even though it limits borders. In any case, the coronavirus has proven how resilient the transnational cartels that dominate the trade in methamphetamine from Afghanistan are [2].

Maria Dellacega and Judith Worrat note that since the outbreak of the Covid-19 pandemic, some illegal business practices, such as trade in counterfeit medical products, have been booming. Other typical sources of income for organized crime have been temporarily depleted by quarantine, travel restrictions and border closures. With the changing dynamics of infection and increasingly localized countermeasures, the situation requires constant adaptation by many enterprises, and criminal organizations are no exception. However, the impact of the pandemic is not short-lived, but rather, because the economic, social and political consequences can also affect the drug business in the medium term. In addition to shifts in illicit (drug) markets, the health crisis may increase the potential for criminal exploitation and the influence of criminal groups on the State and society. Some of these developments are already visible. The risks involved require greater attention from policymakers and law enforcement authorities, as well as more focused international cooperation [3].

According to the expert assessment, the UN Office on Drugs and Crime in Central Asia, the COVID-19 situation and restrictive measures introduced at the national level have led to significant changes in drug use in Kazakhstan. Most experts indicated a downward trend in drug use, citing restrictions on movement and strict enforcement of recommendations. The study shows that the restrictions and blockades imposed during the emergency period at entry points to the region reduced the flow of opioid (heroin) and cannabis (marijuana, hashish) drugs which led to even more popularity of synthetic drugs, which were introduced on the market a few years ago. Some respondents noted that synthetic stimulants such as methamphetamines, «Aids», amphetamines and «Spice» (synthetic cannabinoids) were the main drugs. People with opioid dependence have become more likely to use extractive opium (food poppy). As the market for opioids and the supply of cannabis declined significantly, consumers of drugs became more likely to buy synthetic drugs [4].

Moreover, synthetic drugs are relatively easy to obtain, that is, they are available through the Internet or social media. The contactless delivery method (*cache*) makes it possible to obtain the substance as close as possible to the place of residence. Synthetic drugs with their relatively short effects contribute to their more frequent use. Consequently, among drug users, there is a tendency to choose an injection route, as it is cost-effective on the one hand and maximizes impact on the other. According to the data provided, the following drugs are mainly on the market of medicines in Kazakhstan (by reference) [4]: speed, spices, salt, extraction opium, JWH, synthetic stimulants, heroin, pharmaceuticals, marijuana, hashish.

According to the report, synthetic drugs, homemade substances and available pharmaceuticals are the most common in Kazakhstan. However, the pace of expansion has slowed considerably in recent months and prices have increased several-fold in some regions. This situation has led to the use of virtually any available substance by drug addicts, often with serious consequences for physi-

cal and mental health. Moreover, it is important to note that countering the spread of synthetic drugs is much more difficult and requires more sophisticated methods of control.

Measures to limit the spread of COVID-19 may affect drug production in different ways, given its production, modality and inputs (labour and chemicals). These measures may have a direct impact on drug production, for example by reducing the labour available for harvesting or indirectly, for example, disrupting the supply chain of precursor chemicals that often flow from legitimate markets [5].

In the case of the Central Asian countries, the bulk of the drug flow comes from Afghanistan and synthetic drugs from China. During the pandemic, the flow of Chinese synthetic drugs was somewhat reduced due to severe restrictive measures by the Chinese government. In the case of Afghanistan, restrictive measures have also had an impact on reducing the flow of narcotic drugs. But in Afghanistan, the COVID-19 was confirmed in all poppy-growing provinces and movement restrictions were imposed in many cities [6]. The harvest depends on a very large number of seasonal workers who often migrate from other parts of the country or from neighbouring countries. There is already a shortage of workers in the western and southern provinces of the country during the period of quarantine, mainly due to the closure of official border crossings [6].

Many experts also note that the shortage of substances for the manufacture of narcotic drugs also contributed to the decline in the quantity of drugs delivered during the pandemic period, without taking into account the shortage of labour. The most important chemical in the production of heroin, acetic anhydride, is neither produced in Afghanistan nor sold legally. It enters Afghanistan exclusively through diversion from the legal markets and is then transported by land. The shortage of acetic anhydride is not necessarily due to the closure of borders in and around Afghanistan, but rather to the limited availability of the substance in legitimate markets such as China and the European Union [7].

The price policy of narcotic drugs in Central Asian countries has been influenced by the crisis caused by the pandemic. There has been a significant increase in prices, which is due to difficulties in delivery as well as in travel within the city. At the same time, the cost of custody services has increased owing to the high risk of exposure to law enforcement. Consider the evolution of drug price policies in Central Asian countries before and after the pandemic (see table 1).

Table 1. - Comparative analysis of drug price policies in Central Asian countries

Country	Heroin (1 dose)		Marijuana (for 1 matchbox)		Speed (1 gram)	
	Until March 16, 2020	In May 2020	Until March 16, 2020	In May 2020	Until March 16, 2020	In May 2020
Kazakhstan	5000-6000 KZT (13-18 \$)	10000-12000 KZT (24-29 \$)	2000-3000 KZT (5-8 \$)	4000 KZT (10 \$)	10000-16000 KZT (26-39 \$)	10000-15000 KZT (24-27 \$)
Kyrgyzstan	1300 – 1800 сом (15 – 21 \$)	1500-2000 сом (19-26 \$)	5000 – 6000 сом (60 - 72 \$)	6000-7000 сом (78-91 \$)	no data	no data
Uzbekistan	30 \$	55 \$	no data	no data	no data	no data

As we have written in the past, experts are of two minds where some believe that there has been an increase and others that there has been a decrease in the use of narcotic substances. If we look at statistics, in the case of Kazakhstan we can see a decline. During the state of emergency declared in March-April 2020 in response to the COVID-19 pandemic, there was a significant decline in general criminal offences, including drug trafficking. At that time, the internal affairs agencies were placed under a special regime. The movement of citizens without urgent need has been restrict-

ed, roadblocks have been set up between cities, patrolling routes have been increased and additional controls have been implemented at external borders. Statistics during the state of emergency indicate that the number of drug offences in the area of drug trafficking decreased by 7.7 per cent [8].

It is also important to take into account the circumstances that are taking place in Afghanistan. The change of power will certainly affect drug trafficking in Central Asia. According to estimates of international experts, the transit of Afghan «heroin» to Central Asian countries has already significantly decreased. Several factors have affected the decline in the flow of Afghan drugs in recent years. And the global quarantine has made it difficult for Afghans to buy and import components needed to produce heroin from raw opium. The change in power and the U.S. withdrawal from Afghanistan have also had an impact. So far, we have seen a decline in the distribution of drugs from Afghanistan. However, it is not yet known what will happen in the future.

The post-covid period should also be taken into account. After an initial setback at the start of the pandemic, the markets for drugs quickly resumed their illegal activities. The increase in demand has led to an increase in the supply of illicit substances, an increase in the number of land and water routes, an increase in the use of private aircraft for drug trafficking and an increase in the use of non-contact methods of delivery to end-users.

While the pandemic has certainly had an impact on reducing the spread of drugs, analysis also shows that drug trafficking has generally recovered very quickly. Although the impact of COVID-19 on drug-related problems has not yet been fully explored, an analysis by UN experts shows that the pandemic has led to increased economic hardship. Illicit cultivation of illicit substances is likely to make it more attractive to vulnerable rural communities. The social consequences of the pandemic include increased inequality, poverty and mental illness, especially among already vulnerable groups. This may encourage more people to use drugs.

The «Global Initiative Against Transnational Organized Crime» report contains changes in drug crime activity during the COVID-19 pandemic. Analysts note that it is difficult to assess the short-term impact of the current pandemic crisis on drug markets, but it is likely to alter demand and supply dynamics and disrupt illicit supply chains. Some reports point to the accumulation of certain drugs by consumers and the lack of supplies of precursors and essential chemicals used in drug production, which are likely to affect production and prices. This is an area that requires close monitoring, as supply shortages may lead to an increase in drug-related violence between competing suppliers and distributors [10].

In response to our first research question, it is clear that the pandemic has had an impact on drug trafficking in Central Asian countries. That impact had led to a decline in the distribution of narcotic drugs, as Afghanistan's main supplier of drugs in Central Asia had faced a shortage of labour to collect. The next problem was that there were problems with the supply of substances for the manufacture of narcotic substances. The third barrier consisted of closed borders and increased law enforcement controls.

Successful responses to the pandemic require:

1. Increase resources to counter drug trafficking. There have been cases in which some countries have redirected their core resources to the fight against the pandemic, resulting in drug offenders taking advantage of the situation and increasing their supply, especially in Europe. The economic and social problems that had arisen during the pandemic had also had an impact on the increase in the demand for narcotic drugs, and it was therefore also important to devote resources to preventive measures.

2. Since Kazakhstan is mainly a transit territory, it is important to ensure inter-agency coordination of the activities of State bodies and other organizations at the international level, in particular with Kyrgyzstan, Tajikistan, China and other neighbouring States.

3. Continuous updating of data on narcotic substances. As we know every year, new types of drugs are being created, especially synthetic drugs. It was important to keep informed of the identification of new types of drugs and to register them.

These measures will undoubtedly reduce the distribution of narcotic drugs. This is particularly important for the countries of Central Asia, as they are geographically close to Afghanistan, which is one of the main suppliers of narcotic drugs worldwide.

Conclusion

The countries of Central Asia have always been concerned about regional trends in drug trafficking linked to illicit drug production in Afghanistan and synthetic drugs in China. The COVID-19 pandemic has certainly had an impact on the distribution of narcotic drugs. As we have noted in the past, during the pandemic period there was a significant decline in the supply of narcotic drugs to Kazakhstan owing to a number of factors. However, as already noted, this decline is only temporary and drug offenders will try to increase their trafficking in the future. In this regard, in order to counter the growing threat, Central Asia has taken steps to assess the situation, identify products, counter new methods of delivery and trafficking and launch demand reduction campaigns, including measures to better identify drug users. The Government seeks to enhance cooperation in the field of drug control with international partners, as well as to address existing and emerging threats to public health and national security, caused by illicit drug trafficking and drug addiction. There is no simple solution to the problem of drug trafficking, whether in terms of its impact on the health of the population or the hidden economy it creates. The States of Central Asia cannot fight this problem alone. They are located on transit routes from Afghan industries to Russian and European consumers. For the most part, they are limited in their ability to invest in fighting, train staff and develop flexible policies. In that regard, in order to counter drug abuse more successfully, Kazakhstan and the countries of Central Asia need to cooperate closely and increase funding, which will include not only countering it, and prevention among the population and the rehabilitation of drug-dependent persons could be improved.

Literature

1. COVID-19 and the drug supply chain: from production and trade to use, [Electronic resource], URL: <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/13063/Covid-19-and-drug-supply-chain-Mai2020.pdf>(accessed May 2020)
2. A brief overview of the impact of the coronavirus (COVID-19) epidemic on the drug use situation, as well as on the work of drug treatment services and harm reduction programs in Central Asia, [Electronic resource], URL: https://www.unodc.org/documents/centralasia//2020/August/COVID-Rapid-assessment/COVID-19_impact_on_drug_use_in_Central_Asia_ru.pdf(accessed August 2020).
3. Dellasega M., Vorrat J. Transnational organized crime in the Covid-19 pandemic, [Electronic resource], URL: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2020C66_OrganisedCrime_Covid.pdf(date access: December 2020).
4. Impact of COVID-19 on the drug use situation and access to services for people who use drugs in Central Asia, in a brief overview of the UNODC, [Electronic resource], URL: [:https://www.unodc.org/centralasia/en/news/covid-19-impact-on-drug-use-situation-and-accessibility-of-services-for-people-who-use-drugs-in-central-asia.html](https://www.unodc.org/centralasia/en/news/covid-19-impact-on-drug-use-situation-and-accessibility-of-services-for-people-who-use-drugs-in-central-asia.html)(Accessed July 28, 2020)
5. Global Survey on Drug Demand and Supply (United Nations publication), [Electronic resource], URL: https://wdr.unodc.org/wdr2020/prelaunch/WDR20_Booklet_2_DRUG_DEMAND.pdf(accessed October 11, 2020).
6. Fariba A. COVID-19: the government restricts the movement of Herat residents, [Electronic resource], URL: <https://tolonews.com/index.php/health/covid-19-govt-limits-residents-movement-herat>(date accessed: March 25, 2020).
7. Matthew Edwards, Michael Osman, Murat Yildiz, Hamid Azizi et al. Voices of Kuchakbar - Understanding the Opiate Trafficking in Afghanistan from the Perspective of Drug Dealers, [Electronic resource], URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/AOTP/AOTP_Voices_of_Quchaqbar_2020_web.pdf(accessed February 2020)
8. Mikhailova A. Counteraction to drug trafficking: How police officers fight the traffic of hazardous substances in Kazakhstan, [Electronic resource], URL: <https://newtimes.kz/obshchestvo/126973-protivodeistvie-narkobiznesu-kak-politseiskie-boriutsia-s-trafikom-opasnykh-veshchestv-v-kazakhstane>(date accessed: March 11, 2021).

9. Kostetsky S. Afghan drugs are sold all over the world. Will the Taliban risk abandoning this lucrative business? [Electronic resource], URL: <https://lenta.ru/articles/2021/08/28/stopnarkotik/> (date accessed: August 28, 2021).

10. Report "Crime and Contagion: The impact of a pandemic on organized crime" [Electronic resource]. Access mode: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/03/CovidPB1rev.04.04.v1.pdf> (date accessed: 04/29/2020).

Information about the authors

Еркебекова Алтыншаш Калдыбековна – преподаватель-методист Межведомственного центра по подготовке специалистов по противодействию наркопреступности Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова майор полиции

Беркинбаев Талгат Бахытжанович – начальник Межведомственного центра по подготовке специалистов по противодействию наркопреступности Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, к.ю.н., полковник полиции

Еркебекова Алтыншаш Калдыбекқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау жөніндегі ведомствоаралық орталығының оқытушы-әдіскері полиция майоры

Беркинбаев Талгат Бахытжанович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау жөніндегі ведомствоаралық орталығының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция майоры.

Erkebekova Altynshash Kaldybekovna – teacher-methodologist of the Interdepartmental Center for the Training of Specialists in Countering Drug Crime

Makan Esbolatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic Kazakhstan

Berkinbaev Talgat Bakhytzhonovich – Head of the Interdepartmental Centre for Training Specialists in Combating Drug Crime Makan Esbolatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic Kazakhstan Candidate of Juridical Sciences, Police Colonel

**ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ
КАДРЛАРЫН ДАЙЫНДАУ**

**ПОДГОТОВКА КАДРОВ
ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ**

**PERSONNEL TRAINING
INTERNAL AFFAIRS BODIES**

А.Т. Абдахметов¹, А.Р. Нуртазина¹

¹ Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ИЗУЧЕНИЕ ОПЫТА США ПО ПОДГОТОВКЕ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ ПОИСКУ ВЗРЫВНЫХ УСТРОЙСТВ

Авторы данной статьи рассматривают способы подачи обучающего материала в Полицейском справочнике по методам поиска взрывных устройств, изданного сержантом полиции США Фрэнком А. Моейром. А.Т. Абдахметов и А.Р. Нуртазина считают, что методика подачи обучающего текстового материала рассматриваемой работы заслуживает не только внимания, но и внедрения его в образовательный процесс вузов МВД Казахстана. Свое мнение они обосновывают тем, что изложение материала доступным для восприятия и лаконичным языком способствует более лучшему пониманию и запоминанию. Также авторы статьи предлагают разработать программу для отечественных организаций образования МВД, обучающую в виртуальной реальности. А в качестве консультантов по моделируемым ситуациям привлекать действующих сотрудников и ветеранов ОВД, имеющих богатый опыт действий в кризисных ситуациях. Кроме того, в выводах статьи А.Т. Абдахметов и А.Р. Нуртазина предлагают проводить специальные учения в школах, обучающих правильным действиям учащихся и педагогов при угрозе взрыва, захвате заложников и проникновении террориста на территорию учебного заведения с огнестрельным оружием. Помимо этого авторы статьи соглашаются с Фрэнком А. Моейром в том, что необходимо проводить исследования по вопросам быстрой оценки достоверности сообщения звонящего о заложенном взрывном устройстве.

Ключевые слова: взрывное устройство, справочник для полицейских, доступный для восприятия язык, поисковая группа, командный центр, осмотр, поиск, обучение.

Ақш-тың полиция қызметкерлерін жарылғыш құрылғыларды іздеуге дайындау тәжірибесін зерттеу

Бұл мақаланың авторлары АҚШ полиция сержанты Фрэнк А. Моейр шығарған жарылғыш құрылғыларды іздеу әдістері туралы полиция анықтамалығында оқу материалын ұсыну тәсілдерін қарастыруда. А.Т. Абдахметов пен А.Р. Нуртазина қарастырылып отырған жұмыстың мәтіндік материалын оқыту әдістемесі тек назар аударуға ғана емес, сонымен қатар оны Қазақстан ІІМ жоғары оқу орындарының білім беру процесіне енгізуге де лайық деп санайды. Олар өз пікірлерін материалды қабылдау үшін қол жетімді және қысқа тілде ұсыну жақсы түсінуге және есте сақтауға ықпал ететіндігімен негіздейді. Сондай-ақ, мақала авторлары ІІМ-нің отандық білім беру ұйымдары үшін виртуалды шындықта оқытатын бағдарлама әзірлеуді ұсынады. Ал модельделген жағдайлар бойынша консультанттар ретінде дағдарыстық жағдайларда іс-қимыл жасауда мол тәжірибесі бар ПО-ның жұмыс істеп жүрген қызметкерлері мен ардагерлерін тарту қажет. Сонымен қатар, А.Т. Абдахметов пен А.Р. Нуртазинаның мақалаларында жарылыс қаупі, барымтаға алу және террорист оқу орнының аумағына атыс қарумен кірген кезде оқушылар мен педагогтардың дұрыс іс-әрекеттерін оқытатын мектептерде арнайы оқу-жаттығулар өткізуді ұсынады. Сонымен қатар, мақала авторлары Фрэнк А. Моейрмен қоңырау шалушының жарылғыш құрылғы туралы хабарламасының дұрыстығын тез бағалау мәселелері бойынша зерттеулер жүргізу қажет екендігімен келіседі.

Түйінді сөздер: жарылғыш құрылғы, полицейлерге арналған анықтамалық, қабылдауға болатын тіл, іздеу тобы, командалық орталық, тексеру, іздеу, оқыту.

Study of the us experience in training police officers to search for explosive devices

The authors of this article consider ways of submitting training material in the Police Guide to Bomb Search Techniques, published by US Police Sergeant Frank A. Moeir. A.T. Abdakhmetov and A.R. Nurtazina believe that the method of submitting training text material of the work in question deserves not only attention, but also its introduction into the educational process of universities of the Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan. They justify their opinion by the fact that the presentation of the material in an accessible and concise language contributes to a better understanding and memorization. Also, the authors of the article propose to develop a program for domestic educational organizations of the Ministry of Internal Affairs, teaching in virtual reality. And as consultants for simulated situations, to involve active employees and veterans of the Department of Internal Affairs with extensive experience in extreme circumstances. In addition, in the conclusions of the article, A.T. Abdakhmetov and A.R. Nurtazina propose to conduct special exercises in schools that teach the correct actions of students and teachers in the event of an explosion threat, hostage-taking and the penetration of a terrorist into the territory of an educational institution with firearms. In addition, the authors of the article agree with Frank A. Moeir that it is necessary to conduct research on the issues of rapid assessment of the reliability of the caller's message about a planted explosive device.

Keywords: explosive device, police handbook, perceptible language, search group, command center, inspection, search, training.

Запад любит стандарты. Американцы не являются исключением. Они, следуя теории Э. Деминга, во всем стараются создать алгоритмы для любых рабочих процедур и процессов. И если на постсоветском пространстве в органах внутренних дел деятельность в условиях кризисной ситуаций регламентирована приказами, правилами, порядками и инструкциями, то в США для полицейских издаются директивы и различные справочники. В нашей стране аналогами последних могут считаться методические рекомендации, однако в них, зачастую, изобилуют отсылки на законы и подзаконные акты, а также полемика научных кругов. Например, по мнению доктора юридических наук – *x* данная проблема связана с ..., в то время как доктор юридических наук – *y* полагает, что .... На наш взгляд, подобное описание научных дискуссий верно для академических трудов, но не для обучаемых и практических работников органов внутренних дел.

В отличие от отечественных авторов, авторы зарубежных справочников для полицейских, как правило, стараются излагать свой материал наиболее простым и доступным для восприятия языком, при этом максимально лаконично.

Таким образом, при чтении документа складывается впечатление, что авторы дают советы, а не «чеканят» жесткие требования по пунктам и не уводят в «дебри» научных диспутов, что, на наш взгляд, является лучшим способом для молодых сотрудников полиции запоминать последовательность действий и смоделировать их в своем воображении. Данная гипотеза подтверждается исследованиями ученых, проводящих свои изыскания в области возможностей человеческой памяти. Так, например, в литературе описывается случай, когда голландский психолог Адриан де Грот в 1940 году решил узнать, чем мозг хорошего шахматиста отличается от мозга гроссмейстера, в том числе насколько больше ходов наперед мастера международного уровня могут просчитать и с чем это связано. Де Грот выяснил, что ничем особенным мозги гроссмейстеров не отличаются от мозгов обычных профессионалов. Однако фиксирование движение глаз показало, что гроссмейстеры способны видеть края доски и мастера мирового уровня обладают лучшей памятью: «Они были способны запомнить положение фигур на всей доске, бросив на нее лишь беглый взгляд. И они могли воссоздать в памяти давнишние игры. В дальнейших исследованиях было доказано, что способность запоминать позиции на доске – главный показатель того, насколько сильным игроком может стать тот или иной шахматист» [1]. Затем ученый поставил другой опыт. Он расставил шахматные фигуры в случайном порядке так, как не может быть при реальной игре. И выяснилась удивительная деталь: «Эксперимент с шахматами открыл правду о памяти и о профессиональном опыте в целом: мы не помним разрозненные факты, мы помним вещи в кон-

тексте. Доска со случайно расположенными на ней фигурами не имела никакого контекста – не было похожих досок, чтобы сравнить их, предыдущих игр, о которых она бы напоминала, никаких способов придать ей смысл. Даже для лучших шахматистов она была, по сути, пустым звуком» [1]. Следовательно, простое повествование справочников, изложенное доступным языком, с описанием соотносящихся между собой действий, по нашему мнению, запоминается человеческим мозгом лучше инструкций, написанных строгим официальным стилем, где, на наш взгляд, часто отсутствует четкая связь между пунктами.

Хотя, конечно, в последние десятилетия в США справочники вытесняются ИТ-технологиями – тренажерами-симуляторами, обучающими в виртуальной реальности, например такими, как Apex Officer [2], использующим 3D-очки виртуальной реальности. При этом необходимо отметить, что при создании моделируемых ситуаций программисты тесно взаимодействуют с действующими офицерами полиции, имеющими большой опыт принятия решений в опасных ситуациях. Следовательно, офицеры-ветераны напрямую передают новичкам те свои воспоминания, которые они пережили сами в кризисных ситуациях, что позволяет курсантам, в достаточно короткие сроки, приобрести правильные навыки. Между тем, текстовый материал, по-прежнему, играет немаловажную роль.

Фотография взята с официального сайта разработчика тренажера-симулятора <https://www.apexofficer.com/>

Поэтому рассмотрим в качестве примера такой классический обучающий материал, как «Полицейский справочник по методам поиска взрывных устройств», подготовленный сержантом Фрэнком А. Моейром (POLICE GUIDE TO BOMB SEARCH TECHNIQUES By Sgt. Frank A. Moyer) [3].

Подобное руководство, по нашему мнению, будет пользоваться успехом всегда. Поскольку, как верно отметили Ж.Р. Дильбарханова и Г.Ж. Байназарова: «Acts of terrorism with the use of explosive devices in our view can be referred to the most dangerous varieties of terrorism, as in result of such actions the amount of crime victims and property harm can be essentially increased, including can be transformed into ruins of building, construction and other objects of life support, transport vehicles (aircraft and ships, objects of railway transport etc.) and other purposes are destroyed. At the present time during availability of technical equipment and information, manufacturing of explosive devices does not require considerable financial and material expenses. Opportunity of using of explosive devices with distant control and clockwork mechanism promotes safety of terrorists. In addition explosions are widely covered by mass media that has importance for achievement by terrorists of the aims» [4]. Таким образом, совершение террористических актов путем взрывов домов, государственных учреждений и т.п. наносит громадный ущерб как жизни отдельных индивидов, так и государству в целом.

Командный центр

Согласно вышеназванному справочнику, в целях эффективного руководства действий полиции, связанных с угрозой взрыва, и направленных на поиск взрывного устройства, необходимо создавать командный центр. В функции которого входят принятие:

- основных решений;
- отдавание приказов;
- планирование и организация эвакуации;
- отдавание указаний по поиску взрывных устройств, то есть координация действий групп и т.п.

Американские командные центры, как правило, комплектуются двумя или тремя диспетчерами, имеющими высокую квалификацию, которым делегируются полномочия лично принимать решения в случаях обострения кризисной ситуации. Сам командный центр должен обладать мобильностью.

При этом Фрэнк А. Моейр отмечает, что директивы по принятию действий органами правопорядка в разных штатах могут различаться.

Более того, после 11 сентября 2001 года большинство учреждений, имеют свою службу безопасности, которая разработала и отработала свой порядок действий для предотвращения террористических актов, где заранее предусмотрены виды контроля и способы принятия решений. Поэтому в некоторых случаях в командный центр (далее – КЦ) входит только местная полиция, а в других руководство работой КЦ делят полиция и глава службы безопасности организации, на территории которой заложено взрывное устройство. При этом в последнем случае полиция осуществляет только внешнюю поддержку и помощь (в том числе консультативную) службе безопасности, которая фактически берет полное руководство на себя. Более того, из работы Фрэнка А. Моейра мы узнаем, что бывают случаи, когда представители полиции вовсе не входят в КЦ. Так он указывает, что в случаях, когда угроза направлена против, например, производственного концерна, в КЦ, принимающего решения, входят президент либо вице-президент, или их представители. Между тем в ряд основных превентивных шагов полиции входят следующие:

1. Офицер, получивший жалобу, содержащую предположительные сведения о заложенной бомбе (чаще всего им бывает патрульный или даже пожарный), обязан немедленно связаться с лицом, осуществляющим руководство за строением (например, школа, фабрика, магазин либо любое другое здание) или являющимся его владельцем (к примеру, жилой дом). В разговоре с руководителем либо владельцем офицер полиции (пожарный) предложит предпринять соответствующие меры (эвакуация людей). При этом он не осуществляет контроль и не принимает решения, но может оказывать помощь руководителю/владельцу по эвакуации людей.

2. В случае обнаружения подозрительных предметов на место немедленно вызывается военный взрывотехник либо аналогичный специалист из другой структуры.

Мобильность КЦ

В Полицейском справочнике по методам поиска взрывных устройств указывается, что КД не должен быть стационарно привязан к одной локации. Иначе это грозит срывом работы и мешает осуществлять постоянный контроль за ходом действий.

Помимо этого, на взгляд американского специалиста, крайне не желательно расширять количество руководителей, управляющих процессом, поскольку неминуемо ослабевает контроль.

Сразу после подобных пометок Фрэнк А. Моейр представляет небольшой пример, который, гипотетически, происходит на крупном или мелком бизнес-объекте.

✓ Оператор принял звонок об угрозе взрыва. Разговаривая со звонящим абонентом, оператор подает сигнал офицеру по безопасности, оценивающему сигнал и отслеживающему вызов. После этого офицер по безопасности связывается с должностным лицом объекта, который находится под угрозой.

✓ Офицер по безопасности и руководитель либо представитель руководства объекта входят в состав КЦ, которые издадут приказ об активации плана эвакуации и поиска взрывного устройства.

✓ К объекту направляется автомобиль КЦ, содержащий специальное оборудование, который должен быть припаркован в строго указанном КЦ месте.

✓ Офицер по безопасности оповещает правоохранительные органы, медицинскую организацию о месте угрозы взрыва и садится в транспортное средство мобильного КЦ, где к нему присоединяются представители руководства бизнес-объекта. В это же время происходит эвакуация персонала, а поисковые группы готовятся вести обнаружение.

✓ После инструктажа с КЦ поисковые группы приступают к работе, постоянно поддерживая радиосвязь с КЦ. Одна из поисковых групп совершив осмотр одного помещения (желательно, с несколькими внутренними телефонами) и очистив его от лишних предметов, вызывает КЦ занять его. Перемещение КЦ в помещение здания важно для поддержания контроля и осуществления действенной координации работы поисковых групп.

Планирование

При планировании действий для предотвращения взрыва обязательно должны моделироваться 3 ситуации:

1. Получение заявления либо угрозы о предстоящем взрыве.
2. Нахождение взрывного устройства.
3. Произошедшая детонация взрывного устройства.

Оценка угрозы

Для того, чтобы избежать опасных задержек и недопустить нерешительных действий необходимо заранее определить: кто будет оценивать угрозы и как он будет это делать. Поэтому большинство объектов, которые считают, что могут стать мишенью для террористического акта, создают свой собственный орган для принятия решений в случаях угрозы взрыва. В состав этого органа, в большинстве случаев, входят члены руководящего звена либо специально назначенный персонал. В любом случае, члены данного органа обязаны знать свой объем полномочий в вопросе ответственности в случае возникновения чрезвычайной ситуации.

Между тем, Фрэнк А. Моейр подчеркивает, что зачастую менеджеры высшего звена избегают ответственности по принятию решений в сложных ситуациях. Полиция и пожарные, не хорошо знакомы с объектами, поэтому тоже стараются не брать на себя лишнюю ответственность. В связи с этим бизнес-объекты часто прибегают к услугам агентств общественной безопасности, которые имеют достаточную компетенцию для оказания консультативных услуг, однако окончательные решения, по-прежнему, должны приниматься владельцем либо главным управляющим объекта.

Также автор справочника отмечает, что чаще всего с заявлениями о заложенных взрывных устройствах поступают в полицию и пожарные части от женщин и детей (и они не всегда являются заведомо ложными). При этом, так называемый, «телефонный терроризм» (заведомо ложное сообщение) трудно распознать сразу. Поэтому Фрэнк А. Моейр настаивает в своей работе на проведении серьезных научных исследований в области предварительного определения достоверности информации о заложенном взрывном устройстве в целях снижения количества не оправдавших себя проверок: «Unfortunately, there is very little reliable information to assist in differentiating between the bomb hoax and the legitimate warning. While it has been noted that actual warnings tend to be more detailed than hoax calls, this observation remains pure speculation and is certainly not a valid measure of the seriousness of a bomb threat. It may be equally unprofitable to screen on the basis of age or sex since many legitimate bomb calls are received from females and children. The whole area of evaluation of sincerity and the basis of the content of the message or the characteristics of the caller is largely unexplored. Any assistance along these lines will have to await further research» [2].

Наиболее часто встречаемые проблемы при поиске взрывных устройств

Как мы указывали в данной статье ранее, американские справочники для полицейских представляют собой краткое изложение советов простым для понимания языком. Поэтому Фрэнк А. Моейр дает поисковым группам полиции следующие советы для обнаружения взрывных устройств:

Осмотр прилегающих (наружных) территорий

В вышеназванном справочнике указывается, что следует особое внимание обратить на уличную дренажную систему – люки, расположенные на тротуарах и дороге; мусорные урны и баки; цветочные кашпо и горшки; припаркованные автомобили, почтовые ящики.

Поисковую группу обязательно должен сопровождать человек, ответственный за территорию, либо отвечающий за ее чистоту. Поскольку именно он легко увидит

подозрительный предмет, которого ранее не было, или обнаружит несоответствие расположения предметов, находящихся не на своих местах. При этом важно, чтобы сопровождающий находился поодаль, на безопасном расстоянии от поисковой группы, которая осуществляет поиск взрывного устройства.

Безусловно, чтобы взрывное устройство не сдетонировало, поиск следует проводить осторожно:

1. Люки открывать не торопясь.
2. Дверцы машин после осмотра не захлопывать.
3. На недавно вскопанную почву или неровный дерн не наступать.

Улицы и дороги

Фрэнк А. Моейр подчеркивает, что при осмотре улиц и дорог необходимо тщательно проверять перекрестки, в том числе и канализацию. Поэтому у поисковой группы обязательно должны быть специальные костюмы и резиновые сапоги.

В кварталах также следует внимательно осматривать мусорные баки и любые другие предметы, в которых, потенциально, окажется бомба (консервные банки, ограждения, кустарники, фонарные столбы, канавы, места под мостами и прочими конструкциями, и др.). Автор призывает членов поисковых групп набраться терпения, поскольку данная процедура занимает достаточно много времени.

Школы

Фрэнк А. Моейр отмечает, что чаще всего взрывные устройства в школах обнаруживаются на территории, где редко бывают ученики: школьные шкафчики, химические лаборатории.

Необходимо отметить, что особую сложность для полиции США создают шкафчики учеников, поскольку в них находятся предметы, на которые реагируют искатели ферромагнитных тел (бомбоискатели). Поэтому часто полицейские вынуждены просить руководство школ срезать замки на шкафчиках, при этом автор отмечает, что ущерб за срезанный замок необходимо компенсировать.

В школах также необходимо действовать предельно осторожно: не хлопать дверьми, не закрывать их. Помнить, что чаще укрытием для взрывного устройства является незапертый шкафчик, поэтому отворять его следует крайне осторожно. Более того, взрывное устройство может оказаться в учебном заведении внутри школьной сумки, а иногда и книги. Поэтому во время эвакуации следует попросить, чтобы учащиеся выходили вместе с вещами: сумками и книгами, которые они принесли в этот день. В случаях, когда какой-либо ученик отказывается это делать, следует обратить на него особое внимание.

Также самым удобным местом для укрытия взрывного устройства является химическая лаборатория. Поэтому поисковой группе необходимо прибегнуть к помощи учителя химии, который хорошо знаком с предметами, находящимися в данном помещении: «The best thing to do is to get the chemistry teacher to look over the classroom lab with you. They will know 90% of the items in the lab by sight and that leaves only the 10% to worry about. Have them check the chemical storage areas also» [2].

В качестве рекомендации для школ Фрэнк А. Моейр предлагает проводить регулярные учения для того, чтобы в случае реальной опасности дети не впадали в панику и не совершали необдуманных поступков.

Офисы

Так же, как в младших и средних учебных заведениях для поисковых групп полиции сложность составляют школьные шкафчики, в офисах аналогичной проблемой являются письменные столы, которые имеют замки. Взлом замков тоже необходимо компенсировать, при этом ремонт будет дорогостоящим. Автор справочника для полицейских отмечает, что даже если офисный работник будет вызван для отпираания своего стола, скорее всего, он будет отказываться это сделать, поскольку, зачастую, там прячут краденые вещи: степлеры и карандаши компании, а также свидетельства адюльтера – любовные письма или другую компрометирующую информацию. Работник может стесняться показать содержимое стола по-

лиции даже в безобидных случаях, однако, на его взгляд, являющиеся неприглядными, например, недоеденная еда и т.п. Поэтому не стоит делать скоропалительных выводов.

Кино-, театры и конференц-залы

Сложности в данных помещениях следующие:

Во-первых, здесь много зрительских мест, которые поисковые группы полиции вынуждены изучать, лазая на четвереньках. Необходимо проверять не только пространство под креслами, но и сами кресла. И здесь Фрэнк А. Моейр советует обращать особое внимание на разрезанные подшивки сидений или отстегнутые сидения, в спинках которых может быть скрыто взрывное устройство.

Во-вторых, на сцене находится большое количество аппаратуры: динамики, микрофоны, прожекторы (как на полу, так и сверху). Более того, сама сцена представляет собой платформу, под которой может быть спрятано взрывное устройство, поэтому под ней тоже следует искать. Не говоря уже о кулисах, гримерках, складских и др. помещениях. Также американским полицейским советуют тщательно изучать системы кондиционирования воздуха и чердаки, а еще многочисленные светильники, навесные декоративные предметы, и, особенно, различные емкости для мусора, как правило, представляющие собой две урны – одна в другой, и доступные для большого числа посетителей (возле лифтов, в туалетах). Последние Фрэнк А. Моейр советует вначале изучать с помощью медицинского стетоскопа, а уж потом открывать и рассматривать их содержимое.

Борты воздушных и морских судов

Как отмечает автор справочника для полицейских «POLICE GUIDE TO BOMB SEARCH TECHNIQUES», без помощи членов команды при поиске взрывного устройства на воздушном или морском судне также не обойтись, поскольку, в отличие от полицейских, они знают свой борт очень хорошо.

При этом Фрэнк А. Моейр приводит правило: вначале искать снаружи, затем внутри: снизу вверх.

В случае работы с *самолетом*: следует проверить воздухозаборники двигателей, капоты, колдодцы колес и грузовые отсеки снаружи. Внутри самолета необходимо искать небольшие заряды, направленные на разрыв корпуса судна, а также перерезанные кабели.

При проверке колодца лифта, нужно подготовиться делать это вручную, поскольку данные места всегда скапливают много мусора, и взрывное устройство можно обнаружить только на ощупь. Необходимо также проверять лифтовые противовесы.

Самолеты имеют большое количество фальшивых панелей, всевозможные шкафчики и кладовки, поэтому для террористов не составляет труда найти укромное место для взрывного устройства.

Осмотр багажа нужно проводить в присутствии представителя авиакомпании, чтобы впоследствии полицейских не обвинили в краже. Особое внимание следует уделять невостребованному и грузовому багажу. При проверке салона, если на борту находятся пассажиры, их следует попросить открыть ручную кладь для проверки, что позволяет сэкономить время.

При проверке *кораблей*: вначале корпус судна под водой проверяют водолазы. Затем следует проверка машинного отделения или помещения под ним. Следом идет поиск на верхних отсеках.

Так как на кораблях тоже могут находиться лифты, их следует проверять аналогично с лифтами самолетов. При этом, находясь над шахтой лифта, автор подчеркивает, что следует всегда обращать внимание на сильный ветер и не стоять у края шахты.

Таким образом, ознакомившись с методами полиции США в подготовке полицейских для обнаружения взрывных устройств, мы предлагаем перенять их опыт в части:

1. Методов подготовки обучающего текстового материала – уменьшить количество научного описания (а в лучшем случае – вовсе упразднить его), то есть сменить академический язык с большим количеством цитирования нормативных правовых актов и наличием

обзоров дискуссий ученых по какой-либо проблеме на более доступный и лаконичный язык, с четким прослеживанием связи между рекомендуемыми действиями.

2. Для организаций образования органов внутренних дел Республики Казахстан разработать IT-программу, обучающую в виртуальной реальности. Для создания моделируемых ситуаций привлекать действующих сотрудников и ветеранов ОВД, обладающих большим опытом действий в кризисных ситуациях.

3. Провести научное исследование по вопросам быстрой оценки достоверности сообщения о заложенном взрывном устройстве звонящего.

4. Предложить Министерству образования и науки Республики Казахстан наряду с планом обучения по гражданской обороне, предусмотреть обучение школьников и преподавателей действиям при террористической угрозе: заложенной бомбе, захвате заложников, проникновения на территорию школы террориста с огнестрельным оружием и т.п.

Список использованных источников

1 Фюр Д. Эйнштейн гуляет по Луне. Наука и искусство запоминания [Электронный ресурс]. – URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=56061&p=1 (дата обращения: 30.10.2021)

2 Frank A. Moyer. Police Guide to Bomb Search Techniques [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.rageuniversity.com> (дата обращения: 29.10.2021)

3 Apex officer [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.apexofficer.com/> (дата обращения: 29.10.2021).

4 Dilbarkanova Zh.R., Vainazarova G.Zh. Complex counter explosive examination in investigations of the acts of terrorism accomplished with the use of explosive devices // Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2016. – №4(49). – 21-25 б.

List of sources used

1 Foer D. Einstein walks on the moon. The science and art of memorization [Электронный ресурс]. – URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=56061&p=1 (accessed: 10/30/2021)

2 Frank A. Mayer. Police Guide to Bomb Search Techniques [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.rageuniversity.com/PRISONESCAPE/PRISON%20DESTRUCTION/Police-Guide-to-Bomb-Search-Techniques-Frank-a-Moyer.pdf> (accessed: 29.10.2021)

3 Apex officer [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.apexofficer.com/> (accessed: 29.10.2021).

4 Dilbarkanova Zh.R., Baynazarova G.Zh. Complex counter explosive examination in investigations of the acts of terrorism accomplished with the use of explosive devices // Kazakhstan Republikasy ИМ Алматы akademiyasyn gylym enbekteri. – 2016. – №4(49). – 21-25 б.

Сведения об авторах

Абдахметов Арман Тасболатович – заместитель начальника кафедры тактико-специальной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Нуртазина Армана Рахматуллаевна – заместитель начальника отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Нуртазина Армана Рахматоллақызы – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі бастығының орынбасары полиция подполковнигі

Абдахметов Арман Тасболатоұлы – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы арнайы-тактикалық дайындық кафедрасы бастығының орынбасары полиция подполковнигі

Abdakhmetov A.T. – Deputy Head of the Department of Tactical and Special Training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Police Lieutenant Colonel.

Nurtazina A.R. – Deputy Head of the Department of Organization of Research and Editorial and publishing work of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov police Lieutenant Colonel.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

Н.В. Никифорова¹, И.Г. Хан¹, М.Р. Смыкова¹

¹Алматы Менеджмент университет, Алматы, Казахстан

ФЕНОМЕН ГРАЖДАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

Актуальность исследования вопросов гражданского образования обусловлена кардинальными изменениями в общественной и социально-экономической жизни Казахстана. Системная трансформация казахстанского общества связана со сложными и неоднозначными тенденциями, что предполагает необходимость поиска новых путей выхода из сложившейся ситуации. В связи с этим необходимо методологическое обоснование практико-ориентированных парадигм в сфере отечественного образования. Данные парадигмы должны соответствовать объективному развитию казахстанского социума и закреплять курс на построение гражданского общества, в котором правам и свободам гражданина страны отводится первостепенное значение.

В статье определено место отведено исследованию проблем становления и развития гражданского общества и образования в странах Восточной Европы. Проведенное исследование позволило авторам сделать вывод о том, что в настоящее время гражданское образование является важным фактором, который обеспечивает духовное и нравственное развитие казахстанского общества и играет решающую роль в построении правового государства. При этом, образование направлено на воспитание у населения гражданственности и учитывает различие культур, ответственность граждан, ненасилие, терпимое отношение к существующим различиям и др.

Ключевые слова: гражданское образование, гражданская позиция, социальная ответственность, знания, общество, компетенции, обучение, коммуникации.

Азаматтық тәрбие феномені: теория сұрақтары

Мақалада азаматтық тәрбие мәселелерін зерттеудің өзектілігі Қазақстанның әлеуметтік және әлеуметтік-экономикалық өміріндегі түбегейлі өзгерістерге байланысты екендігі атап өтілген. Қазақстандық қоғамның жүйелі түрленуі күрделі және екіұшты тенденциялармен байланысты, бұл қазіргі жағдайдан шығудың жаңа жолдарын іздеу қажеттілігін көрсетеді. Осыған байланысты ұлттық білім беру саласындағы тәжірибеге бағытталған парадигмаларды әдістемелік тұрғыдан негіздеу қажеттілігі туындады. Бұл парадигмалар қазақстандық қоғамның объективті дамуына сәйкес келуі және ел азаматының құқықтары мен бостандықтары маңызды болып табылатын азаматтық қоғам құру бағытын бекітуі тиіс.

Мақалада Шығыс Еуропа елдеріндегі азаматтық қоғам мен білім берудің қалыптасуы мен дамуы мәселелерін зерттеуге белгілі орын берілген. Зерттеу авторларға қазіргі уақытта азаматтық тәрбие қазақстандық қоғамның рухани-адамгершілік дамуын қамтамасыз ететін және құқықтық мемлекет құруда шешуші рөл атқаратын маңызды фактор болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, білім беру халық арасында азаматтықты тәрбиелеуге бағытталған және мәдениеттердегі айырмашылықты, азаматтардың жауапкершілігін, зорлық-зомбылық жасамауды, бар айырмашылықтарға төзімділікпен қарауды және т.б.

Түйінді сөздер: азаматтық тәрбие, азаматтық ұстаным, әлеуметтік жауапкершілік, білім, қоғам, құзыреттер, оқыту, қарым-қатынас.

The phenomenon of civic education: theoretical questions

The article notes that the relevance of the study of civic education issues is due to cardinal changes in the social and socio-economic life of Kazakhstan. The systemic transformation of Kazakhstani society is as-

sociated with complex and ambiguous trends, which suggests the need to search for new ways out of the current situation. In this regard, there is a need for methodological substantiation of practice-oriented paradigms in the field of national education. These paradigms should correspond to the objective development of Kazakhstani society and consolidate the course towards building a civil society, in which the rights and freedoms of a citizen of the country are of paramount importance.

The article devotes a certain place to the study of the problems of the formation and development of civil society and education in the countries of Eastern Europe. The study allowed the authors to conclude that at present, civic education is an important factor that ensures the spiritual and moral development of Kazakhstani society and plays a decisive role in building the rule of law. At the same time, education is aimed at fostering citizenship among the population and takes into account the difference in cultures, the responsibility of citizens, non-violence, a tolerant attitude towards existing differences, etc.

Key words: civic education, civic position, social responsibility, knowledge, society, competencies, training, communication.

Введение.

Актуализация методологического подхода к транслированию гражданского образования обусловлена социально-экономическим и культурно-мировоззренческим опытом развития современного казахстанского общества. Векторы развития образовательного пространства сопровождаются сложными и неоднозначными тенденциями во всех сферах общественной жизни, что, в свою очередь, вызывает необходимость поиска смыслов в рефлексии мышления, поведения, формировании навыков и компетенций у всех слоев населения.

В связи с этим приоритетным является методологическое обоснование практико-ориентированных парадигм, в том числе и гражданского образования. Парадигмы гражданского образования должны соответствовать прогрессивному развитию казахстанского социума, в котором законодательно отражен курс на построение демократического общества и правового государства.

В статье говорится о том, что гражданское образование является неотъемлемым фактором духовно-нравственного развития и показывает синергию новых приоритетов и установок с лучшими отечественными традициями. Образование, ориентированное на обучение гражданственности и социальной ответственности, основывается на принципах плюрализма культур, идей прав человека, ответственности граждан, ненасилия, толерантности и др.

Трактовка понятия гражданского образования, подразумевающего образование для жизни в гражданском обществе, возникла в конце 90-х годов прошлого века и начала 21 века.

В статье рассматриваются проблемы гражданского образования в контексте социальной ответственности, находящиеся на стыке социальной философии, философии образования и педагогики.

Методология

При проведении исследования были проанализированы, использованы научные источники, посвященные вопросам гражданского образования и социальной ответственности, применены методы философской рефлексии (дедукция, индукция, единство исторического и логического и пр.), группировочного ранжирования, анализа и синтеза, графические методы, кабинетные и полевые исследования. Прикладные маркетинговые исследования проводились с помощью опросов и анкетирования, по результатам которых сделаны выводы и рекомендации. В качестве эффективного инструмента применяются системный и междисциплинарный подходы. В тексте представлены рисунки, таблицы.

Содержание

Феномен гражданского образования традиционно рассматривается как элемент социокультурной реальности в следующих проявлениях: правовое и гражданско-патриотическое обучение (воспитание), мировоззренческое и мультикультурное образование, практико-проектная деятельность и социально – личностно-ориентированное образование, формирование креативного и критического мышления.

Многообразие социально-политических и культурно-общественных парадигм способствует появлению поливариантных смыслов данного феномена. Ряд авторов трактуют гражданское образование как процесс формирования навыков, знаний и ценностей, способствующих активному и ответственному участию в общественной жизни [1].

Другие определяют гражданское образование, «как процесс накопления и усвоения системы гражданских знаний, передачи социального опыта того или иного общества и результат этого усвоения, выраженный в интеллектуальной и практической подготовке человека, гражданских навыках, ценностях» [2]. Согласно их точке зрения, гражданское образование представляет собой механизм воспроизводства конкретного вида социальности (группа, индивид) рассматриваемого в определенном пространственно-временном континууме.

Мы считаем, что гражданское образование, являясь одним из видов образования, представляет собой процесс приращения знаний о различных формах бытия (форм жизнедеятельности) конкретного индивида через призму его влияния на государственные институты, социальные группы, этносы и общественную жизнь. Целью гражданского образования является формирование личности, способной влиять на общественную жизнь и участвовать в принятии решений в качестве компетентного и полноправного субъекта общества.

С позиции содержательных (сущностных) принципов анализа гражданского образования, категории и понятия данного феномена получают достаточное осмысление на уровне интеграции различных дисциплин, в частности, философии, аксиологии, психологии, педагогики, юриспруденции и др. Причем, интегративность в данном случае должна учитывать кросскультурный подход. Наша страна входит в мировое образовательное пространство, обладая теоретическим и практическим опытом как экономической, социально-национальной, так интеллектуальной и духовно-нравственной интеграции с другими образовательными системами.

Содержательная роль гражданского образования находит рефлексию в реализации принципа социальной ответственности человека перед собой, обществом и государством. Апеллируя к социальной ответственности как к этическому принципу, мы, трактуя его в связи с гражданским образованием, понимаем, что для осуществления общественного долга при принятии решений необходимо учитывать как индивидуальные интересы, так и интересы организаций и структур, принимающих эти решения, вкупе с ценностями и целями государства и всех социальных слоев общества.

Социальная ответственность конкретного человека представляет собой характеристику его, прежде всего, нравственной составляющей и уровня его гуманности. Иными словами, индивидуальная социальная ответственность – это своего рода добровольный отклик человека на социальные проблемы как общества, так и его отдельных членов. Здесь прослеживается связь между нравственностью личности и потребностью человека в добре. Следует отметить, что социальная ответственность не может быть трактуема как юридическая норма (закон, акт), а представляет собой добровольное принятие ответственности человеком, его желанием и потребностью включиться в общественные проблемы.

Активные реформы в обществе, происходящие как в социально-экономической и политической сферах, оказывают влияние на трансформацию и всей системы духовного развития общества, в частности, на образование. Именно поэтому усиливается интерес к проблемам гражданского образования. Одной из причин было накопление опыта становления гражданского общества. Данная проблематика для современной казахстанской науки является относительно новой и практически неразработанной. Анализ имеющихся исследований за рубежом показал, что становление и развитие гражданского образования имеет свои специфические особенности в каждой стране.

Следует отметить, что гражданское общество создает особый вид образования, нацеленного на становление соответствующих социальных условий развития личности. Такие российские исследователи, как В. Витюк, Г. Дилигенский, Р. Иванова и др. дают оптимистичный прогноз становления гражданского общества. По их мнению, гражданское общество

может быть сформировано на основе опыта западноевропейских стран с учетом особенностей собственного культурно-исторического пространства [3,4, 5].

В условиях модернизации современного образования и новой расстановки акцентов в образовательной политике российские коллеги (Н. Григорьева, И.Яцуковаи др.) утверждают, что концепция гражданского образования может быть исследована через призму философии образования [6]. Данный подход также отражен в работах западных авторов, таких как Е. Адлер, В. Беннет, Э. Гутман, Дж. Дьюи и др. [7]. Их понимание гражданского образования сводится к представлению его как новой философии образования, определяющей демократические идеалы воспитания в качестве ценностных оснований для его развития. Казахстанские исследователи утверждают, что гражданское образование должно базироваться на демократических ценностях: прозрачность, активное участие, справедливость и др. Особое внимание они уделяют средствам коммуникаций и доступу к информации как атрибутам гражданского образования [8].

Интерес для исследования данной проблемы представляет опыт становления и развития гражданского общества и образования в странах Восточной Европы, где есть не только потенциал, но и необходимость в их поддержке. Анализ соответствующих источников (доклады, отчеты и статьи) дает понимание того, что структуры гражданского образования уже есть в определенных сферах, но есть необходимость в соответствующей инфраструктуре и политической поддержке со стороны государственных институтов.

В конце 2015-го года была создана фокус-группа «Гражданское образование в Восточной Европе», как составная часть сети NECE для оказания поддержки гражданского образования в этих странах и России. В процессе работы фокус-группа стала командой специалистов, работающих в сфере гражданского образования, которая получила название EENCE (Сеть гражданского образования в Восточной Европе) [9].

Согласно выводам EENCE гражданское образование включает в себя в качестве общеевропейского контекста следующие ключевые компетенции непрерывного образования:

- социальные и гражданские компетенции, представляющие собой обзор процессов развития в гражданском обществе по градации: город, страна, регион, мир. К этой группе компетенций относятся знания о теории демократии, гражданском обществе и правах человека. Акцент делается на активном участии в общественной жизни;
- инициативность и предприимчивость, проявляющиеся в умении реализовывать идеи; смелости и риске, творческих способностях и новаторстве;
- культурная образованность и культурное самовыражение, отражающиеся в умении оценивать идеи, опыте и эмоциях; все, что связано с художественным отражением действительности (искусство, литература, кино, музыка);
- способность к обучению, проявляющаяся в умении планировать свою учебу: брать ответственность за учебу, способность преодолевать трудности, осваивать новые знания и навыки, оценивать результаты обучения.

Активно решением вопросов развития гражданского образования в контексте социальной ответственности занимается Союз общественных организаций и фондов Эстонии (EMSL), который отслеживает состояние и потребности гражданского образования в стране.

В ряде государств постсоветского пространства, развивающих гражданское образование, выделяется Россия, особенность которой проявляется в преобладающей роли государства в данном направлении. В частности, следует отметить, что такое положение дел было не всегда. Если на стадии становления гражданского образования решающую роль играли общественные организации и движения через принятие программных документов, деклараций, то в настоящее время акцент сместился на активизацию роли государственных институтов. Их подход к гражданскому образованию состоит «в создании системы правового и юридического образования, основанной на единых стандартах, индивидуальном подходе, учитывающей интересы граждан и общественных объединений, позволяющей повысить правовую культуру и максимально снизить правовой нигилизм» [9].

Для анализа интересен опыт подходов к гражданскому образованию в Азербайджане. Среди исследователей гражданское образование рассматривается «не как отдельный предмет, а в интегративной форме» [9]. Другие считают, «что гражданское образование построено на большом количестве ценностей» и связано с социальной функцией образования.

Реформы образования, проводимые в стране, определили пять основных направлений:

- формирование личностно-ориентированного содержания образования,
- преобразование человеческих ресурсов с учетом цифровизации,
- внедрение транспарантных и эффективных механизмов и инструментов управления,
- создание инфраструктуры образования, которая отвечает принципу «обучение в течение всей жизни»,
- переход к модели экономически устойчивого и самофинансируемого высшего учебного заведения.

Эксперты считают, что в стране недостаточно акцентируется внимание на социальных функциях образования. В частности, следует на передний план образовательной политики вынести воспитание как одно из важных составляющих системы образования. В этой связи по-новому ставится вопрос о гражданском образовании (права, свободы граждан, ответственность, равенство - социальное, экономическое, национальное, гендерное и пр.).

В Украине практика развития гражданского образования получила новый виток в связи с необходимостью продвижения национальных интересов молодого украинского государства. Цель - формирование концепции общественных трансформаций в соответствии с демократическими стандартами, что вызвало потребность в теоретической рефлексии в данном ключе. Это нашло отражение в Законе Республики Казахстан «Об образовании», где были определены основные требования к государственным институтам в сфере образования – «создать условия для развития гражданского образования, направленного на формирование у граждан компетенций, связанных с реализацией своих прав и обязанностей, осознанием ценностей гражданского общества, верховенства права, прав и свобод человека и гражданина» [10].

В исследованиях казахстанских ученых трактовка гражданского образования сводится к пониманию, что в его «основе лежат ценности и принципы прозрачности, участия, активного реагирования, подотчетности, предоставления полномочий и справедливости» [8]. В качестве атрибутов гражданского образования выступают средства коммуникации и доступ к информации. Данные ценности и принципы определены в Практической записке ПРООН по доступу к информации [11].

Анализ зарубежных источников позволил сделать вывод о том, что по сути, гражданское образование выступает одним из механизмов формирования гражданской вовлеченности, инструментом, обеспечивающим участие граждан в общественных процессах. Актуальность гражданского образования обусловлена тем, что оно отражает участие граждан как от своего имени, так и от члена конкретной социальной группы.

Следует отметить, гражданское образование и гражданская вовлеченность рассматриваются как неоднородные понятия, имеющие различные механизмы артикуляции и агрегирования интересов.

Гражданское образование представляет собой единство следующих элементов: гражданские знания, гражданские навыки, гражданская позиция [8].

Под гражданскими знаниями подразумевают понимание гражданами политического и общественного контекста; знание о социальных, политических, экономических и гражданских правах и пр.

Под гражданскими навыками понимают способности граждан объяснять, анализировать, оценивать, отстаивать свои позиции (ассертивность и контролировать процессы, результаты).

Гражданская позиция выражается в развитии у граждан умения отстаивать мнение через участие в общественной жизни, принимать на себя роли, связанные с правами и обязанностями, проявляя при этом открытость, ответственность и толерантность.

В целях расширения представлений о гражданском образовании авторами было проведено полевое исследование. Была сформирована анкета «Определение уровня осведомлённости молодежи о гражданском образовании», проведен опрос в вузах республики. В опросе приняли участие более 100 студентов, магистрантов и докторантов PhD.

В результате проведенных исследований было выявлено, что по гендерным характеристикам в опросе участвовало 76,2% респондента женского пола и 23,8% мужского. По результатам опроса был выявлен уровень образования респондентов. Результаты представлены на рисунке 1.

Рисунок 1. Уровень образованности, %

Как видно из представленных данных, большая часть респондентов 70% окончили или обучаются в магистратуре, ученая степень имеется у 15% опрошенных и второе высшее образование соответственно у 5%.

Анализ структуры специальностей у респондентов показал, что 72,8% респондентов получили образование в сфере социальных наук, соответственно - научные и гуманитарные науки составили по 13,6% (рисунок 2).

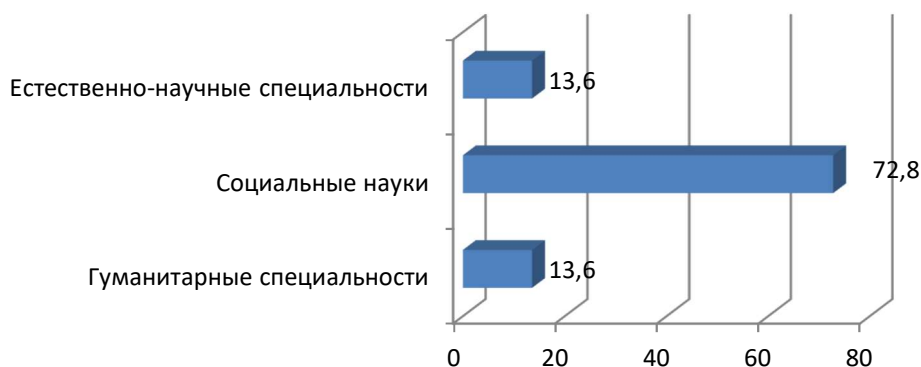

Рисунок 2. Структура специальностей, %

Для понимания того, насколько выпускники работают по специальности, которую они получили в вузе, был задан вопрос: «Соответствует ли ваша нынешняя работа той специальности, которую вы получили». Результаты ответов представлены на рисунке 3.

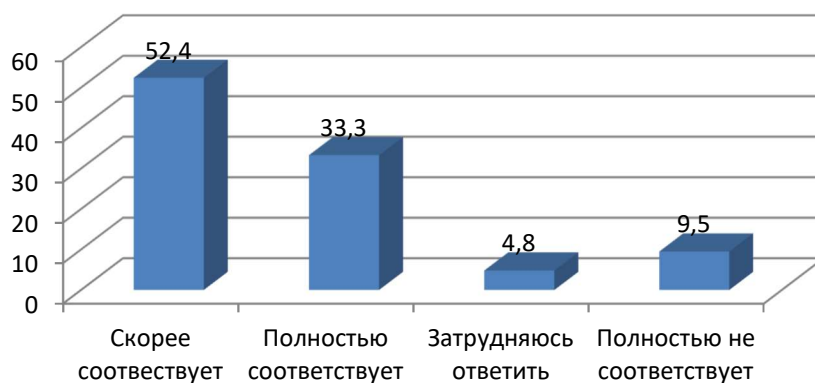

Рисунок 3. Соответствие работы респондентов специальности, которую они получили, %

Маркетинговые исследования показали, что 52,5% из опрошенных, считают, что выполняемая ими работа скорее соответствует специальности, 33,3% - не соответствует, 9,5% - полное не соответствие, остальные затруднились ответить. На вопрос о степени достаточности, получаемых знаний в учебных заведениях 38,1% отметили, что скорее достаточно, 23,8% - вполне достаточно, 9,5% - больше, чем нужно и только 28,6% ответили скорее недостаточно (рисунок 4).

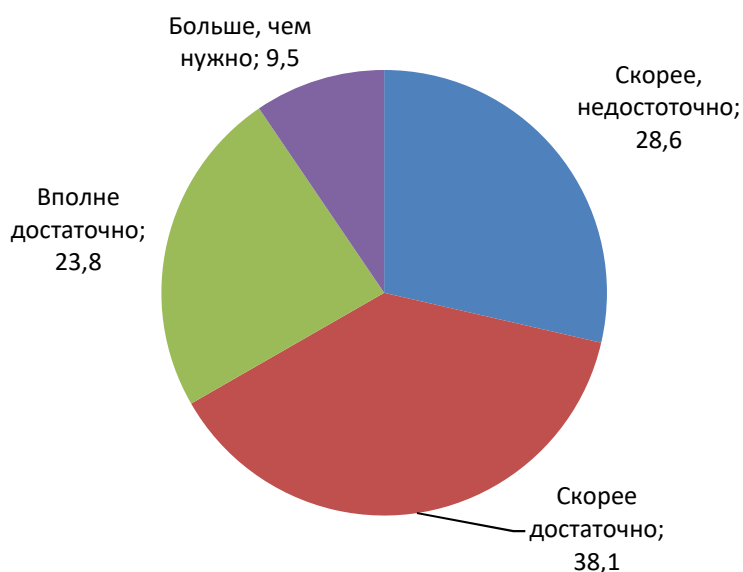

Рисунок 4. Оценка уровня достаточности получаемых знаний в учебных заведениях, %

Представленные данные показывают, что большинство учебных заведений предоставляют достаточный уровень знаний для применения их в профессиональной деятельности.

Особое внимание при проведении опроса было уделено вопросам гражданского образования. Для выявления осведомленности по вопросам гражданского образования был задан вопрос: «Слышали ли вы что-либо о гражданском образовании?», 33,3% ответили, что знают, остальные не знают (рисунок 5).

Рисунок 5. Уровень осведомленности о гражданском образовании, %

Кроме осведомленности о гражданском образовании важными являются вопросы, связанные с отношением осведомленных респондентов к видению и пониманию данного вида образования (рисунок 6).

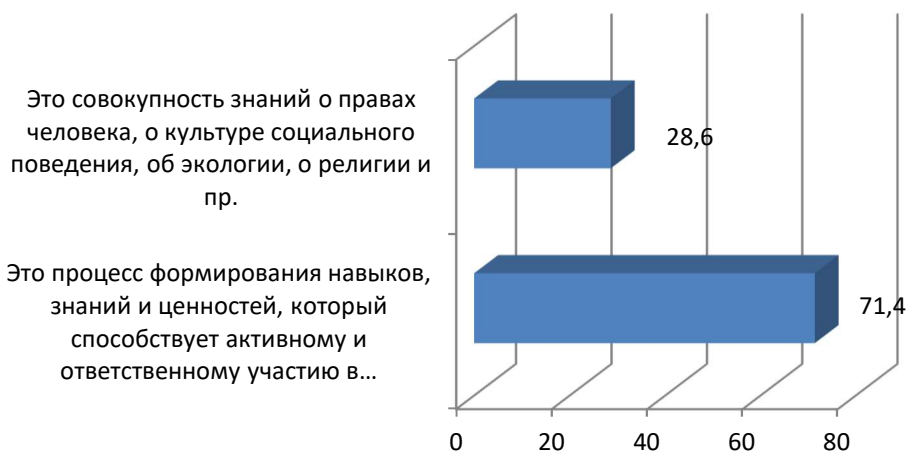

Рисунок 6. Видение осведомлённых респондентов о гражданском образовании, %

Большинство респондентов 71,4% рассматривают гражданское образование комплексно, как процесс формирования навыков, знаний и ценностей, который способствует активному и ответственному участию в общественной жизни. 28,6% опрошенных считают, что гражданское образование представляет собой совокупность определенных областей знания.

Из респондентов неосведомленных о гражданском образовании, 54,5% респондентов заинтересованы в том, чтобы получить дополнительную информацию об образовании, а 45,5% считают необходимым получить только базовые представления о гражданском образовании.

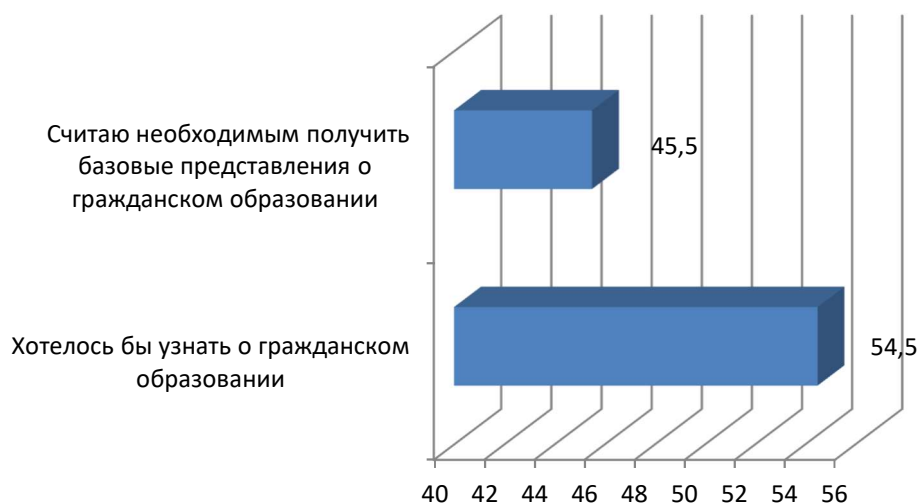

Рисунок 7. Мнение неосведомленных респондентов о повышении знаний о гражданском образовании, %

Значимость гражданского образования определяется тем, что оно обеспечивает развитие личности. Результаты опроса показали, что 66,7% согласны с данным утверждением, остальные затруднились ответить (33,3%).

Для понимания того, насколько респонденты знакомы в процессе обучения с вопросами гражданского образования, было выявлено, что 50% респондентов ответили, что не знакомы, 30% - знакомы и 20% затруднились ответить. Таким образом, проведенное исследование показало, что среди опрошенных большинство имеет базовые представления о гражданском образовании и считает его неотъемлемой частью развития личности.

Вывод.

Необходимость развития гражданского образования обусловлена интересами и потребностями общества в контексте совершенствования институтов гражданского общества. Общеизвестно, что гражданское общество формируется на базе правового государства через призму реализации приоритетов действующего законодательства, гражданской активности и патриотизма. Политическая, правовая и гражданская культура населения формируются на основе постулатов гражданского образования – знания прав, свобод, ответственности населения, учет экономических, социальных, политических и культурных интересов граждан страны.

Список использованных источников:

1. Фонд открытой Эстонии. Обзор текущего состояния и направления развития гражданского образования.
2. Михалина О.А. Гражданское образование как проблема социальной философии: Автореф. дисс. ... – Красноярск, 2004.
3. Витюк В. Становление идей гражданского общества и ее историческая эволюция Российская академия наук// Ин-т социологии, 1995.
4. Дилигенский Г. Социально-политическая психология. – М., Изд. Новая школа.1996
5. Дилигенский Г. Что мы знаем о демократии и гражданском обществе? // ProetContra. 1997. – Т.2. – № 4.
6. Григорьева Н., Яцукова И. Гражданское образование в России: история и современность. – М., Мир науки,2020.
7. Лифанова Т., Вережкин А. Гражданское общество и гражданское образование: концептуальные основания и анализ международных практик. Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – №2 (47). – 2014.

8. Гражданское образование в Восточной Европе: актуальная ситуация и возможные прогнозы ГО Европа.pdf
9. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.08.2021 г.)
10. Макинерни К. Гражданское образование. Практический справочник. – Бюро ПРООН по разработке стратегии развития. – Апрель 2004. – 118 с.

List of sources used

1. Open Estonia Foundation. Overview of the current state and direction of development of civic education.
2. Mikhailina O.A. Civic education as a problem of social philosophy: Abstract. diss. ... - Krasnoyarsk, 2004.
3. Vityuk V. Formation of ideas of civil society and its historical evolution Russian Academy of Sciences// Institute of Sociology, 1995.
4. Diligensky G. Socio-political Psychology. - M., Ed. New school.1996
5. Diligensky G. What do we know about democracy and civil society? // ProetContra. 1997. - Vol. 2. - No. 4.
6. Grigorieva N., Yatsukova I. Civil Education in Russia: History and Modernity, Moscow, Mir Nauki, 2020.
7. Lifanova T., Verevkin A. Civil society and civil education: Conceptual foundations and analysis of international practices. Bulletin of the Treasury. Philosophy series. Cultural Studies series. Political Science series. – №2 (47). – 2014.
8. Civic education in Eastern Europe: current situation and possible forecasts of GO Europe.pdf
9. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 27, 2007 No. 319-III "On Education" (with amendments and additions as of 08/28/2021)
10. McInerney K. Civic education. Practical reference. - UNDP Bureau for Development Strategy Development. - April 2004. - 118 p.

Сведения об авторе

Никифорова Нина Владимировна – профессор Алматы Менеджмент университета, доктор экономических наук.

Хан Ирина Гурьевна – к.ф.н., ассоциированный профессор Алматы Менеджмент университета.

Смыкова Мадина Раисовна – ассоциированный профессор Алматы Менеджмент университета, кандидат экономических наук.

Никифорова Нина Владимировна – Алматы Менеджмент университетінің профессоры, экономика ғылымдарының кандидаты.

Хан Ирина Гурьевна – Алматы Менеджмент Университетінің қауымдастырылған профессоры, Ph.D.

Смыкова Мадина Раисовна – Алматы Менеджмент Университетінің қауымдастырылған профессоры, Ph.D.

Nikiforova Nina Vladimirovna – Professor of Almaty Management University, Doctor of Economics. *Khan I.* – Almaty management university, Ph.D.

Khan Irina Guryevna - Ph.D., Associate Professor of Almaty Management University.

Smykova Madina Raisovna – Associate Professor of Almaty Management University, Candidate of Economic Sciences.

Қ.Н. Абугалиев¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды, Қазақстан

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНДА ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінде идеологиялық және тәрбие жұмысы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», «Нұрлы жол», «Мәңгілік Ел» Жолдаулары және Ұлттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат шеңберінде ұйымдастырылады және өткізіледі.

Ішкі істер органдарындағы идеологиялық жұмыстың қарастырылып отырған ерекшеліктері оның мазмұнын анықтауға мүмкіндік береді, ол міндеттерді әзірлеу мен жоспарлауды, қабылданатын шешімдерді қамтамасыз етуді, олардың орындалуын бақылау мен тексеруді қамтиды.

Ішкі істер органдарында идеологиялық жұмысты одан әрі жетілдіру қажеттілігі адамдардың рухани қажеттілігінің өсуімен байланысты. Бұл өз кезегінде одан әрі байыту, идеологиялық жұмыстың мазмұнын өзектендіру, оның нысандары мен әдістерін қоғамның заманауи сұраныстары мен қажеттіліктеріне сәйкес келтіру міндетін алға тартады. Мақалада автор аталған мәселелерге қатысты өзіндік тұжырымдарын алға тартады.

Түйінді сөздер: ішкі істер органдары, идеология, антиидеологизм, популизм, мультикультурализм, плюрализм, идеологиялық платформа, халықаралық қоғам.

Некоторые вопросы организации идеологической работы в органах внутренних дел

Идеологическая и воспитательная работа в Министерстве внутренних дел Республики Казахстан организуется и проводится в рамках Посланий Первого Президента Республики Казахстан «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее», «Нұрлы жол», «Мәңгілік Ел» и государственной политики в сфере национальной безопасности.

Рассмотренные особенности идеологической работы в органах внутренних дел позволяют определить ее содержание, которое включает выработку задач и планирование, обеспечение принимаемых решений, контроль и проверку исполнения.

Необходимость дальнейшего совершенствования идеологической работы в органах внутренних дел обуславливается ростом духовных потребностей людей. Это в свою очередь выдвигает задачу дальнейшего обогащения, актуализации содержания идеологической работы, приведение ее форм и методов в соответствие с современными запросами и потребностями общества. В статье автор выдвигает свои выводы по данным вопросам.

Ключевые слова: органы внутренних дел, идеология, антиидеологизм, популизм, мультикультурализм, плюрализм, идеологическая платформа, Международное общество.

Some issues of the organization of ideological work in the internal affairs bodies

Ideological and educational work in the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan is organized and carried out within the framework of The messages of the First President of the Republic of Kazakhstan "Kazakhstan's way-2050: Common goal, common interests, common future", "Nurly Zhol", "Mangilik El" and state policy in the field of national security.

The considered features of ideological work in the internal Affairs bodies allow us to determine its content, which includes the development of tasks and planning, ensuring decisions made, monitoring and verifying execution.

The need for further improvement of ideological work in the internal Affairs bodies is caused by the growth of people's spiritual needs. This, in turn, puts forward the task of further enriching, updating the content of ideological work, bringing its forms and methods in line with modern requests and needs of society. In the article, the author puts forward his conclusions on these issues.

Keywords: internal Affairs agencies, ideology, anti-ideologism, populism, multiculturalism, pluralism, ideological platform, International society.

Кейінгі уақыттары ішкі істер органдарындағы идеология мәселесі – көкейкесті мәселелердің бірегейіне айналғаны ақиқат. Идеология жайында сөз қозғамас бұрын оның мән-мағынасына тоқталып өткен артық болмас.

Сонымен, идеология (грек. *idea* – түсінік, *logos* – оқу) – әлеуметтік топтардың, саяси партиялардың, қоғамдық ұйымдардың немесе жалпы қоғамның, мүдделері мен дүниетанымын қамтитын түсініктер, көзқарастар және идеялар (саяси, құқықтық, діни және философиялық) жүйесі. Идеология адамдарды ұйымдастырады, олардың дәлелдерін анықтайды. Белгілі бір құндылықтар жүйесін пайдалана отырып, жеке және жалпы сананы қалыптастырады, бақылайды, әлеуметтік қатынастардың бағыты мен сипатын анықтайтын бағдарламалар мен мақсаттарды бекітеді. «Идеология» ұғымын ғылыми айналымға француз философы А. Дестют де Траси («Идеология элементтер» (1801-1815жж.) енгізді [1]. Бірақ «идеология» деген сөздің кең тарауына себепкер болған адам – Наполеон Бонапарт. Ол либерал журналистерді, саясатшыларды «идеологтар» деп атап, оларды жаратылыстанумен айналысатын ғалымдарға және шынайы әрекет иесі белсенді адамдарға қарсы қойды. Француз императоры саяси сайқалдыққа тұрақсыз және алдамшы қоғамдық пікірге көп көңіл аударатын мемлекеттік қайраткерлерге жиіркенішпен келемеждеп қарайтын. Осы кезде қоғамның күнделікті өмірінен, алдында тұрған көкейтесті мәселелерді және мемлекеттің шынайы саясатына алшақ идеяларды қоштап таратушы адамдарды «идеологтар» деп атады.

Мемлекеттік идеология – ұлт субъектісі болып табылатын мемлекеттің идеялық көзқарастарының жүйеленген жиынтығы. Ұлт саяси қатынастардың басты субъектісі екені даусыз. Осы орайда, олар өздерін, өз мүдделерін қоршаған ортада нақтылы философиялық, экономикалық, саяси, құқықтық, этникалық және діни көзқарастарымен біте қайнасқан өздерінің саяси-әлеуметтік талпыныстары мен әрекеттерін сол ұстанымдары тұрғысынан түсіндіреді.

Идеология дегеннің өзіне келетін болсақ, бұл – адамдардың алға қойған мақсаттарына жетуде ерік-жігерлері мен бағыт-бағдарларының жұмылдырылуы, осы мақсатқа жету жолында қоғам мен адамның даму мақсаты туралы идеялардың, көзқарастардың, сезім мен сенімнің тоқайласқан жүйесі [2]. Бұл терминнің түсінігінен белгіленген нұсқаулықпен әрекетті жүзеге асыру керек деген мағына туады. Идеология қоғамдық құндылықтар жүйесін қалайды десе де болады. Сәл шегініс жасасақ, кеңес кезеңіндегі қоғамның дамуына өзінше үлес қосқан «халықтар достығы», «әлеуметтік әділеттілік» сияқты идеяларды мысал ете аламыз.

Идеология тақырыбында еуропалық зерттеушілер де қалам қозғаған. Солардың бірегейі К. Мангейм «идеологиялардың әртүрлі әлеуметтік топтардың ұстанымдарының ерекшеліктерімен шартталуы туралы идея әмбебап сипатқа ие болады. Ал функционалдық тұрғыдан идеология әлеуметтік білімді шектейтін құбылыс ретінде пайда болады» деген пікір айтады [3, 7 б.].

Мәселен, мысалы, Британдық зерттеуші М. Биллиг «идеологияның жоғалуы» идеологиялық жүйелердің «өлуімен» байланысты емес, олардың қалай қалыптасатыны, өзгеретіні және басқа символдық формалармен өзара әрекеттесуі туралы идеяларды қайта қарастырумен байланысты деп пайымдайды [4, 23-б.]. Дж. Балкиннің пікірінше, «идеологияның не екенін түсіну үшін, бізге ненің ақиқат екендігін ғана емес, сонымен бірге ненің әділетті екенін де туралы түсінік қажет» [5, 16-б.].

XX ғасырдың соңында Батыста тұрақты идеологиядан бас тартып, антиидеологизм, соның ішінде популизм тактикасын іске асыру белең алды. Осыдан барып, ортақ тұжырымдама ретінде мультикультурализм мен плюрализмді насихаттаушы постмодерн қоғамы қалыптаса бастады. Бұдан көрші Ресей мемлекеті де қалыс қала алмады, 1991-1993 жылдары шетелдік құқықтық мәдениеттің ауқымды таралуы отандық құндылықтардың толығымен ығысуына себеп болды [6, 39-б.]. Нәтижесінде қоғамда негізгі құндылықтар жайлы ұғымдар жоғала бастады. Бір сөзбен айтқанда қоғамдық сананың құлдырауы орын алды. Бұл қоғамдағы идеялық бөлінушілікке, әлеуметтік бірліктің ыдырауына, әртүрлі идеялық платформалар өкілдерінің теке-тіресіне әкеп соқтырды. Осынау келеңсіздік Қазақстанды да шарпымай кеткен жоқ.

Бұл жердегі қауіптенетін нәрсе – кез келген әлеуметтік, экономикалық, саяси бастамаларды қозғаушы күш қандай да бір материалдық фактор емес, идея түрінде жарық көрген ақпарат болмақ. Яғни ақпаратты абайсыз қолдану қаруды абайсыз қолданған сияқты, қоғамға өзіндік зардаптарын тигізетіні түсінікті жайт.

Идеологияны басқа қырынан алғанда, ол қоғамдық қатынастардағы құндылықтар жүйесін, адамгершілік бағыттарды, этика мен эстетиканы нақты анықтай отырып, өмірдегі қайырымдылық пен зұлымдық, жақсылық пен жамандық сынды құбылыстардың ара жігін айқындай келе, қоғам дамуының мықты іргетасын қалап, оның даму векторын нұсқайды. Мемлекет үшін идеология – тірі ағзаға қажетті иммундық жүйе секілді. Ағзадағы иммунитет әлсіресе, атышулы короновирусты айтпағанда, болмашы инфекцияның өзі соншалықты қауіп төндіреді. Мемлекет те сол сынды. Қаншалықты күшті болғанымен, қоғамдағы идеологиялық негіздің кетеуі кетсе, оның құлауы тек уақыт еншісінде ғана болмақ.

Осы тұрғыда «ішкі істер органдары қызметінің негізінде қандай идея болуы керек» деген сауал осы саладағы кез келген қызметкерді ойландыратыны ақиқат. Әдетте, қызмет негізін құрайтын идеялар сол қызметтің негізгі бағыттарымен сәйкесіп жатады. Біздің жағдайымызда ол – жеке адамның құқығын қорғау, елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті, құқықтық тәртіпті қолдау, қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың жасалуына қарсы тұру, қылмыс жасаған кінәлінің қылмыстық жауаптылыққа тартылуын қамтамасыз ету және т.б.

Осы бағытта Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 30 сәуірдегі № 460 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің Идеологиялық және тәрбие жұмысын жетілдіру жөніндегі жоспарының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің Идеологиялық және тәрбие жұмысының тұжырымдамасы бекітілген болатын [7]. Бұл тұжырымдамадағы негізгі көтерілген мәселелер хақында алдағы уақыттарда тарқатып айтатын боламыз.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2019 жылғы 21 мамырдағы № 355 бұйрығымен Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің жеке құрамымен тәрбие, әлеуметтік-құқықтық, психологиялық және идеологиялық жұмысты ұйымдастыру қағидалары бекітілген болатын. Бұл – Қарулы күштер жүйесінде идеологиялық жұмысты ұйымдастыру жөніндегі бірден-бір нормативтік құжат. Онда «идеологиялық жұмыс әскери қызметшілердің моральдық-психологиялық төзімділігін, олардың құрылымды бұзатын идеологияға төзбеушілігін, жеке құрамның Қазақстан Республикасын қорғау үшін қажетті моральдық-психологиялық қасиеттерін қалыптастыру және әскери қызметшілерді құрылымды бұзатын идеялардан қорғау жөніндегі іс-шараларды жүргізу мақсатында ұйымдастырылады және жүргізіледі» дей келе, оның негізгі міндеттері санамаланып көрсетілген [8].

Дегенмен, даму барысында бұдан өзге белгілі бір идеологиялық платформа ретінде көрініс беретін «адамгершілік, әлеуметтік жауаптылық және әділеттілік, көмектесу және өзара жәрдемдесу, жағымды мүддені қорғау, жазаның қолданылмай қалмайтындығы, заңдылық, сенім, кәсіби қызметтік борыш, қайырымды іс» сияқты санаттарды жоққа шығара алмаймыз.

Байқап отырғанымыздай, қазіргі қоғамымызда идеологияға қатысты мәселелер бой көтеріп жатқанымен, ішкі істер органдары қызметкерлері ортасында қызметті идеялық тұрғыда негіздеу қажеттілігі өзекті болып тұрғандығы жасырын емес.

Сондықтан, тек полицияның ғана емес, жалпы ішкі істер органдары қызметінің идеологиялық негізін қалыптастыру бойынша жүйелі түрде мақсатқа лайық жұмыстар атқарылуы керек. Осы тұрғыда Беларусь Республикасы ішкі істер органдарының жұмыстарын мысалға алуға болады. Онда ішкі істер органдарындағы идеологиялық жұмыс – барлық деңгейдегі басшылардың, идеологиялық бөліністердің, ішкі істер органдарының идеологиялық қызметкерлерінің аталған органдарда идеология саласындағы Беларусь мемлекетінің саясатын іске асыру жөніндегі, сондай-ақ Беларусь Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді тиімді орындау мүддесінде Беларусь Республикасы халқының және халықаралық қоғам арасындағы мақсатты қызмет» деп айқын айтылған. Мұнда идеологиялық бөліністерге Беларусь Республикасы Ішкі істер министрлігі, Минск қалалық атқарушы комитетінің Ішкі істер бас басқармасы, облыстық атқарушы комитеттердің ішкі істер басқармалары орталық аппаратының және Орталыққа бағынатын құрылымдық бөліністер, олардың құзыретіне идеологиялық жұмысты ұйымдастыру мен жүргізу тікелей кіретін Ішкі істер басқармалары жатады. Ал идеологиялық жұмыстың субъектілері төмендегідей жіктеледі:

- Ішкі істер министрі;
- ішкі істер органдарының басшы құрамы;
- идеологиялық бөліністер (идеологиялық қызметкерлер);
- ішкі істер органдарының қоғамдық құрылымдары мен ұйымдары.

Идеологиялық жұмыс объектілері Ішкі істер органдарының қызметкерлері мен азаматтық қызметкерлері, Беларусь Республикасының халқы және халықаралық қоғам болып табылады [9].

2021 жылғы 17 наурызда Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрі полиция генерал-лейтенанты Е. Тұрғымбаевтың Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Идеологиялық жұмысы тұжырымдамасын және Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарында идеологиялық жұмысты ұйымдастыру тәртібі туралы нұсқаулықты бекіту туралы № 155 бұйрығы шықты. Нұсқау жеке құраммен идеологиялық және тәрбие жұмысын жетілдіруді, ақпараттық-насихаттау жұмысын жандандыруды, ішкі істер органдарының имиджін арттыруды көздейді. Нұсқау негізінен 10 бөлімнен тұрады.

1-бөлімде жалпы ережелер қарастырылған. Онда Нұсқаудың мақсаттарын іске асыру үшін төмендегідей терминдер мен олардың анықтамалары пайдаланылады:

– идеология – бұл қоғамның даму мақсаттары, осы мақсаттарға жетудегі құнды бағдарларға, сенімге және ерік-жігерге негізделген құралдар, оның жолдары туралы көзқарастар, идеялар, ұстанымдар жүйесі. Идеология қоғамдық құндылықтар жүйесін қалыптастырады.

– ішкі істер органдарындағы идеологиялық жұмыс (бұдан әрі – идеологиялық жұмыс) – ПО идеологиялық бөліністерінің барлық деңгейдегі басшыларының, осы органдарда идеология саласындағы мемлекет саясатын іске асыру бойынша идеологиялық жұмыстармен тікелей айналысатын қызметкерлердің Қазақстан Республикасының халқы арасында Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді тиімді орындау бағытындағы мақсатты қызметі;

– идеологиялық бөліністер – құзыретіне идеологиялық жұмысты ұйымдастыру мен жүргізу тікелей кіретін Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі (бұдан әрі – ИМ) орталық аппаратының, полиция, қылмыстық-атқару жүйесі департаменттерінің, мамандандырылған күзет қызметінің, ИМ ведомстволық оқу орындарының құрылымдық бөліністері;

– идеологиялық қызметкерлер – идеологиялық жұмысты жүргізу міндеттелген идеологиялық бөліністердің, ішкі істер органдарының өзге де құрылымдық бөліністерінің лауазымды адамдары.

Осы бөлімде сондай-ақ идеологиялық жұмыстың субъектілері мен объектілері көрсетілген. Ал, Идеологиялық жұмыстың негізгі мақсаттары айқын, яғни:

– қызметкерлердің жоғары кәсіби деңгейіне, моральдік рухына қол жеткізу және қолдау;

– Қазақстан Республикасы азаматтарының құқықтық санасы мен мәдениетінің жоғары деңгейін қалыптастыру;

– Қазақстан Республикасы халқының елдегі қоғамдық тәртіпті нығайту және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша мемлекет қабылдайтын шараларды саналы түрде түсінуін қалыптастыру.

Идеологиялық жұмыстың жағдайы үшін дербес жауаптылық ішкі істер органдарының бастықтарына жүктеледі.

2-бөлімде тәрбие жұмысы жайында айтылған. Ішкі істер органдарындағы тәрбие жұмысы – қызметтік міндеттерін саналы түрде орындауға дайын болатындай әрбір қызметкерге идеялық-адамгершілік тұлғаны қалыптастыру, дамыту және жетілдіру, қызметтік ұжымдарда мақсатты міндеттерді орындау үшін қажетті жағдайлар жасау мақсатында әрқайсысының санасына, дүниетанымына, ерік-жігеріне және сезімдеріне әсер ету жөніндегі шаралар мен іс-шаралар жүйесі. Тәрбие жұмысын барлық деңгейдегі басшылар қызметкерлердің барлық санаттарымен үздіксіз және сараланған түрде жүргізеді.

Ақпараттық-насихат жұмысы – бұл идеологиялық жұмыс субъектілерінің ішкі істер органдарында ұлттық мүдделерді қорғау саласында мемлекеттік саясатты жүргізу жөніндегі мақсатты қызметі, ғылыми білімді дамыту және тарату, қызметкерлердің Қазақстан Республикасының мүдделерін қорғауға саналы ұмтылысын қалыптастыру мақсатында саяси маңызы бар ақпаратты уақтылы жеткізу және түсіндіру. Бұл жайында 3-бөлімде баяндалған.

5-бөлім психологиялық жұмыстың ұйымдастырылуына арналса, 6- бөлімде әлеуметтік-құқықтық қызметтің ұйымдастырылуы егжей-тегжейлі айтылған. Әлеуметтік-мәдени қызметтің мақсаты үйлесімді дамыған, адамгершілігі жоғары тұлғаны тәрбиелеу, қызметкерлердің мәдени өзін-өзі жетілдіру және шығармашылық дамуы үшін жағдай жасау болып табылады. Мұның негізгі міндеттері мен бағыттары туралы ақпарат 7-бөлімнен орын алған.

Бүгінгі таңда ақпараттық-коммуникативтік қызметтің таразысы ауыр тартуда. Нұсқаудың 8-бөлімінде ол жайында былай делінген: ақпараттық-коммуникативтік қызмет төмендегідей мәселелерді қамтиды:

Қазақстан Республикасының халқын ішкі істер органдарының қызметі туралы хабардар ету;

мемлекеттік органдармен, БАҚ-пен, қоғамдық және ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау;

халықты құқықтық мәдениетке тәрбиелеу, мемлекетте қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті нығайту жөнінде мемлекет қабылдайтын шараларды түсіндіру мақсатында теле және радио өнімдерді, ақпараттық (ақпараттық-жарнамалық) материалдар мен басылымдарды шығару;

ішкі істер органдары қызметкерлерінің оң имиджін қалыптастыруға және беделін нығайтуға бағытталған ақпараттық-насихаттау науқанын, оның ішінде БАҚ-ты пайдалана отырып өткізу;

ішкі істер органдары қызметкерлерінің ар-намысы мен қадір-қасиетін, сондай-ақ іскерлік беделіне нұқсан келтірген БАҚ-тағы материалдарды теріске шығару арқылы қорғауды ұйымдастыру, кейіннен сотқа жүгіну;

ішкі істер органдарының қызметкерлерімен әлеуметтік желілердегі жеке парақшаларда қызметкерлердің (олардың отбасы мүшелерінің) жеке қауіпсіздігіне зиян келтіруге, жағымсыз қоғамдық резонанс тудыруға, ішкі істер органдарының беделіне нұқсан келтіруге қабілетті мәтіндік файлдарды, фото және бейнематериалдарды орналастыру, сондай-ақ

осындай материалдарды алып қою жөніндегі жұмысты ұйымдастыру мәселесі бойынша түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

ақпараттық-коммуникациялық салада пайда болатын қауіптер мен жағымсыз факторларға ақпараттық қарсы тұру.

9-бөлімде қарсы насихаттық қызметті ұйымдастыру мәселесі сараланған. Қарсы насихаттық қызметтің негізгі міндеттері:

қоғамдық қауіпсіздікке, ішкі істер органдарының қызметінде болуы мүмкін ақпараттық қатерлерді бейтараптандыру;

қауіпсіздікке қауіп төндіретін факторларды анықтау;

деструктивті идеология таратушылардың ішкі істер органдарына кіруіне, қызметкерлерді деструктивті бағыттағы қоғамдық бірлестіктерге тартуға жол бермеу;

қоғамда деструктивті идеологияның таралуына белсенді қарсы тұру.

Соңғы 10-бөлімде мемлекеттік органдармен, қоғамдық ұйымдармен, «қазақстан ПО ардагерлері ұйымы және қазақстан республикасы ұлттық ұланы» қоғамдық бірлестігімен өзара іс-қимылды ұйымдастыру жұмыстары жайлы бағыт-бағдар берілген [10].

Ұлт Көшбасшысы Н. Ә. Назарбаевтың сөзімен айтатын болсақ, «біздің елімізде полиция қызметкерінің келбеті өзгеруі тиіс. Қызметкерлер азаматтардың, олардың сеніміне ие болуы керек. Қызмет бірінші кезекте халыққа көмек көрсетуге бағытталуы керек. Қазақстандық полицей бірдей тілектестік және жоғары кәсіби деңгейде мемлекеттік қызмет өкілдерімен жұмысшылармен және шығармашылық интеллигенциямен» диалог жүргізе білуге міндетті [11, 103-б.].

Түйіндей келгенде, бүгінгі таңда ішкі істер органдары қызметінде идеологиялық бағыттағы жұмыстың жүгі ауыр, берері мол. Демек, бүгінгі Қазақстан полициясы Президентіміз талап еткен үдеден шыға білуі керек, яғни халықпен, халықаралық қоғаммен етене араласа «бір мақсат, бір мүдде» қағидасын берік ұстанған жөн.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
3. Мангейм К. Идеология и утопия // Мангейм К. Диагноз нашего времени. М.: Юристъ, 1994. –260-б.
4. Billig M., Condor S., Edwards D. et al. Ideological dilemmas. A social psychology of everyday thinking. London, 1998. – 298 p.
5. Balkin J.M. Cultural Software. A Theory of Ideology. New Haven, 1998. P. 105.
6. Бабосов Е.М. Основы идеологии современного государства. Минск, 2004. – 253 б.
7. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 30 сәуірдегі № 460 бұйрығы.
8. Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2019 жылғы 21 мамырдағы № 355 бұйрығы.
9. Беларусь Республикасының Ішкі істер министрлігінің «Беларусь Республикасының Ішкі істер органдарында идеологиялық жұмысты ұйымдастыру туралы» 2018 жылғы 30 қарашадағы № 333 бұйрығы.
10. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2021 жылғы 17 наурыздағы № 155 бұйрығы.
11. Токсанова М.Б., – Б.С. Пути реализации кадровой политики в органах внутренних дел // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2020. № 2 (63). – 148 б.

List of sources used

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
3. Mannheim K. ideology and Utopia // Mannheim K. diagnosis of our time. Moscow: jurist publ., 1994.-260-P.
4. Billig M., Condor S., Edwards D. et al. Ideological dilemmas. A social psychology of everyday thinking. London, 1998. – 298 p.
5. Balkin J.M. Cultural Software. A Theory of Ideology. New Haven, 1998. P. 105.

6. Babosov E. M. fundamentals of the ideology of the modern state. Minsk, 2004. - 253 P.
7. order of the minister of internal affairs of the Republic of Kazakhstan dated April 30, 2016 No. 460.
8. Order of the minister of Defense of the Republic of Kazakhstan dated May 21, 2019 No. 355.
9. order of the Ministry of internal affairs of the Republic of Belarus dated November 30, 2018 No. 333 "on the organization of ideological work in the Internal Affairs bodies of the Republic of Belarus".
10. order of the minister of internal affairs of the Republic of Kazakhstan dated March 17, 2021 No. 155.
11. Toksanova M. B., Sabirdinov B. S. Ways to implement personnel policy in internal affairs bodies / / scientific papers of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2020. № 2 (63). - 148 P.

Автор туралы мәлімет

Абугалиев Қанат Нұртайұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Ғылыми-зерттеу институты ІІО тарихын зерттеу орталығының бастығы, ф.ғ.к., полиция подполковнигі

Абугалиев Канат Нуртаевич – начальник Центра по исследованию истории ОВД Научно исследовательского института Карагандинской академии имени Баримбека Бейсенова МВД Республики Казахстан, к.ф.н., подполковник полиции

Abugaliev Kanat Nurtayevich – head Of the center for the study of the history of internal Affairs Of the research Institute of the Karaganda Academy named after Barimbek Beisenov Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan candidate of philological Sciences, Lieutenant Colonel of the police Lieutenant Colonel of the police

**ШЕТЕЛДЕРДІН
ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ
ҚЫЗМЕТІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ**

**ОПЫТ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

**EXPERIENCE IN LAW
ENFORCEMENT ACTIVITIES
IN FOREIGN COUNTRIES**

Ю.А. Иващенко¹

¹Федеральное казенное образовательное учреждение высшего образования
«Ростовский юридический институт Министерства внутренних дел
Российской Федерации», Россия

РОЛЬ И МЕСТО КОЛЛЕКТИВОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ОРГАНИЗАЦИИ СПОРТИВНО-МАССОВОЙ РАБОТЫ В СИСТЕМЕ МВД РОССИИ

В данной статье рассматривается проблематика совершенствования физической подготовки сотрудников полиции, спортивные коллективы сотрудников Министерства внутренних дел Российской Федерации, роль которых заключается в воздействии на осознание необходимости систематически заниматься физической культурой и спортом, что в итоге должно способствовать повышению профессиональной подготовленности сотрудников МВД России.

Приведены примеры коллективов физической культуры сотрудников МВД России, участвующих в различных командных соревнованиях по мини-футболу, соревнованиях по лыжным гонкам, самозащите без оружия, боевому самбо. Теоретически обоснована эффективность участия сотрудников полиции в спортивных коллективах с целью повышения уровня общефизической и служебно-прикладной подготовки, а также воспитания и развития необходимых для профессиональной деятельности морально-волевых качеств.

Ключевые слова: коллектив физической культуры, полиция, спорт, подготовка, соревнования.

Ұйымдағы дене шынықтыру ұжымдарының рөлі мен орны Ресей ІІМ жүйесіндегі спорттық-бұқаралық жұмыстар

Бұл мақалада полиция қызметкерлерінің, Ресей Федерациясының Ішкі істер министрлігі қызметкерлерінің спорттық топтарының дене шынықтыруды жетілдіру мәселелері қарастырылады, олардың рөлі дене шынықтыру мен спортпен жүйелі түрде айналысу қажеттілігін түсінуге әсер етеді, нәтижесінде Ресей ІІМ қызметкерлерінің кәсіби дайындығын арттыруға ықпал етуі керек.

Шағын футбол бойынша әртүрлі командалық жарыстарға, шаңғы жарыстарына, қарусыз өзін-өзі қорғауға, жауынгерлік самбоға қатысатын Ресей ІІМ қызметкерлерінің дене шынықтыру топтарының мысалдары келтірілген. Жалпы физикалық және қызметтік-қолданбалы дайындық деңгейін арттыру, сондай-ақ кәсіби қызмет үшін қажетті моральдық-ерік қасиеттерін тәрбиелеу және дамыту мақсатында полиция қызметкерлерінің спорт ұжымдарына қатысуының тиімділігі теориялық тұрғыдан негізделген.

Түйінді сөздер: дене шынықтыру ұжымы, полиция, спорт, дайындық, жарыс.

The role and place of the collectives of physical culture in the organization of sports and mass work in the system of the mia of Russia

This article examines the problems of improving the physical training of police officers, sports teams of employees of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, whose role is to influence the awareness of the need to systematically engage in physical culture and sports, which, as a result, should contribute to increasing the professional preparedness of employees of the Ministry of Internal Affairs of Russia.

Examples of physical culture collectives of employees of the Ministry of Internal Affairs of Russia participating in various team competitions in mini-football, cross-country skiing competitions, self-defense without weapons, combat sambo are given. The effectiveness of the participation of police officers in sports teams is theoretically substantiated in order to increase the level of general physical and service-applied training, as well as education and development of the moral and volitional qualities necessary for professional activity.

Key words: physical education team, police, sport, training, competition.

На сегодняшний день актуальной является проблема внедрения новых технологий при занятиях по общефизической и профессионально-прикладной физической подготовке. Приоритетное понимание сводится к тому, что она должна обеспечивать приобретение таких навыков, которые бы обеспечивали стабильно высокое состояние психофизиологических функций и готовность к профессиональной деятельности сотрудника полиции [2].

По мнению А.В. Алдошина и С.А. Моськина такая подготовка позволяет [1]:

- совершенствовать необходимые для сотрудника полиции физические качества;
- овладеть навыками самозащиты без оружия в условиях противодействия правонарушителей;
- повышать уверенность в своих силах;
- иметь навык пресечения действий с огнестрельным оружием.

Физическая подготовка сотрудников полиции является одним из основных направлений их профессиональной подготовки. Ее цель заключается в необходимости формирования общефизической и профессионально-прикладной подготовленности, а также психофизической устойчивости для обеспечения правопорядка и сохранения общественной безопасности.

В связи с увеличением объема задач и нагрузки, ложившейся на плечи сотрудников органов внутренних дел, а также с изменением характеристик преступности, хорошая физическая подготовка является жизненно необходимой для эффективной работы полиции.

Для преодоления этих проблем необходима комплексная и всесторонняя физическая подготовка и физическое воспитание сотрудников на базе МВД, где одной из форм физической подготовки сотрудников является создание коллективов физической культуры.

Само понятие коллектив физической культуры представляется следующим образом – это объединение, организованное на добровольной воле не менее 15 человек, которое участвует и организует спортивно-массовые и оздоровительные мероприятия.

Например, Общество «Динамо» сплачивает на своей базе коллективы физической культуры.

На базе Общества «Динамо» объединяются коллективы физической культуры органов внутренних дел, государственных гражданских служащих и работников федеральных органов государственной власти, государственных компаний и организаций, а также членов их семей и просто любителей физической культуры и спорта, которые добровольно вступили в Общество «Динамо».

Так, к примеру, 25 августа 2020 года на базе Академии Государственной противопожарной службы МЧС России состоялся товарищеский матч по мини-футболу среди сборных команд центральных аппаратов МВД России и МЧС России. В равной борьбе победу в серии пенальти (основное время 2:2) одержала сборная команда МВД России.

В спортивном комплексе Главного управления МВД России по г. Москве с 11 по 12 марта т.г. состоялись соревнования по самозащите без оружия в рамках Спартакиады среди коллективов физической культуры организации «Динамо» № 25 МВД России 2020 года, посвященной 75-й годовщине Победы в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.

На соревнования прибыл 181 сотрудник органов внутренних дел из 26 команд, представляющих подразделения центрального аппарата, научные и образовательные организации системы МВД России.

Спортивная сборная команда МВД России приняла участие в соревнованиях по лыжным гонкам в рамках Спартакиады динамовских организаций федеральных органов исполнительной власти Российской Федерации, которые прошли 26 февраля на лыжной базе стадиона «Зоркий».

В соревнованиях приняло участие 12 динамовских организаций общей численностью 158 человек.

В программу соревнований вошли забеги на дистанцию: 3 км – женщины и 5 км – мужчины, свободный стиль.

Для участия в чемпионате была сформирована спортивная сборная команда МВД России из числа 12 сотрудников.

В период с 19 по 24 января 2020 года в городе Санкт-Петербурге организованы и проведены лично-командные чемпионаты МВД России среди территориальных органов и образовательных организаций по самозащите без оружия и боевому самбо.

Для регистрации прибывших участников и определения их допуска на чемпионаты 19 января 2020 года организована комиссия по допуску, в ходе заседания которой 923 человека (65 судей, 78 представителей, 780 сотрудников и курсантов из 107 территориальных органов МВД России (из 45 команд по боевому самбо 270 сотрудников, из 62 команд по самозащите без оружия 387 сотрудников), из 16 ведомственных образовательных организаций 123 сотрудника) допущены к чемпионатам. Из них: ЗМС – 5 чел., МСМК – 40 чел., МС – 192 чел., КМС – 415 чел., первый спортивный разряд – 128 чел.

Ведомственные соревнования обслуживал качественный состав судейского корпуса, предоставленного Всероссийской федерацией самбо в количестве 65 спортивных судей (всероссийской категории – 35 чел., первой спортивной категории – 30 чел.) под руководством председателя коллегии судей федерации Р.М. Болотского.

Нельзя не поддержать мнение А.С. Дроздова, ведь в рамках решения проблемы повышения эффективности проведения занятий по физической подготовке, необходимо определять требуемый уровень развития профессионально-важных физических и психических качеств с учетом их взаимосвязи и с требованиями практики, а также учитывать аспект различных возрастных показателей физического состояния [3].

Приоритетным направлением в совершенствовании физической подготовки сотрудников органов внутренних дел является разработка тренировочного процесса при постановке модели реальной служебной деятельности на конкретном примере и при этом необходимость формирования общефизической и профессионально-прикладной подготовленности, а также психофизической устойчивости для обеспечения правопорядка и сохранения общественной безопасности в конкретных условиях [4].

Преодолеть вышеперечисленные проблемы и затруднения и выйти на качественно новый уровень организации физической подготовки поможет всесторонняя и комплексная организация воспитания и самовоспитания, а также организация коллективов физической культуры.

Таким образом, наибольшую силу и выдержку в осуществлении своей деятельности имеют те коллективы органов МВД России, которые работают совместно со спортивными федерациями и иными коллективами органов физической культуры, так как только при таком взаимодействии возможно проведение массовых мероприятий, в процессе участия в которых формируются необходимые физические и психические способности [5].

Список использованных источников

1. Алдошин А.В., Моськин С.А. Физическая культура как неотъемлемая часть профессиональной подготовки курсантов и учащихся учебных заведений МВД России // Актуальные проблемы физической культуры и спорта курсантов, студентов и студенты: сборник статей. Орел: ОрЮИ МВД России им. В. В. Лукьянова, 2016. – С. 11-14.
2. Вагин А.А. Спорт в жизни курсанта МВД // Студенческий: электрон. научн. журнал. 2018. №24(44). URL: <https://sibac.info/journal>. Дата обращения: 13.08.2021 г.
3. Дроздов А. С. Роль коллектива физической культуры территориальных органов МВД в совершенствовании физической подготовки сотрудников / А. С. Дроздов. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2019. – № 23 (261). – С. 591-594.
4. Моськин С. А. Роль физического воспитания курсантов образовательных организаций МВД России в системе профессионального обслуживания и физического воспитания // Актуальные проблемы физической культуры и спорта курсантов, студентов и студентов: сборник статей / ред.: С.Н. Баркалов [и другие]: ОрЮИ МВД России им. В. В. Лукьянова, 2016. – С. 90-92.
5. Спартакиада РФСО «ДИНАМО» 2020 года открыта. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://mvdlnr.ru/>. Дата обращения: 10.08.2021 г.

List of sources used

1. Aldoshin A.V., Moskin S.A. Physical culture as an integral part of professional training of cadets and students of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Russia // Actual problems of physical culture and sports of cadets, students and students: collection of articles. Orel: ORYUI of the Ministry of Internal Affairs of Russia named after V. V. Lukyanov, 2016. - pp. 11-14.
2. Vagin A.A. Sport in the life of a cadet of the Ministry of Internal Affairs//Student: electron.scientific. journal. 2018. №24(44). URL: <https://sibac.info/journal>. Date of application: 13.08.2021
3. Drozdov A. S. The role of the physical culture collective of the territorial bodies of the Ministry of Internal Affairs in improving the physical training of employees / A. S. Drozdov. - Text: direct // Young scientist. – 2019. – № 23 (261). – Pp. 591-594.
4. Moskin S. A. The role of physical education of cadets of educational organizations of the Ministry of Internal Affairs of Russia in the system of professional service and physical education // Actual problems of physical culture and sports of cadets, students and students: collection of articles / ed.: S.N. Barkalov [and others]: ORYUI of the Ministry of Internal Affairs of Russia named after V. V. Lukyanov, 2016. - pp. 90-92.
5. The Sports Contest of the RFSO "DYNAMO" in 2020 is open. Electronic resource. Pre-stop mode: <https://mvdlnr.ru/>. Date of application: 10.08.2021

Сведения об авторе

Иващенко Юрий Владимирович – преподаватель кафедры физической подготовки Федерального казенного образовательного учреждения высшего образования «Ростовский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации».

Иващенко Юрий Владимирович – «Ресей Федерациясы Ішкі істер министрлігінің Ростов заң институты» Федералдық қазыналық жоғары білім беру мекемесінің дене шынықтыру даярлығы кафедрасының оқытушысы.

Ivaschenko Yuri Vladimirovich – Lecturer at the Department of Physical Training of the Federal State Educational Institution of Higher Education «Rostov Law Institute of the Ministry of Internal Affairs Russian Federation».

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

A WORD TO THE YOUNG

М.Т. Бапанов¹, Т.Т. Бапанова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

² Алматы қаласы Заң колледжі, Алматы, Қазақстан

КЕҢІСТІКТЕГІ ҚЫЛЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАЛАР БӘСЕКЕЛЕСТІГІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада қылмыстық-құқықтық нормалардың кеңістіктегі бәсекелестігі, яғни нормалар бәсекелестігінің территориалды түрін шешу жолдары қарастырылады. Сонымен қатар, қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігінің «кеңістіктік» себептері әлеуметтік-экономикалық, саяси, мемлекеттік-құқықтық, халықаралық-құқықтық қатынастардың дамуына байланысты қажетті және сөзсіз болатын объективті нақты құбылыс екені айқындалады. Кеңістіктегі нормалар бәсекелестігінің пайда болуына әртүрлі мемлекеттердің іс-әрекет нормаларының территориалды шектердегі қылмыстық-құқықтық қатынастардың объективті «созылықлығы», тұлғаның әртүрлі мемлекеттік-құқықтық құрамында болуы және мемлекеттік шекаралардың өзгеруі әсер еткендігі көрсетіледі.

Мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы мен халықаралық құқықтық актілерде бекітілген нормалар арасындағы бәсекелестік шешу жолдарын саралау болып табылады.

Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы қылмыстық заң шығарушылықты жетілдіру үшін талдаулар мен ұсыныстарды қолдану мүмкіндігінен тұрады. Зерттеу қорытындылары нормалар бәсекелестігін қолдануда құқық қолдану органдарының қызметін жетілдіру үшін, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының жетекші түсіндірмелерін дайындауда пайдаланылуы мүмкін.

Мақаланың әдістемелік негізін жүйелілік, логикалық-заңдық, тарихи және нақты-әлеуметтік сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері құрайды.

Түйінді сөздер: нормалар бәсекелестігі, қылмыстық құқық бұзушылық, аумақтық принцип, азаматтық принцип, арнайы миссия принципі, дипломатиялық принцип, универсалды принцип.

Некоторые вопросы конкуренции уголовно-правовых норм в пространстве

В статье рассматриваются конкуренция норм в пространстве, то есть пути преодоления территориальной конкуренции. Также, определяется, что «пространственные» причины конкуренции уголовного права являются объективной реальностью, необходимой и неизбежной в связи с развитием социально-экономических, политических, государственно-правовых, международно-правовых отношений. В работе определяется то, что на возникновение конкуренции норм в пространстве влияет объективная «продолжительность» преступных отношений в территориальных границах норм действия разных государств, принадлежность лица к разным государственно-правовым составам и изменения государственных границ.

Целью статьи является анализ путей преодоления конкуренции уголовно-правовых норм, уставленными в уголовном законодательстве Республики Казахстан и международно-правовыми актами.

Практическая значимость статьи состоит в возможности использования выводов и предложений для совершенствования уголовного законодательства. Результаты исследования могут быть использованы при подготовке руководящих разъяснений Пленума Верховного Суда Республики Казахстан, для совершенствования деятельности правоприменительных органов при применении конкурирующих норм.

Методологическую основу статьи составляют общенаучные и специальные методы познания такие, как системный, логико-юридический, исторический и конкретно-социологический.

Ключевые слова: конкуренция норм, уголовное правонарушение, территориальный принцип, гражданский принцип, принцип специальной миссии, дипломатический принцип, универсальный принцип.

Some issues of competition of criminal law norms in space

The article devoted to the competition of norms in space, that is, ways to overcome territorial competition. Also, it is determined that the "spatial" reasons for the competition of criminal law are an objective reality, necessary and inevitable in connection with the development of socio-economic, political, state-legal, international legal relations. The work determines that the emergence of competition of norms in space is influenced by the objective "duration" of criminal relations within the territorial boundaries of the norms of action of different states, the belonging of a person to different state and legal structures and changes in state boundaries.

The purpose of the article is to analyze ways to overcome the competition of criminal law norms established in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and international legal acts.

The practical significance of the article lies in the possibility of using the conclusions and proposals to improve the criminal legislation. The research results can be used in the preparation of guidance clarifications of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, to improve the activities of law enforcement agencies when applying competing norms.

The methodological basis of the article is formed by general scientific and special methods of cognition, such as systemic, logical-legal, historical and concrete-sociological.

Keywords: competition of norms, criminal offense, territorial principle, civil principle, special mission principle, diplomatic principle, universal principle.

Қылмыстық құқықта бір қарағанда бір және сол мәселе екі не одан да көп қылмыстық-құқықтық нормамен бір мезгілде реттелуі жиі кездесетін жағдай. Алайда бұл мәселе бір ғана нормамен белгіленуі керек. Мұндай жағдай тек қылмыстық құқық үшін ғана емес, басқа да құқық саларына тән сипат. Жалпы құқық ережелерінде мұндай құбылыстың кең таралуы себебінен, яғни бір қоғамдық қатынастың (бір мәселе) бір мезгілде екі не одан да көп құқықтық нормалармен реттелуі нормалар бәсекелестігі деп аталады. Нормалар бәсекелестігі бір және сол қатынасты арасында біреуінің ғана артықшылығы (басымдылығы) бар болып табылатын екі немесе бірнеше нормалармен басқаруды білдіреді.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқықтық нормалар бәсекелестігінің пайда болуының себептерінің бірі де осы «кеңістіктік» сипаттағы себептер. Мұндай себептерге, біріншіден, әртүрлі мемлекеттердің іс-әрекет нормаларының территориялды шектердегі қылмыстық-құқықтық қатынастардың объективті «созылыңқылығы», мысалы, кісіні өлтіру үшін у беруді Ресейден бастайды, ол сосын Чехияда жалғасады, ал өлім Францияда келеді; екіншіден, тұлғаның әртүрлі мемлекеттік-құқықтық құрамында болуы, мысалы, итальяндық Ресейде қылмыс жасап, Италияда ұсталады; үшіншіден, мемлекеттік шекаралардың өзгеруі жатады.

Қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігінің «кеңістіктік» себептері әлеуметтік-экономикалық, саяси, мемлекеттік-құқықтық, халықаралық-құқықтық қатынастардың дамуына байланысты қажетті және сөзсіз болатын объективті нақты құбылыс болып табылады. Жоғарыда аталған объективті себептерден туындаған нормалар бәсекелестігі – кез-келген құқықтық салаға тән заңды құбылыс. Бұл бәсекелестік үшін көлемі немесе мазмұны, не кеңістікте әрекет етуі бойынша нормалар айырмашылығы біріктіруші бастама болып табылады. Мұндай нормалар бәсекелестігінің болуының басты міндеті - оны жеңудің тәсілдері мен әдістерін белгілеу болып табылады.

Бәсекелестікті жеңу тәсілдерін коллизиялық принциптер мен ережелер, коллизиялық нормалар және белгілі бір дәрежеде түсіндіру деп атауға болады.

Қылмыстық құқық теориясында нормалар бәсекелестігінің мазмұны және сипаты бойынша, мағыналы, темпоралды, кеңістікті және иерархиялы болып бөлінеді. Осы аталған

түрлердің ішінде қазіргі таңда нормалар бәсекелестігі мәселелерінің шекараларының «бұзылуы» аса өзекті болып табылады. Кеңістіктік коллизиялық норма әрекет етуінің әртүрлі кеңістіктік шеңбері бар қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігінің ішінен басым бәсекелестікті анықтайды. Бұл жерде, екі және одан да көп мемлекеттің қылмыстық юрисдикциясының қақтығысы туралы әңгіме болып отыр. Осы тұста жасалынған қылмыстық құқық бұзушылық бірнеше мемлекет заңнамаларының нормаларымен қамтылған жағдайда нормалар бәсекелестігі қалай шешіледі деген сұрақ туындайды. Кеңістіктік коллизиялық принцип: іс-әрекеттің қылмыстылығы және жазаланушылығы, сол қылмыс жасалған аймақтағы мемлекет заңымен белгіленеді. Нормалардың бәсекелестігін шешу мағыналы коллизиялық нормаларға сәйкес жүзеге асырылуы керек. Мұндай болмаған жағдайда Қылмыстық кодексте нормалар бәсекелестігін жеңуді жалпы коллизиялық принциптер мен ережелерге сәйкес шешу қажет [1, 102 б.]. Ал, американдық қылмыстық құқық бойынша қылмыстарды саралау барысындағы нормалар бәсекелестігі бір норма екінші нормаға қосылу (жұтып қою) арқылы шешіледі (Merger doctrine) [2, 108 б.]. Кеңістіктегі нормалар бәсекелестігі қылмыстық құқық бұзушылықтың жасалу орнының белгісі бойынша шешіледі. Бұл нормалар бәсекелестігінің түрі кеңістіктік немесе территориалды деп аталады. Мұндай жағдайда Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына сәйкес басымдылыққа халықаралық-құқықтық актілер ие болады. Демек, мемлекеттік-құқықтық ретінде шартты белгіленген белгісі бойынша Қазақстан Республикасының және басқа мемлекеттердің нормаларының кеңістіктік бәсекелестігін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық және халықаралық-құқықтық нормалар бәсекелестігін ажыратуға болады.

Нормалар бәсекелестігінің бұл түрінің негізгі ережелері аумақтық, дипломатиялық иммунитет, арнайы миссия, азаматтық, нақты және универсалды принциптерімен анықталады.

Аумақтық принцип кезінде қылмыстық құқық бұзушылықты шет ел азаматы жасаған жағдайда заңның кеңістіктегі әрекетінен екі қылмыстық заңнама нормаларының бәсекелестігі туындайды: қылмыстық құқық бұзушылық жасалған аймақтың, Қазақстан Республикасының заңнамасының нормалары, және резиденті шет ел азаматы болып табылатын мемлекеттің заңнамасының нормалары. Бұл нормалардың бәсекелестігі қабылданған халықаралық-құқықтық нормаларға және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі 7-бабының 1-бөлігіне сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасалған орынның заңының есебіне шешіледі. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі 7-бабының 1-бөлігінде былай жазылған: «Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам осы Кодекс бойынша жауаптылыққа жатады» [3]. Бұл жағдайда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның мемлекеттің құрамында болуының маңызы жоқ. Басымдылық аумақтық принципке немесе бұрын «жер принципі» деп аталған, қылмыстық құқық бұзушылық жасалу орнының принципіне беріледі. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының аумағында басталған немесе жалғастырылған не аяқталған іс-әрекет Қазақстан Республикасының аумағында жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің күші Қазақстан Республикасының континенттік қайраңында және айрықша экономикалық аймағында жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға да қолданылады. Қазақстан Республикасының портына тіркелген және Қазақстан Республикасының шегінен тыс ашық су немесе әуе кеңістігінде жүрген кемеді қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша қылмыстық жауаптылыққа жатады. Қазақстан Республикасының әскери кораблінде немесе әскери әуе кемесінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам да, өзінің қай жерде болғанына қарамастан, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша қылмыстық жауаптылықта болады [3].

Осы тұста айта кету керек, Қазақстан Республикасының аумағына құрлық және сулар, соның ішінде аймақтық, мемлекеттік шекара аясындағы жер қойнауы мен су астындағы

байлықтар, әуе кеңістіктері жатады. Демек, Қазақстан Республикасының су, әуе кеңістіктерінде орын алған қылмыстық құқық бұзушылық жөніндегі нормалар бәсекелестігінің шешімі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 7-бабы 3-бөлігінде көзделген: «Қазақстан Республикасының портына тіркелген және Қазақстан Республикасының шегінен тыс ашық су немесе әуе кеңістігінде жүрген кемеде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше көзделмесе, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауаптылыққа жатады. Қазақстан Республикасының әскери кораблінде немесе әскери әуе кемесінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам да, өзінің қай жерде болғанына қарамастан, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауаптылықта болады.»

Кеңістіктегі қылмыстық заңнаманың ықпал етуінің аумақтық принципі немесе қылмыстық құқық бұзушылық жасалу орнының принципі қылмыстық құқық бұзушылық жасалу орнының заңын қолдануды анықтайды. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын талдай келе, қылмыстық құқық бұзушылықтың орны деп қоғамдық қауіпті іс-әрекеттің (әрекетсіздіктің) орындалатын, аяқталатын, үзілетін орындарын да тану керек деп пайымдауға болады. Бұл пайымдау, формальды, кесілген және материалды құрамдармен; ұзаққа созылмалы, жалғаспалы, аяқталған және аяқталмаған қылмыстардың барлық түрлеріне тиісті. Мұндай норма Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 7-бабының 2- бөлігінен көрініс табады: «Қазақстан Республикасының аумағында басталған немесе жалғастырылған не аяқталған іс-әрекет Қазақстан Республикасының аумағында жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады. Осы Кодекстің күші Қазақстан Республикасының континенттік қайраңында және айрықша экономикалық аймағында жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға да қолданылады».

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 7-бабының 4-бөлігіне сәйкес, дипломатиялық иммунитетін пайдаланатын адамдардың жауаптылығы туралы мәселе халықаралық құқық нормасының есебіне шешілген. 1961 жылға Вена конвенциясының 31-бабының 1- тармағына сәйкес, дипломатиялық иммунитетті пайдаланушы адамдар келген жерінің заңы бойынша қылмыстық жауаптылыққа жатпайды деп бекітілген. Әдетте, мұндай адамдар жағымсыз адам деп жарияланады және мемлекеттен кетуге міндетті. Дегенмен, халықаралық құқық нормаларымен, аккредиттеуші мемлекет дипломатиялық иммунитеттен бас тарта алады деп көзделген. Мұндай жағдайда кінәлі қылмыстық құқық бұзушылық жасаған орны бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылады [4].

Кеңістікте қылмыстық заңның ықпалын анықтайтын үшінші принцип – азаматтық принцип. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 8-бабының 1 және 2-бөліктеріне сәйкес, Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған Қазақстан Республикасының азаматтары, егер олар жасаған іс-әрекет аумағында сол іс-әрекет жасалған мемлекетте қылмыстық жазаланады деп танылса және егер осы адамдар басқа мемлекетте сотталмаған болса, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша қылмыстық жауаптылыққа жатады. Аталған адамдарды соттаған кезде жазаны аумағында қылмыстық құқық бұзушылық жасалған мемлекеттің заңында көзделген санкцияның жоғары шегінен асыруға болмайды. Қазақстан Республикасының аумағында жүрген шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан Республикасының халықаралық шартына сәйкес қылмыстық жауаптылыққа тарту немесе жазасын өтеу үшін шет мемлекетке беруге болмайтын жағдайларда, олар да осы негіздерде жауаптылықта болады. Соынмен қатар, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің ережелері, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше белгіленбесе, террористік немесе экстремистік қылмыс не бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыс жасалған жағдайларда, не Қазақстан Республикасының өмірлік маңызы бар мүдделеріне өзге де ауыр зиян келтіргені үшін қылмыстың жасалған жеріне қарамастан, Қазақстан Республикасының азаматтарына, Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдарға қатысты қолданылады. Адамның басқа мемлекеттің аумағында сотталғандығының және қылмыстық жазаланатын іс-әрекет жасауының өзге де

қылмыстық-құқықтық салдарының, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше көзделмесе немесе егер басқа мемлекеттің аумағында жасалған қылмыстық жазаланатын іс-әрекет Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін қозғамаса, осы адамның Қазақстан Республикасының аумағында жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін қылмыстық жауаптылығы туралы мәселені шешу үшін қылмыстық-құқықтық мәні болмайды.

Мысалы, Қазақстан Республикасының азаматы Грузия елінде демалыс барысында ұрлық жасады. Алайда, оның жеке басын анықтаған кезде, ол Қазақстанда болды. Грузия елінде ол жауаптылыққа тартылмағандықтан, оны Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша жауаптылыққа тарту керек. Сонымен бірге, жауаптылыққа тарту барысында белгіленген жаза Грузия елінде сол қылмыстық құқық бұзушылық үшін бекітілген жазаның жоғарғы санкциясынан асуға болмайды.

Арнайы миссия принципі әскери қызметшілерге қатысты қолданылады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 8-бабының 3-бөлігіне сәйкес, «Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерде орналасқан оның әскери бөлімдерінің әскери қызметшілері шет мемлекеттің аумағында жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше көзделмесе, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауаптылықта болады» [3]. Демек, арнайы миссия принципі мен аумақтық принцип бәсекелестігінде басымдық арнайы миссия принципіне беріледі.

Әдетте, қорғаушылық принципіндегі әрекет шетел мемлекетінің келісімі бойынша оның аумағына әскерлерді кіргізу жағдайында жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 8-бабының 3-бөлігінде көрсетілгендей, қорғаушылық принципі жөніндегі норма өзінің Қазақстанмен қол қойылған халықаралық-құқықтық нормалармен бәсекелестігі жағдайында қолданылмайды, яғни халықаралық нормалармен көзделген ережелер қолданылады. Әскери қызметшілердің қылмыстық құқық бұзушылықтары халықаралық нормамен екі санатқа бөлінеді:

- әскери қызметті атқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар;
- жалпы қылмыстық сипаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар (адам өлтіру, зорлау, жол-көлік қылмыстары және т.б.).

Арнайы миссия принциптері бірінші топтағы қылмыстарға, ал келу орны бойынша мемлекеттің аумақтық принципі екінші топтағы қылмыстарға таралады. Арнайы миссия принципі әскери бөлімнің аумағында жасалған жалпы қылмыстық сипаттағы қылмыстарға таралады. Сонымен бірге кінәлі және жәбірленуші әскери қызметшілер болып табылады.

Мысалы, Қазақстан Республикасының азаматы Ресей Федерациясының аумағында алдын ала сөз байласуы арқылы әскери бөлімшенің қоймасынан қару және оқ-дәрілерді ұрлады, қарақшылық шабуыл жасау арқылы әскери бөлімшеден қаруды және оқ-дәріні ұрлады, бандыға және оның жасаған шабуылдарына қатысты, қаруды, оқ-дәрілерді заңсыз сатып алды, сақтады, алып жүрді және өткізді. Аталмыш мысалда, аумақтық және арнайы миссия принциптері бәсекеге түсіп отыр. Жоғарыда аталып өткендей, мұндай бәсекелестік Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 8-бабының 3-бөлігіне сәйкес арнайы миссия принципінің пайдасына шешіледі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 8-бабының 4-бөлігімен анықталған нақты принцип аумақтық принцип пен азаматтық принципті толықтырады, себебі, ол шетелдіктер мен азаматтығы жоқ тұлғалардың қылмыстылығы мен жауаптылығын айқындап көрсетеді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 8-бабының 4-бөлігіне сәйкес, «Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерде қылмыс жасаған, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұрмайтын шетелдіктер, азаматтығы жоқ адамдар, егер осы іс-әрекет Қазақстан Республикасының мүдделеріне қарсы бағытталған жағдайларда және Қазақстан Республикасының халықаралық шартында көзделген жағдайларда, егер олар басқа мемлекетте сотталмаған болса және Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық жауаптылыққа тартылатын болса, осы Кодекс бойынша қылмыстық жауаптылыққа жатады» [3]. Яғни, нақты принцип

пен аумақтық және азаматтық принцип бәсекелестікке түскен жағдайда, басымдылық нақты принципке беріледі.

Нақты принципті қорғау немесе қауіпсіздік принципі деп те атаса болады, себебі, аталмыш принциптің әрекеті мемлекеттің қауіпсіздігіне қатысты саяси қылмыстық құқық бұзушылықтарға бағытталған.

Кеңістіктегі нормалар бәсекелестігінің келесі принципі – универсалды принцип. Аталмыш принцип басқа принциптерден басым болып табылады, себебі, универсалды принципке сәйкес аса қауіпті халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыстардың қылмыстылығы мен жазалануы қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның азаматтығы мен орнына қарамастан ұлттық заңнама бойынша бекітіледі.

Қылмыстық құқық теориясында мұндай халықаралық қылмыс түрлерін келесідей топтарға жіктеп, көрсетеді:

1) халықаралық қылмыстар: геноцид, апартеид, агрессиялық соғыс және сол сияқтылар;

2) халықаралық сипаттағы қылмыстар: құл иеленушілік пен құл саудасы, лаңкестік, есірткі саудасы және т.б.;

3) трансұлттық ұйымдасқан қылмыстар: адам саудасы, жезөкшелікті эксплуатациялау, адам ағзаларын алу, мигранттарды заңсыз әкелу және т.б. [5].

Жоғарыда айтылған қылмыстық құқық бұзушылықтар бірқатар халықаралық - құқықтық актілермен анықталған: 1923 жылы 12 қыркүйекте қабылданған Порнографиялық басылымдардың айналымы мен саудасының жолын кесу туралы халықаралық конвенция, 1929 жылы 20 сәуірде қабылданған жалған ақша жасаумен күресу туралы халықаралық конвенциясы, 1949 жылы 2 желтоқсанда қабылданған Адам саудасымен және үшінші тұлғалармен жезөкшелікті эксплуатациялаумен күрес туралы конвенция, 1988 жылы 20 желтоқсанда қабылданған Есірткі құралдары және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы БҰҰ Конвенциясы және т.б.

Универсалды принциптің аумақтық немесе азаматтық принциптермен бәсекелестігі кезінде универсалды принцип қолданылады. Бұл ереже адамды жасаған қылмысы үшін қылмыстық қудалаушылық үш мемлекеттің қылмыстық-құқықтық нормаларымен жүзеге асырылатынын білдіреді:

а) қылмыстың жасалған орны;

ә) адам азаматы болып табылатын;

б) адам қылмыстық жауаптылыққа тартылатын жер.

Бұл жағдайда басымдылық адам жауаптылыққа тартылатын мемлекеттің нормасына тиесілі болады.

Демек, универсалды принцип пен заңның кеңістікте әсер етуінің басқа да принциптерімен бәсекелестігі кезінде басымдылық біріншісіне беріледі, ал универсалды принциптің қылмыскерді беру институтымен бәсекелестігі кезінде басымдылық соңғысына тән.

Қылмыскерді беру институты адам қылмыс жасаған аумақтағы мемлекеттің, қылмыскер азаматы болып табылатын мемлекеттің немесе қылмыс жасалған аумақтың сұрауы бойынша беруден тұрады. Бұл институт жайында экстрадиция мен берудің процедураларын ажырату мәселелерін қарастыратын Берт Сварттың берген анықтамасына сәйкес терминологиялық мәселелер мәні бойынша осы мәселені шешудің жасырын нысаны болып табылады [6].

Қылмыскерді беру институтын реттеу қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін немесе үкімді орындау үшін олардың аумағында отырған адамның талабы бойынша жақтардың бір-біріне беру міндеттері қарастырылатын, Қазақстан Республикасының екі жақты немесе көпжақты келісімдерінің негізінде жүзеге асырылады.

Мысалы, егер Белорусияда есірткі сатқан Украина азаматы Қазақстанның аумағында ұсталса, онда универсалды принципке сәйкес Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылуға жатады. Дегенмен, Украина мен

Беларусия жақтарынан қылмыскерді беру туралы сұраныс бір мезгілде түскен жағдайда, қай сұранысқа басымдылық беруді Қазақстан Республикасы қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігін шешуді дұрыс саралай отырып, аумақтық принциптің азаматтық принциптен басымдылығын ескере отырып, есірткі сатушыны Беларусьқа беруі керек.

Сонымен, универсалды принцип пен қылмыскерді, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды беру институтының бәсекелестігі соңғысының есебіне шешіледі.

Шетелде қылмыс жасаған және Қазақстан Республикасының территориясында жүрген Қазақстан азаматының жауаптылығы басқаша анықталады. Қылмыстық құқық бұзушылық жасалған мемлекеттің талабы бойынша өздерінің азаматтары берілмейтіндігі халықаралық-құқықтық нормалармен қарастырылады. Сонымен, 1988 жылы 20 желтоқсанда қабылданған Есірткі құралдары және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы БҰҰ Конвенциясының нормаларына сәйкес, қылмыс жасаған өздерінің адамдары басқа мемлекеттің талабы бойынша берілмейді [7].

Демек, аумақтық принцип пен қылмыскерлерді бермеу принциптерінің бәсекелестігі кезінде басымдылық соңғысына беріледі. Мұндай норма Қазақстан Республикасы Конституциясының 11-бабының 1- бөлігінде орын алған: «Республиканың халықаралық шарттарында өзгеше белгіленбесе, Қазақстан Республикасының азаматын шет мемлекетке беруге болмайды» [8]. Соныме қатар, бұл норма Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 9- бабының 1- бөлігінен де көрініс табады: «Басқа мемлекеттің аумағында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған Қазақстан Республикасының азаматтары, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше белгіленбесе, ұстап беруге жатпайды» [3]. Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға келетін болсақ, онда Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерде қылмыс жасаған және Қазақстан Республикасының аумағында жүрген шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Қазақстан Республикасының халықаралық шартына сәйкес қылмыстық жауаптылыққа тарту немесе жазасын өтеу үшін шет мемлекетке ұстап берілуі мүмкін. Ешкімді де шет мемлекетке, егер сол мемлекетте оған азаптау, зорлық-зомбылық, басқа да қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсету немесе жазалау қатері бар деп пайымдауға айтарлықтай негіздер болса, сондай-ақ өлім жазасын қолдану қаупі жағдайында, егер Қазақстан Республикасының шарттарында өзгеше көзделмесе, ұстап беруге болмайды.

Мысалы, Ресей Федерациясының азаматы Қазақстан Республикасының аумағында жол-көлік оқиғасын жасап, нәтижесінде бірнеше адам өлімі болды. Егер бұл қылмыс үшін Ресей Федерациясының жазасы Қазақстан Республикасымен тағайындалатын жаза түрінен ауыр болса, онда Қазақстан Республикасы Ресей Федерациясының қылмыскерді беру сұранысына Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 9-бабының 3-бөлігіне сәйкес теріс жауап бере алады.

Қорыта келе, қылмыстық-құқықтық нормалардың кеңістіктікте бәсекелестігін шешуде халықаралық нормалардың ұлттық нормаларға қарағанда басымдылыққа ие екендігі мен сәйкес иерархиялық коллизиялық принциптің маңызы зор екенін атап өтсек болады. Бұл принцип халықаралық құқықтың жалпы нормаларының Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Жалпы бөлімінің нормаларымен бәсекелестігінде үлкен күшке ие. Айта кетерлік жайт, кеңістіктегі қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігіне байланысты Қазақстан Республикасында бұл мәселені реттейтін қылмыстық құқық теориясы мен тәжірибесінде барлық даулы аспектілерді жою үшін қабылданған кейбір заң актілеріндегі жекелеген нормаларды қоспағанда арнайы заң қабылданғандықтан, бұл тақырып өзекті болып қала бермек.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Бапанова Т.Т. Қылмыстық жауаптылықтан босату: нормалар бәсекелестігінің мәселелері // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – №4(61). – 2019. – Алматы, 97-102 б.
2. Gabriel Rodríguez, Sara Blanco Contrast effect on the perception of the severity of a criminal offence - Anuario desicología Jurídica Volume 26, Issue 1, 2016, Pages 107-113

3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі (04.09.2021 өзгертулермен және толықтырулармен) // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz>. (Жүгінген мерзім күні: 01.11.2021)
4. БҰҰ ресми сайты ООН. Венская конвенция о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 года // Интернет-ресурс: <https://www.un.org/ru>. (Жүгінген мерзім: 20.10.2021 г.)
5. Глебов И.Н. Международное право – М.: Дрофа, 2006. – 368 с. // Интернет-ресурс: <http://cawater-info.net>. (Жүгінген мерзімі: 27.10.2021).
6. Swart B. Arrest and Surrender // The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary / Eds. A. Cassese, P. Gaeta, John R. W. D. Jones. Oxford, 2002. Vol. II. P. 1639-1704 // Интернет-ресурс: <https://fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/13/9780198298625.pdf> (Жүгінген мерзім: 01.11.2021)
7. Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 20 декабря 1988 года // Интернет-ресурс: <https://www.un.org/ru/documents>. (Жүгінген мерзім: 06.11.2021)
8. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы (23.03.2019 өзгертулермен және толықтырулармен) // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz>. (Жүгінген мерзімі: 06.11.2021).

List of sources used

1. Varanova T.T. exemption from criminal liability: problems of competition of norms // scientific Proceedings of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan. - Almaty, 2019. - №4(61). - P. 97-102.
2. Gabriel Rodríguez, Sara Blanco Contrast effect on the perception of the severity of a criminal offence - Anuario desicología Jurídica Volume 26, Issue 1, 2016, Pages 107-113
3. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 (with amendments and additions dated 04.09.2021) // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z7> (review date: 01.11.2021)
4. UN official website UN. Vienna Convention on Diplomatic Relations from April 18, 1961 // Internet resource: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dip_rel.shtml (review date: 20.10.2021).
5. Glebov I.N. interzhdunarodnoye pravo-Moscow: Drofa, 2006 – - 368 P. // Internet resource: http://cawater-info.net/bk/water_law/pdf/glebov.pdf (review date: 27.10.2021).
6. Swart B. Arrest and Surrender // The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary / Eds. A. Cassese, P. Gaeta, John R. W. D. Jones. Oxford, 2002. Vol. II. P. 1639-1704 // Internet resource: <https://fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/13/9780198298625.pdf> (review date: 01.11.2021)
7. UN Convention on the fight against illegal drug use and psychotropic substances from December 20, 1988 // Internet resource: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/illicit_drugs.pdf (review date: 06.11.2021).
8. Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 (with amendments and additions dated 23.03.2019) / Internet resource: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (review date: 06.11.2021).

Авторлар туралы мәліметтер

Баянов Мағжан Талғатұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы «Құқық қорғау қызметі» мамандығының 3 курс докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны.

Баянова Тогжан Талғатқызы – Алматы қаласы Заң колледжінің арнайы пәндер оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

Баянов Мағжан Талғатович – докторант 3-го года обучения специальности «Правоохранительная деятельность» Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, магистр юридических наук, капитан полиции.

Баянова Тогжан Талғатовна – преподаватель специальных предметов Юридического колледжа города Алматы, магистр юридических наук.

Varanov M.T. – master of law, Kazakhstan, Almaty doctoral student of the 3rd year of study of the specialty «Law enforcement» of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makana Esbolatova.

Varanova T.T. – master of law, Kazakhstan, Almaty teacher of special subjects at the Law College of Almaty.

Д.Р. Нуркеева¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПРИНЦИПА ЗАКОННОСТИ

В статье рассматриваются отдельные узловые моменты проявления принципа принципов уголовного процесса – принципа законности. Общеизвестна роль и назначение данного принципа, как ключевого в сфере уголовного судопроизводства и важность следования ему, его строго соблюдения во всех стадиях производства по уголовному делу.

Безусловна связь данного принципа со всеми иными принципами уголовного процесса, а также общими условиями его отдельных стадий, регламентированных уголовно-процессуальным законодательством.

Данный принцип наполняет все общественные (уголовно-процессуальные) отношения в области досудебного уголовного процесса, так как лежит в основе законной и обоснованной реализации компетенции и полномочий органов уголовного преследования при производстве по уголовным делам.

В этом плане в статье фрагментарно охарактеризованы идеи воплощения данного принципа и в УПК отдельных постсоветских государств.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное дело, производство по уголовному делу, законность; принципы уголовного процесса, следователь, прокурор, досудебное расследование, уголовное преследование.

Заңдылық қағидасының нормативтік-құқықтық мазмұны

Бұл мақалада қылмыстық процестің принциптерінің принципі-заңдылық қағидасының мәселелері қарастырылады. Бұл қағиданың қылмыстық іс жүргізу саласындағы негізгі рөлі мен мақсаты және оны ұстанудың маңыздылығы, оны қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің барлық сатыларында сақтау қажеттігі барлығына белгілі.

Бұл қағиданың қылмыстық процестің барлық басқа қағидаларымен, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен реттелетін оның жеке кезеңдерінің жалпы жағдайымен байланысы да маңызды.

Заңдылық қағидасы сотқа дейінгі қылмыстық процесс саласындағы барлық қоғамдық (қылмыстық іс жүргізу) қатынастарды толтырады, өйткені ол қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде заңды және негізделген қылмыстық қудалау органдарының құзыреті мен өкілеттіктерін іске асыру негізінде жатыр.

Осыған байланысты мақалада посткеңестік кеңістіктегі жекелеген мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу кодекстеріндегі заңдылық қағидасын жүзеге асыру идеялары қысқаша сипатталған.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс, қылмыстық іс бойынша қылмыстық іс жүргізу, заңдылық, қылмыстық процестің қағидалары, тергеуші, прокурор; сотқа дейінгі тергеп-тексеру; қылмыстық қудалау.

Regulatory and legal content of the principle of legality

This article discusses the issues of the principle of the principles of criminal procedure - the principle of legality. The role and purpose of this principle as a key one in the field of criminal proceedings and the importance of following it, observing it at all stages of criminal proceedings are well known.

The connection of this principle with all other principles of the criminal process, as well as the general conditions of its individual stages, regulated by the criminal procedure legislation, is also important.

This principle fills all public (criminal procedural) relations in the field of pre-trial criminal proceedings, as it underlies the legitimate and justified implementation of the competence and powers of the criminal prosecution authorities in criminal proceedings.

In this regard, the article describes in fragments the ideas of the implementation of this principle in the Criminal Procedure Code of individual post-Soviet states.

Keywords: criminal procedure; criminal record-keeping in a criminal case, legality; principles of criminal procedure, investigator, prosecutor; pre-trial investigation; criminal prosecution.

Как правило, при конструировании принципов соответствующей отрасли права законодатель использует различные юридико-технические приемы.

Так, в случае с УПК Казахстана, он структурно выделяет принципы в отдельной 2 главе уголовно-процессуального закона, содержащей также связанные с ними задачи уголовного процесса, а также дает их исчерпывающий перечень. В другом случае, перечень принципов в законе не формулируется, а их содержание выводится из конституционных положений. Например, это характерно для норм Общей УК Казахстана.

Наряду с указанными приемами используются и другие, связанные с конструированием принципов отрасли права. В большинстве случаев законодатель выделяет базовые принципы, которые позволяют в конечном итоге гармонизировать и унифицировать национальное законодательство в рамках общепризнанных принципов и норм международного права.

К ним, в частности, следует отнести: принцип законности; принцип равенства перед законом и судом; принцип справедливости; принцип гуманизма.

Однако вернемся к принципу законности.

Требование соблюдения законности впервые было выдвинуто в период европейской революций XVII-XVIII вв.

В частности, принцип законности как уголовно-правовой принцип, был сформулирован в научных трактатах XVIII века и предполагал: «Нет ни преступления, ни наказания без указания о том в законе (Nullum crimen sine lege et nullum poena sine lege)». Известный итальянский просветитель Ч. Беккариа, разрабатывавший демократическую идею о соотношении соразмерности наказания и преступления, также писал: «Только закон может устанавливать наказание за преступления, и власть их издания может принадлежать только законодателю» [1, с. 91].

Законность, прежде всего, принцип жесткого следования всех органов государства, должностных лиц и граждан требованиям норм закона и судебных решений, который предполагает эффективную защиту законных интересов и прав граждан, а также возможность обжалования действий и решений государственных органов и должностных лиц в суде.

Непреложно и то, что уголовно-процессуальные принципы являются фундаментом современного цивилизованного уголовного процесса. Без соблюдения принципов невозможна ни защита прав и свобод человека и гражданина, ни принятие справедливых процессуальных решений. Они представляют собой закрепленные в нормах уголовно-процессуального закона основные правовые идеи, определяющие сущность и характер уголовного судопроизводства.

В системе принципов уголовного процесса, предусмотренных УПК, принцип законности далеко не случайно обозначен среди них на первом месте. Тем самым, законодатель подчеркивает его значение и роль, а также важность следования ему и соблюдения на всех стадиях уголовного судопроизводства.

Вне всякого сомнения, органическая связь данного принципа со всеми иными принципами уголовного процесса, а также общими условиями его отдельных стадий, регламентированных нормами глав 24 и 42 УПК. Последние, как точно подмечает профессор Когамов М., будучи конкретными процессуальными правилами, не доходят до значения принципов уголовного процесса, а их игнорирование не способствует полноценной реализации этих прин-

ципов соответствующих уголовного процесса и констатирует незаконность решений и действий органов уголовного преследования [2].

Действие принципа законности УПК адресует, прежде всего, к органам и должностным лицам уголовного процесса, подчеркивая, в этой связи, что нарушение требований уголовно-процессуального закона ими недопустимо, влечет соответствующую ответственность и признание недействительными незаконных актов и их отмену.

Для достижения результата в исследовательской работе нами предпринята попытка рассмотреть данный принцип на примере норм УПК некоторых постсоветских государств (например, Российской Федерации, Республик Узбекистан, Азербайджан, Эстонской).

При этом изучение законодательства вышеуказанных постсоветских государств в области уголовного процесса проведено по определению места и содержания принципа законности в уголовном процессе по следующим направлениям: а) по соблюдению требований принципа законности; б) по субъектам принципа законности; в) по ответственности субъектов исполнения принципа законности.

Итак, что присуще первому направлению.

К примеру, в УПК РФ принцип законности закреплен в ст. 7 главы 2 Общей части УПК РФ таким образом, что суд, прокурор, следователь, орган дознания, начальник органа дознания, начальник подразделения дознания и дознаватель не вправе применять федеральный закон, противоречащий настоящему Кодексу [3].

В УПК Республики Узбекистан данный принцип закреплен в ст. 11 аналогичной части и главе 2 УПК и выражен следующим образом - судья, прокурор, следователь, дознаватель, защитник, а также все лица, участвующие в производстве по уголовным делам, обязаны точно соблюдать и исполнять требования Конституции Республики Узбекистан, настоящего Кодекса и других законодательных актов Республики Узбекистан [4].

В УПК Азербайджанской Республики этому принципу отведена ст. 10.1 главы 2 Общей части, которая гласит, что суды и участники уголовного процесса должны строго соблюдать положения Конституции Азербайджанской Республики, настоящего Кодекса, других законов Азербайджанской Республики, а также международных договоров с участием Азербайджанской Республики [5].

Анализ одновременно показал, что в сравнении с вышеуказанными государствами в Эстонской Республике отсутствует норма, которая прямо предусматривает принцип законности, однако в ст. 2 главы 1 Общих положений УПК определено, что Конституция является источником уголовно-процессуального права, но по строгому соблюдению ее положений участниками уголовного процесса отдельная норма отсутствует [6]. Это возможно следует объяснить тем положением, что Эстонская Республика является членом Европейского Союза и, надо полагать, ее УПК стал в определенном смысле существенно отличаться от УПК других постсоветских государств.

По второму направлению исследования, а именно по субъектам исполнения принципа законности, как и в теории права и государства, имеются спорные моменты. Например, некоторые ученые-юристы считают, что принцип законности распространяется на всех участников и граждан, вовлеченных в орбиту уголовного процесса, тогда как другие полагают, положения данного принципа распространяются лишь на государственные органы, а именно суд, прокурора, следователя и дознавателя.

В целом, более правильно в этом вопросе учитывать распространение действия этого принципа на всех участников уголовного процесса, на чем акцентируют внимание практически все сравниваемые государства постсоветского пространства, кроме Эстонии.

По ответственности субъектов принципа законности картина здесь следующая.

В Казахстане нарушение закона судом, органами уголовного преследования при производстве по уголовным делам недопустимо и влечет за собой установленную законом ответственность, признание недействительными незаконных актов и их отмену [7].

В РФ нарушение норм УПК судом, прокурором, следователем, органом дознания, начальником органа дознания, начальником подразделения дознания или дознавателем в хо-

де уголовного судопроизводства влечет за собой признание недопустимыми полученных таким путем доказательств [3].

В УПК Республики Узбекистан всякое отступление от точного исполнения и соблюдения законов, какими бы мотивами оно ни было вызвано, является нарушением законности в уголовном процессе и влечет за собой установленную ответственность [4].

В УПК Азербайджанской Республики процессуальные действия, совершаемые с нарушением требований принципа законности требований, и постановления, принимаемые с таким нарушением, не имеют юридической силы [5].

В контексте изложенного, очевидно, что существование принципа законности во всех приведенных нами государствах, главным образом противодействия, объясняет тот факт, что нарушения законности, особенно, в сфере досудебного уголовного процесса до сих пор имеют широкое распространение и формы.

Поэтому выработка научных мер этому явлению определяет актуальность исследования проблем выражения принципа законности в области уголовного процесса.

К тому же, анализ и обобщение теоретических источников по данному вопросу показали, что проблема укрепления законности в области досудебного уголовного процесса остается в разряде «вечных» тем законодателя и правоприминителей [8].

В числе причин такого положения стоит указать на нестабильность уголовно-процессуального закона, его частую и нечеткую коррекцию.

Есть и серьезные нарекания к непродуманным институциональным преобразованиям уголовно-процессуальной деятельности.

Здесь же несовершенство путей устранения пробелов уголовно-процессуального закона, слабая образовательная и профессиональная подготовка должностных лиц, ведущих досудебный уголовный процесс, недостаточное теоретическое обеспечение национальной уголовно-процессуальной деятельности.

В этой связи, в данный момент остро необходимо теоретическое осмысление реального действия принципа законности в ходе уголовного судопроизводства на примере органов уголовного преследования Казахстана. Это актуально в ходе законодательного определения практических функций органов ведущих уголовный процесс в рамках новой конструкции построения уголовного процесса.

10 ноября текущего года депутаты Мажилиса в первом чтении одобрили поправки в законопроект по вопросам внедрения трехзвенной модели с разграничением полномочий и зон ответственности между правоохранительными органами, прокуратурой и судом.

Согласно новым поправкам на органы прокуратуры возложено составление обвинительных актов. Данные изменения нацелены на более глубокое ускорение процесса установления законности в досудебных стадиях с целью уточнения функций органов уголовного преследования.

С начала текущего года юридическую силу постановлениям органов расследования придает прокурор, а именно, о признании подозреваемым, квалификации деяния, прерывании сроков и прекращении уголовного дела и т.д. оперативному принятию таких решений придает электронный формат судопроизводства.

По данным надзорного органа, за 10 месяцев этого года из 329 тысяч постановлений органов расследования законными признаны только 287 тысяч. Остальные не согласованы или направлены на доработку [9].

Надзор прокурора за расследованием преступлений выражался, как в том, что прокурор следил за соблюдением при расследовании уголовных дел всех требований уголовно-процессуальных и иных законов, так и в том, что он обеспечивал правильность расследования уголовного дела по существу.

Следование принципу законности, как главному принципу выполнения полномочий прокурором, является основным условием соблюдения всех других принципов. В чем его суть? Прокурор в рамках закона осуществляет высший надзор за законностью деятельности государственных, местных представительных и исполнительных органов, органов местного

самоуправления и их должностных лиц, иных организаций независимо от формы собственности, и также принимаемых ими актов и решений.

Защищая закон, прокурор, прежде всего, должен беспрекословно следовать ему сам, опираясь на закон, а его решения должны быть мотивированными и обоснованными. Это, несомненно, накладывает на прокурора как на правоприменителя особые требования, в том числе и морально-этические.

Система правовых актов прокурорского реагирования и принимаемые прокурором решения должны быть обоснованы законом, а полномочия прокуроров по выявлению правонарушений и реагированию на них должны опираться на строго определенные законом формы.

Прокуратура – единственный орган, к компетенции которого Конституцией страны отнесен высший надзор за законностью как одна из наиболее важных форм обеспечения законности в стране. Термин «высший» означает не только предельность инстанции ее осуществления, но и объем, глубину и пределы его распространения [10, с. 274].

В результате анализа и в ходе изучения теории и истории возникновения принципа законности, правомерно утверждать, содержание и реализация принципа законности не изменились с момента появления права и государственности.

В настоящее время объективно требуется теоретическое прогнозирование состояния законности в досудебном уголовном процессе, определение актуальных направлений досудебного уголовного процесса, повышение внимания органов прокуратуры и следственных судей к высокой мотивации решений и действий органов уголовного преследования, с выработкой практических рекомендаций для процессов правотворчества и правоприменения в контексте укрепления режима законности в данной стадии уголовного процесса.

Также немаловажно, использовать ранее полученные по теме рекомендации и предложения, для внесения законодательных предложений по улучшению состояния режима законности в уголовно-процессуальной деятельности, при разработке обязательных для органов досудебного расследования приказов Генерального Прокурора РК, спецкурсов, проведении занятий в системе переподготовки и повышения квалификации по вопросам уголовного процесса для сотрудников органов уголовного преследования, прокуроров, следственных судей в Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК и Академии правосудия при Верховном Суде РК.

Таким образом, теоретические и практические аспекты действия принципа законности, должны во всех случаях быть в поле зрения органов и должностных в сфере уголовного процесса уже с момента начала приема и регистрации заявления или сообщения об уголовном правонарушении и до окончательного завершения досудебного и судебного процессов, с использованием для этих целей конкретных практических рекомендаций и алгоритмов действий для сотрудников правоохранительных органов.

Вне всякого сомнения, что достижение этих целей, невозможно без науки уголовного процесса, которая должна постоянно и последовательно подпитывать практику этой деятельности.

Список использованных источников

1. Беккариа, Ч.О преступления и наказаниях / Ч.О.Беккариа. -М.: ИНФРА-М., 2004. – 184с.
2. Когамов М.Ч. / Выступление д.ю.н., профессора Когамова М.Ч. 05.03.2021 года на международном круглом столе на тему «Актуальные проблемы уголовного правосудия Республики Казахстан и Республики Узбекистан: опыт, проблемы, решения». Конференция в формате онлайн на платформе Zoom, <https://us02web.zoom.us/j/81958377659?pwd=SWsyNWY5VTA3KzRW9sQWpVRzh5QT09>
3. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 01.07.2021, с изм. от 23.09.2021) <http://www.consultant.ru>. (Дата обращения: 10.11.2021.)
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года №201 изменениями и дополнениями по состоянию на 29.10.2021 года, <https://online.zakon.kz/>. Дата обращения: 10.11.2021 г.

5. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года № 907-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.04.2021 г.)

6. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики. Принят 12.02.2003. Вступил в законную силу 01.07.2004. <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab>. Дата обращения: 10.11.2021 г.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz>. Дата обращения: 10.11.2021.

8. Westen, P. Two Rules of Legality in Criminal Law [Electronic resource] / P. Westen // Law and Philosophy. – 2007. – Vol. 26. – No. 3, – P. 229-305. Access mode: <https://www.jstor.org/stable/27652617> (Access data: 04.08.2021).

9. Полномочия полиции, прокуратуры и судов разграничат в Казахстане. Новости Казахстана. <https://tengrinews.kz/kazakhstan>. (Дата обращения: 11.09.2021.)

10. Асанов Ж. Прокуратура – инструмент обеспечения законности и защиты человека, его жизни, прав и свобод. Становление и развитие современной казахстанской государственности / Ж. Асанов. – Фонд Первого Президента РК – Елбасы, Нур-Султан, 2019. – 359 с.

List of used literature

1. Beccaria, including About crime and punishment / H. O. Beccaria. – М.: INFRA-M, 2004. – 184 с.

2. Kogamov M. H / Statement D. Yu. N., Professor Kogamov M. S. 05.03.2021 of the year at the international round table on "Actual problems of criminal justice of the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan: experience, problems, solutions." Conference in online format on the Zoom platform, <https://us02web.zoom.us/j/81958377659?pwd=SWsyNWY5VTA3KzRW9sQWpVRzh5QT09>

3. The Criminal Procedure Code of the Russian Federation of 18.12.2001 N 174-FZ (as amended on 01.07.2021, with amendments. from 09/23/2021) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/f5c3db1837a657c14a41cd8ea577f01e9f8f9209/ / 10.11.2021.

4. Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan dated September 22, 1994 No. 201 as amended and supplemented as of 10/29/2021, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421101&sub_id=110000&pos=831;-54#pos=831;-54. 10.11.2021

5. The Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan (approved by the Law of the Republic of Azerbaijan No. 907-IQ of July 14, 2000) (with amendments and additions as of 04/23/2021)

6. The Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia. Adopted on 12.02.2003. Entered into force on 01.07.2004. <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused> . 10.11.2021

7. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated 04.07.2014 No. 231-V ZRK. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>. 10.11.2021.

8. Westen, P. Two Rules of Legality in Criminal Law [Electronic resource] / P. Westen // Law and Philosophy. – 2007. – Vol. 26. – No. 3, – p. 229-305. Access mode: <https://www.jstor.org/stable/27652617> (Access data: 04.08.2021).

9. The powers of the police, prosecutor's office and courts will be delimited in Kazakhstan. News of Kazakhstan. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/polnomochiya-politsii-prokuraturyi-sudov-razgranichat-453523/. 11.11.2021.

10. Asanov, Zh. The Prosecutor's Office is an instrument for ensuring the rule of law and protecting a person, his life, rights and freedoms. Formation and development of modern Kazakh statehood / Zh. Asanov. – Foundation of the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Nur-Sultan, 2019. – 359 s.

Сведения об авторе

Нуркеева Д.Р. – докторант 2-го курса Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, юрист 2-го класса, магистр юридических наук.

Нуркеева Д.Р. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының 2-курс докторанты, 2-сыныпты заңгер, заң ғылымдарының магистрі.

Nurkeeva D.R. – 2nd year doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Lawyer of the 2nd class, Master of Law.

Қ.Ш. Жакенов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ УЧАСКЕЛІК ПОЛИЦИЯ ИНСПЕКТОРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Мақалада қызмет көрсетілетін әкімшілік учаскедегі құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алу бойынша учаскелік полиция инспекторының қызметінің негізгі бағыттары қарастырылады. Учаскелік полиция инспекторларының құзыретіне кіретін функциялар талданады. Құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша УПИ-ның қызметін реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілердің мазмұны қаралды. УПИ-ның жұмысын бағалаудың негізгі параметрлері қоғам тарапынан сенім деңгейі және халықтың қауіпсіздік сезімі болуы тиіс. УПИ-ның қылмыстарды жетілдірудің себептері мен жағдайларын анықтау және жою жөніндегі қызметін жетілдіріу сипатталды. Шет ел полициясының тәжірибесі қарастырылды. Осы бағыттағы проблемалық мәселелер қаралып, қылмыстың алдын алу бойынша УПИ-ның қызметін жетілдіру бойынша шешу жолдары ұсынылды.

Түйінді сөздер: ішкі істер органдары, учаскелік полиция инспекторы, профилактика, ескерту, қоғамдық тәртіпті сақтау, құқық бұзушылық.

Деятельность участкового инспектора полиции в системе профилактики правонарушений

В статье рассматриваются основные направления деятельности участкового инспектора полиции по профилактике правонарушений на обслуживаемой административном участке. Анализируются функции, которые входят в компетенцию участковых инспекторов полиции. Проанализируем содержание основных нормативных актов, регулирующих деятельность участкового инспектора полиции по профилактике правонарушений. Рассмотрены опыт полиции зарубежных стран. Это характеризуется улучшением деятельности участкового инспектора полиции с целью выявления и устранения причин и условий, способствующих совершению правонарушения. Ключевыми параметрами оценки работы участковых инспекторов полиции должны стать уровень доверия со стороны общества и чувство безопасности у населения. Учитывая проблему в данном направлении, были предложены решения по совершенствованию деятельности участкового инспектора полиции по реализации профилактических мероприятий.

Ключевые слова: органы внутренних дел, участковый инспектор полиции, правонарушение, профилактика, предупреждение, охрана общественного порядка.

The activities of the district police inspector in the system of crime prevention

The article discusses the main activities of the district police inspector for the prevention of offenses in the serviced administrative area. The functions that fall within the competence of district police inspectors are analyzed. Let's analyze the content of the main normative acts regulating the activities of the district police inspector for the prevention of offenses. The experience of the police of foreign countries is considered. This is characterized by an improvement in the activities of the district police inspector in order to identify and eliminate the causes and conditions that contribute to the commission of an offense. The key parameters for evaluating the work of local police inspectors should be the level of public confidence and a sense of security among the population. Taking into account the problem in this direction, solutions were proposed to improve the activities of the district police inspector for the implementation of preventive measures.

Keywords: internal affairs bodies, local police inspector, offense, prevention, protection of public order.

Өртүрлі мемлекеттерде әкімшілік аумақ (елдімекен) шегінде құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі қызмет әр түрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Бұл салада әр елдің өзіндік тәжірибесі бар, оны зерттеу қазіргі күннің өзекті талаптарының бірі болып табылады.

Д.В. Васильев атап өткендей, шетелдік тәжірибені зерттеу әлеуметтік прогреске ықпал ететін факторларды анықтауға, қоғамның және оның жеке ішкі жүйелерінің дамуының іргелі заңдылықтарын анықтауға, әлеуметтік тарихи прогрестің критерийлерін тұжырымдауға, әлеуметтік қатынастардың динамикасын болжауға, қазіргі проблемаларды жеңудің тиімді тәсілдерін анықтауға мүмкіндік береді [1]. С.Н. Гордееваның пікірі бойынша, шетелдік мемлекеттік институттардың жұмысын ғылыми негізделген талдаудың практикалық құндылығы бұл отандық аналогтардың күшті және әлсіз жақтарын көруге мүмкіндік береді. Шетелдік тәжірибені шығармашылық тұрғыдан түсіну және қолдану заманауи мәселелерді жақсырақ түсінуге, теория мен практиканың даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді, оларды мұқият талдаусыз анықтау қиын [2]. Әр елдің қоғамдық тәртібі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі басқа мемлекеттердің жүйелерінен өзгеше. Бұл салада біздің елімізде белгілі бір тәжірибе жинақталған. Қазақстан Республикасында құқық бұзушылықтың алдын алуда учаскелік полиция инспекторы маңызды рөл атқарады. Учаскелік полиция инспекторының қызметі азаматтарды тұрғылықты жері бойынша қылмыстық қол сұғушылықтан қорғаудың кепілі болып табылады. Нормативтік құқықтық актілерде учаскелік полиция инспекторларының әкімшілік аумақта өзінің негізгі қызмет уақытын өткізуі бекітілген, қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау кезінде іс-шаралар өткізу қажеттілігі туындаған кезде қызмет учаскелік полиция пункттерінде жүзеге асырылады.

Елді мекендегі қоғамдық тәртіппен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өзіндік жүйесін Еуропа елдерінде байқауға болады. Мәселен, Германияда тәртіпті қорғау жөніндегі пункттер елді мекенде құқықтық тәртіпті қамтамасыз ететін төменгі құрылымдық бөлімше болып табылады. Әр түрлі жерлерде олар әр түрлі аталады: «басты полиция вахталары», «полиция бекеттері», «полиция инспекциялары». Бұл құрылымдар өз қызметін тәулік бойы жүзеге асырады. 1963 жылдан бастап елімізде ерікті полиция қызметі жұмыс істейді. Еріктілер полиция міндеттерін орындауға жарамдылығын тексергеннен және оқытудан кейін саны 10-нан 15 адамға дейінгі бекеттер бойынша тұрақты полиция қатарына жатқызылады [3]. Екі апталық алғашқы дайындық курсынан өткеннен кейін, олар негізінен бұқаралық іс-шаралар өткізу кезінде, адамдарды іздеу үшін, сондай-ақ полицияның тұрақты құрамын күшейту қажеттілігі туындаған жағдайда тәртіпті сақтау міндеттерін орындауға тартылады. Оларға қызмет атқарғаны үшін ақшалай сыйақы төленеді [4].

Америка Құрама Штаттары (АҚШ) әкімшілік-аумақтық бірліктерде қоғамдық тәртіп пен құқық бұзушылықтарды алдын алудың өзіндік жүйесі мен озық тәжірибесі бар мемлекет болып табылады. АҚШ полициясының орталықтандырылмаған жүйесі бар. Д. Д. Шалягин бұл туралы американдық полиция жүйесінің орталықтандырылмаған құрылымы Солтүстік Америка континентіндегі мемлекеттіліктің пайда болу тарихында өзінің түсіндірмесін тапқанын айтады. АҚШ полиция жүйесі мен Еуропалық полиция жүйелері арасындағы түбегейлі айырмашылықтар АҚШ-тағы бүкіл билік жүйесінің, оның ішінде полицияның «төменнен - жоғары» принципіне негізделген. Жергілікті полиция органдарының көпшілігін Штаттар мен уездердің шерифтік бөлімшелері құрайды. Шериф – өз округінде белгілі бір әкімшілік функцияларды орындайтын лауазымды тұлға, полицияның сенімді өкілі, жергілікті жерлерде қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтың алдын алу, қылмысқа қарсы тұру және жазаларды орындау бойынша кең өкілеттіктерге ие [5].

Жапонияда әкімшілік аумақтарда қоғамдық тәртіп пен құқық бұзушылықтың өзіндік тәжірибесі байқалады. Осы елдің елді мекендерінде бұл функцияны төменгі байланыстар — полиция бекеттері жүзеге асырады. Полиция қызметін жетілдірудің басым бағыттарының бірі жұртшылықпен өзара іс-қимылды күшейту болып табылатынын түсіне отырып, Жапония үкіметі елді мекендерде «будок» (Koban) полицейлерінің жұмыс істеуіне көптен бері назар аударып келеді. Бұл жүйе Мэйджи дәуірінде – 1874 жылы 1982 жылдың басында

құрылған. Елімізде 9446 полиция бекеті мен 6053 полиция бекеті өз қызметін аудандар мен аудандарда жүзеге асырды. Жалпы, бұл бекеттер мен бекеттер Жапония полициясының негізі болып табылады, онда барлық қызметкерлердің 40% - ы қызмет атқарады. Полиция бекеттері ауылдарда орналасқан, оларда отбасымен бірге тұратын бір қызметкер (Chuzai-sho) жұмыс істейді. Полиция бекеттері қалаларда жұмыс істейді, қызметкерге тек қызметтік үй-жайларды ұсынады. Бұл пункттерде қазір көптеген телемониторлар мен радиобайланыс бойынша тәртіпті бақылайтын үш-бес полиция қызметкері кезекшілік етеді. Бүкіл ел бойынша бірыңғай жүйемен жұмыс істейтін бұл полиция пункттері Жапонияда құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Егер 2010 жылдың басында тоғыз миллион тұрғыны бар Токиода 110-ға жуық полиция бөлімшелері жұмыс істесе, олардың әрқайсысына 10-15 пункт (барлығы 1184 Koban) тұйықталса, 2015 жылға қарай елде 6300 Koban және 6600 Chuzai-sho жұмыс істеді [6]. Koban-да жұмыс істейтін полиция қызметкерлері тәртіпті қорғауға ғана емес, сонымен қатар кез-келген қиындыққа тап болған азаматтарға көмектесуге бағытталған. Жапондық және шетелдік зерттеушілер мұндай пункттердің қызметін жоғары бағалайды, оларды бейімделетін институттар деп атайды, олардың сипаты олар орналасқан ортаға байланысты анықталады [7].

Қылмыстардың алдын алу, кез келген мемлекеттік қызмет сияқты, Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдарына сәйкес жүзеге асырылуға тиіс. Қазақстан Республикасы Конституциясының 2-тарауы мемлекеттік органдар, оның ішінде құқық қорғау органдарының азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына қатысты қызметінің шегін айқындайды [8].

Бұл алдын алу шараларын жүзеге асыру кезінде көрсетілген шектен шығуға жол берілмейтінін білдіреді. Қазақстан Республикасының «Ішкі істер органдары туралы» 2011 жылғы 7 ақпандағы № 199-V заңының 1, 4, және 6-баптарында, алдын ала тергеу және ескерту қызметінің басқа да субъектілері үшін қылмысқа қарсы күрес міндеттерін шешу кезінде көрсетілген шектер нақтыланады [9].

Бүгінгі таңда қазіргі полиция институтына көптеген түрлі жұмыстар жүктелген, сондықтан қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жоғары деңгейі ғана емес, сонымен қатар әр қызметкердің, бөлімнің және тұтастай алғанда аумақтық органның тікелей тиімділігі оның дұрыс ұйымдастырылуына байланысты болады. Ішкі істер органдары жүйесінде учаскелік полиция инспекторларының қызметі ерекше орын алады. УПИ жұмысы азаматтармен тікелей қарым-қатынас жасаумен байланысты. Өз қызметтік міндеттерін іске асыру барысында аталған қызметкерлерге ішкі істер органдары қызметінің барлық бағыттарында кең өкілеттіктер берілген. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаев өзінің 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына жыл сайынғы жолдауында учаскелік инспекторға басты рөл берілетіні «Жұртқа жақын полиция» қағидаты бойынша жергілікті полиция қызметінің анағұрлым тұтас реформасы пісіп-жетілгенін атап өтті. Учаскелік инспектордың мәртебесін заңды түрде арттырып, оған нәтижелі жұмыс істеу үшін барлық мүмкіндіктерді ұсыну қажет. Ол азаматтар үшін танымал, қолжетімді, беделді болуға, олардың құқықтарын белсенді қорғауға тиіс. Учаскелік инспектор-бұл жергілікті халықтың проблемаларын шешуге, қылмыстың тікелей немесе жанама жолын кесуге, азаматтарымыздың өмір сүру сапасын арттыруға арналған белгілі бір аумақта қылмыстың алдын алудың негізгі тұлғасы. Адамдармен ашық диалог жүргізу керек-олар жергілікті полициядан не күтетінін білу керек және көмек қажет болған кезде әрқашан жақын болу керек. Қазақстандықтардың сеніміне басқаша қол жеткізе алмаймыз, – деді мемлекет басшысы. [10].

Құқық бұзушылық әр түрлі формада болуы мүмкін және жәбірленушілердің, олардың отбасылары мен жақындарының және бүкіл адамдар тобының әл-ауқатына айтарлықтай әсер етуі мүмкін [11]. Сондықтан оның алдын алған әлде қайда тиімді. Құқық бұзушылықтың алдын алу ПО – ның басты мақсаты.

Ішкі істер органдарының практикалық қызметінің түпкілікті нәтижелері көбінесе учаскелік полиция инспекторлары жұмысының сапасы мен тиімділігіне байланысты болады.

Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңына сәйкес. «Құқық бұзушылықтардың профилактикасы туралы» қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық профилактикасы деп құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға, сондай-ақ құқық бұзушылықтар жасауға немесе қоғамға жат мінез-құлыққа жол бермеу мақсатында адамдарға тәрбиелік ықпал етуге бағытталған әлеуметтік, құқықтық, ұйымдастырушылық, ақпараттық және өзге де сипаттағы шаралар жиынтығы түсініледі [12]. Құқық бұзушылықтың алдын алу тек оның субъектілері мен олар қабылдайтын шаралардың жиынтығынан ғана емес, бұл қызметті үйлестіруді, құқық бұзушылықтың алдын алуға қатысатын барлық адамдардың өзара іс-қимылын, қойылған мақсаттарға неғұрлым тиімді және жедел қол жеткізуге мүмкіндік беретін, олар қабылдайтын шаралардың өзара байланысын қамтамасыз ететін көп деңгейлі әлеуметтік және құқықтық жүйе.

Қолданыстағы бұйрық шеңберінде «Учаскелік полиция пунктінің жұмысын ұйымдастыруға жауапты учаскелік полиция инспекторларының, учаскелік полиция инспекторлары мен олардың көмекшілерінің қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1095 бұйрығы учаскелік полиция инспекторлары қызметінің құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі негізгі бағыттары айқындалады, олардың арасында осы ішкі істер органдарының әкімшілік құқық бұзушылықтар жасаудың жолын кесу жөніндегі профилактикалық жұмысы ерекше орын алады [13]. Азаматтардың қылмыстары мен құқық бұзушылықтарының алдын алу және жолын кесу учаскелік полиция инспекторларының негізгі қызметі болып табылады, сондықтан осы лауазымды тұлғаның барлық қызметі оған сеніп тапсырылған әкімшілік учаскеде қылмыстарға жол бермеуге бағытталған. Әрбір УПИ-на бекітілген әкімшілік учаскені профилактикалық аралау бойынша жұмысты ерекше атап өткен жөн, ол тұрғын үй-жайларға баруды қамтиды, учаскедегі жағдайды анықтауға, пәтер ұрлығы, алаяқтық сияқты қылмыстардың алдын алуға бағытталған тұрғындармен әңгімелесу жүргізу мақсатында жүргізіледі. Учаскелік полиция инспекторы азаматтарға өзін және туыстарын қалай қорғауға болатындығын түсіндіреді, кімге есік ашпау керек, ең алдымен жеке басын куәландыратын құжатпен танысу керек екенін түсіндіреді. Айналып өту әдісімен отбасылық-тұрмыстық саладағы құқық бұзушылықтардың алдын алуға болады, мысалы, ерлі-зайыптыларға шабуыл жағдайларының көріністерінің құқықтық салдары туралы түсіндіру арқылы. Бұдан басқа, бұл әдіс учаскелік полиция инспекторларына қызмет көрсетілетін әкімшілік учаскеде тұратын адамдар туралы ақпарат жинауға, сондай-ақ тәртіпті бұзуға бейім адамдарды анықтауға көмектеседі, бұл осы адамдармен алдын алу жұмысының тиімділігін арттырады. Сондай-ақ, учаскелік полиция инспекторы құқық бұзушылықтың алдын алу және жолын кесу бойынша өткізетін басқа да іс-шараларды қарастырайық. Бірінші кезекте оларға профилактикалық аралау барысында азаматтарды құқықтық ақпараттандыру кезінде, сондай-ақ халық алдында есеп жүргізу кезінде өткізілетін баяндамалар мен дәрістер жатады, онда азаматтар ішкі істер органдарының профилактикалық қызметті жетілдіру жөнінде өз бетінше пікір білдіруге құқылы. УПИ алдын алу қызметін іске асырудың маңызды аспектілерінің бірі жеке жұмыс (әңгімелесу) жүргізу болып табылады. Бекітілген кесте бойынша азаматтарды жеке қабылдауды жүзеге асыру және олардан келіп түскен өтініштерді қарау УПИ-нан өзіне бекітілген учаскедегі жедел жағдайды білуді талап етеді. Жеке алдын алу жұмысы адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау, құқыққа қарсы әрекеттерге қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттің алдын алу қызметінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл бағыт қазіргі жағдайда өзектілігін жоғалтпайды, сонымен қатар біздің қоғамның құқықтық нигилизмнің жоғары деңгейін ескере отырып, жалпы және жеке алдын-алу шараларын жүргізу қажеттілігі артып келеді.

Дұрыс ұйымдастырылған профилактикалық жұмыс азаматтардың құқықтық санасының деңгейін едәуір арттыра алады, осылайша олардың әрқайсысы бүкіл қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне сәйкес келетін заңды талаптар мен қағидаларды түсінуге және бағалауға

кабілетті болады. Бұл азаматтармен ұйымдастырылған профилактикалық жұмыстың тиімділігі, оның жеке басының қалыптасуын айтарлықтай анықтайды: яғни бұл жол әлеуметтік, асоциалды немесе анти-социалды бола ма.

Профилактикалық есепке алуды жүзеге асыру мақсатында: 1) ақпарат жинау – мүдделі объект туралы мәліметтер алудың мақсатты процесі; 2) ақпаратты тіркеу – мәліметтерді қандай да бір материалдық жеткізгіште тіркеу процесі; 3) Ақпаратты өңдеу – ақпаратты түрлендірудің ретке келтірілген процесі (түрін немесе нысанын, мазмұнын, көлемін өзгерту); 4) ақпаратты сақтау – одан әрі пайдалану мақсатында оны белгілі бір қоймаға орналастыру; 5) ақпарат беру – ақпарат алуға немесе оны белгілі бір тұлғаларға беруге бағытталған іс-әрекеттер [14].

Осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттейтін қолданыстағы нормативтік-құқықтық база профилактикалық жұмысты қаншалықты тиімді ұйымдастыруға және жүзеге асыруға мүмкіндік беретінін анықтау, сондай-ақ учаскелік полиция инспекторлары қызметінің қаралып отырған қызметті жүзеге асырудағы құқықтық және ұйымдастырушылық мүмкіндіктерін бағалау маңызды. Алайда Ішкі істер органдары жүргізетін профилактикалық іс-шаралардың қылмыстың жай-күйі мен деңгейіне әсері жеткіліксіз болып қалуда. Мұның себебі- УПИ не олардың кәсіби қызметімен тікелей байланысты емес міндеттерді беру. Белгілі бір адамдар тобының құқыққа қарсы іс-әрекеттерін азайтуға бағытталған алдын алу іс-шараларын жүргізу үшін жауапкершілік учаскелік полиция инспекторларына жүктеледі. УПИ азаматтардың арыздарының, өтініштерінің, шағымдарының, сондай-ақ қылмыстар туралы хабарламалардың айтарлықтай көлемді қаралатын материалдардың санын, жүргізілетін профилактикалық іс-шаралар санынан едәуір асып түседі. Мысалы азаматтарды жеке қабылдау, халық алдындағы есептер, профилактикалық аралау, жеке профилактикалық әңгімелер және т.б. осыған байланысты УПИ қылмыстар туралы хабарламаларды тексеруді жүргізу практикасын барынша азайту ұсынылады. Уақыттың жетіспеушілігінен және жоғарыда айтылғандардың бәрінен олар жедел дағдыларын, жұмысқа деген қызығушылығын және халықпен сенімді қарым-қатынас пен өзара түсіністік орнатуға деген қызығушылығын жоғалтады. Профилактикалық қызметті жетілдірудің келесі бағыты мүдделі субъектілердің қаралып отырған саласындағы өкілеттіктерді жүзеге асырудың тиімділігін арттыру деп танылуы керек. Қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі міндеттерді шешуде жергілікті билік органдарымен, қоғамдық ұйымдармен және қоғамдық бірлестіктермен бірлескен жұмыс әлсіз және елеусіз болып табылады. Қабылданған көптеген шешімдер мүдделі субъектілер арасында келісілмейді, қабылданған жоспарлардың міндеттері ресми түрде орындалады. Бұл мәселені шешу атқарушы билік органдарының құрылымында үйлестіру органын құру болуы мүмкін, оның өкілеттіктеріне қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы мүдделі қызметтердің тиісті өзара іс-қимылын қамтамасыз ету кіреді. УПИ-дің азаматтармен өзара іс-қимылын ұйымдастырудың ерекше маңызы бар, өйткені учаскелік полиция инспекторларының қызметі халыққа ең жақын. Қазіргі жағдайда – әлеуметтік желілерді, еріктілер қозғалысын және т.б. дамыту, мұндай өзара іс-қимыл, оның ішінде хабар-ошарсыз кеткен адамдарды, оның ішінде кәмелетке толмағандарды іздестіру сияқты жаңа, тиімді нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін. ПО-мен келісу кезінде волонтерлер іздестіру іс-шараларын жүргізуге, жергілікті жерде және әлеуметтік желілерде іздестіру туралы ақпаратты орналастыруға көмек көрсетеді, сондай-ақ интернет желісіне мониторинг жүргізеді. Өз кезегінде, учаскелік инспектор қызметінің тиімділігінің маңызды көрсеткіштері оның азаматтардың мойындайтын беделі, жергілікті қоғамдастықтың жұмысына қанағаттануы, азаматтар тарапынан оған деген сенім дәрежесі болып табылады. Бүгінгі күні халықты қорғау мәселелері жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың басым бағыттарын қалыптастыру үшін объективті алғышарттар бар-бұл бірқатар заңнамалық актілерді және оларды іске асыру, Қазақстан Республикасының тиісті халықаралық шарттарды қосу және ратификациялау, осы мәселе бойынша қажетті қоғамдық сананы қалыптастыру жөніндегі іс-шаралар кешенін қабылдау және жетілдіру. Осы алғышарттарды неғұрлым мақсатты түрде жүзеге асыру, бар

проблемаларға көбірек назар аудару, мүмкін болатын шешімдердің практикалық құрамдастарын әзірлеу қажеттілігі өте айқын және сөзсіз болып көрінеді. Әрбір полиция қызметкері өміріне, денсаулығына қауіп төндіретін азаматтардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған. Бұл адамдардың қылмыскерлер алдындағы қорқынышын төмендетудің, жалпы криминологиялық жағдайды жақсартудың кепілі. Бұл проблемалар полиция мен азаматтық қоғамның өзара іс-қимыл стратегиясы негізінде, олардың қызметінің өзекті мәселелерін, азаматтар мен қоғамдық ұйымдардың бастамаларын кең ауқымды жалпыхалықтық талқылау негізінде табысты шешілуіне ықпал етеді, және полицияның беделін көтереді.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Васильев Д.В. Концепции организации деятельности полиции и возможности их использования в отечественной практике: по материалам США и некоторых стран Западной Европы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005.
2. Гордеев С.Н. Организация розыскной работы правоохранительных органов (зарубежный опыт) // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2016. – № 3. – С. 141
3. Майоров В.И. Организация деятельности по охране общественного порядка в США, странах Европы и России: учеб. пособие. – Челябинск, 2003. – С. 16.
4. Губанов А.В. Полиция государств Западной Европы: основные черты организации и деятельности: учеб. пособие. – М., 1990. – С. 38.
5. Шалягин Д.Д. Полиция США – организационные и правовые основы деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 17.
6. 30 Police of Japan 2015. Tokyo: National Police Agency. 2015. – P. 10
7. Nishimura K. On the Nagasaki Beat: the Art of Community Policing // Look Japan. 1997. March; Bayley D. Forces of Order. Berkeley, 1991. – P. 16.
8. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы. // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> өтініш беру күні.: 09.11.2021.
9. Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ. "Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы" / / Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/>. (жүгіну мерзімі.: 09.11.2021.)
10. Тоқаев Қ.-Ж. Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты: Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы / Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/> (Жүгіну мерзімі: 09.11.2021.)
11. Отарбаева А.Б. Профилактика в борьбе с уголовными правонарушениями, связанных с причинением вреда здоровью. // «Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан» им. М. Есболатова – 2020. – №1(62). – С. 33.
12. Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы. «Құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» / Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/>. (Жүгіну мерзімі: 09.11.2021.)
13. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1095 бұйрығы. «Учаскелік полиция пунктіннің жұмысын ұйымдастыруға жауапты учаскелік полиция инспекторларының, учаскелік полиция инспекторлары мен олардың көмекшілерінің қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (Жүгіну мерзімі: 09.11.2021.)
14. Возжанникова И.Г. Рецидив как вид множественности преступлений: монография / отв. ред. А. И. Чучаев. – М.,: Контракт, 2014. – 112 с.

List of sources used

1. Vasiliev D. V. concepts of the organization of police activity and the possibility of their application in domestic practice: based on the materials of the USA and some countries of Western Europe: Abstract of the Cand. jurid. sci. dis. ... cand. jurid. sciences. - M., 2005
2. Gordееv S. N. organization of search work of law enforcement agencies (foreign experience) // Journal of foreign legislation and comparative jurisprudence. 2016. No. 3. p. 141.
3. Mayorov V. I. organization of public order protection activities in the USA, Europe and Russia: studies. stipend. - Chelyabinsk, 2003. - p. 16.

4. Gubanov A.V. the police of the states of the Western Euro Pi: the main features of the organization and activity: studies. according to sobie. - M., 1990. - p. 38.
5. Shalyagin D. D. the US police-organizational and legal bases of activity: Abstract of the dissertation of the candidate. jurid. sci. dis. ... cand. jurid. Sciences. - M., 1998. - p. 17.
6. 30 Police of Japan 2015. Tokyo: National Police Agency. 2015. - p. 10
7. Nishimura K. On the Nagasaki Beat: the Art of Community Policing // Look Japan. 1997. March; Bayley D. Forces of Order. Berkeley, 1991. - p.
- 16.8. Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995. // Internet resource: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_date_of_application_submission.:_09.11.2021.
9. The Law of the Republic of Kazakhstan dated April 23, 2014 No. 199-V SAM. "On the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan" // Online resource: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000199_date_of_application_submission.:_09.11.2021.
10. Tokayev K.-Zh. Kazakhstan in a new real situation: time of action: The Message of the Head of State to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020 / / Online resource: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g_date_of_submission_of_the_application.:_09.11.2021.
11. Otarbayeva A. B. prevention in the fight against criminal offenses related to harm to health. // "Works of scientists of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan". M. Esbolatov-2020. - №1(62). - P. 33
12. Law of the Republic of Kazakhstan No. 271-IV dated April 29, 2010. "On the prevention of offenses" / Internet resource: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271_Date_of_application_submission.:_09.11.2021.
13. Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2015 No. 1095. "On approval of the conditions for organizing the activities of precinct police inspectors, precinct police inspectors and their assistants responsible for organizing the work of the precinct police station" // Online resource: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500013004_date_of_application_submission.:_09.11.2021.
14. Vozzhannikova I. G. as a type of recidivism of crimes: monograph / I. G. Vozzhannikova ; Rev. ed. A. I. Chuchaev. - M.,: Contract, 2014. - 112 P.

Автор туралы мәлімет

Жакенов Қасымбек Шаукатович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны.

Жакенов Қасымбек Шаукатович – докторант факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, капитан полиции.

Zhakenov K.Sh. – doctoral student of the faculty of postgraduate education, Almaty Academy named after M. Esbulatov at the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Б.С. Сабирдинов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ОДИН ИЗ ИНСТРУМЕНТОВ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Служба в органах внутренних дел является особым видом государственной службы. Особый характер службы обусловлен функциями и задачами, возложенными законодательством Республики Казахстан на органы внутренних дел, и главным предназначением – защита жизни, здоровья, прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от противоправных посягательств, охрана общественного порядка и обеспечения общественной безопасности. Право сотрудников органов внутренних дел применять меры государственного принуждения в целях профилактики правонарушений, их предупреждения, пресечения и раскрытия требует высокого профессионального уровня кадрового состава, его морально-этической состоятельности и социальной ответственности за принимаемые решения и выполняемые действия.

Автором отмечается, что формирование кадрового потенциала, способного установить конструктивный диалог с обществом, выстроить эффективные взаимоотношения в рамках сервисной модели по принципу слышащего государства, является центральной задачей на современном этапе реформирования органов внутренних дел.

В статье подчеркнута, что кадровая политика является одним из инструментов, концептуально обеспечивающих модернизацию государственного управления. Ее ресурсное обеспечение на уровне организационно-правового регулирования позволит выстроить выверенную систему формирования кадрового потенциала, адекватного тем требованиям, которые сегодня предъявляет общество в отношении правоохранительной системы.

К числу приоритетных направлений модернизации органов внутренних дел относятся:

- усиление социально-правовых гарантий для сотрудников органов внутренних дел;
- подготовка и переподготовка кадров, особенно, управленческого звена, в соответствии с реальными и потенциальными вызовами и угрозами личной, общественной, имущественной, информационной и иных видов безопасности, образующих в совокупности, национальную безопасность;
- внедрение современных технологий управления, в том числе, кадровыми ресурсами, информационно-аналитической работы, коммуникации с населением, общественностью, институтами гражданского общества.

Ключевые слова: интегральный показатель конкурентоспособности, кадровая политика, кадровый потенциал, конкурентоспособность, модернизация органов внутренних дел.

Кадр саясаты ішкі істер органдарының қызметін жетілдіру құралдарының бірі ретінде

Ішкі істер органдарындағы қызмет – бұл мемлекеттік қызметтің ерекше түрі. Қызметтің ерекше сипаты Қазақстан Республикасының заңнамасымен ішкі істер органдарына жүктелген функциялар мен міндеттермен айқындалады. Олардың негізгі мақсаты-адам мен азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғау, қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің құқық бұзушылықтардың алдын алу, олардың алдын алу, жолын кесу және оларды ашу мақсатында мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану құқығы жеке

құрамның жоғары кәсіби деңгейін талап етеді. Қызметкерлер өздерінің шешімдері мен іс-әрекеттері үшін әлеуметтік жауапкершілік алады.

Автор қоғаммен сындарлы диалог орнатуға, тыңдаушы мемлекет қағидаты бойынша қызметтік модель аясында тиімді қарым-қатынас орнатуға қабілетті кадрлық әлеуетті қалыптастыру ішкі істер органдарын реформалаудың қазіргі кезеңіндегі басты міндет екенін атап өтті.

Мақалада кадр саясаты мемлекеттік басқаруды модернизациялауды тұжырымдамалық қамтамасыз ететін құралдардың бірі екендігі баса айтылған. Оны ұйымдық-құқықтық реттеу деңгейінде ресурстық қамтамасыз ету қоғам қазіргі уақытта құқық қорғау жүйесіне қоятын талаптарға барабар кадр ресурстарын қалыптастырудың жақсы жолға қойылған жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Ішкі істер органдарын жаңғыртудың басым бағыттарының қатарына мыналар жатады:

- ішкі істер органдары қызметкерлерінің әлеуметтік-құқықтық кепілдіктерін күшейту;
- жиынтығында ұлттық қауіпсіздікті құрайтын жеке, қоғамдық, мүліктік, ақпараттық және басқа да қауіпсіздік түрлерінің нақты және ықтимал сын-тегеуріндері мен қатерлеріне сәйкес кадрларды, әсіресе басқару деңгейін даярлау және қайта даярлау;;

- кадрлық, ақпараттық-талдау жұмысын, халықпен, жұртшылықпен, азаматтық қоғам институттарымен коммуникацияны қоса алғанда, басқарудың қазіргі заманғы технологияларын енгізу.

Түйінді сөздер: бәсекеге қабілеттіліктің интегралдық көрсеткіші, кадр саясаты, кадр әлеуеті, бәсекеге қабілеттілік, ішкі істер органдарын жаңғырту.

Personnel policy as one of the tools for improving the activities of internal affairs bodies

Service in the internal affairs bodies is a special type of public service. The special nature of the service is determined by the functions and tasks assigned by the legislation of the Republic of Kazakhstan to the internal affairs bodies. Their main purpose is to protect the life, health, rights and freedoms of man and citizen, the interests of society and the state from illegal encroachments, to protect public order and ensure public safety. The right of employees of the internal affairs bodies to apply measures of state coercion in order to prevent offenses, prevent them, suppress them and disclose them requires a high professional level of the personnel. Employees are socially responsible for their decisions and actions.

The author notes that the formation of human resources that can establish a constructive dialogue with society, build effective relationships within the service model on the principle of the hearing state, is a central task at the current stage of reforming the internal affairs bodies.

The article emphasizes that the personnel policy is one of the tools that conceptually ensure the modernization of public administration. Its resource provision at the level of organizational and legal regulation will allow us to build a well-adjusted system for the formation of human resources that are adequate to the requirements that society currently imposes on the law enforcement system.

Among the priority areas of modernization of the internal affairs bodies are:

- strengthening of social and legal guarantees for employees of the internal affairs bodies;
- training and retraining of personnel, especially the management level, in accordance with the real and potential challenges and threats to personal, public, property, information and other types of security, which together form national security;
- introduction of modern management technologies, including human resources, information and analytical work, communication with the population, the public, and civil society institutions.

Keywords: integral indicator of competitiveness, personnel policy, personnel potential, competitiveness, modernization of internal affairs bodies.

1. Введение

«Несение государственной службы является выражением особого доверия со стороны общества и государства и предъявляет высокие требования к морально-этическому облику государственных служащих. Общество рассчитывает, что государственные служащие будут вкладывать все свои силы, знания и опыт в осуществляемую ими профессиональную деятельность, беспристрастно и честно служить своей Родине – Республике Казахстан», - гласит Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан [1]. Поскольку служба

в правоохранительных органах, и в частности, органах внутренних дел, является особым видом государственной службы, требования в отношении государственных служащих проецируются и на сотрудников органов внутренних дел. Особый характер службы в органах внутренних дел обусловлен функциями и задачами, возложенными на них законодательством Республики Казахстан, и главным предназначением – защита жизни, здоровья, прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от противоправных посягательств, охрана общественного порядка и обеспечения общественной безопасности. Наделение органов внутренних дел полномочиями ограничивать в рамках процессуального законодательства права и свободы человека, применять меры государственного принуждения в целях профилактики правонарушений, их предупреждения, пресечения и раскрытия требует высокого профессионального уровня кадрового состава, его морально-этической состоятельности и социальной ответственности за принимаемые решения и выполняемые действия.

Формирование кадрового потенциала, способного установить конструктивный диалог с обществом, выстроить эффективные взаимоотношения в рамках сервисной модели по принципу слышащего государства, является центральной задачей на современном этапе реформирования органов внутренних дел. Значимость проводимой работы подчеркивается тем фактом, что, сегодня «...система ОВД нацелена на активный переход от подхода, ориентированного на контроль, к подходу, ориентированному на обслуживание, где основное внимание сосредоточено на предупреждении правонарушений» [2]. Кадровая политика, имея соответствующую организационно-правовую базу, направлена на решение этой задачи.

2. Материалы и методы

Вопросы совершенствования деятельности органов внутренних дел в контексте темы данной статьи исследовались в соответствии с общенаучными теоретическими методами. Такие методы, как анализ, дедукция, наблюдение, изучение разнообразных источников информации позволили сформировать общее представление о кадровой политике и ее роли в процессе реформирования органов внутренних дел.

Источниками информации являются: нормативная правовая база Республики Казахстан о правовом статусе органов внутренних дел как субъекте правоохранительной деятельности, об отдельных аспектах кадровой политики в органах внутренних дел; теоретические исследования в области государственного управления, государственной службы.

При работе над данной статьей использовались работы следующих авторов: Алауханов Е.О., Альмадиев М., Исакулов Е.Б., Культемирова Л.Т., Токсанова М.Б.

3. Результаты

Выведено, что кадровая политика, реализуемая сегодня в системе государственной службы и, в частности, в системе правоохранительных органов, является одним из инструментов, концептуально обеспечивающих модернизацию государственного управления. Ее ресурсное обеспечение на уровне организационно-правового регулирования позволит выстроить выверенную систему формирования кадрового потенциала, адекватного тем требованиям, которые сегодня предъявляет общество в отношении правоохранительной системы.

В соответствии с социально-политическим статусом органов внутренних дел в обществе отмечены приоритетные направления их модернизации:

- усиление социально-правовых гарантий для сотрудников органов внутренних дел;
- подготовка и переподготовка кадров, особенно, управленческого звена, в соответствии с реальными и потенциальными вызовами и угрозами личной, общественной, имущественной, информационной и иных видов безопасности, образующих в совокупности, национальную безопасность;
- внедрение современных технологий управления, в том числе, кадровыми ресурсами, информационно-аналитической работы, коммуникации с населением, общественностью, институтами гражданского общества.

4. Обсуждение

Осуществляемая на современном этапе модернизация органов внутренних дел, направленная на совершенствование их деятельности, имеет соответствующую организационно-правовую основу, в рамках которой процессу реформирования определен конкретный вектор и обозначены инструменты реализации поставленных задач. Прежде всего, это реализация концепции «слышащего государства», адекватно реагирующего на законные запросы граждан, отзывающегося на их нужды. Одной из мер, направленных на достижение поставленной цели, является эффективная обратная связь с населением. Именно его оценка деятельности государства, удовлетворенность работой государственных органов, качеством выполняемых ими функций является основным критерием эффективности проводимых реформ всей системы государственных органов, и, в частности, органов внутренних дел.

Политико-определяющими документами, сформировавшими идеологию проводимых реформ в системе органов внутренних дел, являются послания Главы государства народу Казахстана: «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» (от 2 сентября 2019 года) [3] и «Казахстан в новой реальности: время действий» (от 1 сентября 2020 года) [4]. Лейтмотивом данных документов является реформирование полиции, восприятие которой как силового инструмента государства, должно трансформироваться в образ государственного органа по оказанию гражданам услуг в рамках обеспечения их безопасности. «Важно научить сотрудников правоохранительных органов вести открытый диалог с людьми. Это направление должно стать приоритетным в системе подготовки и подбора кадров», - говорится в Послании.

К сожалению, сегодня приходится констатировать, что сложившаяся на протяжении длительного времени модель отношений между государственными структурами и обществом, не отличается элементами доверия, поддержки, позитивного восприятия. Такая система восприятия и оценки в глазах общества проецируется на всю систему государственного управления, нивелируя достигнутые положительные результаты в различных сферах жизнедеятельности. Негативные последствия отсутствия диалога между обществом и государством подчеркивает Е.Б. Исакулов, справедливо отметив: «Исторический опыт государственного строительства практически всех стран показывает, что в том случае, если государственный аппарат управления оторван от общества, то в результате он превращается в самостоятельную политико-экономическую силу, нередко с собственными корыстными интересами... В этом смысле организационно-техническая модель государственной службы содержит предпосылки для развития бюрократизма». При этом, автор, помимо бумажной волокиты и дублирования функций, в значение смысла бюрократизма вкладывает также проблему получения личной выгоды государственных служащих. В данном случае личная выгода заключается в проблеме коррупции и проблеме профессиональной компетенции [5, с.206-207].

Анализ теоретических работ, материалов практики, обзоров средств массовой информации, социологических исследований свидетельствует о наличии широкого спектра проблем, снижающих эффективность деятельности правоохранительных органов, в том числе, органов внутренних дел. Проблема коррупции относится к числу таковых. Немало работ посвящено различным аспектам антикоррупционного поведения, формирования антикоррупционной культуры и антикоррупционного сознания [6, 7, 8]. Правоохранительные органы не воспринимаются в качестве субъекта обеспечения безопасности, защиты жизни и здоровья граждан. Некомпетентность, низкий профессиональный уровень, личная недисциплинированность и недооценка социальной ответственности в соответствии со своим статусом – эти и другие аспекты образуют в совокупности пласт проблем, решение которых требует мобилизации различных средств, продуманной стратегии и программ ее реализации.

Органы внутренних дел занимают особое место в системе государственных органов в силу не только особого характера выполняемых ими функций и оказываемых услуг, но и, что наиболее важно, максимальной приближенности к населению, в отличие от других правоохранительных органов. Именно этот факт непосредственного контакта с гражданами не

только по фактам совершенных противоправных действий, но и по вопросам оказания государственных услуг, осуществления профилактической, контрольной и надзорной деятельности органами внутренних дел является определяющим в оценке качества их работы и профессионального уровня сотрудников. При этом важно подчеркнуть, что профессиональный уровень, образованный совокупностью таких критериев, как профессиональная культура, профессиональная подготовка, компетентность сотрудника в решении поставленных задач, является, в свою очередь, основным показателем его конкурентоспособности. Концепцией кадровой политики правоохранительных органов Республики Казахстан, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан 31 декабря 2013 года № 720, введено понятие «интегральный показатель конкурентоспособности». Согласно данной Концепции, интегральный показатель конкурентоспособности сотрудника представляет собой формализованное числовое выражение его профессионального потенциала, основанное на расчете ключевых для должности параметров и объективных показателей профессиональных достижений [9].

Учет интегрального показателя конкурентоспособности при решении кадровых вопросов является гарантией реализации принципа меритократии, в соответствии с которым признаются, прежде всего, личные заслуги и достижения кандидата на должность, продвижение сотрудника по службе в соответствии с его профессиональными качествами и профессиональной подготовкой. Впервые в Казахстане данный принцип получил нормативное закрепление в 2015 году в Законе Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК. При этом, его доктринальное значение уже имело свое отражение в теоретических разработках по вопросам государственной службы в более ранний период. Заимствованный из опыта решения кадровых вопросов в зарубежных странах, как с карьерной, так и с позиционной моделью государственной службы, принцип меритократии характеризует основы формирования кадрового корпуса в соответствии с профессиональными характеристиками государственного служащего, его достижениями в служебной деятельности и иными критериями конкурентоспособности. Исследуя различные аспекты конкурентоспособности государственного служащего, Л.Т. Культемирова подчеркивает, что личностный и профессиональный потенциал, способность выдержать конкуренцию, преодолеть препятствия, добиться профессионального успеха, закрепить эту успешность в сознании людей – лишь часть составляющих элементов конкурентоспособности государственного служащего [10, с. 47].

Применение эффективных методов планирования и комплектования компетентными кадрами, обеспечение прозрачности кадровых процедур, оптимизация организационно-штатной структуры органов внутренних дел, реформирование системы подготовки и переподготовки кадров, укрепление кадрового корпуса, его ориентация на профессиональное развитие и карьерный рост – эти и другие задачи направлены на достижение главной цели кадровой политики – формирование кадрового потенциала органов внутренних дел.

Решение такой задачи, как оптимизация организационно-штатной структуры, позволит путем проведения функционального анализа и мониторинга полномочий органов внутренних дел освободить их от выполнения несвойственных функций и перераспределить высвободившиеся кадровые и материально-технические ресурсы в те сегменты, которые нуждаются сегодня в укреплении. В частности, служба участковых инспекторов полиции, непосредственно контактирующих с населением, претерпевает сегодня серьезные изменения в части: усиления их статуса на законодательном уровне; освобождения от выполнения несвойственных функций в результате регулярного привлечения к охранным мероприятиям; наделения дополнительными юрисдикционными полномочиями; укрепления кадрового потенциала путем усиления требований к кандидатам на должность участкового инспектора полиции, создания условий профессионального роста; улучшения материально-бытовых условий и материально-технической базы на рабочем месте. В целях единообразного и четкого исполнения служебных обязанностей, повышения эффективности их деятельности, дисциплины и законности утверждены стандартные операционные процедуры, которыми должен руководствоваться в своей работе участковый инспектор полиции. Кроме того, разработан Стандарт по-

лицейского [11], устанавливающий основные требования к профессиональным и личным качествам полицейского. Основная цель данных документов, учитывающих как международную практику, так и отечественный опыт, – повышение имиджа полицейского, улучшение качества выполняемых им функций по принципу сервисной модели отношений. При этом, важно подчеркнуть, что любые отношения – это двусторонний процесс, где есть всегда два субъекта. В контексте настоящей статьи, такими субъектами являются органы внутренних дел и общество. Конструктивность отношений зависит, как от субъективного фактора - от субъектов этих отношений, так и от объективных обстоятельств. К числу таких обстоятельств относится качество регламентации отношений, уровень их урегулированности.

Профессиональное развитие кадрового потенциала, воспитательная работа, мотивация сотрудников к личностному и служебному росту, оптимизация организационно-штатной структуры – эти и другие направления кадровой политики в органах внутренних дел, имея соответствующее социально-правовое обеспечение, позволят достичь главной цели – совершенствование деятельности органов внутренних дел, престиж службы в органах внутренних дел, повышение уровня доверия со стороны общества.

5. Заключение

По-прежнему актуальны слова Е.О. Алауханова, рассуждающего о стратегической задаче – создании новой генерации государственных управленцев: «Это должны быть люди профессионально подготовленные, грамотные, современные, честно работающие на интересы страны, не ангажированные различными заинтересованными частными лицами» [8, с.25]. Проводимая сегодня кадровая политика в органах внутренних дел направлена на достижение аналогичной цели – создание профессионально качественного кадрового корпуса. Привлечение грамотных, перспективных молодых людей, готовых честно служить своему народу, защищать жизнь и здоровье граждан, обеспечивать их безопасность и безопасность государства является одним из аспектов кадровой политики.

Список использованных источников:

1. О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153 // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/> Дата обращения 24.02.2021)
2. Токсанова М.Б. Пути реализации сервисной модели в системе органов внутренних дел // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - №1 (66). – 2021. – С.69-75
3. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана [Электронный ресурс]: Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/> (Дата обращения 24.02.2021)
4. Казахстан в новой реальности: время действий [Электронный ресурс]: Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/> (Дата обращения 03.02.2021)
5. Исакулов Е.Б. Государственная служба как сфера социально-политической модернизации в Республике Казахстан: политологический анализ: Монография. – Астана: Самұқ, 2008. – 259
6. Сартаев С.А., Калшабаева М.Ж., Отыншиева А.А. Features of the formation of anti-corruption culture and anti-corruption consciousness in the context of the emergence of a civil society in the Republic of Kazakhstan // Вестник Казахского национального университета им. Аль-Фараби. Серия Юридическая. - №3 (87). – 2018. – С.4-13
7. Maria Shedi, Pavel Merkulov, Vadim Potomsky, Vadim Sokolov and Fedor Smirnov. Anti-Corruption Policy of the State: Strategies and Methods // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – Summer 2018, Volume IX, Issue 3 (33). - С.1104-1009
8. Алауханов Е.О. Антикоррупционная правовая политика. – Алматы: Заң әдебиеті, 2009. – 256 с.
9. О мерах по дальнейшему развитию правоохранительной системы Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2013 года № 720 // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/> (Дата обращения 24.02.2021)

10. Культемирова Л.Т. Мотивация профессиональной культуры государственного служащего как условие его конкурентоспособности //Международный научный журнал «Наука и жизнь Казахстана». – Астана, 2019. №2 (77). – С.46-50.

11. Об утверждении Стандарта полицейского [Электронный ресурс]: Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 24 апреля 2020 года № 358 // URL: <http://adilet.zan.kz/rus> (Дата обращения 26.02.2021)

References:

1. O merakh po dalneyshemu sovershenstvovaniyu eticheskikh norm i pravil povedeniya gosudarstvennykh sluzhashchikh Respubliki Kazakhstan [Elektronnyy resurs]: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 29 dekabrya 2015 goda № 153 // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000153#z5> (Data obrashcheniya 24.02.2021)

2. Toksanova M.B. Puti realizatsii servisnoy modeli v sisteme organov vnutrennikh del //Uchenyye trudy Almatinskoy akademii MVD Respubliki Kazakhstan. - №1 (66). – 2021. – S.69-75

3. Konstruktivnyy obshchestvennyy dialog – osnova stabilnosti i protsvetaniya Kazakhstana [Elektronnyy resurs]: Poslaniye Glavy gosudarstva narodu Kazakhstana ot 2 sentyabrya 2019 goda // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019> (Data obrashcheniya 24.02.2021)

4. Kazakhstan v novoy realnosti: vremya deystviy [Elektronnyy resurs]: Poslaniye Glavy gosudarstva narodu Kazakhstana ot 1 sentyabrya 2020 goda // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020> (Data obrashcheniya 03.02.2021)

5. Isakulov E.B. Gosudarstvennaya sluzhba kak sfera sotsialno-politicheskoy modernizatsii v Respublike Kazakhstan: politologicheskiy analiz: Monografiya. – Astana: Samruk. 2008. – 259

6. Sartayev S.A., Kalshabayeva M.Zh., Otynshiyeva A.A. Features of the formation of anti-corruption culture and anti-corruption consciousness in the context of the emergence of a civil society in the Republic of Kazakhstan //Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo universiteta im. Al-Farabi. Seriya Yuridicheskaya. - №3 (87). – 2018. – S.4-13

7. Maria Shediya, Pavel Merkulov, Vadim Potomsky, Vadim Sokolov and Fedor Smirnov. Anti-Corruption Policy of the State: Strategies and Methods // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – Summer 2018. Volume IX. Issue 3 (33). - S.1104-1009

8. Alaukhanov E.O. Antikorruptsiyonnaya pravovaya politika. – Almaty: Za?debiyeti. 2009. – 256 s.

9. O merakh po dalneyshemu razvitiyu pravookhranitelnoy sistemy Respubliki Kazakhstan [Elektronnyy resurs]: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 31 dekabrya 2013 goda № 720 //URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000720> (Data obrashcheniya 24.02.2021)

10. Kultemirova L.T. Motivatsiya professionalnoy kultury gosudarstvennogo sluzhashchego kak usloviye ego konkurentosposobnosti //Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Nauka i zhizn Kazakhstana». – Astana. 2019. №2 (77). – S.46-50.

11. Ob utverzhdenii Standarta politseyskogo [Elektronnyy resurs]: Prikaz Ministra vnutrennikh del Respubliki Kazakhstan ot 24 aprelya 2020 goda № 358 // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020500> (Data obrashcheniya 26.02.2021)

Сведения об авторе:

Сабирдинов Бектас Сарсенбекович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова майор полиции.

Сабирдинов Бектас Ссарсенбекович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция майоры.

Sabirdinov B.S., doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov.

А.Б. Бимбет¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ЖОЛЫН КЕСУДЕГІ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ ШАРАЛАРЫ

Мақалада тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресуге және оны алдын алуға бағытталған отандық заңнаманы жетілдіру жөніндегі мәселелер қарастырылған. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күрестің құқықтық негізін құрайтын негізгі нормативтік-құқықтық актілердің тізімі келтірілген. Қарастырылатын мәселеге халықаралық ұйымдардың, белгілі заңгер-ғалымдардың көзқарастары да ұсынылған. Мақалада елімізде, бүкіл әлемде орын алған пандемия жағдайында отбасылық зорлық-зомбылық дейгейі айтарлықтай өсіп кеткендігі туралы айтылған. Біздің пайымдауымызша, осындай жағдайда зорлық-зомбылықпен күресу шаралары да күшейтілу керек. Автор тұрмыста күш көрсетуді болдырмау кезіндегі шетелдік және халықаралық ұйымдардың тәжірибесін басшылыққа алған. Мақалада тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты статистикалық мәліметтер ұсынылған.

Отбасылық зорлық-зомбылық, әйел адамдарға қарсы зорлық-зомбылығы, моральдық азап шегуі, халықаралық ұйымдар.

Совершенствование законодательства по предотвращению и пресечению бытового насилия против женщин

В данной статье рассматриваются меры по совершенствованию национального законодательства в сфере предотвращения насилия в семейно-бытовых отношениях. Приведен перечень основных нормативных правовых актов, составляющих правовую основу деятельности по борьбе с семейно-бытовым насилием. Приводятся мнения известных ученых юристов, авторитетных международных организаций по рассматриваемому вопросу. В статье акцентируется внимание на том, что в условиях пандемии, распространившейся в стране и во всем мире уровень насилия в быту значительно повысился. По нашему мнению, в этом случае соответственно меры по реагированию на насильственные действия в быту должны быть ужесточены. Автор руководствовался опытом зарубежных и международных организаций в предотвращении насильственных действий в быту. В статье приводится статистика по фактам семейно-бытового насилия в стране.

Ключевые слова: семейное насилие, дискриминация по отношению к женщине, насилие над женщинами, моральные страдания, международные организации.

The implementation of legislation on the prevention and suppression of domestic violence against women

This article discusses measures to improve national legislation in the field of prevention of violence in domestic relations. The list of the main normative legal acts that form the legal basis of activities to combat domestic violence is given. The opinions of well-known legal scholars, authoritative international organizations on the issue under consideration are given. The article focuses on the fact that in the conditions of the pandemic that has spread in the country and around the world, the level of domestic violence has significantly increased. In our opinion, in this case, accordingly, measures to respond to violent acts in everyday life should be tightened. The author was guided by the experience of foreign and international organizations in preventing violent acts in everyday life. The article provides statistics on the facts of domestic violence in the country.

Keywords: family violence, discrimination against women, violence against women, moral suffering, international organizations.

Мемлекетіміздің негізгі заңы Конституцияның алғашқы бөлімінде Ата заң адамдардың құқықтарын қорғайтындығы, оған кепілдік берілгендігі туралы айтылған. Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабына сәйкес: 1. Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы. 2. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар. 3. Әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар [1].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі бүкіл әлемде өзекті. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың шегі, ол елдің даму деңгейіне, оның әлеуметтік-ауқатының деңгейіне байланысты емес, ешқандай әлеуметтік топтармен байланысы жоқ екені жалпы мойындалған.

1981 жылдан бастап бүкіл әлем 25 қараша әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жоюдың халықаралық күні ретінде атап өтеді. Мұның тарихи негізі 1960 жылы Доминикан Республикасында орын алған оқиға болды, Доминикандық диктатор Рафаэль Трухильоның бұйрығымен әйелдер құқығы үшін күресте саяси белсенділер болған үш апалы-сіңлілі Мирабал қатыгездікпен өлтірілді [2]. Бұл күні халықаралық ұйымдар мен үкіметтік емес қоғамдық бірлестіктер осы мәселеге назар аударуға бағытталған іс-шаралар өткізеді: семинар-тренингтер, практикалық конференциялар, дөңгелек үстелдер, қоғамдық іс-шаралар және т.б. Оның мәні – әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесіне бүкіл қоғамның, мемлекет пен құқық қорғау органдарының, бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аудару.

Біріккен Ұлттар Ұйымының «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою туралы» Декларациясында әйелдердің саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық және кез келген басқа салаларда адамның барлық құқықтары мен негізгі бостандықтарын жүзеге асыру және қорғауда тең құқықтары бар деп жарияланған. Бұл кепілдіктер жүйесіне, атап айтқанда, әйелдердің өмір сүруге, теңдікке, бостандыққа және жеке басының қол сұғылмауына, қорғалуына, кемсітуге, азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынастар мен жазаларға ұшырамау құқықтары кіреді.

Кофи Аннанның «Әйел құқығы бұзылған қоғам ешқашан өркениетті бола алмайды» деп айтқанын әділ деп санаймыз. БҰҰ деректері бойынша әлемде әйелдер мен қыздардың 35%-ы өмір бойы физикалық және/немесе жыныстық зорлық-зомбылықтың қандай да бір түрінен зардап шегеді, ал кейбір елдерде әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың салдары ұрпақтар бойы сақталады [3].

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының (бұдан әрі – Заң) 4-бабына сәйкес, тұрмыстық зорлық-зомбылық физикалық, психологиялық, жыныстық және (немесе) экономикалық зорлық-зомбылық нысанында көрсетілуі мүмкін [4].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ерекшелігі – қылмыскер жәбірленушімен жақын туыстық немесе некелік қарым-қатынаста болатын, көбінесе материалдық және моральдық жағынан тәуелді, бір тұрғын үй кеңістігінде тұратын және оның құрбанына кедергісіз қол жеткізуге мүмкіндігі бар адам. Осы себепті әйелдер бұзылған құқықтарын қорғау үшін тиісті органдарға үнемі жүгіне бермейді, бұл олардың қылмыскердің жазасыз қалуына сенімділік туғызып, болашақта жағдайды ушықтырады. Қазақстандық әйелдердің менталитеті, ер адамға мойынсұнушылық пен мызғымас құрметке негізделген тәрбие деңгейі де мұндай жағдайда теріс көмек көрсетуде [5].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғау мақсатында ішкі істер органдары қорғау ұйғарымдары шығару арқылы күнделікті өмірде құқық бұзушылық жасаған адамдарға белгілі бір шектеулерді қолдануға құқылы.

Мысалы, Заңның 17-бабында «тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамның құқықтық санасы мен мінез-құлқына жүйелі түрде мақсатты түрде ықпал ету, оның тарапынан жаңа құқық бұзушылықтар

жасаудың алдын алу және жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету». Белгілі бір шараны тандаған кезде олар қолданылған адамның жеке ерекшеліктерін, олар жасаған құқық бұзушылықтардың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін ескеру міндетті [4].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы заңның және оның алдын алу және зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету бойынша Қазақстан Республикасының бірқатар нормативтік құқықтық актілерінің болуына қарамастан, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелері қажетті шешімдерді таппай отыр.

Қазақстан Республикасы Конституциясының адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайтындығын, ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа немесе өзге де қатыгез, арнамысты қорлайтын әрекеттерге ұшырауға болмайтынын реттейтін 17-бабын атап өткен жөн [1]. Бұл конституциялық ереже жеке басын отбасындағы қол сұғушылықтан қорғау жағдайларына толығымен қолданылады.

Занда көзделген реттерде заң көмегі тегін көрсетіледі. Отбасылық зорлық зомбылыққа қарсы күресу жұмыстың құқықтық негізін келесі нормативтік актілер құрайды:

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенция, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы», «Қазақстан Республикасының Конституциясы», «Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі», «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі», «Қазақстан Республикасының отбасылық зорлық-зомбылық профилактикасы» туралы заңы, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» туралы заңы. Ата заңымыздың 17-бабында адамның қадір-қасиетіне ешкімнің қол сұғуға құқығы жоқ екендігі және ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадірқасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайтындығы туралы тікелей айтылған. Атап айтқанда: 1.Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды. 2.Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды. Келесі нормативтік актіде денсаулыққа келтірілген зиянға байланысты айтылған. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінің 73-бабында отбасылық қатынастарда құқыққа қарсы іс-әрекеттер туралы айтылған [6]. Отбасы-тұрмыстық қатынастар аясындағы құқыққа қарсы әрекеттер қаралған. Құқық бұзушымен отбасы-тұрмыстық қатынастардағы адамдарға сыйламаушылық көрсетіліп, былапыт сөйлеу, қорлап тиісу, кемсіту, үй тұрмысындағы заттарды бүлдіру және олардың тыныштығын бұзатын, жеке тұрғын үйде, пәтерде немесе өзге де тұрғынжайда жасалған басқа да әрекеттер, егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса ескерту жасауға не бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға әкеп соғады. Егер құқыққа қарсы әрекет әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған болса – кінәлі тұлға он тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алынады 73-1-бап. Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру. Денсаулықтың қысқа мерзімге бұзылуына немесе жалпы еңбек қабілетін тұрақты түрде болмашы жоғалтуға әкеп соққан, денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру – он бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға алып келеді.

Құқық бұзушы өзімен бірге отбасылық байланыста тұратын адамға, жиі әйелдерге қатысты жасалған әрекеттер – ескерту жасауға немесе он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға алып келеді, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекеттер -жиырма тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға алып келеді. Сонымен қатар, «сот бұйрығы» деген ұғым қолданыла бастады. Ол отбасы ішінде болған жанжалға әсер ету шарасы болып табылады, ресми бұйрық. Мысалы, үйде болған жанжалдан кейін әйелі күйеуіне көршілердің телефон соғуы негізінде оқиға болған жерге келген полицияға арыз жазғысы келмейді. Осындайда айқын көгеруді немесе беттегі соққыға соғу белгілері айқын болмағандықтан, бұл жағдайда қоқан лоқы көрсетушіге, бұдан былай үйде дау-дамай жасауға, қол көтеруге тыйым салынады. Бұл оқиғадан кейін де полиция қызметкері, атап айтқанда учаске инспекторы аптасына бірнеше рет құқық бұзушы

тұратын жерге барып, тексереді. Қорғау нұсқамасын бұзғаны үшін құқық бұзушыға әкімшілік қамаққа алу ескертілуі не жауаптылыққа тартылуы мүмкін.

Біріккен Ұлттар Ұйымы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты «қоғамдық немесе жеке өмірде болсын, әйелдерге физикалық, жыныстық немесе психологиялық зиян немесе азап келтіретін немесе жасалған кез-келген зорлық-зомбылық әрекеті» деп анықтайды. Covid-19 коронавирустық инфекциясы басталғаннан кейін әйелдер мен қыздарға қатысты зорлық-зомбылық, әсіресе тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларының саны артып кеткеніне куә болып отырмыз. БҰҰ Бас хатшысының «әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты бірлесіп тоқтатамыз» атты ұзақ мерзімді науқанын қаржыландыру саласындағы кемшіліктерді жою, пандемия кезіндегі зорлық-зомбылық құрбандарына негізгі қызметтер көрсету, әйелдер мен қыздарға көмек көрсету жөніндегі қызметтердің әлеуетін нығайту үшін алдын алу шараларына және деректер жинауға баса назар аудару жөніндегі жаһандық іс-қимылдарды күшейтуге бағытталған. Жалпы, бүкіл әлемде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбандары көп жағдайда әйелдер болып табылады және бұл зорлық-зомбылықтың неғұрлым ауыр түрлерін бастан кешіретін әйелдер. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық әйел затының құқықтарын өрескел бұзу ғана емес бұл ғаламдық эпидемия, миллиондаған әйелдер мен қыздардың өмірі мен денсаулығына төнген кешенді қауіп болып отыр.

Біріккен Ұлттар Ұйымының (онан әрі – БҰҰ) Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою жөніндегі комитеті өзінің № 19 және № 28 жалпы ұсынымдарында гендерлік зорлық-зомбылық көпшілік алдында да, жеке контексте де кемсідудің бір түрі болып табылатындығын атап өтті. БҰҰ-ның экономикалық, әлеуметтік мәдени құқықтар жөніндегі комитеті гендерлік теңдік туралы ережесі қатысушы мемлекеттерден «көбінесе әйелдер сияқты тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына қауіпсіз тұрғын үйге, құқықтық қорғау құралдарына қол жеткізуді және физикалық, психикалық және эмоционалды зиянды өтеуді талап етеді» деп көрсетеді [5]. «Тұрмыстық зорлық – зомбылық», «отбасылық зорлық – зомбылық», деп айтылғанда, барлық адамдар әдетте қандай әлеуметтік құбылыс туралы болатынын түсінеді. Бұл дегеніміз, отбасының құшағында біреудің туысының немесе басқа жақын адамының жаман қарым-қатынасы салдарынан дене немесе моральдық азап шегуі және тіпті қайтыс болуы орын алады. Отбасындағы зорлық-зомбылық дегеніміз-физикалық немесе психикалық азап немесе мүліктік зиян келтіру қауіпін тудыратын отбасы мүшесіне қатысты қасақана жасалған әрекет. Отбасылық зорлық-зомбылықты алдын алу шаралары негізінен әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке әлі негіз жоқ жағдайларда кездеседі. Н. Ажгихинаның айтуынша, тұрмыстық зорлық-зомбылық жиілігін арттыру арқылы физикалық, жыныстық, ауызша, эмоционалды және экономикалық қорлау жақын адамдарға билік пен бақылау алу мақсатында деп айтқан [8]. Тұрмыстық жағдайда орын алатын әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты алдын алу оңай мәселе болмай отыр және оны шешімі жан-жақты болуы керек. Шетелдерде отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алу және шешу жолдары халықаралық және ұлттық тұрғыдан қарастырылады. Бұл мәселені шешуде барлық елге бірыңғай тәсіл қолданылмайды, себебі әр мемлекеттің халқының өзіндік айырмашылықтары бар. Соңғы жылдарда отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысты заңнаманы талдау көптеген мемлекеттер халықаралық конвенциялардың ережелерін ресми түрде бекітуге ғана емес, сонымен бірге іс жүзінде халықаралық ұйымдардың тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және оған қарсы күреске қатысты ұсыныстарын орындауға тырысатындығын көрсетеді [9].

Бүгінгі таңда көптеген мемлекеттерде отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысты арнайы заңдар мен нормативтік құқықтық актілер енгізілсе, кей мемлекеттерде қоғам талабына сай қолданыстағы заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізілген. Соның бірі Францияда «қоғамдық жерде бетті жауып жүруге тыйым салынады» осындай толықтырулар қылмыстық және әкімшілік кодекстерге енгізуде [9].

Көптеген шетел мемлекеттерінде осы мәселеге қатысты көптеген зерттеулер жүргізілген мысалға, дәстүрлі және дәстүрлі емес отбасылар арасындағы зорлық-зомбылықты айтуға болады. АҚШ, Канада, Австралия, Израйль елдерінің зерттеуіне сәйкес ер

адамның кінәсінен 40%-70% пайыз әйел адамдар құрбан болады. Сонымен қатар көптеген әйел адамдар сырттан көмек сұрауға сескенетіндіктері анықталды. Зерттеу нәтижесі бойынша 20%-70% пайыз әйел адамдар өзіне қатысты қатыгез қатынасты ешкімге айтпаған. Тұрмыстық оның ішінде әйел адамдарға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу немесе жеңілдетудің шараларын ұсынуға болады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсететін мекемелер тізімін қарастырсақ: ішкі істер органдары, психологиялық-педагогикалық көмек көрсету орталықтары, медициналық ұйымдар, прокуратура органдары, адам құқықтары және бала құқықтары жөніндегі уәкілдер мекемелер, мемлекеттік билік органдары, халықты әлеуметтік қорғауды басқару органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және тағы басқа мекемелер болуы мүмкін. Заң жобасына сәйкес, ішкі істер органдары үйдегі зорлық-зомбылық туралы кез-келген хабарламаларға: зардап шеккендердің өтініштеріне, куәгерлердің өтініштеріне, әлеуметтік қорғау органдары мен медициналық ұйымдардың мәліметтеріне жауап беруі керек. Арыздар тек орын алған фактілер туралы ғана емес, сондай-ақ зорлық-зомбылық қатерлері туралы да дереу қаралуы тиіс. Әйел адамдарға қарсы зорлық-зомбылығы (физикалық, жыныстық және эмоционалды) әйелдерде физикалық, психикалық, жыныстық және репродуктивті денсаулықтың қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді проблемаларына әкеледі. Зорлық-зомбылықтың бұл түрлері олардың балаларына да әсер етеді, олардың отбасылары мен қоғам үшін айтарлықтай әлеуметтік және экономикалық шығындар тудырады. Мұндай зорлық-зомбылықтың салдарының нәтижесі мынадай болуы мүмкін: - бұл кісі өлтіру және суицид түрінде өлімге әкелуі мүмкін; - бұл жарақатқа әкелуі мүмкін: - зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің 42% пайызы осындай зорлық-зомбылықтан алған жарақат туралы хабарлайды; - мұндай зорлық-зомбылықтың салдары қажетсіз жүктілік, жасанды түсік, гинекологиялық проблемалар және жыныстық жолмен алынған инфекциялар, басқада жұқпалы ауруларға әкелуі мүмкін. Зорлық-зомбылық орын алған отбасыларда өсетін балалар кейінгі өмірде зорлық-зомбылықты немесе оған сезімталдықты тудыруы мүмкін мінез-құлық және эмоционалдық бұзылулардан зардап шегуі мүмкін. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесу көп салалы тәсілді талап етсе де мұнда денсаулық сақтау секторы маңызды рөл атқарады.

Қазақстанда 1999 жылы ішкі істер органдарында әйелдерді тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғау мақсатында арнайы бөлімшелер құрылды. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге көмектесу үшін полиция қызметкерлері мамандандырылған дағдарыс қызметтерімен өзара әрекеттеседі. 2016 жылғы 21 желтоқсанда тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттары бекітілді. Тек 2020 жылы дағдарыс орталықтарына 14 мың әйел көмек сұрап жүгінсе, полиция қызметкерлері бұл орталықтарға 4,5 мың әйелді жіберді.

Дағдарыс орталықтары тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсетуге арналған, оның ішінде тегін заңгерлік және психологиялық кеңестер, медициналық тексерулер мен емдеу, уақытша баспанамен қамтамасыз ету, ауқымды ақпараттық-ағарту жұмыстары жүргізіледі.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы серіктестермен ынтымақтастықта келесі әрекеттерді орындайды. Өртүрлі жағдайларда әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың ауқымы мен сипаты туралы нақты деректер базасын жинақтайды және елдердің осындай зорлық-зомбылық пен оның салдарын құжаттау және өлшеу бойынша күш-жігеріне, оның ішінде тұрақты даму саласындағы мақсаттарды мониторингтеу контексінде әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты өлшеу әдістерін жетілдіре отырып ықпал етеді. Бұл қызмет проблеманың ауқымы мен сипатын түсіну және елдерде жаһандық деңгейде практикалық шараларды ұйымдастыру үшін өте маңызды. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл бойынша денсаулық сақтау секторының тиімді іс-шараларын тексеру және анықтау үшін ғылыми зерттеулер жүргізеді. Зорлық-зомбылық проблемасы бойынша жаһандық іс-қимыл жоспарын жүзеге асыруда елдер мен серіктестерге: а) ақпарат тарату және әйелдердің денсаулығы мен құқықтарын нығайту саласындағы ұлттық күш-жігерге жәрдемдесу және әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесу қағидаттарына

негізделеді. б) әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа ден қою саласында, оның ішінде ДДҰ құралдары мен басшылық қағидаттарын қолдану арқылы денсаулық сақтау секторының әлеуетін нығайту жолымен жүзеге асырылады. Халықаралық мекемелер мен ұйымдармен әйелдерге қарсы зорлық-зомбылықты зерттеу, «барлығы бірге қыздарды қорғау» бастамасы, халықаралық акушер-гинекологтар федерациясының әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселесі жөніндегі жұмыс тобы және БҰҰ-ның зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдерге арналған негізгі қызметтер пакетіне арналған бірлескен бағдарламасы сияқты бастамалар шеңберінде зорлық-зомбылықты азайту және жою мақсатында ынтымақтасады.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының ӘҚБК 73-б. 1 және 2 тармақтарындағы жауапкершілікті күшейту қажет яғни айыппұл қосу қажет деп санаймын. Айыппұл мөлшері 10 айлық есептік көрсеткіш шамасында және қоғамдық жұмысқа 15 тәулікке тарту көзделсе. Ішкі істер органының қызметкері жүргізетін құқық бұзушыға құқықтық ағарту және құқықтық ақпараттандыру шаралары және профилактикалық әңгіме шараларын жүргізу. Сонымен қатар Ішкі істер органдарының қызметкерлері тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты айыпталушыны арнайы тізімге алу және психологтың көмегіне жүгіну қажет. Тізімге сәйкес ай сайын бай бойы ішкі істер органының бақылауында болса. Отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысты отбасылық, қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстерінің үйлесімділігін анықтау қажет. Отбасындағы әсіресе әйел адамдарға қарсы зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесу барысында мәселені егжей-тегжейлі өте мұқият болу қажет. Себебі заңдарды дұрыс түсіндірмеу немесе жеткілікті деңгейде білмеуі салдары өте ауыр болуы мүмкін. Мәселен болмашы отбасылық жанжалдар қайтымсыз салдарға, бұзылған тағдырға және балаларға психологиялық соққы болуы мүмкін. Әрбір жас отбасы тұрмыстық зорлық-зомбылық ұғымын, мәнін дұрыс түсінбеуі мүмкін. Әр мемлекеттің өзінді ерекшеліктері болады мәселен әдет ғұрпы, салт дәстүрі сондықтан отбасы жағдай өте нәзік проблемалардың бірі. Бірақ, екінші жағынан отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық проблемасы шын мәнінде бар және жақындарына қатыгездік көрсету жағдайлары жазасыз қалмауы үшін заңнаманы жетілдіру қажет деп есептеймін.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды <https://adilet.zan.kz/kaz> (Жүгіну мерзімі: 03.09.2021 ж.)
2. Mirabal sisters explained // <http://everything.explained.today>
3. Raziyeva D.B. Murzabekova Zh.T. «The impact of the pandemic on the level of domestic violence against women: socio-legal aspects» // Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference «Social and Legal Aspects of Prevention of Domestic Violence against Women».
4. Августхан С.А. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығындағы зорлық-зомбылық ұғымдарының сипаттамалары // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – №1(30). – 201223 б.
5. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының
6. Ibragimova F.G. Candidate of Law, Head of the Department of Civil and Legal Disciplines of the Kazakh Humanitarian and Juridical Innovative University, Semey Lebed V.I. Candidate of Law, Head of the Department of Civil and Legal Disciplines of the Kazakh Humanitarian and Juridical Innovative University, Semey 8. «Socio-legal problems of domestic violence against women in the Republic of Kazakhstan» // Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference «Social and Legal Aspects of Prevention of Domestic Violence against Women».
7. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/> (Жүгіну мерзімі: 12.09.2021 ж.)
8. См. более подробно: Ажгихина Н. Кто защищает женщин. – М., 1996.
9. Усиление ответных мероприятий на гендерное насилие в секторе здравоохранения Казахстана. Материалы республиканских совещаний, проведенных партнерами при поддержке Фонда ООН в области народонаселения – ЮНФПА. – Астана, 2001.
10. Серия договоров Совета Европы - №. 210 Конвенция Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием. – Стамбул, 11.V.2011

List of sources used:

1. "Constitution of the Republic of Kazakhstan" the Constitution was adopted at a republican referendum on August 30, 1995 <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Mirabal sisters explained // <http://everything.explained.today>
3. Raziyeva D.B. MurzabekovaZh.T.«The impact of the pandemic on the level of domestic violence against women: socio-legal aspects»// Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference «Social and Legal Aspects of Prevention of Domestic Violence against Women».
4. Augustkhan S. A. characteristics of the concepts of violence in the criminal law of the Republic of Kazakhstan // scientific papers of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2012-№1(30).- 23 p.
5. amendments to the law of the Republic of Kazakhstan" on the Prevention of domestic violence"
6. Ibragimova F.G.Candidate of Law, Head of the Department of Civil and Legal Disciplines of the Kazakh Humanitarian and Juridical Innovative University, Semey Lebed V.I.Candidate of Law, Head of the Department of Civil and Legal Disciplines of the Kazakh Humanitarian and Juridical Innovative University, Semey8.«Socio-legal problems of domestic violence against women in the RepublikKazakzstan»// Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference «Social and Legal Aspects of Prevention of Domestic Violence against Women».
7. Code of the Republic of Kazakhstan" on administrative offenses " dated July 5, 2014 No. 235-V Sam <https://adilet.zan.kz/kaz / docs / K1400000235>
- 8.cm. for more information: Azhgikhina N. who protects women. Moscow, 1996.
Article in the conference materials:
9. strengthening response measures to gender discrimination in the healthcare sector of Kazakhstan materials of Republican meetings held by partners with support from the UN fund in the region of narodonaselenia-UNFPA Astana 201
10. series of agreements of the Soviet Union of Europe-no. 210 Council of Europe Convention on prevention and fight against violence in relation to women and domestic violence Istanbul, 11.V.2011

Автор туралы мәлімет

Бимбет Асемгул Бимбетқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс докторанты полиция капитаны.

Бимбет Асемгул Бимбетқызы – докторант 2-курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова капитан полиции.

Bimbet Assemgul Bimbetkyzy – 2-nd year phd-student at Almaty Academy named after M. Esbolatov Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Р.Р. Әмір¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ПОРНОГРАФИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ НЕМЕСЕ ЗАТТАРДЫ ЗАҢСЫЗ ТАРАТУДЫҢ ТҮСІНІГІ

Порнография – қылмыстық-құқықтық күрес саласында туындайтын ең күрделі проблемалардың бірі және бұл құбылысты заңды түрде анықтау мәселесі туындауда. Порнографияға қарсы қылмыстық-құқықтық күрес саласында туындайтын басты қиындықтардың бірі осы тұжырымдаманы заңды түрде анықтау мәселесі. Қазіргі уақытта қылмыстық заңнамада түбегейлі тұрғыда «порнографияға» анықтама берілмеген. Берілген мақала порнография ұғымына анықтама бере отырып, оның негізгі белгілерін ажыратады. Сонымен қатар мақалада порнографияны таратудың қоғамдық қауіптілігін негіздеу үшін әртүрлі дәлелдер келтірілген. Порнография санатындағы қылмыстық істер бойынша сараптама жүргізудің негізгі критерийлері берілген. Порнография тұжырымдамасының халықаралық және Қазақстандық құқықтық жүйесіндегі анықтамалары салыстырыла отырып зерттелген.

Түйінді сөздер: порнография, порнографиялық материалдар, қылмыстық істер, құқықтық жүйе, анықтама, сараптама.

Понятие о незаконном распространении порнографических материалов или веществ

Порнография является одной из самых сложных проблем в сфере уголовного права, и стоит вопрос о юридическом определении этого явления. Одна из главных трудностей в борьбе с порнографией - отсутствие юридического определения данного понятия. В настоящее время уголовное законодательство не дает фундаментального определения «порнографии». В данной статье дается определение понятию «порнография» и выделяются ее основные признаки. В статье приводятся различные аргументы в пользу общественной опасности распространения порнографии. Представлены основные критерии рассмотрения уголовных дел по категории порнографии. Исследуются определения понятия порнографии в международной и казахстанской правовой системе.

Ключевые слова: порнография, порнографические материалы, уголовное право, правовая система, определение, экспертиза.

The concept of illegal distribution of pornographic materials or substances

Pornography is one of the most difficult problems in the field of criminal law, and there is a question of legal definition of this phenomenon. One of the main difficulties in the fight against pornography is the legal definition of this concept. At present, the criminal law does not provide a definition of "pornography". This article defines the concept of pornography and distinguishes its main features. The article also provides various arguments to justify the public danger of pornography. The main criteria for the examination of criminal cases in the category of pornography are presented. Definitions of the concept of pornography in the international and Kazakhstani legal systems are studied in comparison.

Keywords: pornography, pornographic materials, criminal cases, legal system, reference, expertise.

Порнография – бұл жынысқа, жыныстық қатынасқа қатысты не нәрсені болса да бейнелеудегі әдепсіздік, шектен шыққан арсыздық деп түсінуімізге болады.

Порнографиялық материалдардың немесе заттардың негізгі мазмұны жыныстық қатынасты бейнелеудегі шектен шыққан әдепсіздік пен арсыздықтан, жыныс қызметінің анатомиялық және физиологиялық егжей-тегжейлігін дөрекі натуралистік жолмен бейнелеуден тұрады.

Бұл заттар мен материалдардың мақсаты - әсіресе кәмелетке толмағандардың жүйкесінің бұзылуына, жыныстық қызметінің әлсіреуіне әкеп соқтыруы мүмкін, жыныстық қатынасқа деген теріс, жағымсыз көзқарас тудыру болып табылады. Материалдар мен заттардың порнография қатарына жатқызылу мәселесі әр жақты жағдай бойынша мәдениет тұрғысынан сараптауды қажет етеді.

Порнографияға қарсы қылмыстық-құқықтық күрес саласында бірқатар қиындықтар туындады, олардың бірі осы тұжырымдаманы заңды түрде анықтау мәселесі ретінде көрініс табады. Қоғамда әртүрлі моральдық-этикалық стандарттар, яғни рұқсат етілген қарым қатынастар да бар. Демек осындай қалыпты қарым-қатынастарға керісінше теріс мазмұнды «порнография» ұғымы қалыптасқан.

Қазіргі уақытта қылмыстық заңнамада түбегейлі тұрғыда «порнографияға» анықтама берілмеген. Мысалы, орыс тілі сөздігінде С. Ожегов «жыныстық қатынасқа байланысты бейнелеудегі тым әдепсіздік, азғындық» деп түсіндірген [1, 452 б].

Порнографиялық мазмұндағы заттар, альбомдар, кино және бейнефильмдер, баспа өнімдері, порнографиялық материалдар (фотосуреттер, ойын карталары, т.б.) - бұлар қылмыстың заты болып табылады.

Порнографиялық материалдар жыныстық қатынасқа қатысты фото суреттері бар, яғни әдепсіздік пен арсыздықты білдіретін бейнелер. Олар нәсіп пен эротика жайында теріс көзқарас қалыптастырып, нәпсіқұмарлықты бұзылған жолмен қанағаттандыру қажеттілігін туындатып, адамның қалыпты жыныстық қалыптасуына адамгершілік тұрғыдан теріс бағыттарға итермелейді.

Мысалы, А. В. Наумова «Егер материал немесе зат порнографиялық болса және де нәпсіқұмарлықты қоздыруға бағытталған (өрескел жыныстық қатынас) әдепсіз түрде болса, адамның жыныстық теріс мінез-құлқын бейнелейді, сонымен бірге олар әдеби-көркем немесе ғылыми құндылығы жоқ болып танылады» делінген [2, 31 б.]. Осы анықтамадан порнографияны әлеуметтік теріс құбылыс ретінде сипаттайтын бірқатар белгілерді ажыратуымызға болады. Атап айтқанда:

- материал немесе зат нәпсіқұмарлықты қоздыруға бағытталған;
- цинизм;
- адамның жыныстық мінез-құлқының әдепсіз бейнесі;
- маңызды әдеби, көркем немесе ғылыми құндылығының болмауы.

Оның пікірінше, материалдың немесе тақырыптың порнографиялық сипаты әдетте, кез-келген қарапайым адамға айқын болуы керек. Өз кезегінде, материалдың және тақырыптың порнографиялық сипатын анықтау үшін, сараптаманы қолдану адамның жыныстық өмірін бейнелеудегі лайықты немесе ұятсыз деп танылған идеяларға сүйене отырып, мұндай сипат айқын болмаған кезде ғана рұқсат етіледі. Әрине, адамның ішкі сеніміне мәдени, ұлттық және діни дәстүрлер әсер етеді, сондықтан оның мазмұнын біркелкі қолдану үшін «порнография» ұғымының ресми түсіндірмесі болған жөн.

Порнографияны таратудың қоғамдық қауіптілігі, әдетте, қоғам үшін жағымсыз екі салдармен дәлелденеді:

1) адам өмірінің жыныстық саласы туралы бұрмаланған түсінік алатын жастардың адамгершілік дамуына теріс әсер етуі;

2) зорлық-зомбылық немесе нәпсіқұмарлық қылмыстарға бейімділікті қалыптастыруы.

Порнографияны таратудың қоғамдық қауіптілігін негіздеу үшін әртүрлі дәлелдер келтірілген. Мысалы, «порнография зиянды жыныстық құмарлықты, соның ішінде

бұрмаланған түрдегі жыныстық қажеттіліктерді қанағаттандыруға» арналған. Мұның бәрі, сайып келгенде, адамның моральдық және физикалық өзгеруі ғана емес, сонымен бірге моральдық қағидалар үшін жағымсыз салдармен де байланысты болып келеді.

Порнография моральдық және моральдық келбеті әлі қалыптаспаған және физикалық дамуы аяқталмаған кәмелетке толмағандарға үлкен зиян келтіреді [3, 52 б.].

Кейбір ғалымдардың пікірінше, порнографиялық материалдар мен заттардың таралуының әлеуметтік қауіптілігі «бұрмаланған идеяларды қалыптастырудан және жыныстық қатынастар саласындағы әлеуметтік жауапкершілік пен еркіндік қағидаларын бұзудан» тұрады, - делінген.

Басқа ұстанымға сәйкес, порнографиялық материалдардың таралуының әлеуметтік қауіптілігі олардың кәмелетке толмағандардың қалыпты физикалық және психикалық дамуына теріс әсерімен түсіндіріледі. Сонымен қатар, порнография жыныстық бұзылулардың пайда болуына әкеледі. Порнографиялық материалдармен танысу зорлау, жыныстық зорлық-зомбылық, азғындық сияқты қылмыстарға әсер етуі мүмкін.

Порнографиядан (порнографиялық материалдардан немесе заттардан) эротика (эротикалық туындылар) айырмашылықтарға ие, ол адам денесінің қозғалысымен, бейнелі тұрғыда байланысты, олар құмарлық пен жыныстық қозуға әсерін тигізеді.

Осы санаттағы қылмыстық істерді тергеу кезінде құқық қорғау органдары эротикалық сипаттағы өнімдерді өндірумен және таратумен айналысатын адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартуда, материалдар мен заттарды порнографиялық немесе эротикалық екендігіне кәсіби деңгейде бағалауын қажет етеді [4, 21 б.].

Қаралып отырған санаттағы істер бойынша қылмыс объектілерінің порнографиялық сипатын анықтау үшін зерттелетін заттар мен материалдардың порнографиялыққа жататындығын анықтау үшін арнайы (өнертану) сараптамасын жүргізу міндетті. Бұл ретте, кино және бейнефильмдер зерттелсе, онда сарапшы ретінде кино және бейне өнері саласындағы маман тартылады (картиналар мен суреттер - кескіндеме және бейнелеу өнері саласындағы маман және т. б.).

Сарапшылардың сараптамаға ұсынылған фильмдердің мазмұны мен сипаты туралы айтқан пайымдаулары, комиссия мүшелерінің кино өнерінің ерекшелігін ескермей, тұрмыстық көріністер деңгейіндегі дәлдік бағалауларына емес, арнайы танымға негізделуі тиіс. Мысалы, сот-өнертану сараптамасы жүргізілді. Мәтіндік және бейнелеу материалдарын жіктеу кезінде және бейне таспалардағы жазбаны порнографияға жатқызу туралы мәселені шешу кезінде сарапшы өнер тарихы мен әдебиеттануда танылған порнографиялық өнімдердің критерийлерін негізге алды:

1. порнография эротикадан айырмашылығы-адамды өзінің сезімдерінің, сезімдері мен эмоцияларының барлық байлығында бейнелейтін тұтас өнер, адамның жыныс құмарлығы жеке сәттеріне назар аударады, оларды өмірлік контекстен шығарып, жыныстық қатынас пен оны жүзеге асыру сипатына дейін бейнелеуі;

2. порнографияның міндеті және мақсаты - көрерменнің жыныстық қозуын ояту немесе күшейту;

3. порнография - бұл ең төменгі стандартты жыныстық қатынас, жыныс мүшелеріне назар аудартуы, жыныстық қатынасты әдепсіз көрсетуі;

4. порнография - жыныстық азғындау, жынысты рухтан айыру, имандылыққа жатпайтын барлық жыныстық қатынастардың анайы түрлері.

5. порнография стереотиптермен жұмыс істейді (яғни, схемалық, стандартталған бейнелер немесе құбылыс немесе объект туралы идеялар), оның мақсаты - әлеуметтік конвенциялардың нормаларын бұзу және адамдардың толқуына қол жеткізу. Сонымен қатар, табиғи емес жыныстық қатынасты, топтық жыныстық қатынастар, адамның жыныс мүшелерін ашық көрсету болып табылған әрекеттер;

6. порнография іс жүзінде имандылықты (адамгершілікті) жоққа шығарады.

Порнография - қылмыстық-құқықтық күрес саласында туындайтын ең күрделі проблемалардың бірі және бұл құбылысты заңды түрде анықтау мәселесі туындауда.

Порнографияның жоғары мәдени шартты құбылыс болып табылатындығы, яғни туындылардың бір немесе басқа түрін порнографияға жатқызу белгілі бір қоғамда қабылданған моральдық-этикалық стандарттарға, рұқсат етілген шекараларға байланысты болып келеді.

Осы айырмашылықтарға байланысты, «Халықаралық жария құқық» нормалары порнографияның жан-жақты анықтамасын қамтымайды. Жалпы анықтамалар ұлттық заңнамаларда, доктринада және сот практикасында беріледі. Қылмыстық заңның мәтінінде порнографияның жалпы анықтамасы өте сирек кездеседі (ҚХР Қылмыстық кодексі, Норвегия, Румыния, Словакия т.б.). Мысалы, ҚХР Қылмыстық кодексінде порнографиялық өнімдер - баспа басылымдары, фотосуреттер, бейнекассеттер, аудиокассеттер, суреттер және порнографиялық сипаттағы жыныстық әрекеттерді егжей-тегжейлі сипаттайтын немесе жынысты ашық насихаттайтын басқа да өнімдер. Адам физиологиясы мен медицина туралы ғылыми басылымдар порнографиялық туындыларға жатпайды. Сонымен қатар, мәдени құндылығы бар сексуалдық (эротикалық) мазмұндағы әдебиет пен өнер туындылары порнографияны анықтауға жатпайды [5, 6]. Норвегия Қылмыстық кодексінде (§204) порнография дегеніміз - «адамның құндылығын төмендететін, ыдырайтын немесе қорлайтын немесе басқаша әрекет ететін жыныстық бейнелер; жыныстық суреттерге балалардың қосылуы, мәйіттер, жануарлармен жыныстық қатынастар, зорлық-зомбылық пен мәжбүрлеу сипатында қолданылатын заттар мен материалдар кіреді» [7, 411 б.]. Сонымен қатар, жыныстық бейнелер порнография болып саналмайды, олар көркем, ғылыми, ақпараттық немесе ұқсас тұрғыдан рұқсат етілуі керек.

Егер материалдың сипаты немесе оның таралу жағдайлары оның балаларға немесе басқа да сезімтал аудиторияға арналғанын көрсетпесе, қарапайым ересектерге қатысты басым апелляция бағалануы керек. Көбінесе порнографияның заңды анықтамасы қылмыстық заңнама шеңберінен тыс беріледі.

Украинаның «қоғамдық моральды порнографияны насихаттайтын өнімдерден қорғау туралы» Заңына сәйкес (2003 жылғы) порнография - деп «жыныстық актілерді дәрекі, әдепсіз фиксациялау, жыныс мүшелерін, жыныстық қатынастың антистетикалық көріністерін, жыныстық ауытқуларды, моральдық өлшемдерге сәйкес келмейтін, адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлайтын суреттерді көрсету»- деп түсіндіреді [8, 115 б.].

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде порнографияның заңды анықтамасы жоқ. Авторлардың бірі дұрыс атап өткендей, қазіргі Қазақстанда тек саяси, экономикалық, әлеуметтік емес, сонымен бірге моральдық құндылықтардың қиылысында тұрған кезде, порнография мен эротика ұғымдарын сипаттайтын заң толықтай әзірленбеген.

Мысалы, аталған мәселеге қатысты істі қарау кезінде РСФСР Жоғарғы Сотының сот алқасы бейнефильмдерді порнографиялық өнімдерге жатқызу арнайы білімі мен жұмыс тәжірибесі бар кино саласындағы мамандардың міндетті қатысуымен өнер тарихы сараптамасымен жүргізілуі керек екендігін деп атап өткен болатын [9, 187 б.].

Заң әдебиеттерінде порнографияның әртүрлі және сәйкес келмейтін анықтамалары қаншалықты берілгенін бағалау үшін келесі мысалдарды келтіру жеткілікті. Шетелдік сөздердің қысқаша сөздігінде порнография «жыныстық қатынасқа қатысты бір нәрсенің натуралистік бейнесі, сондай-ақ әдебиет, бейнелеу өнері немесе фильм, осындай мазмұндағы фотосурет» - деп түсініледі.

Егер материал немесе зат порнографиялық болса, егер ол тұтасымен қабылданған болса, құмарлықты қоздыруға бағытталған (өрескел, дәрекі жыныстық қатынас) және егер ол анық, анық ұятсыз түрде болса адамның жыныстық мінез-құлқын бейнелейді және олардың әдеби, көркем немесе ғылыми құндылығы жоқ деп танылады.

Материалдың немесе тақырыптың порнографиялық сипаты арнайы білімі жоқ кез-келген қарапайым адамға айқын болуы керек. Қазақстандық заңгерлер, «классикалық анықтамаларға сәйкес, порнография дегеніміз-бұл адамның интимдік өмірінің төменгі рухтағы бейнесі... порнографияны классикалық түсіну оның ерекшелігі мен қауіптілігі сурет

(сипаттама) тақырыбында емес, сурет немесе сипаттаманың сипаты мен мақсаттарында болатындығына негізделген», - деп түсіндірген.

«Порнографиялық материалдар мен заттар танылады... негізгі мазмұны жыныстық қатынастардың анатомиялық және (немесе) физиологиялық бөлшектерінің натуралистік, егжей-тегжейлі бейнесі болып табылатын жұмыстар» - деп қылмыстық құқық бойынша оқу курстарының бірінде айтылған [10, 170 б].

Іс жүзінде қылмыстық әрекеттерді саралауда әрекеттердің өнерге жататындығын нақыталау күрделі проблемаларға әкеледі. Қылмыстық заңнамадағы түсініктемелердің нақтыланбағандығына байланысты, материалдар мен заттардың сипатын анықтау тиісті сараптамалардың (өнер тарихы, әдеби, сексологиялық және т.б.) қорытындысы негізінде жүргізілуі керек, өйткені порнография мен эротикалық құбылыстарды нақты ажырату күрделі.

Осылайша, жоғарыда айтылғандарды ескере отырып бірнеше қорытынды жасауға болады:

1. Революцияға дейінгі ресейлік қылмыстық заңда бұл қылмыстың тақырыбы деп аталды және порнографияны анықтау критерийлерін белгілеуге талпыныс жасалды деп айтуға толық негіз бар.

2. Қазіргі уақытта осы саладағы қылмыстық саясаттың негізгі бағыты кәмелетке толмағандардың рухани және физикалық дамуын порнографиялық өнімдердің зиянды әсерінен қорғау болып табылады.

3. Егер ол тұтасымен алынған болса, құмарлықты қоздыруға бағытталған (өрескел сезімтал жыныстық қатынас) және егер ол адамның жыныстық мінез-құлқын айқын, айқын, ұятсыз түрде бейнелесе және маңызды әдеби, көркем немесе ғылыми құндылығы болмаса, материал немесе зат порнографиялық болып табылады.

4. Порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратудың қауіптілігі мынада: мұндай әрекеттер моральды бұзады, жыныстық қатынастарды зиянды қоздыруға бағытталған немесе жыныстық қатынас арасындағы интимдік өмірді бұрмаланған және азғындық түсінікті қалыптастырады.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1996. – С. 651.
2. Наумов А. В. Уголовное право России. Особенная часть: курс лекций. – М.: 2011. – С.76.
3. Насырова Э.М. Криминологическая и оперативно-розыскная профилактика уголовных правонарушений, совершаемых несовершеннолетними // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2021. – №5. – С.52.
4. Нагаев В.В. Критерии различия. Проблемы правовой оценки и экспертизы: Монография. – М.: Юнити-ДАНА, 2009. – 118 с.
5. Caroline Keen, Ronald Kramer, Alan France. The pornographic state: the changing nature of state regulation in addressing illegal and harmful online content // Media, Culture & Society.- 2020.- №42 (7).- 1175-1192 p
6. Abhilash Nair, The regulation of internet pornography: Issues and challenges.- London: Routledge, 2018.- 234 p.
7. Парфенова А. В. Законодательное закрепление в зарубежных странах преступления международного характера «порнография»//Инновационные процессы в современной науке. – 2017. – С. 409-420.
8. Ларина О. К. Проблемы уголовного преследования за изготовление и распространение порнографических материалов// Современное право. – 2019. – С.113-118.
9. Донченко А. Г. Понятие порнографии в российском уголовном праве // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2015. – С. 186-192.
10. Мишланова В. А. О правовом содержании понятия «порнография»// Евразийский юридический журнал. – 2014. – С. 169-171.

List of sources used

1. Ozhegov S. I., Shvedova N. Y. Explanatory dictionary of the Russian language. - M., 1996. - p. 651

2. Naumov A.V. Criminal law of Russia. Special part: a course of lectures. - M.: 2011.P. 76.
3. Nasyrova E.M. Criminological and operational-investigative prevention of criminal offenses committed by minors // scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. - 2021 - No. 5-S. 52
4. Nagaev V. V. Criteria of distinction. Problems of legal assessment and expertise: Monograph / M.: Unity-DANA, 2009. - 118 P.
5. Caroline Keen, Ronald Kramer, Alan France. The pornographic state: the changing nature of state regulation in addressing illegal and harmful online content // Media, Culture & Society.- 2020.- №42 (7).- 1175-1192 p
6. Abhilash Nair, The regulation of internet pornography: Issues and challenges.- London: Routledge, 2018.- 234 p.
7. Parfenova A.V. Legislative consolidation of international crimes "pornography" in foreign countries//Innovative processes in modern science. -2017. - pp. 409-420.
8. Larina O. K. problems of criminal prosecution for the production and distribution of pornographic materials // Modern law. - 2019-pp. 113-118.
9. Donchenko A. G. The concept of pornography in Russian criminal law // Izvestia of higher educational institutions. Jurisprudence. - 2015-pp. 186-192.
10. Mishlanova V. A. On the legal content of the concept of "pornography"// Eurasian Legal Journal. - 2014-pp. 169-171.

Автор туралы мәлімет

Әмір Райымбек Рашидұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс докторанты полиция капитаны.

Әмір Райымбек Рашидұлы – докторант 2-курса Алматинской академии МВД РК имени Макана Есбулатова капитан полиции.

Amir Rayymbek Rashiduly – 2-nd year phd-student at Almaty Academy named after M. Esbolatov Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

О.С. Аралбаев¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И ТАКТИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ОБЫСКА ПО ДЕЛАМ О НЕЗАКОННОЙ ОХОТЕ

В предоставляемой статье, автором рассматриваются уголовно-процессуальные и тактико-криминалистические особенности проведения обыска по делам о незаконной охоте, которые позволяют целенаправленно выявлять необходимую для расследования информацию по каждому конкретному правонарушению, имеющие сходство преступного поведения правонарушителей, обстановки, механизма совершения и сокрытия преступных действий. В статье обосновывается вывод о том, что своевременно и грамотно проведенный обыск, позволяет установить факт браконьерства, подозреваемого и степень его вины, характер и размер причиненного материального ущерба; причины и обстоятельства, способствовавшие данному уголовному правонарушению. Обозначена необходимость проведения обыска по каждому факту противоправного промысла с целью поиска доказательств имеющих значение для расследуемого дела, а также на основе анализа выявленных следов, могут быть использованы для построения, проверки и корректировки оперативно-розыскных и следственных версий, планирования расследования, поиска других следов преступлений, и причастных лиц, оценки и использования доказательств, организации и проведения следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: браконьерство, незаконная охота, оружие, расследование, следы, осмотр, задержание, обыск, экспертиза.

Қылмыстық іс жүргізу және тактикалық-криминалистикалық заңсыз аң аулау туралы істер бойынша тінту жүргізудің ерекшеліктері

Ұсынылған мақалада автор заңсыз аң аулау туралы істер бойынша тінту жүргізудің қылмыстық процестік және тактикалық-криминалистикалық ерекшеліктерін қарастырады, бұл әрбір нақты құқық бұзушылық бойынша тергеу үшін қажетті ақпаратты мақсатты түрде анықтауға мүмкіндік береді, құқық бұзушылардың қылмыстық мінез-құлқына, қылмыстық әрекеттерді жасау және жасыру жағдайына, механизміне ұқсас. Мақалада уақтылы және сауатты жүргізілген тінту браконьерлік фактісін, күдіктіні және оның кінәсінің дәрежесін, келтірілген материалдық залалдың сипаты мен мөлшерін; осы қылмыстық құқық бұзушылыққа ықпал еткен себептер мен мән-жайларды анықтауға мүмкіндік береді деген тұжырым негізделеді. Тергеліп жатқан іс үшін маңызы бар дәлелдемелерді іздеу мақсатында заңсыз кәсіпшіліктің әрбір фактісі бойынша тінту жүргізу қажеттілігі белгіленді, сондай-ақ анықталған іздерді талдау негізінде жедел-іздістіру және тергеу нұсқаларын жасау, тексеру және түзету, тергеуді жоспарлау, қылмыстың басқа да іздерін және қатысы бар адамдарды іздеу, дәлелдемелерді бағалау және пайдалану, тергеу әрекеттері мен жедел-іздістіру іс-шараларын ұйымдастыру және жүргізу үшін пайдаланылуы мүмкін

Түйінді сөздер: браконьерлік, заңсыз аң аулау, қару-жарак, тергеу, іздер, тексеру, ұстау, тінту, сараптама.

Criminal procedural and tactical-criminalistic features of conducting a search in cases of illegal hunting

In the article provided by the author, the author examines the criminal procedural and tactical and forensic features of conducting a search in cases of illegal hunting, which make it possible to purposefully identify the information necessary for the investigation on each specific offense, having similarities in the

criminal behavior of offenders, the situation, the mechanism of committing and concealing criminal acts. The article substantiates the conclusion that a timely and competently conducted search makes it possible to establish the fact of poaching, the suspect and the degree of his guilt, the nature and amount of material damage caused; the reasons and circumstances that contributed to this criminal offense. The need to conduct a search for each fact of illegal fishing in order to search for evidence relevant to the case under investigation, as well as based on the analysis of the identified traces, is indicated, can be used to build, verify and correct operational-search and investigative versions, plan an investigation, search for other traces of crimes, and the persons involved, the assessment and use of evidence, the organization and conduct of investigative actions and operational-search activities.

Keywords: poaching, illegal hunting, weapons, investigation, traces, inspection, detention, search, examination.

Основными средствами уголовно-процессуального доказывания в ходе досудебного производства, являются проведение следственных действий, а протоколы данных действий наиболее распространенными источниками доказательств. Исследованию теоретических и практических аспектов по отдельным категориям уголовных дел посвящено множество работ процессуальной и криминалистической направленности, которые совершенствуют процесс направленные не только на усиление гарантий защиты законных прав и интересов участников судопроизводства, но и на решение задач эффективности и своевременности проведения следственных действий, собирании, исследовании и проверке доказательств и раскрытии преступлений.

По мнению С.А. Шейфера, - «Цель следственных действий - это прогнозируемый наиболее желательный результат деятельности следователя» [1, с. 18].

Также, А.С. Шейфер указывает, что «следует подчеркнуть важнейшую роль ясного нормативного определения цели следственного действия. Оно придает познавательной деятельности следователя четкую направленность, предотвращает подмену следственного действия другими познавательными приемами и этим исключает ненужную трату процессуальных усилий, нарушение прав участников, устраняет угрозу недопустимости полученного доказательства» [2, с. 57].

При этом, признаком разграничивающими следственные от иных процессуальных действий, является их цели направленные на сбор проверку и фиксацию доказательств, хотя для некоторых следственных действий имеет место помимо познавательных и другие цели, например, правоограничительные, связанные одновременно с мерами уголовно-процессуального принуждения, например производство задержания либо обыска. Еще одним признаком является их самостоятельность и процессуальную процедуру их производства, предусмотренные уголовно-процессуальным законом, то есть, обязательность составления протоколов в установленном порядке.

Заслуживает внимание классификация правил (общих условий) присущие всем следственным действиям, независимо от стадии судопроизводства, предложенная В.И. Радченко:

- а) наличие уголовного дела;
- б) следственные действия проводятся только специально уполномоченным лицом или органом: следователем, дознавателем, в производстве которых находится уголовное дело, членом следственной группы, иным должностным лицом по поручению следователя, органом дознания в процессе выполнения неотложных следственных действий;
- в) сопровождаются протоколированием, после чего приобретают свойства доказательств;
- г) недопустимость производства в ночное время (с 6.00 до 22.00), кроме случаев, не терпящих отлагательства;
- д) недопустимость применение насилия, угроз и иных незаконных мер, а равно создание опасности для жизни и здоровья участвующих в следственных действиях лиц;
- е) обязательность в удостоверении личности участников следственного действия, разъяснения им прав и обязанностей, предупреждение о возможной ответственности;

ж) возможность применения технических средств и способов обнаружения, фиксации и изъятия следов преступления и вещественных доказательств;

з) наличие специального и процессуального оснований (под специальным основанием понимаются фактические данные, дающие следователю, который самостоятельно определяет направление расследования и его тактику, основания для принятия решений о проведении тех или иных следственных действий) [3, с. 85].

Следственные действия по расследуемому уголовному делу могут быть проведены не только в отношении подозреваемого, к примеру, обыск и выемка часто проводятся в отношении свидетелей или даже потерпевших, а в некоторых случаях – в отношении лиц, статус которых еще не обозначен с целью собирания доказательств вины подозреваемого, при этом, отрабатываются все связи с его участием. В то же время, следователи не вправе повально, без разбора, проводить мероприятия у любого человека, для этого должны быть основания.

Непосредственными задачами поисковых действий при обыске являются: обнаружение искомых объектов; фиксация мест их сокрытия; запечатление общих, частных, а также особых примет обнаруженных объектов; приобщение истребованных объектов к делу [4, с. 351 – 377].

Обыском считается обследование жилых помещений, иных зданий, участков местности, складов, офисов и т.д. Чаще всего правоохранительные органы в ходе обыска намерены изъять: орудия преступления (ножи, оружие и др); одежду со следами преступления; имущество, которое было противоправно добыто. а также для изъятия сведений на носителях, которые бы облегчили его поиск (например, фото и видеоархив, личные записи, документы о трудоустройстве, характеристики, дневники и т.д.). Ошибочно путать обыск с таким следственным действием как осмотр места происшествия (в рамках проведения данного следственного действия осматривается обстановка, иногда изымаются следы преступления (вещи и предметы имеющие отношение к событию уголовного правонарушения, смывы с пятен крови, отпечатки пальцев и мн.др.), то есть изымаются в процессе выявления, но не ведется целенаправленный поиск как при обыске. К сожалению, в практической деятельности довольно часто имеют место подмены данных следственных действий сотрудниками полиции, вследствие чего фактически проведенный обыск в определенном месте оформляется протоколом осмотра места происшествия. В отличии от обыска для проведения осмотра нет необходимости выносить постановление, или получить разрешение (санкции) на проведение этого следственного действия. Исключение от общих правил имеет место только в случаях, когда нужно осмотреть жилище против воли проживающих лиц [5, с.3].

Обыск по уголовным делам о незаконной охоте является важным и практически всегда неотложным следственным действием, так как имеет огромное значение для успешного расследования деяния связанного с преступными посягательствами на охраняемые законом биоресурсы. Под неотложной ситуацией принято понимать внезапное возникновение таких обстоятельств, которые явно указывают на признаки преступления и дают основания полагать, что промедление с совершением принудительных процессуальных действий может реально повлечь:

- а) утрату следов преступления,
- б) сокрытие лиц, его совершивших,
- в) утрату возможности возмещения ущерба, причиненного преступлением [6, с.3].

К сожалению, многие практические работники не уделяют должного внимания данному следственному действию, так в материалах изученных уголовных дел всего лишь 43 % случаев по делам данной категории были произведены обыски, не осознавая того обстоятельства что, данное следственное действие позволяет собрать обширную доказательственную базу.

В соответствии со ст. 252. УПК Республики Казахстан, - Обыск производится с целью обнаружения и изъятия предметов или документов, имеющих значение для дела, в том числе обнаружения имущества, подлежащего аресту. Основанием для производства обыска является наличие достаточных данных полагать, что указанные предметы или документы могут

находиться в определенном помещении или ином месте либо у конкретного лица. Процессуальным основанием для проведения обыска является мотивированное постановление лица осуществляющего расследование или суда. Вынесение постановления о производстве следственного действия имеет большое значение для его законности и обоснованности, поскольку в нем формулируются правовые и фактические основания, указываются цели производства, круг участников, место и время производства и другие обстоятельства [7].

Среди ученых процессуалистов, встречается много различных определений обыска, обобщая которые можно определить суть обыска как, - следственное действие, направленное на сбор и фиксацию доказательств по расследуемому уголовному делу, основанием производства является наличие достаточных данных полагать, что в каком-либо месте или у какого-либо лица могут находиться предметы, орудия преступления, документы и ценности, которые могут иметь значение для уголовного дела, являющиеся доказательством вины подозреваемого, и помогающие отрабатывать все связи с его участием. В то же время, орган уголовного преследования не вправе повально, без разбора, и без оснований проводить мероприятия у любого человека.

Производство обыска по своей сути является принудительным действием, сопровождаемое с вторжением в жилое помещение (двор) либо иное помещение которое занимает частное лицо, и которое практически всегда против данного вторжения. Сотрудник органа дознания и следствия которые были опрошены по проводимому нами исследованию, показали что, всегда сталкиваются с проявлением негативного отношения обыскиваемого в ходе проведения обыска. В этой связи законодателем регламентирован порядок производства данного следственного действия, предусматривающий получение санкции на проведение обыска. В исключительных случаях, когда имеется реальное опасение, что разыскиваемый и (или) подлежащий изъятию объект может быть из-за промедления с его обнаружением утрачен, поврежден или использован в преступных целях либо разыскиваемое лицо может скрыться, обыск может быть произведен без санкции суда, но с последующим направлением ему сообщения о произведенном обыске. В случае, если принято решение о незаконности произведенного обыска, данное действие не может быть допущено в качестве доказательства по делу

Как верно отметила Э. Насырова, - В этой связи одним из приоритетных направлений является создание не только системы быстрого реагирования служб и подразделений органов внутренних дел на сообщения о таких, но и своевременного получения информации о преступлении [8, с. 83].

Действительно, лицо производящее расследование до производства обыска должен располагать достаточными данными о том, что в определенном месте принадлежащее частному лицу находятся орудия преступления (ружье, орудия незаконного промысла и мн.др.) которые могут иметь значение для уголовного дела, и это является фактическим основанием, так как довольно таки часто возникает конфликт между незаконной и законной эксплуатацией видов диких животных [9, с. 1].

Процессуальным основанием является наличие постановления лица осуществляющего расследование о производстве обыска. Личный обыск при задержании, заключении под стражу и на месте обыска производится без соответствующего постановления.

Задачами обыска являются:

- обнаружение орудий преступления, разыскиваемых лиц, трупов, предметов, документов и ценностей, которые могут иметь значение для уголовного дела;
- запечатление внешнего вида обнаруженных объектов;
- изъятие объектов, имеющих значение для дела либо запрещенных к обращению, а также обеспечение процессуального задержания разыскиваемых лиц;
- фиксация мест укрытия обнаруженных объектов или разыскиваемых лиц, тайников, в которых они спрятаны, и т.д. [10].

Лицу производящему расследование, желательно до начала обыска собрать определенную информацию следующего характера:

а) информация о личности лица у которого будет производиться обыск и лиц проживающих с ним совместно (к примеру, анкетные данные, основная профессиональная деятельность, хобби и увлечения, семейные связи, распорядок дня, темперамент характера, изобретательность и склонность к выдумкам и фантазиям);

б) информация о месте, где будет происходить обыск (квартира, частный дом, гараж, дачный дом, арендуемая площадь);

в) информация о предметах и документах интересующее расследование и имеющие значение для дела.

Следует учитывать то обстоятельство, что если лицу производящему расследование точно известно об объекте и его точное местонахождение, будет производиться другое следственное действие, - выемка, во всех остальных - обыск. Обыск и выемка по делам о незаконной охоте являются неотложными и проводятся безотлагательно в целях изъятия предметов и документов относящихся к уголовному делу, промедление которых непозволительно. Досудебное производство по уголовному делу в этом случае будет интересоваться предметы, которые служившими орудиями уголовного правонарушения или сохранили на себе определенные следы, были объектами противоправных посягательств; а также имущество (деньги и иные ценности), добытые противоправным путем.

К примеру, безотлагательно необходимо произвести выемку одежды, обуви и других носимых вещей подозреваемого в которой он осуществлял незаконную охоту, которые необходимо дополнительно осмотреть после чего назначить соответствующие исследования на выявление и идентификацию следов свидетельствующих о пребывании на месте преступного промысла и причастности к расследуемому событию. В этой связи, до начала выемки необходимо обеспечить лицу доставку сменной одежды и обуви.

Кроме этого, будут интересоваться и другие предметы и документы, которые помогут обнаружить следы иных правонарушений, выявлению уличающих либо опровергающих виновность подозреваемого лица.

Таким образом, объектами поиска при обысках по делам о браконьерстве могут быть:

а) Оружие, которое использовалось для осуществления преступного промысла посредством охоты (по изученным уголовным делам в 76 % случаях, по делам о незаконной охоте при обысках были изъяты боеприпасы и их составляющие. Намного реже (13%) в ходе обыска при расследовании незаконной охоты изымаются самозарядные орудия (капканы, самострелы, петли и иные виды ловушек), огнестрельное оружие (12,7 %), инструменты, предназначенные для снаряжения боеприпасов (для проведения идентификационного исследования в качестве инструментов, которые использовались для снаряжения боеприпасов, изъятых на месте происшествия - 46%). В ходе производства обыска необходимо учитывать, что указанные предметы, лица занимающиеся охотой (как легально, так и незаконно) хранят в специально отведенных местах без свободного доступа к ним посторонних лиц или детей. Даже если учитывать удаленность данного места, само лицо должно изредка иметь доступ к ним (уход за снаряжением, смазка комплектующих, уход и подготовка боеприпасов и мн.др), к примеру загородный дом-дача, гараж;

б) средства мобильной связи, специальное оборудование и снаряжение для производства охоты (специальные одежда, маскировочные халаты, обувь, специальные накидки приспособляемые для засидок, подсумки, патронташи, чехлы для огнестрельного оружия, приборы для подачи определенных сигналов и освещения, GPS - навигаторы и т.п.). На изымаемое снаряжение стоит уделить особое внимание, так как на них легко можно выявить следы биологического происхождения ранее добытых объектов промысла. О пользе в качестве доказательств изъятых навигационных приборов по уголовному делу отмечал Р.К. Туманшиев, с помощью которых можно отследить пути маршрута, засидок, места хранения оружия и боевых и съестных припасов, места сокрытия добытых незаконной охотой объектов, орудий промысла (капканы, самострелы и мн. др) [11, с. 74]. Навигационные приборы обычно находились при самом промысловике либо в транспортных средствах правонарушителей. Имеющееся у браконьера снаряжение обычно минимум и самое необходимое для проведе-

ния незаконного промысла на определенный вид особи либо сезона. Как показывает практика по месту обыска в случаях, когда было обнаружено снаряжение, предназначенное для промысла в иное время года, там же и находили орудия незаконной охоты именно на тот сезон. Средства мобильной связи, используемые лицами осуществлявшими незаконную охоту в основном смартфоны также подлежат изъятию, так как содержащейся в них информация может указать не только сам процесс незаконной охоты (фото на память с добытой дичью), но и на порядок подготовки (предварительная договоренность о охоте посредством переписки в сети «ватсап», а также выявить и иных лиц, причастных к совершению уголовного правонарушения. В виду того обстоятельства что практически всегда незаконная охота осуществляется в отдаленных местах где отсутствует мобильная связь, (смартфоны) представляют собой хранилище и накопитель информации об образе жизни владельца, его привычки и места посещения, круг знакомы и интересов, а также фотографии и видеозаписи. К сожалению фотографии и видеозаписи сделанные с объектами противозаконной охотой не могут служить прямыми доказательствами если нет самих объектов промысла. К примеру, лицо сделало селфи с незаконно добытой сайгой, и фотографии выложил с инстаграм либо иную социальную сеть. По данному фото, тяжело будет доказать незаконный процесс охоты и невозможно назначить экспертизу на пригодность объекта добычи которая должна иметь пищевую ценность. Однако, эти данные могут сообщить информацию не только о расследуемом событии, но и об иных фактах противоправной деятельности лица (переписки о приобретении либо сбыте объектов незаконной добычи);

в) объекты незаконного промысла (туши животных, птиц, шкуры, рога и иные части). Наиболее ценные части добытых животных в ходе обыска обнаруживаются очень часто, по изученным уголовным делам в 43% при обыске по месту жительства были обнаружены у самих лиц занимавшихся незаконной охотой, а так же в 9% у родственников. Места хранения данной продукции разнообразны, то есть если место хранения мяса в основном морозильные камеры, то иные части (шкуры, клыки, кости) находятся в подсобных помещениях. К примеру, рога краснокнижной сайги консервируют в емкости с кровью самого животного;

г) транспортные средства (плав-средства), которые были использованы в результате преступных посягательств на природные биоресурсы. При обыске автотранспорта желательно уделять особо внимание на багажное отделение, либо осуществить поиск место где можно спрятать оружие либо боеприпасы. Автотранспорт желательно изъять до решения вопроса в суде. Не рекомендуется оставлять транспортные средства на ответственное хранение участвующим в деле лицам, предоставлять подозреваемому возможность управления данным транспортным средством либо управлять им кем-либо из участников обыска [12, с. 57].

д) иные предметы имеющие значение для расследования уголовного дела. Так в случаях обнаружения при обыске по месту жительства туш или частей незаконно добытой дичи, дополнительно изымаются имеющиеся средства разделки (ножи, топоры, пилы и иные предметы хозяйственно-бытового назначения), в целях их сопоставления со слеодообразующими объектами, используемыми при разделке.

В случаях если личность браконьер скрылся, при осмотре места происшествия изымаются следы отпечатков обуви, - в ходе проведения обыска должна быть отыскана и изъята обувь, которой могли быть оставлены данные следы, и конечно же на самой обуви могут оставаться следы не только грунта, но и биологического происхождения (кровь, шерсть и.т.д). Также в случаях, когда при осмотре были обнаружены и изъяты следы жизнедеятельности человека (окурки, тара из под алкогольных напитков), при обыске целесообразно искать именно данные виды сигарет либо алкоголя, которые говорят о предпочтении лица к определенным маркам табака и спиртного.

Кроме этого, в любом случае обнаружения необходимо изымать предметы, которые законом запрещены к обороту либо обращению (оружие, боеприпасы, взрывчатые, наркотические, психотропные вещества и т.д.).

В целях обеспечения полноты, объективности и качества при проведении обыска целесообразно привлекать к участию специалистов-криминалистов и специалистов охотоведов.

Различают четыре стадии производства обыска:

1) подготовительная (предварительная) - прибытие следственно-оперативной группы к месту обыска, проникновение на обыскиваемый объект и проведение мероприятий, обеспечивающих нормальный ход обыска (при подготовке к обыску желательно подобрать понятых заранее. Также в состав участников обыска могут быть включены: оперуполномоченный, участковый, эксперт-криминалист, охотовед, ветеринар, кинолог с собакой);

2) обзорная - обход помещения или участка местности, подлежащего обыску, во время которого следователь непосредственно знакомится с обстановкой, намечает план обыска, окончательно распределяет обязанности между участниками, принимает решение об использовании технических средств;

3) детальная - включает в себя непосредственно поиски объектов, интересующих следствии. На этой стадии реализуется большинство тактических приемов обыска;

4) стадия фиксации - составление протокола следственного действия и описи к нему, вычерчивание планов и схем обыскиваемых помещений или участков местности, использование таких дополнительных средств фиксации, как кино-, фотосъемка и видеозапись.

Прибыв к месту обыска, следователь расставляет работников полиции, которым поручаются наружная охрана, наблюдение за окнами и выходами, ведущими к месту обыска. Такая предосторожность необходима для того, чтобы преступники не выбросили через окно предметы, их изобличающие, либо не подали условных сигналов соучастникам [13, с. 2].

При производстве обыска лицо производящее данное следственное действие, вправе вскрывать закрытые помещения, хранилища в тех случаях, когда владелец отказывается открыть их добровольно; при этом необходимо избегать лишнего повреждения имущества. Как указывалось ранее, изымаются только те предметы и документы, которые могут иметь значение для дела или запрещены к обращению, при этом на органе уголовного преследования лежит обязанность по обеспечению неразглашения обнаруженных при обыске документов, касающихся частной жизни граждан. Изымаемые предметы и документы предъявляются понятым и другим присутствующим лицам. В случае необходимости эти предметы и документы упаковываются и опечатываются.

Обыск желательно проводить в светлое время суток, так как в процессе проведения обыска приходится осматривать и совершать поисковые действия не только жилище, но и на участках местности, прилегающие к жилищу включая и прилегающие дворовые постройки.

Одним из тактических приемов, является внезапность проведения обыска для обыскиваемых, что позволит исключить возможность уничтожения интересующих расследование объектов.

Лицо, производящее обыск обязано ознакомить обыскиваемого с постановлением о производстве обыска, разъяснить его права и обязанности и до начала следственного действия предложить самостоятельно выдать предметы и документы, имеющие значение для уголовного дела. Даже в том случае, если обыскиваемый выдал по требованию указанные предметы, нельзя завершать данное следственное действие, так как имеется вероятность того, что обыскиваемый мог выдать не все объекты, или могут быть предметы и документы, свидетельствующие о причастности к иным правонарушениям.

Кроме этого в процессе производства обыска также необходимо разъяснить права, обязанности, ответственность и другим участника следственного действия (понятые, специалисты), то есть обозначить их правовой статус и смысл участия в следственном действии. Данные разъяснения прав и обязанностей предусмотренное законодательством имеет целью помочь каждому из участников уяснить, какого поведения требуется от него в процессе производства данного следственного действия. Например, такие участники, как свидетель, эксперт, специалист, переводчик, предупреждаются об ответственности за невыполнение своих обязанностей.

Список использованных источников:

- 1 Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М., 2001. – С. 18.
- 2 Шейфер А.С. Правовая регламентация следственных действий в Новом УПК РФ.// ГиП.

2003. – №2. – С. 57.

3 Уголовный процесс: Учебник для вузов/ Под ред. Радченко В.И. переизд. – М., 2006. – С.385.

4 Яровенко В.В., Каратаев А.В. — Криминалистическая характеристика и неотложные следственные действия по делам о незаконной охоте // Юридические исследования. – 2013. – № 5. – С. 351 - 377. DOI: 10.7256/2305-9699.2013.5.791 URL: <https://nbpublish.com> (Дата обращения:12.09.2021)

5 Источник:<http://juresovet.ru/poryadok-provedeniya-obyska-i-vyemki>

6 Абдихаликов А.А. К вопросу о производстве органом дознания неотложных следственных действий по обновленному уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан (понятие, значение, задачи и признаки)// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2020. –№ 3 (64). – С **Ошибка! Закладка не определена.**-72.

7 https://knowledge.allbest.ru/law/3c0b65625a2ac68a4c43a88521316c36_0.html#text

8 Насырова Э.М. Организация и тактика раскрытия квартирных краж // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2020. – № 2 (63). – 148 с.

9 Wildlife management, illegal hunting and conflicts. A bioeconomic analysis Published online by Cambridge University Press:31 July 2008 Anders Skonhofs and Jan Tore Solstad

10 https://studopedia.su/18_30102_taktika-proizvodstva-obyska.html

11 Туманшиев Р.К. Особенности расследования незаконной добычи рыбы в стадии возбуждения уголовного дела (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты): дисс...канд.юрид.наук. Специальность: 12.00.09. – Алматы: 2010. – 146 с.23

12 Мальцев Д.И. Особенности проведения обыска и выемки по делам о незаконной охоте (на примере Республики Беларусь) // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1.;URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18740> (дата обращения: 18.01.2021.

13 <https://criminalistics-ed.ru/index.php?id=517&request=full>

Сведения об авторе

Аралбаев Омар – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова капитан полиции.

Аралбаев Омар – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция капитаны.

Omar Aralbayev – is a doctoral student at the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Р.Б. Мынбаев¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИ-ЗНАЧИМЫХ ЭЛЕМЕНТАХ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье рассмотрена криминалистическая характеристика преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Проведен анализ основных элементов криминалистической характеристики данной категории преступлений.

Ключевые слова: преступление, криминалистическая характеристика, несовершеннолетний, половая неприкосновенность.

Кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық тиіспеушілік қылмыстардың криминалистикалық маңызды элементтер туралы сипаттамасы

Мақалада кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың сот-медициналық сипаттамасы қарастырылған. Қылмыстың осы санатының криминалистикалық сипаттамасының негізгі элементтеріне талдау жасалды.

Түйінді сөздер: қылмыс, криминалистикалық сипаттама, кәмелетке толмаған, жыныстық қол сұғылмаушылық.

On the issue of forensically significant elements of the forensic characteristics of crimes against the sexual inviolability of minors

The article considers the forensic characteristics of crimes against the sexual inviolability of minors. The analysis of the main elements of the forensic characteristics of this category of crimes has been carried out.

Key words: crime, forensic characteristics, minor, sexual inviolability.

Криминалистическая характеристика преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних включает следующие основные элементы:

- 1) обстановка и место совершения данной группы преступлений;
- 2) характеристика личности преступника;
- 3) мотивы совершения половых преступлений в отношении несовершеннолетнего;
- 4) способы совершения преступления;
- 5) характеристика личности потерпевшего лица.

Рассмотрим элементы криминалистической характеристики исследуемого вида преступлений.

Первым элементом является обстановка совершения преступлений. Как верно отмечает И.А. Николайчук, основными, криминалистически значимыми признаками совершения изнасилования являются «место и время его совершения, присутствие поблизости в момент преступления каких-либо лиц, помимо насильника и потерпевшей, и особенности их поведения» [1, с. 14]. По нашему мнению, данное положение в полной мере можно применить и к насильственным половым преступлениям в отношении несовершеннолетних, поскольку «об-

становка преступления» позволит выявить причинно-следственные характеристики изучаемой группы преступлений.

Изучение уголовных дел позволило установить, что чаще всего ненасильственные половые посяательства на детей совершаются в городе – 52,8%, несколько реже в сельской местности – 30,1%. В пригороде рассматриваемая группа преступлений совершалась в 9,4%, а в поселке – в 7,7% случаев. Наиболее распространенным местом совершения преступления является улица – 34,3% случаев. Нередко они совершаются в квартире – 20,4%; подъезде дома – 16,7%; парковой зоне – 14,9%. В единичных случаях место совершения преступления находилось в учебном заведении – 4,8%; автомобиле – 4,8%; гостинице – 1,1%; лифте – 1,9%. Чаще всего ненасильственные половые преступления против детей совершаются в вечернее время в период с 17 до 20 часов (57,4% случаев).

Приведенные данные могут быть использованы для выдвижения типичных версий о местах и времени совершения «не выявленных» скрытых эпизодов преступной деятельности лиц, которые систематически занимаются ненасильственными сексуальными преступлениями против несовершеннолетних. Насильственные половые преступления в отношении детей также в большинстве случаев совершаются в городе (77,8%), в летний период времени (39%), с 12 до 24 часов. Однако основным местом их совершения являются квартира, частный дом, гостиница – 23,7%. Таким образом, можно говорить об определенной специфике обстановки сексуальных преступлений ненасильственного характера.

В основе исследования данного вида преступлений центральное положение занимают обобщенные сведения о преступнике и потерпевшем.

Элементами, имеющими криминалистическое значение при характеристике личности преступника, являются: 1) отношение преступника и потерпевшего (ребенка), 2) сведения о психическом состоянии здоровья лица, виновного в совершении преступления; 3) сведения о судимости.

Личность преступника занимает центральное положение в процессе исследования различных видов преступлений [1, с. 10]. Важность этого элемента обусловлена тем, что действия преступника характеризуются актом поведения, в котором находят отражение многие свойства личности. При совершении криминалистически однородных ненасильственных преступлений образуются следы, выявление, фиксация, изъятие и исследование которых позволит смоделировать наиболее вероятный тип преступника. Для криминалистической характеристики ненасильственных половых преступлений против детей особое значение имеют социальные, социально-демографические и социально-психологические свойства личности преступника.

Субъектом преступления может быть лицо как мужского, так и женского пола. Результаты изучения уголовных дел показали, что подавляющее большинство ненасильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних совершают мужчины – 98%.

Следующим фактором, характеризующим преступников, является возраст, в значительной степени определяющий состояние и возможности лица, круг его потребностей и интересов, жизненных установок и ценностных ориентации, стремлений и желаний. С увеличением возраста происходят не только физиологические и психологические изменения организма человека, но и изменения самой личности: ее социальных ролей и функций, привычек, характера, мотивации поступков, реакции на конфликтные ситуации. Все это не может не оказывать определенное влияние на поведение человека.

Если рассматривать половые преступления в целом, то их в основном совершают лица в возрасте от 25 до 35 лет, что составляет 38%. Далее следует группа лиц в возрасте от 18 до 25 лет – 33%. 17% преступлений совершают лица от 35 до 45 лет. Лица в возрасте от 45 до 55 лет составляют примерно 7%, а старше 55 лет – 4%. Как показало, проведенное нами исследование, большая часть преступников, совершающих ненасильственные половые преступления в отношении несовершеннолетних, относится к возрастной категории от 35 до 45 лет – 33%. Затем следуют лица от 18 до 25 лет – 23%. 20% преступников совершили преступления в возрасте от 55 и старше, возрастная категория от 25 до 35 лет составляет 15%.

Криминальная активность возрастных групп 16-18 лет и 45-55 примерно одинакова и составляет 4,5%.

Ярко выражено преобладание среди совершивших ненасильственные сексуальные преступления против несовершеннолетних лиц зрелого возраста, что связано со временем наибольшего накопления тяжких переживаний; аффективных состояний и конфликта личности (как внутреннего, так и со средой) и роста тревоги за себя.

Данная информация позволяет спрогнозировать оптимальные направления поиска неизвестных преступников, скрывающих свою внешность в ходе совершения преступлений. У 59,5% лиц, совершивших рассматриваемые нами преступления, отсутствовали дети. 40,5% преступников имели детей, при этом в 23% дети были удочеренными (усыновленными). Специальные исследования показывают, что среди субъектов полового сношения и совершения развратных действий с малолетними лицами высока доля лиц в определенной степени связанных с воспитанием или содержанием потерпевших. По данным, имеющимся в литературе, осуждены по ст. 124 УК около 70% родителей и знакомых детей (11% являются дочерьми; 11,3% падчерицами виновного) [76, с. 226]. Однако, в ходе проведенного нами обобщения уголовных дел было установлено, что более чем 21% преступников являлись приемными родителями потерпевших, в подавляющем большинстве случаев – сожителями матерей потерпевших детей. В 7,5% случаев потерпевшими являлись дочери или сыновья преступника. В 16,5% случаев преступное посягательство совершали соседи потерпевшего. 10% несовершеннолетних, подвергшихся сексуальному посягательству, являлись учениками или воспитуемыми. Тем не менее, 46% ненасильственных половых преступлений в отношении детей совершили лица, незнакомые несовершеннолетним. Психическое состояние здоровья преступников также имеет определенное криминалистическое значение, поскольку позволяет определить круг подозреваемых лиц.

При изучении заключений стационарных судебно-психиатрических экспертиз, назначенных при расследовании развратных действий, были получены следующие данные. Из всех совершивших развратные действия полностью здоровыми были признаны 24%, а у остальных наблюдались те или иные психические отклонения (неврозы – 2%, олигофрения – 36%, психопатия – 23%, шизофрения 12%, органическое поражение ЦНС – 25%, токсикомания – 6%, эпилепсия – 2%) [2, с. 296-298]. Анализ уголовных дел исследуемой группы преступлений показал несколько другие результаты. 45,5% лиц, совершивших сексуальные посягательства, были полностью здоровы, у 35,5% были обнаружены расстройства эмоциональной сферы, 8% – признаны полностью недееспособными, а у 11% страдают синдромом зависимости от наркотиков или алкоголя.

При рассмотрении психического здоровья личности преступника также важно учитывать наличие отклонений сексуального влечения с точки зрения медицинских показателей, то есть сексуальные перверзии (перверсии) у лиц, совершающих половые преступления. В результате выборочного исследования установлено, что сексуальные перверзии наблюдались у 63% от общего числа таких лиц. Наиболее распространенной сексуальной перверзией, встречающейся при анализе ненасильственных сексуальных преступлений против несовершеннолетних, является педофилия.

Современная классификация психических расстройств определяет педофилию как сексуальное предпочтение детей обычно предпубертатного или раннего пубертатного возраста. В ведущем мировом центре по изучению детской сексуальности – Канадском психиатрическом институте Кларка, приняты три градации: 1) педофилия, влечение к допубертатным детям; 2) гебефилия – влечение к пубертатным, 12-14-летним подросткам; 3) эфебовилия — влечение к постпубертатным, от 14 лет, подросткам и юношам [3, с. 63].

Педофилия является формой девиантного (отклоняющегося) сексуального поведения. О наличии той или иной формы сексуального девиантного поведения у человека можно говорить только в том случае, если имеется в виду взрослый человек, то есть индивид со сложившейся и сформировавшейся психикой. Следует учитывать и тот факт, что не всегда удается четко определить границы нормы и патологии. Если какой-то раздражитель (запах, му-

зыка, часть одежды) связан или сочетается с сильными сексуальными переживаниями, то в дальнейшем в силу ассоциативных связей он сам становится стимулом, сигналом для сексуального контакта с партнером. Но случае если этот же раздражитель становится непременным условием полового удовлетворения, то можно (но не всегда) говорить о сексуальной девиации [4]. При этом следует различать половые извращения (перверсии) и половые отклонения (девиации). Перверсии как нарушение направленности полового влечения или его удовлетворения свидетельствуют о патологии, а девиация рассматривается как неболезненное состояние, хотя и характеризующееся отклонением от общепринятых норм полового поведения [5].

В рамках педофилии могут встречаться типы расстройств, при которых лицо является вменяемым, и типы расстройств, исключающие вменяемость субъекта преступления. Установление этого немаловажного факта проходит в рамках судебно-психологической экспертизы.

Как отмечает П.В. Васильченко, явления педофилии чаще наблюдаются у подростков, у 30-летних и пожилых мужчин. Среди подростков-педофилов основную часть составляют те, кто из-за задержки психосексуального и эмоционального развития не умеет налаживать контакты со сверстниками и ухаживать за ними. В группе 30-летних преобладают женатые, но не сумевшие устроить свои сексуальные и социальные отношения, и фрустрированные мужчины, которые получают половое удовлетворение в игре с девочками и не рискуют пойти на близость со взрослыми женщинами. Среди пожилых чаще всего встречаются одинокие и страдающие половыми расстройствами. Одинокие ищут общения с девочками как выход из своего сиротливого положения, а также стимуляции своей угасающей сексуальности. Большинство из них также испытывают трудности в контактах с женщинами [6, с. 427].

Наиболее распространена педофилия среди людей с комплексом неполноценности. Обычно это люди, неспособные добиться успеха в установлении межличностных контактов, поэтому и обращающиеся к детям, среди которых чувствуют себя на высоте, хозяевами положения. Жертвами редко бывают незнакомые дети, поэтому контакты не случайны. Регрессивные педофилы, напротив, устанавливают отношения без особого труда. Однако в какой-то момент и к ним приходит ощущение собственной сексуальной неадекватности, появляются проблемы, стрессовые ситуации. Их сексуальные контакты обычно носят импульсивный характер и в основном происходят с незнакомыми детьми, желание может быть внезапным и настолько сильным, что они не в силах его подавить. Агрессивные педофилы, как правило, – люди с плохой репутацией, женоненавистники. Именно от них чаще всего можно ожидать физического насилия над жертвой.

Другие авторы подразделяют субъектов, страдающих педофилией, на регрессивных и фиксированных педофилов. В работах, посвященных проблемам сексуального насилия, обозначены следующие различия между названными категориями преступников. Регрессивный педофил для получения сексуального удовлетворения изначально предпочитает иметь дело со сверстниками или более старшими партнерами. Однако, когда в этих взаимоотношениях возникают серьезные проблемы или конфликты, то сексуальные интересы и желания фиксируются на детях. Конфликты или ситуационные кризисы, побуждающие к сексуальному сосредоточию на детях, могут быть самыми различными по характеру (проблемы в семье, на работе, во взаимоотношениях с окружающими, в сексуальной жизни и т.д.). Для фиксированных педофилов характерно то, что их сексуальные предпочтения с подросткового возраста связаны исключительно с лицами, которые моложе по возрасту. И эта склонность (предрасположенность) сохраняется на протяжении всей последующей жизни. Как правило, противоестественные влечения не нарушают душевного комфорта фиксированного педофила. Удовлетворяя столь необычным способом свои сексуальные потребности, он не испытывает при этом ни стыда, ни чувства вины и угрызений совести. Испытывая потребность в сексуальном взаимодействии с детьми, фиксированный педофил ищет и специально создает условия и возможности для частых контактов с ними [7, с. 295-296].

В сочетании с педофилией часто встречается и другая сексуальная перверсия – эксгибиционизм – половое удовлетворение при обнажении гениталий. Специалисты в области

сексопатологии отмечают, что акты эксгибиционизма бывают импульсивными, их судебно-психиатрическая оценка неоднозначна [8, с. 149].

Примером эксгибиционизма может служить поведение 32-летнего мужчины, осужденного за совершение развратных действий. Подкараулив девочек 7-9 лет, возвращающихся со школы, совершал развратные действия в подъездах домов. При задержании он признался, что давно страдает эксгибиционизмом, и испуг жертвы только усиливал его [9].

Среди лиц, совершивших ненасильственные половые преступления в отношении несовершеннолетних, наблюдалась педофилия в – 63% случаев, из них 72,8% – были регрессивными, а 27,2% – фиксированными педофилами.

Анализ следственной и судебной практики свидетельствует о том, что большинство изучаемых преступлений совершаются одиночками (84,3%). Лишь 15,7% преступлений совершаются группой (в отличие от насильственных сексуальных преступлений, где согласно результатам выборочных исследований доля групповых изнасилований составила 28,8% от общего числа таких преступлений). Для преступников с признаками педофилии совершение преступления в одиночку является правилом.

Общеобразовательный уровень человека тесным образом связан с формированием его потребностей, интересов, ценностных ориентации, мотивов и целей его деятельности, привычек, правил поведения, способов и форм реагирования на конкретные неблагоприятные ситуации, а также с характеристикой культуры личности, ее социального статуса, круга контактов, жизненных планов и возможностей их реализации.

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что данную категорию преступлений совершают лица с различным уровнем образования. Среди лиц, совершивших рассматриваемые преступления, имели: неполное среднее образование – 2,6%; среднее – 18,4%; среднее специальное – 50,2%; незаконченное высшее – 17,6%; высшее – 11,2%. Среди лиц, совершивших насильственные сексуальные преступления, лица с начальным образованием составляли – 18,2%, неполным средним – 35,4%, средним – 37,3%, средне-специальным – 3,7%, высшим – 5,4%. Таким образом, общий образовательный уровень преступников, совершающих ненасильственные развратные действия, более высок, нежели у преступников, совершающих насильственные сексуальные преступления. Это обстоятельство также необходимо учитывать при поиске преступников, совершивших преступления рассматриваемой категории в условиях неочевидности.

Для дальнейшего изучения личности преступника особое значение имеет анализ его социального положения, так как он способствует выявлению присущих личности черт, которые формируются и проявляются в процессе жизнедеятельности, индивидуального опыта. Данные о роде занятий лиц, совершивших ненасильственные сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних, позволяют сделать вывод о том, среди каких социальных слоев и групп следует искать преступников. О социальном положении преступников получены следующие данные: рабочих – 24,9%, служащих – 2,3%, работников сельского хозяйства – 3,4%, учащихся – 7,8%, студентов – 1,4%, предпринимателей – 1,5%. 58,7% из числа лиц, совершивших преступления, не имели постоянного источника дохода.

Необходимо обратить внимание на стойкую антиобщественную ориентацию и антиобщественное поведение преступника. Данный момент ярче всего проявляется в фактах неоднократного совершения лицом преступлений, то есть рецидиве преступлений. Таким образом, следующим элементом, связанным с личностью преступника, совершающего ненасильственные половые преступления в отношении несовершеннолетних, является судимость. Изучение уголовных дел позволило установить, что 63,5% лиц, совершивших ненасильственные половые преступления в отношении детей, первый раз привлекались к уголовной ответственности. 35,5% преступников повторно привлекались к уголовной ответственности, при этом около 75% из них за аналогичные преступления. Использование этих данных также способствует выдвижению обоснованной версии о разыскиваемом преступнике.

Велика роль и значение в криминалистическом анализе вероятных мотивов и целей совершения преступления. Цель преступной деятельности неразрывно связана с мотивом. Если

цель определяет направленность действий, то мотив раскрывает социальный смысл этих действий.

Выделение мотивации в качестве доминирующего фактора преступного сексуального поведения подтверждается специально проведенными исследованиями данной группы преступлений.

Л.М. Балабановой предпринята попытка исследования таких основных мотивов совершения сексуальных преступлений, как:

- 1) устранение сексуального напряжения;
- 2) достижение оргазма;
- 3) подчинение, желание унижить жертву;
- 4) познавательный мотив;
- 5) развлекательный;
- 6) сексуальное самоутверждение;
- 7) подражание;
- 8) способ компенсации;
- 9) самоактуализация;
- 10) способ решения межличностного или внутриличностного конфликтов [10, с. 147].

При анализе уголовных дел о половых преступлениях были выделены следующие мотивы, побуждающие преступника совершать противоправное деяние: 1) устранение сексуального напряжения, вызванного невозможностью в течение длительного времени удовлетворить сексуальные потребности, целью которого является достижение оргазма – 71,7%; 2) компенсация своей сексуальной несостоятельности – 29,3%. Доминирующим мотивом вступления в половую связь с несовершеннолетним является удовлетворение половой потребности – 54,6%. Но иногда доминирующими становятся и другие мотивы: например, поставить несовершеннолетнего в зависимость от взрослого, склонить его к дальнейшей проституции и т.д. Взрослый действует с целью совершения ненасильственного полового сношения, мужеложства или лесбиянства.

На основании проведенного анализа уголовных дел, в том числе актов судебно-психиатрических экспертиз, наиболее часто встречающимся мотивом совершения развратных действий в отношении детей является стремление компенсировать свою сексуальную несостоятельность, самоутвердить таким образом свою личность в собственных глазах – 59,5%. Другим важным фактором, оказывающим влияние на формирование мотивации ненасильственных половых преступлений против несовершеннолетних, являются так называемые длительные сексуальные депривации (невозможность удовлетворить по объективным причинам сексуальную потребность в течение длительного времени). Основным мотивом развратных действий является стремление удовлетворить искаженную сексуальную потребность путем совершения сексуальных действий с участием несовершеннолетних, не достигших 16 лет. Иные мотивы (например, стремление возбудить половой инстинкт несовершеннолетнего) носят факультативный характер. Это обстоятельство также имеет определенное криминалистическое значение как для составления «психологического портрета» преступников рассматриваемой категории, которые ранее не были знакомы с жертвой, так и для доказывания мотивов преступления, когда по делу установлен подозреваемый.

Вышеизложенные сведения могут способствовать выяснению обстоятельств, входящих в предмет доказывания по рассматриваемой категории уголовных дел, а также быстрому раскрытию и расследованию.

Список использованных источников:

1. Николайчук И.А. Криминалистическая характеристика изнасилований и первоначальный этап их расследования в ситуациях, когда преступник неизвестен: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1989. – 185 с.

2. Первомайский В.Б., Крыгина Л.А., Цубера А.И., Илейко В.Р. Удельный вес агрессивных сексуальных преступлений в структуре правонарушений лиц с психической патологией (на материале стационарных судебно-психиатрических экспертиз за 10 лет) // История Сабуровой дачи: Успехи психи-

атрии, неврологии, нейрохирургии и наркологии: Сборник научных работ Украинского НИИ клинической и экспериментальной неврологии и психиатрии и Харьковской городской клинической психиатрической больницы № 15 (Сабуровой дачи). Т. 3. / Под общ. ред. И.И. Кутько и П.Т. Петрюка. – Харьков, 1996.

3. Кон И.С. Совращение детей и сексуальное насилие // Педагогика. – № 3. – 1998. – С. 62-67.

4. Формы девиантного сексуального поведения. Российская ассоциация «Планирование семьи» // <http://www.family-planning.ru/>. (Дата обращения: 08.09.2021 г.)

5. Судебная психиатрия / Под ред. Г.В. Морозова. – М., 2001 – 738 с.

6. Сексопатология: Справочник / Под ред. В.П. Васильченко. – М., 1990. - 576 с.

7. Богомолова С., Образцов В. «Психологический профиль» на службе полиции США // Записки криминалистов. – М., 1994 – 365 с.

8. Нохуров А. Нарушения сексуального поведения: судебно-психиатрический аспект. – М., 1988. – 224 с.

9. Секс и дети. Преступления и наказания // <https://www.caravan.kz> (Дата обращения: 12.09.2021 г.)

10. Балабанова Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонения). – М., 1998. – 432 с.

Сведения об авторе

Мынбаев Р.Б. – докторант Алматинской академии МВД РК имени Макана Есбулатова капитан полиции.

Мыңбаев Р.Б. – ҚР ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция капитаны.

Mynbayev R.B. - doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov police captain.

К.С. Сапарғалиев¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ЕСІРТКІЛІК ЖӘНЕ ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫҢ, СОНДАЙ-АҚ СОЛ ТЕКТЕСТЕРДІҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды тергеудің жалпы мәселелерін қарастыруға арналған. Есірткі заттарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды тергеу ерекшеліктері талданып, қылмыстардың осы санатын жіктеудің тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: қылмыстарды тергеу, қылмыстық іс, есірткі, психотроптық заттар, прекурсорлар.

Проблемы расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропный веществ и прекурсоров

Статья посвящена рассмотрению общих проблем расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Проанализированы особенности расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и даны рекомендации по повышению эффективности расследования данной категории преступлений.

Ключевые слова: расследование преступлений, уголовное дело, наркотические средства, психотропные вещества, прекурсоры.

Problems of investigating crimes related to illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors

The article is devoted to the consideration of general problems of investigating crimes related to illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. The features of the investigation of crimes related to drug trafficking are analyzed and recommendations are given to improve the efficiency of investigating this category of crimes.

Key words: investigation of crimes, criminal case, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors.

Қылмыстық істердің біртектілігі мен ауқымдылығын, олар бойынша қылмыстық кәсіптің бірнеше елдерді қамтитынын айта кету керек. Есірткілердің ірі партияларын, қылмыстық қауымдастықтардың негізгі мүшелерін ұстау бойынша жұмыстар құқық қорғау органдары қызметкерлерінің дер кезінде басқа елге шыға алмауы салдарынан іске аспай жатқаны аз емес. Бұл есірткі бизнесімен айналысатын шетелдіктерге қатысты тергеуді ұйымдастыру мәселелерін шешу қажет екендігін куәландырады. Осы қылмыстардың талдауы, аталған мәселені шешу бірнеше мемлекеттердің интеграциясы нәтижесінде табылуы мүмкіндігін көрсетеді.

Есірткі қылмыстылығына қарсы тұрудың кейбір шаралары есірткі іскерлері үшін белгілі болуы мүмкін. Осыған байланысты белгілі криминолог А.И. Гуровтың өзінің зерттеулері кезінде анықтағаны: кәсіби қылмыскерлердің арасында шарт бар, оған байланысты милиция қылмыстық топты әшкерелеген күнде, сол ауданның, қаланың

криминогендік тұлғаларына қатысты арнайы тексеру жүргізіледі. Оның мақсаты – «...себептерін, қателіктерін, кедергілерді анықтау, оның ішінде басты орын ақпараттың қайдан кеткенін табуға беріледі. Кейін қылмыстық кәсіпте қателіктер жібермеу үшін тиісті ұстанымдар беріледі және әзірлемелер дайындалады» [1, 60 б.].

Кез-келген кәсіп саласындағы қылмыстардың бір түрін жасауға машықтану, оны одан сайын тиімдірек ете түседі. Есірткі саласындағы қылмыстарды жасау да солай болады. «Арнайы рецидив» ұғымы да бар (А.И. Гуров). Бірақ бұл белгі міндетті емес. Кейбір ұйымдасқан қылмыстық топтар қылмыстық кәсіптің басқа түрлерін де «менгеруге» ұмтылды, соның нәтижесінде әшкереленіп қалған кездері болды. Бұл белгі қылмыстық қауымдастықтар мен бандылар үшін ғана сәйкес келеді, яғни ұйымдасқан қылмыстық кәсіптің жоғары ұйымдастырылған нысандары үшін.

Осыдан мына заңдылықты байқай аламыз: қандай трансұлттық топ жақсы мамандандырылған сайын ол көп өмір сүре алды және оның қызметі жақсы ұйымдастырылған болып шықты. Егер топ героинге маманданған болса, онда оның гашишпен айналысуы екіталай. Маманданған аймақ аралық қылмыстық топтар жасаған қылмыстар туралы қылмыстық істерден кездестіруге болады [2].

Есірткі құралдарын өткізу туралы қылмыстық істермен танысу келесі есірткі өткізу каналдарын анықтаудың бағдарламасын әзірлеуге мүмкіндік берді:

1) Талан-таражға салушылардың қызметтестерінен, көршілерінен, туыстары мен жақындарынан жауап алу арқылы талант-таражға салушылар мен нашақорлардың байланысын, сонымен қатар есірткі бизнесіне және басқа қылмыстарға қатысын анықтау;

2) есірткімен ұсталынғандардың арасында талант-таражға салушылармен, аурухана қызметкерлерімен, кәсіпорын күзетімен байланысы бар тұлғалардың бар-жоғын анықтау;

3) тінту мен қарап-тексеру нәтижесінде алынған мәліметтерді талдау;

1) талант-таражға салушылардан немесе жедел-ізвестіру жолдарымен алынған өткізу каналдары туралы мәліметтерді тексеру;

2) нашақорлардан есірткілерді тікелей күдіктілерден немесе қайта сатушылардан сатып алуы мүмкін тұлғалар туралы ақпараттар алу;

3) негіздер болған жағдайда, күдіктілерде және есірткі өткізген тұлғаларда ұрланғандарды және ұрлау дәлелдемелерін (жазбалар, рецепттер, ақшалар, құнды заттар және с.с.) табу мақсатында тінтулер жүргізу;

4) ұрланған заттарды өткізуге күдікті тұлғаларды ұстауды ұйымдастыру.

Соңғы кезде құқық қорғау органдары мен ұйымдасқан қылмыстық топтардың арасындағы келеңсіз дисбаланс бар екендігі байқалатындығын атап өту керек. Күші бар заңдармен қарастырылатын кейбір нормалар қазіргі қылмыстылықтың сипаты мен ауқымына сәйкес келмейді. Онымен қоса, криминалистика саласында ілімдер жинау жүргізілуде. Практикада, осыған байланысты озық тәжірибені және нақты міндеттерді шешуге жеткілікті өңделген тергеудің әдістемелерін тергеушілерге беру проблемалары туындайды.

Өртүрлі қылмыстарды тергеу кезінде моделдеу мүмкіндігіне көрсететін авторлардың пікірлері ерекше көңіл аударуға тұрарлық. Атап айтқанда, И.В. Кондратьев [3, 17-28 б.] «қылмыстық іс» және «ойлау моделі» ұғымдарының арақатынасы арқылы қылмыстық істі әрі «қылмыс» жүйесінің ойлау ретроспективтік моделі ретінде қарастыруға болады, әрі осыны «тергеу» жүйесінің моделі ретінде де қарастыруға болады дейді. Бұл ойлау моделін пайдалануға мүмкіндік береді, бір жағынан, іс бойынша жиналған жүйені жүйелендіреді, тәртіпке келтіреді және көрнекілігін қамтамасыз етеді. Екінші жағынан, әрбір нақты қылмыстық іске бұлай келу тергеулік тәжірибені зерттеу, жалпылау проблемасын шешуге және оның негізінде қылмыстарды тергеуді жетілдіру бойынша тәжірибелік ұсыныстамалар жасауға септігін тигізеді.

Бұдан әрі ғалым, «қылмыс» ойлық моделі тергеліп жатқан оқиғаның маңызды элементтерін бейнелейді: уақыты, орны, тәсілі, жекелеген жағдайлары, кеңістіктік, уақыттық қатынастар және т.б.

Осындай моделдерге тән қасиеттердің бірі болып тергеліп жатқан оқиға туралы, шындықпен белгілі бір ұқсастығы бар, және тек тергеушінің санасында өмір сүретін немесе мәтіндерде, сызбаларда шындыққа айналатын бейнелік-ақпараттық қылмыс табылады [4, 32 б.].

«Тергеу» жүйесіне жататын ойлау моделдерінің екінші түрі тергелетін оқиғаның таным процесін оның мақсаттарын, міндеттерін, құралдарын, уақытша және басқа да қатынастар бейнелейді.

Қылмыс іздерінің пайда болу, табылу, бекітілу, алыну және зерттелу заңдылықтарын оқып-тану белгілі-бір қылмыстардың түрлерін тергеу тәжірибесін жиынтықтауға, сондай-ақ техникалық, жаратылыстық және гуманитарлық ғылымдардың соңғы жетістіктеріне сүйенеді.

Ғылыми зерттеулер мен тергеулік тәжірибені жиынтықтаудың нәтижелерін бірге біріктіру техникалық, тактикалық, әдістемелік ұсыныстамалар жасауға мүмкіндік береді. Олар, белгілі бір жүйелерге топтастырылып, тергеу бағдарламаларын құрайды.

К.Н. Шакировтің [5, 41 б.] пікірі бойынша бағдарламалаудың дәстүрлі әдістемесі қарапайым «әлсіреген» алгоритм нышанында ұсынылуы мүмкін, оның мазмұны ретінде кезектілікпен шешілетін бірқатар міндеттер болады: бастапқы мәліметтердің талдауы – зерттеу мақсаттарын нақтылау – алдын ала зерттеу – әдістемелерді таңдау – өзіндік зерттеу – зерттеу нәтижелерін бағалау – тұжырымдарды құрау – зерттеу нәтижелерін бекіту.

Типтік криминалистикалық бағдарлама келесі мақсаты бар ұсыныстар жүйесінен тұрады:

– құқық қорғау органдарының практикалық қызметкерлеріне қылмыстарды тергеуді ұйымдастыруда көмек көрсету;

– тәжірибедегі қызметкерлерді жаңа білімдермен қаруландыру және алдын ала тергеудің міндеттерін дұрыс және дер кезінде шешуге көмектесу.

Тергеулік қызметті алгоритмдеудің маңызы мен практикалық пайдалылығын көптеген авторлар жазуда, соның ішінде А.С. Шаталов [6, 79 б.] та бар.

Біз оның кез келген бағдарламаның негізінде криминалистикалық алгоритм жату керек деген пікірімен толық келісеміз. Бұл, ғалымның пікірінше, криминалистикалық алгоритм – тергеушіге қылмыстарды тергеу барысында белгілі типтік міндеттерді шешу үшін ұсынылатын жүйенің берілген тәртібінде кезекті операцияларды орындау туралы ғылыми негізделген ереже [7].

А.А. Эйсманның пікірінше, тергеушінің өзімен жүзеге асырылуға (машиналыққа қарағанда) есептелген бағдарламада, «кем дегенде келесі элементтер болуы керек:

1) міндеттерді немесе бастапқы мәліметтерге қатысты соңғы және аралық міндеттердің жүйесін құру;

2) міндетті шешудің құралдары мен әдістерін таңдау;

3) міндетті шешу бойынша әрекеттердің оптималды кезектілігі;

4) міндеттерді шешуге септігін тигізетін көмекші ақпараттар (істердің кейбір санаттары бойынша)» [8, 85 б.].

Р.С. Белкиннің [9, 723 б.] пікірі бойынша, тергеуді бағдарламалау мәселесін шешу кем дегенде екі сұрақты тудырады: тергеуші әрекеттерінің бағдарламасы тиісті криминалистикалық әдістемелермен қандай арасалмақта болуы керек және тергеу қызметінің қай саласы бағдарламалаудың объектісі болуы керек.

Тергеуші әрекеттерінің бағдарламасы өздерімен жеке криминалистикалық әдістемелерді алмастырмауы керек, сонымен бірге, олардың мазмұнына да енбеуі керек. Бұл – жедел қолдануға есептелген және осындай жедел қолдануға неғұрлым икемделген тікелей әрекет етудің әдістемелік нұсқамалары. Олардың нақты жағдайдың шарттарына ыңғайлануы максималды қарапайым – қолда бар мәліметтерге байланысты бағдарламада бекітілген әрекеттер варианттарын көп алу жолымен. Бағдарламалау объектісі ретінде, ғалымның пікірінше, тергеудің алғашқы кезеңі, нақтырақ айтқанда – оның кейінге қалдырылмайтын бөлігі болуы керек. Дәл осы кезеңде тергеушінің қызметі формализацияға көнеді, оның варианттарының саны үлкен емес, бастапқы ақпараттардың варианттары да көп емес [10].

Тергеудің алғашқы кезеңінде әрекеттердің бағдарламасы шын мәнінде оның жеделдігі мен нәтижелелігін арттыруға қабілетті, бастапқы ақпаратты жеткілікті дәрежелі талдағанда «шаблон» жасау тәуекелі бұл жерде үлкен емес. Оқиға болған жерді қарау қылмыстың сипаты мен оны жасау тәсіліне байланысты ерекшеліктеріне қарай жеңіл бағдарламаланады. Басқа тергеу әрекеттерінің бағдарламалануы, әсіресе жауап алудың, олардың шаблондалуымен қауіпті. Бұл жерде әрекеттер бағдарламасы өте жеке сипатта болуы керек, ортақтықты тиісті жеке криминалистикалық әдістемеден алу керек болады.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. - М., 1990. – 187 с.
2. Словарь иностранных слов и выражений / Авт.-сост. Е.С. Зенович.- М.: ООО «Агенство «КРПА «Олимп»: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 778 с.
3. Кондратьев И.В. Моделирование при расследовании преступлений. Автореф...к.ю.н. - Алматы, 2000. – 154 с.
4. Мешкова В.С. Изобличение лидера (организатора) преступной группы в ее создании и руководстве преступной деятельностью. Дисс. канд. юрид. Наук. – М., 1996. – 199 с.
5. Шакиров К.Н. Проблемы теории судебной экспертизы: методологические аспекты. – Бишкек, 2003. – 283 с.
6. Шаталов А.С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты. – М., 2000. – 112 с.
7. Джекебаев У.С., Вайсберг Л.М., Судакова Р.Н. Соучастие в преступлении (криминологические и уголовно-правовые проблемы). – Алма-Ата. Наука, 1981.
8. Эйсман А.А. Теоретические вопросы программирования расследования // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1987. – Вып. 45. - С. 85.
9. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 977 с.
10. Акимжанов Т. О некоторых проблемах изучения организованной преступности // Правовая реформа в Казахстане. – 2004. – № 4. – С. 63-68.

List of sources used

- 1 Gurov A. I. professional activity: the past and modernity. Moscow, 1990-187 P.
- 2 Words of foreign words of brain growth / Aut."sure. "I'm Sorry," He Said. Moscow: Ooo "Agenstvo "KRPA " Olymp": ООО "Izdatelstvo AST", 2002. – 778 P.
- 3 Kondratiev I. V. modeling when considering the challenges. Abstract к К. Yu. n. - Almaty, 2000. - 154 P.
- 4 Meshkova V. S. is the leader (organizer) of the pre-existing group in its creation and management of pre-existing activities. Diss. Kand. "no," he said. Nook. Moscow, 1996 – 199 P.
- 5 Shakirov K. N. problem theory of forensic expertise: methodological aspects. Bishkek publ., 2003. – 283 P.
- 6 Shatalov A. S. forensic algorithms and programs. Theory. The problem. PRI-clad aspects. Moscow, 2000. - 112 P.
- 7 Dzhekebaev U. S., Weisberg L. M., Sudakova R. N. participation in the trial (Criminology-Criminal and legal problems). - Alma-Ata. Nauka, 1981.
- 8 Eisman A. A. theoretical issues of programming research // issues of struggle with integrity. Moscow, 1987. 45. - p. 85.
- 9 Belkin R. S. course criminalistics. Moscow: union-Dana, law and law, 2001 – - 977 P.
- 10 Akimzhanov T. on some problems of studying the organized activity // about the reform in Kazakhstan. – 2004. – No. 4. - pp. 63-68.

Автор туралы мәлімет

Сапарғалиев К.С. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны.

Сапарғалиев К.С. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, капитан полиции.

Сапарғалиев К.С. – Doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Master of Law, Police Captain.

Ш.А. Кадыров¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПОРЯДКА ЗАДЕРЖАНИЯ ПОДОЗРЕВАЕМОГО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье посредством анализа новой редакции Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан 2014 года рассмотрен процессуальный порядок задержания подозреваемого в совершении преступления: его целей, оснований, условий и других особенностей. Также проанализированы отдельные аспекты процедуры задержания в уголовном процессе.

Ключевые слова: задержание, преступление, уголовное правонарушение, следователь, уголовный процесс, основания, подозрение.

Қылмыстық процесте күдіктіні ұстаудың процестік тәртібінің ерекшеліктері

Бапта Қазақстан Республикасының 2014 жылғы қылмыстық іс жүргізу кодексінің жаңа редакциясын талдау арқылы қылмысқа күдікті адамды ұстаудың процестік тәртібі: оның мақсаттары, негіздері, шарттары және басқа да ерекшеліктері қаралды. Сондай-ақ, қылмыстық процесте ұстау рәсімінің жекелеген аспектілері талданды.

Түйінді сөздер: ұстау, қылмыс, қылмыстық құқық бұзушылық, тергеуші, қылмыстық іс, негіздер, күдік.

Features of the procedural order of detention of a suspect in criminal proceedings

In the article, by analyzing the new edition of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan in 2014, the procedural procedure for the detention of a suspect in a crime is considered: its goals, grounds, conditions and other features. Separate aspects of the detention procedure in the criminal process are also analyzed.

Key words: detention, crime, criminal offense, investigator, criminal process, grounds, suspicion.

В настоящее время государством уделяется повышенное внимание совершенствованию законодательства в сфере борьбы с преступностью. Это основывается наличием все еще сложной криминогенной обстановки в стране, что обуславливает повышение эффективности и качества по предупреждению, раскрытию и расследованию преступлений, а также необходимостью создания и улучшения правового механизма, обеспечивающего реальную защиту прав и свобод граждан от преступных посягательств.

В последнее время принят ряд нормативных правовых актов, направленных на модернизацию и оптимизацию правоохранительных органов. Это Концепция правовой политики до 2030 года [1], новые редакции Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов Республики Казахстан, закон Республики Казахстан от 19 декабря 2020 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции» [2] и многие другие.

В новой редакции Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан основными направлениями совершенствования уголовно-процессуального законодательства определены: исключение доследственной проверки из стадии возбуждения уголовного дела, передача полномочий по предъявлению обвинения от следователя прокурору на стадии предварительного расследования, введение институтов «процессуального соглашения» и следственного судьи, расширение судебного контроля в досудебном производстве и другое. Изменена и усовершенствована процедура задержания подозреваемого и обеспечение прав и законных интересов задержанных лиц [3].

Указанные направления по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства во многом изменяют порядок осуществления уголовного преследования, и в частности задержания подозреваемого и обеспечения его прав.

В соответствии со ст. 8 УПК Республики Казахстан задачами уголовного процесса являются пресечение, беспристрастное, быстрое и полное раскрытие, расследование уголовных правонарушений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливое судебное разбирательство и правильное применение уголовного закона, защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений.

Для эффективного обеспечения задач уголовного процесса в уголовно-процессуальном законе предусмотрены меры процессуального принуждения, среди которых особое место занимает – задержание подозреваемого.

В юридической литературе уделено внимание сущности задержания подозреваемого, его порядку и условиям применения, месту в системе мер уголовно-процессуального принуждения, роли в доказывании по уголовному делу. В основном изученными оказались те стороны задержания подозреваемого, которые отражены в законе – основания, мотивы, процессуальное оформление, сроки и т.д.

Одна из гарантий быстрого и полного раскрытия преступлений – своевременное задержание преступников. Учитывая, что при задержании преступнику вынужденно может быть причинен физический вред, предпринимаемые с этой целью все действия, связанные с задержанием и арестом должны строго соответствовать закону.

Законодательство о задержании одинаково защищает интересы общества и интересы отдельной личности. Задержание осуществляется на строгой основе законности, гарантирующей неприкосновенность личности граждан.

Задержание подозреваемого в совершении уголовного правонарушения – это мера процессуального принуждения, применяемая органом уголовного преследования с целью пресечения преступления и разрешения вопроса о применении к нему меры пресечения в виде содержания под стражей или для обеспечения производства по уголовному проступку, по которому имеются основания полагать, что лицо может скрыться либо совершить более тяжкое деяние (ч.1 ст. 128 УПК РК).

Анализ ст. 128 УПК Республики Казахстан показывает, что целями задержания служат:

- 1) пресечения преступления
- 2) разрешения вопроса о применении к лицу меры пресечения в виде содержания под стражей
- 3) обеспечение производства по уголовному проступку

Основаниями задержания являются:

– когда лицо застигнуто при совершении преступления или непосредственно после его совершения;

– когда очевидцы (свидетели), в том числе потерпевшие, прямо укажут на лицо как на совершившее преступление либо задержат это лицо в порядке, предусмотренном статьей 130 УПК;

– когда на лице или его одежде, при нем или в его жилище будут обнаружены явные следы преступления;

– когда в полученных в соответствии с законом материалах оперативно-розыскной деятельности и (или) негласных следственных действий в отношении лица имеются достоверные данные о совершенном или готовящемся им преступлении.

При наличии иных данных, дающих основание подозревать лицо в совершении уголовного правонарушения, оно может быть задержано лишь в том случае, если это лицо пыталось скрыться либо когда оно не имеет постоянного места жительства или не установлена личность подозреваемого, либо когда в суд направлено ходатайство о санкционировании меры пресечения в виде содержания под стражей (ч.4 ст. 128 УПК РК).

Стоит отметить, что срок задержания лица, подозреваемого в совершении уголовного правонарушения, исчисляется с момента фактического задержания и не может превышать семьдесят два часа.

В соответствии со ст. 131 УПК Республики Казахстан при задержании лица по подозрению в совершении уголовного правонарушения должностное лицо органа уголовного преследования устно объявляет лицу по подозрению в совершении какого уголовного правонарушения оно задержано, разъясняет ему право на приглашение защитника, право хранить молчание и то, что сказанное им может быть использовано против него в суде.

В случае если задержанный не владеет казахским и (или) русским языками либо не может в момент задержания в силу алкогольного, наркотического, токсикоманического опьянения либо болезненного психосоматического состояния адекватно воспринимать разъяснение ему прав, то права подозреваемого разъясняются ему соответственно в присутствии переводчика (при необходимости) и (или) защитника до начала допроса в качестве подозреваемого, о чем делается отметка в протоколе допроса.

При задержании должностное лицо органа уголовного преследования обязано составить протокол задержания. При заявлении подозреваемым соответствующего ходатайства он подлежит освидетельствованию врачом для установления общего состояния его здоровья и наличия телесных повреждений.

В протоколе задержания указываются следующие сведения:

- фамилия, имя, отчество (при его наличии) подозреваемого;
- кем задержан подозреваемый, основания, мотивы, место задержания, время фактического задержания и доставления (с указанием часа и минуты);
- сведения о разъяснении прав подозреваемого;
- результаты личного обыска;
- сведения о состоянии здоровья задержанного;
- время и место составления протокола.

Протокол подписывается должностным лицом, его составившим, подозреваемым и защитником (при его участии).

К протоколу прилагается заключение медицинского освидетельствования в случае его проведения.

О произведенном задержании лицо, осуществляющее досудебное расследование, обязано письменно сообщить прокурору в течение двенадцати часов с момента составления протокола задержания.

Стоит отметить, что подозреваемый без санкции суда может быть подвергнут задержанию на срок не более семидесяти двух часов.

Отсюда вытекает общее правило задержания: по истечении 72 часов с момента задержания лицо подлежит освобождению.

Освобождение задержанного лица производится в следующих случаях:

- не подтвердилось подозрение в совершении уголовного правонарушения;
- отсутствуют основания для применения к задержанному меры пресечения в виде содержания под стражей либо наказания в виде ареста либо выдворения за пределы Республики Казахстан;
- задержание было произведено с существенным нарушением требований статьи 131 УПК;

– отсутствовали законные основания для задержания.

Если в течение семидесяти двух часов с момента фактического задержания начальнику места содержания задержанного не поступило постановление суда о санкционировании содержания под стражей подозреваемого, начальник места содержания задержанного немедленно освобождает его своим постановлением и уведомляет об этом лицо, в производстве которого находится дело, и прокурора.

При освобождении задержанного последнему выдается справка, в которой указываются, кем он был задержан, основания, место и время задержания, доставления, основания и время освобождения (ч.4 ст. 133 УПК РК).

Сразу же после задержания рекомендуется произвести незамедлительный допрос подозреваемого после задержания, используя фактор внезапности, растерянности, его неготовности к оказанию противодействия органам уголовного преследования [4, с. 54].

Также о задержании происходит уведомление родственников. Необходимо уведомить кого-либо из близких родственников подозреваемого, к которым относятся: супруг, супруга, родители, дети, усыновители, усыновленные, родные братья и родные сестры, дедушка, бабушка, внуки. При отсутствии таковых уведомляется кто-либо из других его родственников, к которым относятся все иные лица, состоящие с ним в родстве. Уведомляется только один из родственников - названный подозреваемым либо тот, кого следователь (дознаватель) сочтет нужным уведомить.

О задержании военнослужащего уведомляется командование воинской.

О задержании иностранца уведомляется соответствующее посольство или консульство.

О задержании несовершеннолетнего его родители или иные законные представители уведомляются обязательно.

В целом, в заключении можно отметить, что задержание подозреваемого в совершении уголовного правонарушения представляет собой меру процессуального принуждения, применяемую органом уголовного преследования с целью пресечения преступления и разрешения вопроса о применении к нему меры пресечения в виде содержания под стражей или для обеспечения производства по уголовному проступку, по которому имеются основания полагать, что лицо может скрыться либо совершить более тяжкое деяние.

Список использованных источников:

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан №674 от 15 сентября 2021 года.

2 Закон Республики Казахстан от 19 декабря 2020 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции» // <https://adilet.zan.kz/rus/> (Дата обращения: 12.09.2021 г.)

3 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Юрист, 2021. – 356 с.

4 Гинзбург А.Я. Задержание подозреваемого в совершении преступления: процессуальные и криминалистические вопросы. – Алматы: Юрист, 2005. – 75 с.

List of sources used:

1 The concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 674 dated September 15, 2021.

2 The Law of the Republic of Kazakhstan dated December 19, 2020 "On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on strengthening the protection of citizens' rights in criminal proceedings and combating corruption" // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000384>

3 Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. - Almaty: Lawyer, 2021. - 356 p.

4 Ginzburg A.Ya. Detention of a suspect in the commission of a crime: procedural and criminalistic issues. - Almaty: Lawyer, 2005. - 75 p.

Сведения об авторе

Кадыров Шухрат Алимханович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова капитан полиции

Кадыров Шухрат Алимханович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция капитаны

Kadyrov Shukhrat Alimkhanovich – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov police captain

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және қағазда басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, парақ форматы – А4, қаріп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей тураланады, жоларалық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қоса беріледі:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ЭОЖ индексі (әмбебап ондық жіктеу).

3. **ҒТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).**

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

7. Ғылым докторы, кандидаты немесе PhD докторы қол қойған, жұмыс орны бойынша мөрмен расталған 2 сын-пікір (ішкі және сыртқы).

8. Бөлімше бастығының қолы қойылған, мөрмен расталған ғылыми мақаланы жариялауға ұсыным беру туралы бөлімше отырысы хаттамасынан үзінді (құқық қорғау органдарының ведомстволық жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін авторлар үшін).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтініндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада ресімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003 Мемлекеттік стандартымен ресімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялануға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Ресімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакция мен қайтарылған материалдар талқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Журнал редакциясының алдын ала жазбаша келісімінсіз ресми сайтта жарияланған немесе орналастырылған материалдарды қайта басуға, орналастыруға немесе таратуға жол берілмейді. Редакцияның жариялауға берілген және редакция өңдеген материалдарды пайдалануға айрықша құқықтарын бұзу заң бойынша қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заң ғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... заң ғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-ro-delam-zhenshchin> мысалы, өтініш беру күні.: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41- 43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузова және А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-і бас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:

Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өңдеужәнеқосымша. – М.: Норма: Ақпар. – М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Ресей ПМ, 2003. – 77 б.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. – 266 б.

Газет:

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. – 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,

Алматы қ., Өтепов көш., 29

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗЖРБЖҰБ

тел: (8-727) 3378086

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт Times New Roman (KZ Times New Roman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.

2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).

3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).

4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.

6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

7. 2 рецензии (внутренняя и внешняя), подписанные доктором, кандидатом наук или доктором PhD, заверенные печатью по месту работы.

8. Выписка из протокола заседания подразделения о рекомендации к публикации научной статьи с подписью начальника подразделения, заверенная печатью (для авторов, работающих в ведомственных ВУЗах правоохранительных органов).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источник на иностранном языке:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФНА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,

г. Алматы, ул. Утепова, 29

ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

тел: (8-727) 3378086